

مرکز تحقیقات اسلامی

اصفهان

گامی

عمران
علیه السلام

www.

www.

www.

www.

Ghaemiyeh

.com

.org

.net

.ir

تہ نقش ہای اسناد آرشیوی ایران

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

ته نقشه های اسناد آرشیوی ایران

نویسنده:

علی کریمیان

ناشر چاپی:

سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

ناشر دیجیتال:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

۵	فهرست
۹	ته نقشه های اسناد آرشیوی ایران
۹	مشخصات کتاب
۱۰	اشاره
۱۳	فهرست
۱۸	مقدمه
۲۰	پیشگفتار : پیش درآمدی بر ته نقش
۲۰	اشاره
۲۰	ساقینامه
۳۳	فصل اول : ته نقش (فیلیگران)
۳۳	اشاره
۳۴	ته نقش (فیلیگران)
۳۴	اصطلاح فیلیگران
۳۶	تاریخچه ته نقش در کاغذ
۳۶	دسته بندی ته نقش ها
۳۷	مواد و لوازم ساخت کاغذ دارای ته نقش
۳۹	ساختن ته نقش
۴۱	طریقه ساختن پرتره
۴۳	فصل دوم : تاریخچه تکامل پرچم ایران
۴۳	اشاره
۴۴	تاریخچه تکامل پرچم ایران
۴۵	نخستین تصویر بر روی پرچم ایران
۴۵	افزوده شدن نقش خورشید بر پشت شیر
۴۵	پرچم در دوران صفویه

۴۶	پرچم در عهد نادر شاه افشار
۴۶	دوره قاجار پرچم چهار گوشه
۴۷	امیر کبیر و پرچم ایران
۴۷	انقلاب مشروطیت و پرچم ایران
۴۸	پرچم بعد از انقلاب اسلامی
۵۱	فصل سوم : کاغذ
۵۱	اشاره
۵۲	کاغذ
۵۳	پیشینه کاغذ
۵۸	ساخت کاغذ در ایران
۶۲	کاغذ سمرقندی
۶۶	کاغذسازی در ایران (عصر قاجاریه)
۷۴	کارخانه کاغذسازی در عصر پهلوی
۹۲	فصل چهارم : تاریخ چاپ و چاپخانه در ایران
۹۲	اشاره
۹۳	تاریخ چاپ و چاپخانه در ایران
۹۳	صنعت چاپ در ایران
۹۴	واژه چاپ و چاپخانه به معنی امروزی
۹۷	نخستین چاپخانه و چاپ اولین کتاب در ایران
۱۰۵	کتاب های چاپ تهران
۱۰۶	چاپ روزنامه
۱۰۸	تاریخ چاپخانه در ایران [تدوین استاد مهدی بیانی]
۱۱۱	نتیجه
۱۱۲	فصل پنجم : سیری در تاریخچه اسکناس
۱۱۲	اشاره
۱۱۳	سیری در تاریخچه اسکناس

- ۱۱۳ واژه اسکناس
- ۱۱۳ تاریخ نشر اسکناس در ایران
- ۱۱۵ تشکیل بانک شاهنشاهی
- ۱۱۷ حق انحصاری انتشار اسکناس
- ۱۱۸ تلاش برای ایجاد یک بانک ملی در ایران
- ۱۱۸ بانک اهلی در تهران و سبب تأسیس آن
- ۱۲۵ امتیاز نامه بانک ملی در تهران
- ۱۲۷ تأسیس بانک ملی در تهران (عصر قاجار)
- ۱۲۷ اسکناس های دوره قاجار
- ۱۲۸ بانک ملی ایران
- ۱۲۹ اسکناس در دوره پهلوی
- ۱۳۲ تاریخچه بانک مرکزی ایران
- ۱۳۶ وظایف بانکهای مرکزی در حال حاضر
- ۱۳۶ اسکناس های منتشر شده توسط بانک مرکزی
- ۱۳۶ سری های اسکناس چاپ شده بعد از تأسیس بانک مرکزی
- ۱۴۰ ملی شدن بانک ها پس از انقلاب اسلامی
- ۱۴۱ انتشار اسکناس پس از انقلاب اسلامی
- ۱۵۱ اسکناس پنجاه هزار ریالی
- ۱۵۳ فصل ششم : تمبر در جهان
- ۱۵۳ اشاره
- ۱۵۴ تمبر در جهان
- ۱۵۷ تمبر در ایران
- ۱۶۰ تمبرهای دوره قاجاریه
- ۱۶۰ تمبرهای نمونه ریستر (RIESTER)
- ۱۶۱ تمبرهایی که رسماً در پست کار شده است
- ۱۶۲ شیر و خورشیدی سری کاردی (۱۲۵۴ش. ۱۸۷۵م).

- ۱۶۳ ته نقش در تمبر
- ۱۶۴ انواع دیگر تمبرها
- ۱۶۶ زبان تمبر
- ۱۷۱ کاغذ تمبر
- ۱۷۲ انواع تمبرهای ایران
- ۱۷۴ سایر تمبرها:
- ۱۷۴ منابع:
- ۱۷۷ فصل هفتم : امنیت دیجیتالی با بهره گیری از ته نقش
- ۱۷۷ اشاره
- ۱۷۸ امنیت دیجیتال با بهره گیری از ته نقش
- ۱۷۹ DVD مجهز به فناوری ته نقش ضد تکثیر (غیر مجاز)
- ۱۸۱ منابع و مآخذ
- ۱۸۸ فصل هشتم : پرچم
- ۱۸۸ نماد ته نقش (فیلیگران)، برگرفته از پرچم برخی کشورهای جهان
- ۲۲۹ ته نقش های اسناد
- ۴۶۳ طرح های خارجی ته نقش
- ۴۷۴ ساقینامه
- ۴۷۶ درباره مرکز

ته نقشه های اسناد آرشیوی ایران

مشخصات کتاب

سرشناسه: کریمیان، علی، 1342 -

عنوان و نام پدیدآور: ته نقش های اسناد آرشیوی ایران/ تحقیق و گردآوری علی کریمیان، زهرا میرزایی پری.

مشخصات نشر: تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، 1388.

مشخصات ظاهری: 445 ص.؛ مصور (بخشی رنگی)، جدول، نمونه.

شابک: 70000 ریال: 9-239-446-964-978

وضعیت فهرست نویسی: فیا

یادداشت: پشت جلد به انگلیسی: Watermarks of Iranian archival documents:

یادداشت: کتابنامه: ص. 153-154؛ همچنین به صورت زیرنویس.

موضوع: آب نقش ها - ایران

موضوع: اسناد ملی - ایران

موضوع: آب نقش ها

شناسه افزوده: میرزایی پری، زهرا، 1349 -

شناسه افزوده: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

رده بندی کنگره: 1388 9 ت 4/237 Z

رده بندی دیویی: 676/28027

شماره کتابشناسی ملی: 1 7 1 0 7 1 4

ته نقش های اسناد آرشیوی ایران

تحقیق و گردآوری: علی کریمیان زهرا میرزایی پری

ناشر: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

ته نقش های اسناد آرشیوی ایران

خیراندیش دیجیتال: انجمن مددکاری امام زمان (عج) اصفهان

ویراستار کتاب: خانم نرگس قمی

ص: 1

اشاره

فهرست نویسی پیش از انتشار کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

سرشناسنامه: کریمیان، علی، 1342 -

عنوان و نام پدیدآور: ته نقش های اسناد آرشیوی در ایران/ تحقیق و گردآوری علی کریمیان زهرا میرزایی پری.

مشخصات نشر: تهران سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران 1388

مشخصات ظاهری: 446 ص؛ مصور (رنگی)

شابک: 978-964-446-239-9

وضعیت فهرست نویسی: فیبا

یادداشت پشت جلد به انگلیسی: Watermarks of Iranian archival documents:

یادداشت: کتابنامه: ص. 153-154؛ همچنین به صورت زیرنویس

موضوع: آب نقش ها - ایران

موضوع: اسناد ملی - ایران

موضوع: آب نقش ها

شناسه افزوده: میرزایی پری زهرا 1349 -

شناسه افزوده: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

رده بندی کنگره: 9 13388 ت4/ک237Z

رده بندی دیویی: 676/28027

شماره کتابشناسی ملی: 1701714

www.nlai.ir

ته نقش های اسناد آرشیوی در ایران

تحقیق و گردآوری: علی کریمیان و زهرا میرزایی پری

ناشر: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

نوبت چاپ: اول

شمارگان: 1000

چاپ و صحافی: دفتر نشر فرهنگ اسلامی

تاریخ انتشار: 1388

بها: 6000 تومان

بزرگراه شهید حقانی (غرب به شرق)، بعد از ایستگاه مترو، بلوار کتابخانه ملی تلفن فروشگاه: 88941946؛ دورنگار: 88947496

ص: 2

مقدمه... 1

پیشگفتار: پیش درآمدی بر ته نقش... 3

فصل اول: ته نقش (فیلیگران)... 15

اصطلاح فیلیگران... 17

تاریخچه ته نقش در کاغذ... 19

دسته بندی ته نقش ها... 19

مواد و لوازم ساخت کاغذ دارای ته نقش... 20

ساختن ته نقش... 21

طریقه ساختن پرتره... 23

فصل دوم: تاریخچه تکامل پرچم ایران... 25

پیشینه... 27

نخستین تصویر بر روی پرچم ایران... 28

افزوده شدن نقش خورشید بر پشت شیر... 28

پرچم در دوران صفویه... 28

پرچم در عهد نادرشاه افشار... 29

دوره قاجار پرچم چهارگوشه... 29

امیرکبیر و پرچم ایران... 30

ص: 3

انقلاب مشروطیت و پرچم ایران...30

پرچم بعد از انقلاب اسلامی...31

فصل سوم: کاغذ...35

پیشینه کاغذ...38

ساخت کاغذ در ایران...42

کاغذ سمرقندی...46

کاغذسازی در ایران (عصر قاجاریه)...49

کارخانه کاغذسازی در عصر پهلوی...57

فصل چهارم: تاریخ چاپ و چاپخانه در ایران...71

صنعت چاپ در ایران...73

واژه چاپ و چاپخانه به معنی امروزی...74

نخستین چاپخانه و چاپ اولین کتاب در ایران...77

کتابهای چاپ تهران...84

چاپ روزنامه...85

تاریخ چاپخانه در ایران [تدوین استاد مهدی بیانی]...87

فصل پنجم: سیری در تاریخچه اسکناس (گرایش ته نقش در اسکناس)...91

واژه اسکناس...93

تاریخ نشر اسکناس در ایران...93

تشکیل بانک شاهنشاهی...95

تلاش برای ایجاد بانک ملی در ایران...98

بانک اهلی در تهران و سبب تأسیس آن...98

امتیاز نامه بانک ملی در تهران...104

تأسیس بانک ملی در تهران (عصر قاجار)...106

اسکناسهای دوره قاجار...106

اسکناس در دوره پهلوی اول...108

اسکناس در دوره پهلوی دوم...110

تاریخچه بانک مرکزی ایران...111

ص: 4

تأسیس بانک مرکزی ایران... 111

وظایف بانکهای مرکزی در حال حاضر... 114

اسکناسهای منتشر شده توسط بانک مرکزی... 114

سری های اسکناس چاپ شده بعد از تأسیس بانک مرکزی... 114

ملی شدن بانکها پس از انقلاب اسلامی... 117

انتشار اسکناس پس از انقلاب اسلامی... 118

فصل ششم: تمبر در جهان... 127

تمبر در ایران... 131

تمبرهای دوره قاجاریه... 134

تمبرهای نمونه ریستر (134)... (Riester)

تمبرهایی که رسماً در پست کار شده است... 135

شیر و خورشیدی سری کاردی... 136

ته نقش در تمبر... 137

انواع دیگر تمبرها... 138

زبان تمبر... 140

کاغذ تمبر... 143

انواع تمبرهای ایران... 144

فصل هفتم: امنیت دیجیتالی با بهره گیری از ته نقش... 147

دی.وی. دی مجهز به فناوری ته نقش ضد تکثیر غیر مجاز... 150

منابع و مآخذ... 153

فصل هشتم: پرچم نماد ته نقش (فیلیگران)... 157

برگرفته از پرچم برخی کشورهای جهان

ته نقش های اسناد با تقدم تاريخی در آرشیو سازمان اسناد ملی ایران... 199

طرح های خارجی ته نقش... 433

ص: 5

یکی از اصول حائز اهمیت در سند پژوهی زیبایی شناختی و معناشناختی، نمادها و رمزهای اسناد است که به صورت نقوش تزئینی در بطن اسناد، بویژه در سندهای دوره های صفوی تا قاجاریه متجلی است. این تزئینات بی هدف و عاری از پیام و نشانه نبوده است. بلکه این طرح ها و نقوش را تحت قواعدی، کلی با رعایت اصول و موازینی خاص طراحی و نقاشی کرده اند و البته همواره، ذوق سلیقه و بدیعه پردازی هنرمند تزئین کار در آن دخیل بوده است. رمزها و نمادهای به کار رفته ابزار دانش کهن و قدیمی ترین و اصولی ترین شیوه بیان مفاهیم بوده اند. به نظر می رسد گرایش طبیعی موجود در نمادها و رمزینه های هنر ما بازتابی با ویژگی عمیق روان شناسانه همراه داشته باشد. شکل ترتیب و تفسیر نقوش نمادین اصولاً در معارف نقش اساسی دارد؛ در تاریخ تمدن و تاریخ ادیان زبان شناسی، قوم شناسی فرهنگی، نقد هنر، روان شناسی، پزشکی که می توان بر این، مجموعه به نوعی فنون تبلیغ و سیاست را نیز افزود. بخش اعظم علوم بشری همانند فنونی که از هنر نشأت می گیرد، جنبه دینی داشته است و هنرمند در سطوح و ادوار مختلف تاریخی از اعتقادات و رسوم اجتماعی الهام گرفته و آنها را به کار بسته است. گاه برخی از طرح ها و نقوش خالی از مضامین و مفاهیم اند و گاه در پس هر نقشی پندارهایی وجود دارد که زاینده تخیل بشری است اما ممکن است مفهوم آنها بر افراد و اجتماعات به تناسب وضعیت در لحظه ای معین تغییر کند. گاه تصویری ملموس و مرئی است که به طور قراردادی برای نمود یک اندیشه یا موجودیتی مادی یا اخلاقی در نظر گرفته می شود مانند:

پرچم: که نشان، کشور نشان افتخار و جلال و بزرگی است و گاه واقعیت یا تصویری است برای دادن علامتی مشخص از یک شخصیت از یک کلیت یا از یک وجود ذهنی (و از آنجا که در بسیاری از مواقع نماد پرچم هر کشوری یا برداشتی از نماد آن به عنوان ته نقش اسناد بخصوص اوراق بهادار واقع می شود به این سبب بخشی از کتاب به این نمادها اختصاص یافته است).

چرخ: پرتوهای خورشید و گردش، آن حاکی از مسیر خورشید در عرض آسمان است.

پتک: خاصه هراکلیوس و نشان، آهنگر خدایان و حامی فلزکاران است.

ترازو: نشانه عدالت است.

بدین ترتیب وسیله ای خاص انتخاب می شود تا کاملاً نشان دهنده کاربرد آن باشد و یا تصویری

غالباً در قالب بشری و گاه حیوانی یا نباتی مثلاً «زن بالدار» که تمثیل پیروزی است «شاخ نعمت» تمثیل فراوانی و سعادت و عدد رمز که بهترین بیان ممکن از یک واقعیت است. گستره طرح ها و نقوش تزئینی متأثر از فلسفه و بینش اسلامی بوده است و گستره آن به گستردگی فرهنگ و هنر ملت هاست و مدیون تفسیرهای نو از اساطیر و اندیشه‌های کهن است. (1)

مطالب و تصاویری که در این کتاب آمده است به استناد بخشی از میلیون ها برگ از اسناد ملی موجود در آرشیو سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران بررسی و فراهم آوری گردیده است. همچنین به منظور جمع آوری کلیه ته نقش های اسناد ملی کاربرگه ای تحت عنوان «کاربرگه تنظیم و توصیف آرایه های اسناد مکتوب» طراحی و ارائه گردیده امید است که در دستور کار کارشناسان اسناد قرار گیرد تا در صورت مشاهده ته نقش ها اطلاعات مربوط به آنها را در کاربرگه ها درج کنند تا مورد استفاده محققان و پژوهشگران قرار گیرد.

اسناد ملی جلوه گاه دانش و هنر این سرزمین است که از جنبه های مختلف همچون تاریخ و سیاست فرهنگ و هنر ارزش مطالعه دارد. در هر دوره علاوه بر شناخت عمیق از اوضاع گذشته هرکشف جدیدی در عرصه های علمی بویژه در زمینه تاریخ این مرز و بوم چراغی خواهد بود فراسوی آیندگان و گره گشای نادیده ها و شنیده های مکتوم و این امر میسر نمی شود مگر آنکه افزون بر غور و بررسی در تاریخ ایران اجزا و مصادیق سند به عنوان هویت کشور مورد بررسی جامع قرار گیرد.

امتنان

لازم می دانیم از ریاست محترم سازمان اسناد و کتابخانه ملی جناب آقای علی اکبر اشعری به خاطر حمایت هایشان برای به ثمر رسیدن و چاپ این اثر قدردانی کنیم. همچنین از همکاری صمیمانه همه همکارانمان در اتاق تحقیق و خزانه تشکر می نمایم و از علی محمدی و محمد طحانی به پاس همکاری ایشان و از سرکار خانم فرزانه دختی که در استفاده از منابع اینترنتی همکاری داشتند همچنین آقای محمود فاخری رئیس کتابخانه بانک مرکزی و همکارشان سرکار خانم الهه قیاسی به پاس همکاری در دستیابی به منابع فصل تاریخچه اسکناس بسیار سپاسگزاریم.

در پایان لازم می دانیم از مدیر کل پژوهش و آموزش آقای عبدالله نجفی و همکاری صمیمانه انتشارات بخصوص سرکار خانم ها: پروانه درویش (مدیر انتشارات) برای مرور دقیق دستنوشته ها و رفع ایرادهای آن طاهره، معمار، منیر کریمی چایجانی و آمنه هزارخانی تشکر کنیم.

علی کریمیان - زهرا میرزایی پری

ص: 7

اشاره

تا بحال کمابیش تحقیقاتی در بیان عناصر ظاهری اسناد و مکتوبات تاریخی اعم از: خط، علائم و نوشته های چاپی، تذهیب، ترصیع، تشعیر، طلائندی جدول کشی، تحریر حل کاری، افشان گری و قطاعی تدوین یافته و در این کتاب نیز به اجمال بیان گردیده، اما هدف از نگارش کتاب «ته نقش های اسناد آرشیوی ایران» بررسی عوامل درونی کاغذ و اسناد یا ته نقش (فیلیگران) می باشد که برای نخستین بار به عنوان طرحی تحقیقی مورد پژوهش و بررسی قرار گرفته است. امید است در آینده ابعاد ناشناخته دیگری از اسناد مورد پژوهش قرار گیرد تا بتوان ابعاد ناشناخته اسناد پیش روی دانش پژوهان مکشوف گردد و با توجه به این که ته نقش - های حک شده در اسناد تاریخی و اوراق بهادار نشأت گرفته از نماد پرچم کشورها می باشد و بررسی یکایک آنها از حوصله این بحث و این کتاب خارج است لذا تنها به علائم پرچم های کشورها اکتفا شده است و به اجمال تاریخچه تکامل پرچم ایران نگاشته شده است. از این رو ابتدا به سیر تغییر و تحول در صنعت کاغذ خط علائم و نوشته های چاپی تذهیب ترصیع، تشعیر، طلائندی سپس جهت بررسی قدمت ته نقش در اسناد ابتدا تاریخچه کاغذ چاپ و کاربرد ته نقش در اوراق بهادار بخصوص در اسکناس و تمبر که دارای قدمتی بیشتر از سایر اوراق هستند بررسی گردیده است و در پایان کتاب نمونه هایی از ته نقشهای حک شده در بطن اسناد آرشیوی که با دقت و تعمق در عین ظرافت ترسیم شده آورده شده است.

همچنین به منظور جمع آوری کلیه ته نقش های اسناد ملی کاربرگه ای تحت عنوان: «کاربرگه تنظیم و توصیف آرایه های اسناد مکتوب» طراحی و ارائه گردیده (فرم صفحه بعد)،

ساقینامه

کار برگه تنظیم و توصیف آرایه های اسناد مکتوب

الف - نوع آرایه نقش برجسته فیلیگران تذهیب ترصیع تشعیر طغرا

ب - مشخصات آرایه

1- منشاء سند

2- تشریح ته نقش:

3- دوره تاریخی

الف : سال مندرج در ته نقش

ب: سال تولید سند

4- اندازه

5- رنگ

6- زبان ته نقش فارسی ترکی آلمانی عربی روسی انگلیسی فرانسه سایر

7- سند حامل ته نقش

کتاب

اسناد دولتی

نسخ خطی

بیوتات

اسکناس

خریداری

تمبر

اهدایی

8- رنگ : کاغذ

سبز و شتری

فستقی

آبی

نخودی

حنایی

قهوه ای

نارنجی

سایر

«پیشنهاد کاربرگه تنظیم و توصیف آرایه ها و ته نقشهای اسناد مکتوب»

ص: 9

امید است که در دستور کار کارشناسان اسناد قرار گیرد تا در صورت مشاهده ته نقش ها اطلاعات مربوط به آنها را در کاربرگه ها درج کنند تا مورد استفاده محققان و پژوهشگران قرار گیرد .

کاغذ: چینی ها اولین قومی هستند که کاغذ را ساختند، کاغذ چینی یکی از متاع هایی بوده است که تجار مسلمان آن را در مسافرت های خود از بلاد شرق می آورده اند. در ساخت کاغذ از پنبه و مواد نباتی دیگر استفاده می کردند، و اقسام کاغذ به نسبت موادی که در آنها به کار می رفت به لحاظ کلفتی و نازکی و دوام و شفافیت و رنگ متفاوت بوده، به طور کلی کاغذ در ایران از خمیر کردن پنبه و لته های کهنه کرباس ساخته می شد. محل هایی که در آنها کاغذ ساخته می شد عبارت بودند: از اصفهان، تبریز، تهران، قزوین، قهستان، کاغذکنان، کرمان، مشهد همدان و یزد. در عهد قاجار کاغذ از روسیه و ممالک اروپا به ایران می آمد. چنانکه در منابع و مآخذ از ساخت کارخانه کاغذسازی در اصفهان یاد شده است - در فصل های بعدی این کتاب به طور مشروح راجع به ساخت، کاغذ پیشینه آن در ایران و شناخت کاغذ و کارخانه های تولید کننده کاغذ در ایران پرداخته شده است - .

خط: مهمترین عنصر بصری در سند خط است که یکی از هنرهای بصری ایران یعنی خوشنویسی را معرفی می کند و در اسناد مورد بررسی شیوه های گوناگون خطاطی وجود دارد که به این شرح است: نستعلیق شکسته نستعلیق، نسخ، ثلث، تعلیق و سیاق که در نوشتن اسناد مالی استفاده می شد .

علائم و نوشته های چاپی: نخستین چاپخانه در تهران در سال 1239 ه. ق. دایر شد. صنعت چاپ در عهد ناصرالدین شاه رواج یافت اولین نشانه های چاپی در فرمان ها و رقم ها از دوره ناصرالدین شاه به بعد شامل تاج، شیر و خورشید و فرشته و نرگس دان بوده و سپس تا مهر طغرا و متون چاپی و کلیشه ای گسترش یافت.

از دیگر اجزای تشکیل دهنده یک سند معتبر مهر است که به لحاظ شکل و اندازه محل آن روی سند، نقش و نیز سجع مهر متن آن جلوه خاصی به اسناد می بخشیدند، تنوع و گوناگونی مهرها در دوران اسلامی قابل تأمل است استفاده از مهرها در فرمان های شاهان و شاهزادگان و بزرگان در دوره های صفویه، افشاریه، زندیه و قاجاریه رایج و در نوشتن سجع مهرها از عبارات منظوم و آهنگین و ابیات و آیات و احادیث استفاده می شده و گرداگرد سجع مهرها بر روی فرامین به شکل زیبایی به انواع آرایه های تذهیب و تشعیر و توشیح و ترصیع، تحریر و حل کاری مزین می گردیده اند. در دوره پهلوی مهرهای خشک و (یا) برجسته یا نقش نما حک می گردید نقش مورد نظر (مهر) به صورت مقعر در دل سنگ یا فلز نقر می شد و به گونه ای بر فرمان ها و رقم ها و احکام و نامه ها زده می شد که بدون رنگ بوده، فقط برجستگی از خود به جای می گذاشت که اکثراً به رنگ خود کاغذ در نامه ها و پاکت های رسمی به رنگ طلائی بنفش و یا سرخ است.

امضا: عمدتاً از دوره ناصرالدین شاه و بعد از آن به سند افزوده شده. پیش از آن تنها نشانه صاحب اثر بوده است از این زمان علاوه بر مهر پادشاهان و فرمانروایان که بیشتر جنبه توشیح داشت و در بالای سند قرار می گرفت امضا یا توشیح آنان نیز در کنار سند و معمولاً در مقابل سطر اول مشاهده می شود که هنرمندان درباری اطراف بسیاری از آنها را تزئین نموده اند.

آرایه های تزئینی: اگر تزئین را به معنی وسیع کلمه در نظر بگیریم، می توانیم بگوییم در عموم اسناد مورد بررسی حتی در ساده ترین آنها تزئین وجود دارد. چرا که وجود خط خوب و چشم نواز در سند خود نوعی تزئین به حساب می آید. رعایت تناسب در تحریر، فاصله های بین خطوط انحنا پایانی سطرها و بالاخره شروع و ختم نوشته ها همه به یک سند ساده شکوه و زینت خاصی می بخشد و آن را شایسته تأمل و تحسین می سازد.

تذهیب: یکی از آرایه های اصلی در اسناد به شمار می رود، تذهیب یا زرنگاری از هنرهای قدیم در ایران است و آن آرایش کتاب با حل زر و سیم بوده که حواشی کتاب ها را با آب زر و سیم به نقش گل و بوته تزئین می کرده اند و به آن آذین می گفتند. رنگ هایی که به کار می بردند لاجورد و سفیداب زعفران و شنگرف و سیاهی بود که علاوه بر حاشیه و لابه لای سطور گاهی زمینه خود کاغذ سند را با نقاشی و تذهیب تزئین می کردند. در مورد تذهیب اسناد خاص؛ اسناد معمولاً ابتدا مکتوب می شد و سپس هنرمندان به تزئین و تذهیب اطراف نوشته ها مهرها و یا امضاها می پرداختند. اما برخی از اسناد مثل عقدنامه ها چنین نیست و طراح یا هنرمند ابتدا به طراحی، نقاشی و تذهیب بخش های عمده ای از اثر می پرداختند، و حتی فضاهای خالی را برای مهر، عاقد اولیای عروس و داماد شهود عقد و ... در حاشیه عقدنامه ایجاد می کردند.

ترصیع: تزئین نسخه های خطی با الوانی نظیر شنگرف و لاجورد و زرنگار است.

تشعیر: رسم نقوش حیوانات و طلاکاری عموماً در حواشی کتب خطی است. تشعیر سازی یا تشعیر اندازی نوعی تزئین نسخ خطی است که در حاشیه نسخ یا مرقات و معمولاً با طلا اندازند. نقوش تشعیر سازی خطوط غیر منظم است که گاه تصاویر جانوران و بیشتر طیور در آن دیده می شود.

طلااندازی: میان سطور کتاب برای آنکه جلوه و جلال، یابد طلاکاری می کردند. طلااندازی به اشکال مختلف است که از همه نوع آن مرغوبتر دندان موشی است، در طلااندازی تمام سطوح سفید میان مسطور مکتوب را با آب زر می پوشانیدند و اطراف حروف را قلم زر می گرفتند.

جدول کشی: در اطراف سطور کتاب و بخصوص اشعار را با زر و سیم و رنگ جدول می کشیدند به طوری که متن از حاشیه جدا می شد و این کار به زیبایی صفحات کتاب می افزود.

تحریر: گاهی اطراف نقوش و یا کلمات و عباراتی را که به آب زر یا رنگ های دیگر مانند سفیداب انداخته و نوشته اند برای آنکه بهتر نمود و خوانده شود با قلم بسیار باریک با مرکب مشکی محصور می کنند. این عمل را «تحریر» و نقوش کلمات محدود شده را «محزّر» گویند.

حل کاری: عبارت است از طلاکاری یک پارچه بدون خطوط تحریر که شامل تصویر جانوران و بیشتر، شاخ، برگ، گل بوته پرندگان و حیوانات افسانه ای مانند اژدها و سیمرخ که حواشی کتاب های تزئینی و بیشتر در حواشی مرقعات و صفحه های بدرقه و صفحه های سفید در انتهای کتاب با آن تزئین می شد.

افشان گری: در بعضی از نسخ تمام مطالب کتاب روی متن زرافشان نوشته می شد و گاهی

بر خلاف حاشیه، افشان متن صفحه ها ساده است. و گاهی متن و حاشیه هر دو افشان است.

قطاعی: آن است که نقوش یا کلمات و عبارات را با مقرض و قلم تراش از کاغذ می چینند و قطعات بریده شده را اگر از کاغذ سفید باشد روی کاغذ رنگین و اگر رنگین باشد روی کاغذ سفید می چسبانند و صفحه ای را که از آن قطعاتی بریده شده است روی کاغذ به رنگ مخالف می اندازند.

از دیگر تزئینات مختلف می توان این صور و اشکال را نام برد: جدول، کمند، سرلوح، سرفصل، تصاویر، مشمسه (نقشی که به شکل دایره و مذهب و مرصع که شعاع هایی از اطراف آن خارج شده و آن را به شکل خورشید نمایش می دهد) ترنج، سرترنج و لچکی.

مشخصات نمادی یک سند چنانکه ذکر آن آمد از مهمترین اجزای تشکیل دهنده هستند، اما یک عامل و یا یکی دیگر از اجزای سند که در شناسایی و اهمیت و صحت و سقم اسناد اصل از، غیر می توان بر آن تأکید کرد و باعث محرز شدن ارزش تاریخی اسناد بر پژوهان مورخان، است وجود ته نقش (1) بر خمیره کاغذ اسناد مکتوب می باشد. یکی دیگر از جلوه های هنر نقاشی آنچه که باعث نوشتن این سطور شده ته نقش ها طرح ها و یا الگوهایی هستند که بر روی کاغذ طی تولید گذاشته می شوند و هدف از ته نقش ها در کاغذ، اساسا تعیین هویت کاغذ به عنوان امضای صاحب کارخانه و یا به عنوان یک مقیاس امنیتی برای جلوگیری از حمایت های بی دریغ سندسازی و امضاسازی اسناد می باشد.

هدف و انگیزه پژوهش طرح ته نقش

از پیشامد روزگار برگی از سندی در حین مطالعه به قصد استنساخ به دست نگارندگان این سطور افتاد که متوجه نقشی در دل کاغذ شدیم و وقتی به دقت همچون عکس های رادیولوژی آن را در مقابل نور قرار دادیم وضوح تصویری در دل کاغذ سند بیشتر نمایان گشت، نقشی زیبا از نوجوانی احمدشاه قاجار؛ این نقش مؤلفان این اثر را به این اندیشه واداشت که درباره

ص: 15

خاستگاه و تاریخچه این هنر زیبا در الیاف کاغذ اسناد به جست و جو و پژوهش و اتود زدن آن پردازیم و آگاهی هایی در این زمینه به دست آوریم. در این تحقیق با نظری کوتاه به هنر طراحی و آرایه های تزئینی اسناد که نمود عینی دارند به نقش های موجود در اسناد که به دو صورت اصل یا رونوشت به جای مانده است پرداخته شده که نمونه های سوادى آن در مجموعه هایی به نام منشآت و ترسل ها جمع آوری شده که به صورت نسخ خطی در دسترس است و یک سری از اسناد که شامل مکاتبات دوستانه و نامه های خانوادگی می باشند و مکاتیب درباری که بین پادشاهان و شاهزادگان رواج داشته و رسته ای دیگر به نام دیوانیات که درباره مسائل و امور دولتی و کشوری در دستگاه های اداری تهیه شده اند بررسی و تحقیق درباره اسناد تاریخی جدای از خواندن سند، استنساخ، مرجع، موضوع، امر، تهیه کننده، تاریخ نگارش و صدور سند که قابل توجه است به مشخصات ظاهری یک سند می پردازد که شامل نوع و اندازه و شکل کاغذ، خط رنگ مرکب و اضافات ترکیبی و تحمیدیه، طغرا، توشیح (مهر) فواصل سطور و اندازه حاشیه ها است (1). اما در این مجال سعی بر آن داشته ایم تا جلوه- ای از هنر نقاشی بر خمیره کاغذ اسناد مکتوب را به محققان و هنر دوستان باز نماییم.

ته نقش اسناد آرشویی ایران

در تحقیق حاضر علاوه بر به تصویر کشیدن و ارائه نقوش و طرحها و سمبل های موجود در اسناد به طور مختصر به اطلاعات به دست آمده از وجود ته نقش ها در دل کاغذ فرامین و رقم های دوره های حکومتی قاجاریه می پردازیم:

-در دوره آقامحمدخان قاجار: اسناد دارای ته نقش RMAD می می باشند.

-در دوره فتحعلی شاه فرامین 100٪ از اسناد دارای ته نقش بودند و در رقم ها 83٪ دارای حروف سمبل مانند: لنگر کشتی و دسته گل بودند (البته لازم به ذکر است که تاریخ این اسناد مربوط به سال های 1800 تا 1832 م. است.)

-در دوره محمد شاه: از اسناد بررسی شده 37٪ فرمانها و 33٪ رقم ها دارای حروف سمبل لنگر کشتی و تاریخ ذکر شده در آنها بین سال های 1810 تا 1834 می باشد.

-در دوره ناصرالدین شاه: از اسناد بررسی شده در این دوره 19٪ هم در فرامین و همچنین رقم ها با حروف و نوشته ها و سمبل ماه و ستاره شیر و خورشید قرینه تاج (در سنه 1280) دیده می شود. و تاریخ ذکر شده بین سالهای 1827 تا 1880 می باشد.

-در دوره مظفرالدین شاه: فرامین 7٪ و رقمها 30٪ که غالباً دارای سمبل نوشته های روسی و تاریخ آنها بین سالهای 1882 تا 1896 بود.

- در دوره محمد علیشاه: فرامین 20٪ که دارای علامت تاج و یا دارای این نوشته: «سرکی

ص: 16

اعلا فرانسز کاغذی»، «سرکی عمو مینگ خاطرہ سی» و یا دارای علامت شیر ایستاده خورشید و شمشیر و نیز این نوشته حاجی علی اکبر شیرازی و پسران، لندن بودند.

-در دوره احمدشاه: از اسناد بررسی شده فرامین 8% و رقم ها 70٪ با نوشته های روسی

سمبل و تاریخ آنها بین سال های 1882 تا 1896 بود. (1)

در طول زمان کسانی هم بوده اند که این ته نقش را جعل کرده اند، برای جلوگیری از آن برای اولین بار «بارتولوس» (2) نقطه نظرهای قانونی را مطرح کرد که جلوگیری از سرقت و جعل و تقلید از نقوش ته نقش را در برداشت آیین نامه سال 1688 م. کاغذسازان را به استفاده از دو حرف آغازین به شکل ته نقش برای قالب هر کاغذ ملزم ساخت و نقض قوانین یک جریمه 500 لیوری - پول سابق فرانسه - که معادل یک پوند نقره بود را در پی داشت. از ته نقش های استخراج شده می توان دریافت که غالب کاغذها فرنگی بوده است و به دلیل وجود ته نقش در قسمتهای مختلف اسناد (در طول یا، عرض بالا، وسط یا پایین سند) می توان نتیجه گرفت که کاغذها برشی بوده است و تنها تصاویر به عنوان ته نقش به کار برده نمی شده بلکه تواریخ علائم و سمبل ها که (تصاویر آن اتود زده شده) نیز وجود داشته که از نظر شرکت و کارخانه سازنده کاغذ قابل درک بوده است.

در این کتاب نمونه های جالبی از ته نقش ها از دل اسناد بیرون کشیده شده، چه بسا آثار عالی و زیبایی دیگری نیز در لابه لای اسناد ملی و مجموعه های شخصی وجود دارد که باید در آینده با حمایت و پشتیبانی ریاست محترم سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران و کارشناسان واحدهای مختلف سازمان اسناد جمع آوری، ترسیم و طراحی و نمایشگاهی زیبا و فراخور آن برپا شود.

به طور کلی شاخص های ذیل را می توان در اهمیت ته نقش اسناد برشمرد:

- 1- ته نقش حدود قدمت تولید کاغذ سند را مشخص می کند .
- 2- با شناسایی ته نقش ها منشأ تولید کننده کاغذ مشخص می شود.
- 3- با شناسایی ته نقش می توان سیر تحول ساخت صنعت کاغذ در کشورها را معین کرد .
- 4- ته نقش در اصالت بخشیدن به سند حائز اهمیت است.
- 5- ته نقش به عنوان سمبل و نشان مراکز اقتصادی شناخت هویت و تاریخچه آنها را تسهیل می نماید.
- 6- شناسایی ته نقش در تعیین سره از ناسره در اسناد میتواند یکی از ارکان اساسی باشد.
- 7- گاهی ته نقش ها بیانگر، وقایع حوادث و تحولات اساسی در یک جامعه و کشور می باشد.

1- برای اطلاع بیشتر ن.ک: رضا فراستی «آشنایی با فرمان‌ها و رقم‌های دوره قاجاریه» قسمت تذهیب و کاغذ. فصلنامه تخصصی تاریخ معاصر ایران سال چهارم ش 13 و 14 ، بهار و تابستان 1379).

Bartolus -2

8- ته نقش نشان دهنده جلوه های هنری ممالک و اقوام است.

9- تعبیه ته نقش در سرلوحه های جاری باعث کاهش سوء استفاده از اسناد جاری می گردد.

10 - امنیت اسناد دیجیتالی با بهره گیری از ته نقش به منظور حفظ حقوق مخترعان، مؤلفان و مصنفان(1).

ص: 18

1- علی اکبر علایی (عضو انجمن تمبرشناسی ایران و لندن) تمبر و تمبرشناسی نشریه فرهنگ و مردم، شماره 73. آبان 1344، صص 20-21 و احمد علی لو. مروری بر تاریخچه تمبر و بررسی اصطلاحات آن ص 10 موزه های صنعتی - برنامه علمی فرهنگی شبکه 4 سیما 83/9/8 . www.hand paper marking.org/ water marks www. Ranweyenberg.com / water mark in paper

فصل اول : ته نقش (فیلیگران)

اشاره

ص: 19

ته نقش (فیلیگران)

چو بر کاغذ برآید نقش بردار *** به تخته شیب کرده نه تو ای یار

بشویی ز آب شیرین رو و مورا *** چنان غلتد نباشد شوی رو را

چو شد صاف از کدورت خشک می ساز *** پش از مهره بگشایی تو این راز

گر از گفتن شدن کارش بسی بود *** ور از کردن شدن هم کش کسی بود

بگویم کار عکس از عکس بر عکس *** بین در عکس شخصی خویش بر عکس (1)

اصطلاح فیلیگران

در زبان فارسی لغت مخصوصی برای فیلیگران (Filigran) وجود ندارد و می توان آن را ته نقش نامید. «Filigran» یک اصطلاح فرانسوی است که معادل انگلیسی آن لغت واتر مارک «Water mark»- (ته نقش در کاغذ) می باشد. عناوین دیگری نیز معمول و متداول است چون: ترام، داغ، آب، مارک کاغذ و ته نما. فرهنگ دهخدا (2) در تعریف ته نما، می نویسد: چیزی که هرچه که در ته خود داشته باشد بنماید. (آندراج) هر چیز صافی که ته آن نمایان باشد مانند جوی آب (ناظم الاطباء).

این مقام از بس که نورانی سرشک افتاده است *** خاک آن مانند آب صاف باشد ته نما

شفیع اثر (از آندراج)

از خشن پوشی برون آمد و فیض گلختم *** تن قبای ته نما اکنون زیر خاکستر گرفت

کلیم (از آندراج)

ته نقش نشانه نسبتاً نیمه شفاف مربوط به کاغذساز است که از حروف نویسی و یا طرحی

تشکیل و در یک ورق کاغذ مرغوب ایجاد می گردد و وقتی در برابر منبع نور نگه داشته، شود به طور مبهم قابل مشاهده است. در کاغذسازی، دستی این طرح با دوختن و لحیم کردن مفتول های به هم تابیده به قالب (که موجب نازکتر شدن لایه الیاف خیس کاغذ بر روی

ص: 20

1- علی اکبر دهخدا. لغت نامه دهخدا، ج 5، (تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، 1373ش)، چاپ اول از دوره جدید ص 6293.

2- همان

سیم ها می گردد) ایجاد می شود. در کاغذسازی ماشینی، این مفتول ها با استفاده از استوانه ای به نام «غلتک نقش» بر روی الیاف خیس کاغذ فشرده می شود. در قرن سیزدهم در غرب کاغذسازان از مدل هایی استفاده می کردند که از سیم های نازک و شکل داده شده یک نقش را به وجود می آوردند، و این شیوه تا امروز متداول است. طی مراحل ساخت کاغذ با نازک تر یا ضخیم تر ساختن لایه خمیر کاغذ (زمانی که هنوز نمناک و خیس است) ته نقش طرح ها یا الگوهای تعبیه می شود. هدف از ته نقش ها در کاغذ اساساً اصالت بخشیدن و هویت دادن به کاغذ به عنوان یک شاخص و یک شاخص و تأیید ساخت یا امضای صاحب کارخانه و یا به عنوان یک مقیاس امنیتی برای جلوگیری از سندسازی و امضاسازی اسناد است مانند: یادداشتهای بانکی، گذرنامه ها، بن ارزاق، بلیت های ورودی و غیره. امروزه کاغذ نوشتاری با کیفیت و همچنین کاغذ طراحی هنری یا کاغذهای مخصوص انتشار «bibliophile») معمولاً یک ته نقش تعیین کننده دارند اما وجود ته نقش های موجود در کاغذهای قدیمی یا به تعبیر بهتر در اسناد تاریخی و یا پاکت های نامه، خود نامه، اسناد، تمبر، اسکناس و اوراق بهادار در مطالعه اسناد قدیمی می تواند نقش اساسی در هویت بخشی سره از ناسره داشته باشد یا تعیین حدود یا قریب به یقین تاریخ تولید سند باشد. همچنین می توان گفت سازندگان کاغذ از به وجود آوردن جلوه های هنری که در قالب نقش ها زیبایی خاصی روی کاغذ ایجاد می کنند لذت می برند و این امتیازی است که از وجود ته نقش در کاغذ به وجود می آید. بدین منظور سازندگان کاغذ نقوش متعددی را هنگام ساخت کاغذ انتخاب می کردند: ماریچ، خوشه انگور، گل رز، و حتی یک امضا می توان هر نقش قابل تصور را برای این منظور به کار برد. در حالی که کوشش مورخان در نشان دادن منشأ و تاریخ ساخت اوراق مخصوص است، (همچون انجمن بین المللی مورخان کاغذ (1) IPH). سایر دانش پژوهان درصدد جستجوی نمادهای مختلف پنهان در ته نقش می باشند، عده ای بر این باورند که ته نقش ها فقط علامت هایی هستند که اندازه قالب کاغذهایی که ساخته می شدند معین می کردند. عده دیگر به ته نقش ها با دید والایی می نگرند و آنها را یک نشان تجارتي برای کارهای هنری و استادانه می دانند، برخی هم به طور قاطع بیان می کنند که آنها صرفاً علامت های تجملی و تقنی بوده اند و بالاخره گروهی نیز ته نقش یا واتر مارک را فقط یک وسیله امنیتی می دانند.

ص: 21

IPH-1 انجمن بین المللی مورخان کاغذ به مجموع متخصصانی از رشته های مختلف و تمام دوستان کاغذ و پژوهشگران رشته تاریخ کاغذ اطلاق می شود که تمام فعالیت های تخصصی و حرفه ای در زمینه ساخت کاغذ را در بر می گیرد و به عنوان یک انجمن تخصصی بین المللی با سازمانهای محلی و منطقه ای و بین المللی همکاری می کند. این انجمن بین المللی نه تنها از مورخان، کاغذ بلکه از کلکسیونرها و آرشیویست ها، کتابخانه ها هنرستان ها و مورخان، هنری متخصصان انتشار کتاب چاپ و تکنولوژی انجمن های صنعت کاغذ، صنعت نشر و غیره تشکیل شده است و فعالیت های هنری و صنعتی و صنعت دستی در رابطه با کاغذ را در بر می گیرد

www.vanweybergh.com/water mark in paper

ته نقش نهفته در دل کاغذ ابتدا در کاغذهایی که در کتاب های چاپ سربی استفاده می شد نمایان گشت؛ از نوع کاغذهای روسی که اکثراً دارای آرم برجسته بود و از حروف نام سازنده کاغذ تشکیل می شد اما در اروپا بین سده های 12 تا 18 میلادی در تهیه کاغذ از نوع دست ساز، نقوشی ایجاد گردید که در مقابل نور قابل رؤیت بودند. این ته نقش ها به وسیله غربال های مشبک برای اولین بار به طور تصادفی در اواسط قرن 12 در اسپانیا به وجود آمد. «اولمان اشترومر» (1) بانی و مؤسس کاغذسازی در نورنبرگ آلمان در اواخر قرن 14 ته نقش را که مجموعه ای از چند حرف و علامت و شکل بود در کاغذهای خود به کار برد. برای ایجاد این نقش ها از یک قالب توری مشبک به شکل مستطیل که از جنس آلیاژ مس و روی بود استفاده می شد که، تصاویر حروف و علائم را به صورت برجسته در ته قالب مشبک تعبیه می کردند قالب را در خمیر کاغذ فرو می بردند، سپس آن را به آرامی از داخل محلول خمیر خارج می کردند کاغذهایی که تولید می شد دارای تصاویر حروف و علائم یکنواختی بود که در فواصل افقی و عمودی قرار داشت (در نسخه شناسی به آن کاغذ مسطر کشی شده می گویند) و در مقابل نور دیده می شد. نقوش موجود در بطن کاغذ هویت زمانی و مکانی و نام سازنده را مشخص می کند که منبع معتبری در سندشناسی محسوب می شود. گرچه وجود ته نقش در ابتدا به عنوان آرم شرکت تولید کننده کاغذ بود ولی به مرور زمان به صورت یک نماد ارزشی و سیاسی در عرصه های مختلف حوادث و رویدادهای هر کشوری همچون انقلاب مشروطیت در ایران تجلی یافت که یکی از نمونه های بارز آن به پاس نکوداشت این نهضت عظیم در سال های بعد تصویری از احمدشاه و نقش پرچم ایران بود. با گذر زمان وجود ته نقش نه تنها در دل اسناد تاریخی بلکه قبل از آن در نهان تمبرهای یادگاری، شخصی، اسکناس ها، و در دوره های بعد در اوراق بهادار، سند ازدواج، گواهینامه رانندگی، بلیت سینما، بن، تعرفه انتخاباتی چک و سفته و ... به مرور زمان وسعت یافت و پدیدار گشت. در تمبرهای ایران برای اولین بار در کاغذ سری تاجگذاری احمدشاه ته نقش شیر به کار رفت یعنی از حدود سال 1333 ه.ق. و در اسکناس نیز در سری دوم اسکناس های دوره قاجار در عصر ناصرالدین شاه تصویر خود وی در سمت راست و فیلیگران در سمت چپ مشاهده می شود.

دسته بندی ته نقش ها

«دارد هاتر» ته نقش ها را به چند دسته تقسیم می کند :

1- نخستین ته نقش های شناخته شده عبارتند از: دایره ها، صلیب ها، گره ها و نمادهای

ص: 22

سه تپه ای مثلثها که به فیلیگران زمینه ای معروفند.

2- طرح های بسیار متنوعی در مورد انسان ها و شغل هایشان .

3- گل ها ، میوه ها ، غلات ، گیاهان برگ ها درختان و سبزی ها .

4- حیوانات اهلی افسانه ای و وحشی؛ مانند خرچنگ ، ماهی ، کژدم و انواع حشره ها که به فیلیگران مجرد معروفند.

5- طرح هایی از حروف و اعداد و علائم اختصاری که به فیلیگران متوالی مشهورند.

6- طرح هایی از نوشته های فارسی و لاتین یا اشیا که به فیلیگران مرکب مشهورند.

7- فیلیگران بخیه ای - در خمیر کاغذ تصویر شبیه بخیه است .

8- فیلیگران وارو - تصویر به طور وارونه نقش بسته است.

مواد و لوازم ساخت کاغذ دارای ته نقش

مواد و لوازم گوناگون مورد نیاز برای ساختن کاغذ نمدهای پشمی پارچه های ضخیم ، پشمی کاموا ، گونی کاغذ آب خشک کن پارچه تنزیب (1) کلاف ، پنبه مهره ها و ورقه هایی از جنس ، روی که برای خواباندن خمیر ، کاغذ فشردن یا پرس کردن ایجاد بافت های مختلف بر روی اوراق - زمانی که هنوز نمداار هستند - و به منظور مهره کشیدن و برق انداختن به کار می روند.

- اسفنج های مستطیل شکل برای نم گیری

- سیم واتر مارک (به قطر 0/75 میلی متر از جنس برنج نرم).

- سیم نازک و نرم برنجی برای بخیه یا گره زدن توری قالب .

- پارچه سیمی از جنس مس یا برنز (30 یا 12 سیم در هر سانتی متر).

- «سیم خوابیده» برای پوشاندن قالب خوابیده .

- میخ میخ ، ریز ، گوشه زانو و ، پیچ همه از جنس فلز برنج .

- ابزار لازم جهت نجاری و لحیم کاری .

- مواد مختلف شیمیایی بارها و پرکننده ها از جمله : گل سفید ، گل رس ، اکسید تیتانیوم Aquapel Epkkaolin و متیل سلولز؛ برای سفید کردن ، استحکام بخشیدن و جلوگیری از جمع شدن کاغذ.

-چسب های طبیعی و ترکیبی مختلف برای آهار دادن از جمله ژلاتین های مختلف گیاهی و حیوانی P.V.A و غیره .

ص: 23

1- جامه کوچکی باشد که در زیر قبا پوشند و ترکان ارخالق گویند ارخالق جامه ای که در زیر قبا پوشند و بافته پنبه ای نازک و سفیدی شبیه ململ که در بنگاله بافند و تنزیب می نامند. علی اکبر دهخدا، همان 4، ص 6160 .

1- چند طرح ساده که برای ایجاد ته نقش نیاز است ترسیم کنید.

2- یک قطعه چوب رگه دار مناسب را انتخاب کنید و بعد از آن یکی از طرح ها را روی سطح چوب با مداد یا خودکار بکشید.

3- میخ های بدون سر را در امتداد بدنه طرح خود و در جایی که انحنا در سیم (0/75 میلی متر سیم نازک برنجی) لازم است بکوبید. همچنین برای مهار کردن شروع و ختم به طوری که نشان داده شده در خارج از بدنه اصلی طرح خود دو میخ بکوبید.

شکل شماره 1

4- سرسیم را به میخ شروع ببندید و آن را در امتداد طرح بکشید و در جاهایی که لازم است خم کنید. اجازه ندهید که سیم شل شود. این عمل را ادامه دهید و سیم را خوابیده نگه دارید. حال انتهای سیم را به میخ آخری گره بزنید. سپس این طرح سیمی را آرام از چوب جدا کنید و سیم های روی هم قرار گرفته را به همدیگر لحیم کنید. سر و ته سیم را قطع کنید، لحیم های اضافی را تمیز کنید و بالاخره این طرح را با نقطه جوش یا لحیم بر روی توری قالب خود نصب کنید. (البته از سال 1650م. شبکه های سیمی ظریف در

ص: 24

الک های کاغذ متداول گردید. (شکل ذیل نشانگر نوع دیگری از واتر مارک یا ته نقش است یک ته نقش سیم برجسته که بر روی سطح قالب لحیم شده است.

شکل شماره 2

تذکر: برای نقش انداختن حروف و زیور، چاپی خرده پارچه سیمی بسیار ظریف و ریز یک میله آهنی سرپیخ (به طوری که بتوانید پارچه سیمی را به طور عمیق در طرح پرداخت کنید، بدون این که سوراخی در آن ایجاد شود) احتیاج دارید.

1- حروف و زیور چاپی را طوری تنظیم کنید که فضای بین قطعاتی که ته نقش را تشکیل می دهد خوش آیند، باشد سپس آنها را به همدیگر ببندید .

2- قطعات را در یک گیره قفل کنید .

3- پارچه ظریف سیمی (از جنس برنج یا برنز) را روی آن قرار دهید و با میله سرپیخ، یا اسکنه و یا مغار ظریف آن را عمیقاً پرداخت کنید. این پرداخت باید عمیق بوده و تمام پستی و بلندی های شکل را بپوشاند. توجه داشته باشید که در حین عمل را جابه جا و سوراخ نکنید و از ایجاد کیس و پارگی اجتناب کنید.

4- پارچه سیمی را به طور آراسته و پاکیزه بچینید.

5 - این واتر مارک را با نقطه جوش به قالب متصل و حتی الامکان از لحیم یا جوش کمتری استفاده کنید.

ص: 25

طریقه ساختن پرتره

- 1- پیکر یا پرتره توسط هنرمند با ابزار ظریفی چون مغارهای مجسمه سازی در ورقی از موم به ضخامت 6 الی 7 میلی متر تراشیده می شود. (شکل، زیر این پرتره واترمارک سایه روشن از «دارد هانتر» است.)
- 2- کار با موم باید در روشنایی انجام شود و مجسمه ساز با گذاشتن و برداشتن موم آن را مرتباً پرداخت می کند تا نتیجه دلخواه و مطلوب به دست آید.
- 3- موم را کاملاً با پودر سیاه سرب (مغز مداد) بپوشانید.
- 4- یک قالب با عمل الکتریکی به ضخامت 0/75 میلی متر را از آن بردارید. سپس پشت این قالب را دوباره پودر سرب زده و عمل قالب الکتریکی را تکرار کنید و بدین ترتیب یک جفت قالب نر و ماده به دست آورید.
- 5- پشت این دو قالب را معمولاً با سرب به ضخامت یک سانتیمتر آستری بدهید و یک

پرتره واترمارک سایه روشن از «دارد هانتر»

صفحه برنزی یا برنجی بسیار ظریف (48 تا 60 مش) را بین دو قالب بگذارید و آن را تحت فشار قرار دهید بدین صورت یک لوح با پیکر متشکل در آن به دست می آید.

6- این لوح (پرده) را به قالب ببندید. اکنون می توانید کاغذهایی با واترمارک سایه روشن بسازید. قابل توجه است که در ساختن کاغذ دارای واترمارک سایه روشن الیاف در خمیر باید ظریف تر و کوتاه تر باشند. (1) در اسکناس ها این نوع ته نقش ها دارای اهمیت بیشتری هستند.

در خاتمه سازندگان کاغذ (یا) کاغذسازان مدرن سعی دارند تا روشهای سنتی را به کارگیرند در حالی که با تکنیک های جدیدتر مثل تصویر سیاه قلم منیزیمی ته نقش ها را آزمایش می کنند. در تابستان سال 1996 م با درج یک مقاله و یک نمونه از "Katie McGregor and Brenie Vinzani" با استفاده از تصویرهای تولید شده و تجهیزات علامت سازی از کامپیوتر ته نقش های پیچیده ای خلق کردند. آنها با استفاده از تکنیک سنتی و مدرن هدف یکسانی را دنبال می کنند تا طرحی جذاب، متنوع و ظریف با استفاده از ضخامت کاغذ خلق کنند.

ص: 27

1- احمد مقبل اصفهانی شناخت و ساخت کاغذهای دست ساز (مشهد بنیاد پژوهش های اسلامی و سازمان کتابخانه موزه و مرکز اسناد آستان قدس رضوی 1380 ش.)، صص 104-111.

پیشینه: نخستین اشاره در تاریخ اساطیر ایران به وجود پرچم به قیام کاوه آهنگر علیه ظلم و ستم آژی دهاک (ضحاک) بر می گردد. در آن هنگام کاوه برای آن که مردم را علیه ضحاک بشوراند، پیش بند چرمی خود را بر سر چوبی کرد و آن را بالا گرفت تا مردم گرد او جمع شدند. سپس کاخ فرمانروای خونخوار را در هم کوبید و فریدون را بر تخت شاهی نشانید.

فریدون نیز پس از آنکه فرمان داد تا پاره چرم پیش بند کاوه را با دیبای زرد و سرخ و بنفش آراستند و در و گوهر به آن افزودند آن را درفش شاهی، خوانند، و بدین سان «درفش کاویان» پدید آمد. نخستین رنگ های پرچم ایران زرد و سرخ و بنفش بود، بدون آنکه نشانه ویژه ای بر روی آن وجود داشته باشد. درفش کاویان صرفاً افسانه نبوده و به استناد تاریخ تا پیش از حمله اعراب به ایران، به ویژه در زمان ساسانیان و هخامنشیان پرچم ملی نظامی ایران را درفش کاویان می گفتند.

محمد بن جریر طبری در کتاب تاریخ خود به نام «الامم و الملوک» می نویسد: درفش کاویانی از پوست پلنگ درست شده به درازی دوازده ارش که اگر هر ارش را که فاصله بین نوک انگشتان دست تا بندگاه آرنج است 60 سانتی متر به حساب آوریم تقریباً پنج متر عرض و هفت متر طول می شود. ابوالحسن مسعودی در «مروج الذهب» نیز به این موضوع اشاره می کند.

به روایت اکثر کتب تاریخی، درفش کاویانی زمان ساسانیان از پوست شیر یا پلنگ ساخته شده بود بدون آنکه نقش جانوری بر روی آن باشد. هر پادشاهی که به قدرت می رسید تعدادی جواهر بر آن می افزود، به هنگام حمله اعراب به ایران در جنگی که در اطراف شهر نهاوند در گرفت درفش کاویانی به دست آنان افتاد و چون آن را همراه با فرش مشهور «بهارستان» نزد «عمر بن خطاب» خلیفه مسلمانان بردند وی از بسیاری، گوهرها درها و جواهراتی که به درفش آویخته شده بود دچار شگفتی شد و به نوشته «فضل الله حسینی قزوینی» در کتاب «المعجم»: «امیرالمؤمنین سپس فرمود تا آن گوهرها را برداشتند و آن پوست را سوزانیدند».

با فتح ایران به دست اعراب، مسلمان ایرانیان تا دوست سال هیچ درفش یا پرچمی نداشتند و تنها دو تن از قهرمانان ملی ایران، زمین یعنی ابومسلم خراسانی و بابک دارای پرچم

بودند. ابومسلم پرچمی یکسره سیاه رنگ داشت و بابک سرخ رنگ به همین روی بود که طرفداران این دو را سیاه جامگان و سرخ جامگان می خواندند از آن پس چون تصویرپردازی و نگارگری را حرام می دانستند تا سال های مدید هیچ نقش و نگاری از جانداران بر روی درفش ها تصویر نمی شد .

نخستین تصویر بر روی پرچم ایران

در سال 355 خورشیدی (976 میلادی) که غزنویان با شکست دادن، سامانیان زمام امور را در دست گرفتند سلطان محمود غزنوی برای نخستین بار دستور داد نقش یک ماه را بر روی پرچم خود که رنگ زمینه آن یکسره سیاه، بود زردوزی کنند سپس در سال 410 خورشیدی (1310 میلادی) سلطان مسعود غزنوی به انگیزه دل بستگی به شکار شیر دستور داد نقش و نگار یک شیر جایگزین ماه، شود و از آن پس هیچگاه تصویر شیر از روی پرچم ملی ایران برداشته نشد.

افزوده شدن نقش خورشید بر پشت شیر

در زمان خوارزمشاهیان یا سلجوقیان سکه هایی زده شد که بر روی آن نقش خورشید بر پشت شیر آمده، بود رسمی که به سرعت در مورد پرچم ها نیز رعایت گردید. در مورد علت استفاده از خورشید دو دیدگاه وجود دارد یکی اینکه چون شیر گذشته از نماد دلاوری و، قدرت نشانه ماه مرداد (اسد) هم بوده و خورشید در ماه مرداد در اوج بلندی و گرمای خود است، به این ترتیب همبستگی میان خانه شیر (برج اسد)، با میانه تابستان نشان داده می شود، نظریه دیگر بر تأثیر آیین مهرپرستی و میترائیسم در ایران دلالت دارد و حکایت از آن دارد که به دلیل تقدس خورشید در این آیین ایرانیان کهن ترجیح دادند خورشید بر روی سکه ها و پرچم بر پشت شیر قرار گیرد .

پرچم در دوران صفویه

در میان شاهان سلسله صفویان که حدود 230 سال بر ایران حاکم بودند تنها شاه اسماعیل اول و شاه طهماسب اول بر روی پرچم خود نقش شیر و خورشید نداشتند پرچم شاه اسماعیل یکسره سبزرنگ بود و بر بالای آن تصویر ماه قرار داشت شاه طهماسب نیز چون خود زاده ماه فروردین و برج حمل بود دستور داد به جای شیر و خورشید تصویر گوسفند (نماد برج حمل) را هم بر روی پرچم ها و هم بر روی و هم بر روی سکه ها ترسیم کنند. پرچم ایران در بقیه دوران حاکمیت صفویان سبزرنگ بود و شیر و خورشید را بر روی آن زردوزی می کردند. البته موقعیت و طرز قرار گرفتن شیر در همه این پرچم ها یکسان، نبوده شیر گاه نشسته بوده، گاه نیمرخ و گاه رو به سوی بیننده. در بعضی موارد هم خورشید از شیر جدا بوده و گاه

چسبیده به آن به استناد سیاحتنامه «ژان شاردن» جهانگرد فرانسوی استفاده از بیرق های نوک تیز و باریک که بر روی آن آیه ای از قرآن و تصویر شمشیر دو سر حضرت علی (علیه السلام) یا شیر و خورشید بوده در دوران صفویان رسم بوده است. به نظر می آید که پرچم ایران تا زمان قاجارها مانند پرچم، اعراب سه گوشه بوده نه چهار گوش.

پرچم در عهد نادر شاه افشار

نادر که مردی خودساخته بود توانست با کوششی عظیم ایران را از حکومت ملوک الطوائفی رها، ساخته بار دیگر یکپارچه و متحد کند. سپاه او از سوی جنوب تا دهلی، از شمال تا خوارزم و سمرقند و بخارا و از غرب تا موصل و کرکوک و بغداد و از شرق تا مرز چین پیش روی کرد. در همین دوره بود که تغییراتی در خور در پرچم ملی و نظامی ایران به وجود آمد. درفش شاهی یا بیرق سلطنتی در دوران نادرشاه از ابریشم سرخ و زرد ساخته می شد، و بر روی آن تصویر شیر و خورشید هم وجود داشت. اما درفش ملی ایرانیان در این زمان سه رنگ سبز و سفید و سرخ با شیری در حالت نیمرخ و در حال راه رفتن داشته که خورشیدی نیمه برآمده بر پشت آن بود و در درون دایره خورشید نوشته بود: «المک الله» سپاهیان نادر در تصویری که از جنگ وی با محمد، گورکانی پادشاه هند، کشیده شده، بیرقی سه گوش با رنگ سفید در دست دارند که در گوشه بالایی آن نواری سبزرنگ و در قسمت پایینی آن نواری سرخ دوخته شده است شیری با دم افراشته به صورت نیمرخ در حال راه رفتن است و درون دایره خورشید آن باز هم «المک الله» آمده است. بر این اساس می توان گفت پرچم سه رنگ عهد نادر مادر پرچم سه رنگ فعلی است. زیرا در این زمان بود که برای نخستین بار این سه رنگ بر روی پرچم های نظامی و ملی درآمد هرچند هنوز پرچمها سه گوشه بودند.

دوره قاجار پرچم چهار گوشه

در دوران آقامحمدخان قاجار سرسلسله قاجاریان چند تغییر اساسی در شکل و رنگ پرچم داده شد. یکی این که شکل آن برای نخستین بار از سه گوشه به چهار گوشه تغییر یافت و دوم این که آقامحمدخان به دلیل دشمنی که با نادر داشت سه رنگ سبز و سفید و سرخ پرچم نادری را برداشت و تنها رنگ سرخ را روی پرچم، گذارد دایره سفیدرنگ بزرگی در میان این پرچم بود که در آن تصویر شیر و خورشید به رسم معمول وجود داشت با این تفاوت بارز که برای نخستین بار شمشیری در دست شیر قرار داده شده بود. در عهد فتحعلیشاه قاجار ایران دارای پرچمی دوگانه شد یکی پرچمی یکسره سرخ با شیری نشسته و خورشید بر پشت که پرتوهای آن سراسر پشت شیر را پوشانده بود. نکته شگفتی آور این که شیر پرچم زمان صلح شمشیر به دست داشت در حالی که در پرچم عهد جنگ چنین نبود. در زمان فتحعلیشاه بود

که استفاده از پرچم سفید رنگ برای مقاصد دیپلماتیک و سیاسی مرسوم شد در تصویری که یک نقاش روس از ورود سفیر ایران «ابوالحسن خان شیرازی» به دربار تزار روس کشیده پرچمی سفید رنگ منقوش به شیر و خورشید و شمشیر پیشاپیش سفیر در حرکت است.

سال ها بعد امیرکبیر از این ویژگی پرچم های سه گانه دوره فتحعلی شاه استفاده کرد و طرح پرچم امروزی را ریخت. برای نخستین بار در زمان محمد شاه قاجار (جانشین فتحعلیشاه) تاجی بر بالای خورشید قرار داده شد. در این دوره هم دو درفش یا پرچم به کار می رفته است که بر روی یکی شمشیر دو سر حضرت علی و بر دیگری شیر و خورشید قرار داشت که پرچم اول درفش شاهی و دومی درفش ملی و نظامی بود.

امیر کبیر و پرچم ایران

میرزا تقی خان امیر کبیر به واسطه دلبستگی ویژه ای که به نادر شاه داشت پیوسته به ناصرالدین شاه توصیه می کرد شرح زندگی نادر را بخواند. امیر کبیر همان رنگ های پرچم نادر را پذیرفت، اما دستور داد شکل پرچم مستطیل باشد (بر خلاف شکل سه گوشه در عهد نادرشاه) و سراسر زمینه پرچم، سفید با یک نوار سبز به عرض تقریبی 10 سانتی متر در گوشه بالایی و نواری سرخ رنگ به همان اندازه در قسمت پایین پرچم دوخته شود و نشان شیر و خورشید و شمشیر در میانه پرچم قرار گیرد بدون آنکه تاجی بر بالای خورشید گذاشته شود⁽¹⁾.

انقلاب مشروطیت و پرچم ایران

با پیروزی جنبش مشروطه خواهی در ایران و گردن نهادن مظفردالدین شاه به تشکیل مجلس، نمایندگان مردم در مجلس های اول و دوم به کار تدوین قانون اساسی و متمم آن پرداختند. در اصل پنجم متمم قانون اساسی آمده بود: «الوان رسمی بیرق، ایران، سبز و سفید و سرخ و علامت شیر و خورشید است». کاملاً مشخص است که نمایندگان در تصویب این اصل شتابزده بوده اند. زیرا اشاره ای به ترتیب قرار گرفتن رنگ ها، افقی یا عمودی بودن آنها، و این که شیر و خورشید بر کدام یک از رنگ ها قرار بگیرد به میان نیامده بود. همچنین درباره وجود یا نبود شمشیر یا جهت روی شیر ذکری نشده بود.

نمایندگان نواندیش در توجیه رنگ های به کار رفته در پرچم به استدلالات دینی متوسل شدند. بدین ترتیب که می گفتند رنگ، سبز رنگ دلخواه پیامبر اسلام و رنگ این دین، است

ص: 32

1- ابوالقاسم سحاب در کتاب «تاریخ مدرسه عالی سپهسالار» در مورد رنگ پرچم ایران می نویسد: «مرحوم میرزا حسین خان سپهسالار بانی مسجد و مدرسه عالی سپهسالار در ایران آثار زیادی از خویش به یادگار گذاشته است. طرح پرچم سه رنگ ایران به این صورت نیز از کارهای این مرد بزرگ وطنخواه است». ابوالقاسم سحاب تاریخ مدرسه عالی سپهسالار (تهران چاپخانه سپهر، 1329 ش. ص 1.

بنابراین پیشنهاد می شود رنگ سبز در بالای پرچم ملی ایران قرار گیرد، در مورد رنگ سفید نیز به این حقیقت تاریخی استناد شد که رنگ سفید رنگ مورد علاقه زرتشتیان است اقلیت دینی که هزاران سال در ایران به صلح و صفا زندگی کرده اند و این که سفید نماد صلح، آشتی و پاکدامنی است و لازم است در زیر رنگ سبز قرار گیرد. در مورد رنگ سرخ نیز با اشاره به ارزش خون شهید در اسلام به ویژه امام حسین (علیه السلام) و جان باختگان انقلاب مشروطیت به ضرورت پاسداشت خون شهیدان اشاره گردید وقتی نمایندگان با این استدلالات مجاب شده بودند و زمینه مساعد شده بود نواندیشان حاضر در مجلس سخن را به موضوع شیر و خورشید کشاندند و این موضوع را این گونه توجیه کردند که انقلاب مشروطیت در مرداد (سال 1285 ش. و 1906 میلادی) به پیروزی رسید یعنی در برج اسد (شیر). از سوی دیگر چون اکثر ایرانیان مسلمان و شیعه و پیرو علی (علیه السلام) هستند و اسدالله از القاب حضرت علی (علیه السلام) است، بنابراین شیر هم نشانه مرداد است و هم نشانه امام اول شیعیان، در مورد خورشید نیز چون انقلاب مشروطه در میانه ماه مرداد به پیروزی رسید و خورشید در این ایام در اوج نیرومندی و گرمای خود است پیشنهاد می کنیم خورشید را نیز بر پشت شیر سوار کنیم این شیر و خورشید نشانه ملی باشد و هم نشانه ماه مرداد و هم نشانه چهاردهم مرداد یعنی روز پیروزی مشروطه خواهان و البته وقتی شیر را نشانه امام اول بدانیم لازم است شمشیر ذوالفقار را نیز به پشتش بدهیم. بدین ترتیب برای اولین بار پرچم ملی ایران به طور رسمی در قانون اساسی به عنوان نماد استقلال و حاکمیت ملی مطرح شد. در سال 1336 ش. منوچهر اقبال نخست وزیر وقت به پیشنهاد هیأتی از نمایندگان وزارت خانه های خارجه آموزش و پرورش و جنگ طی بخش نامه ای ابعاد و جزئیات دیگر پرچم را مشخص کرد. بخشنامه دیگری در سال 1337 ش. در مورد تناسب طول و عرض پرچم صادر شد و طی آن مقرر گردید طول پرچم اندکی بیش از یک برابر و نیم عرضش باشد (1).

پرچم بعد از انقلاب اسلامی

*پرچم بعد از انقلاب اسلامی (2)

نام رسمی ایران جمهوری اسلامی ایران (Islamic Republic of Iran) می باشد و در عرف بین الملل ایران (IRAN) به کار می رود

پرچم ایران از سه رنگ سبز و سفید و سرخ تشکیل شده است. بخش سبز رنگ در بالا و بخش سفید در وسط و بخش سرخ رنگ در پایین قرار گرفته است. اصل هجدهم قانون اساسی که مخصوص پرچم جمهوری اسلامی است:

«پرچم رسمی ایران به رنگهای سبز و سفید و سرخ با علامت مخصوص جمهوری اسلامی و شعار الله اکبر است».

ص: 33

تشریح رنگها: در علت انتخاب این سه رنگ برای پرچم، گفته شده است که:

«سبز» نشانه اعتقاد ما به اسلام است این رنگ در پرچم بیشتر کشورهای اسلامی دیده می شود.

«سفید» نشانه علاقه ما به صلح و آرامش است.

«سرخ» نشانه آن است که ما از استقلال و آزادی و جمهوری اسلامی خود با نثار خون خویش دفاع خواهیم کرد .

شعار الله اکبر: شعار الله اکبر در پرچم ما در محل اتصال رنگ های سبز و سرخ به رنگ سفید ، «بیست و دو بار» با خطی که به خط «بنایی» معروف است تکرار شده است. عدد بیست و دو، یادآور روز مبارک بیست و دوم بهمن یکهزار و سیصد و پنجاه و هفت است که روز پیروزی انقلاب اسلامی ماست .

شعار «الله اکبر» در پرچم ما نشانه اعتقاد ما به این است که خدا از همه نیروها و قدرت ها،

برتر و بزرگتر است و در مقابل او هر قدرت دیگری پست و پوچ و باطل است.

انقلاب اسلامی ما که به هیچ یک از قدرت های بزرگ جهانی تکیه نداشت با همین شعار پیروز شد ملت ما این کلمه را در پرچم خود ثبت کرده است تا فریادهای «الله اکبر»

رزمندگان قهرمان و شهیدان فداکار انقلاب اسلامی را که همواره به گوش می رسد همیشه پیش چشم داشته باشد.

تشریح علامت مخصوص جمهوری اسلامی ایران این علامت در عین سادگی زیباست زیبایی، آن بیننده را به یاد «گل لاله» می اندازد لاله سرخی که از خاک خون آلود شهیدان انقلاب سربرآورده است و ما را به ادامه راه آنان دعوت می کند. این علامت، بیانگر کلمه «الله» نیز هست که اساس انقلاب ما و هدف نهایی ملت ماست.

علامت جمهوری اسلامی دارای «پنج» جزء است که نشانه «پنج اصل اعتقادی» در اسلام است (توحید، نبوت، معاد، عدل و امامت) چهار جزء آن به شکل هلالی است و جزء قائم میانی همراه با تشدید یادآور شکل «شمشیر» است و چون قائم و ایستاده است، نشانه ای از «قدرت و استحکام و ایستادگی» ملت مسلمان ایران است.

این پنج قسمت به نحوی ترکیب شده اند تا به کلمه توحید یعنی «لا اله الا الله» نیز اشاره داشته باشند و از آنجا که کاملاً قرینه یکدیگرند بیانگر حالت تعادل و توازن و به طور کلی «عدالت» در نظام جمهوری اسلامی است. (1)

ص: 35

1- رسول خیراندیش و سیاوش شایان ریشه یابی نام و پرچم کشورها (تهران: انتشارات کویر، 1372ش).

فصل سوم : کاغذ

اشاره

ص: 36

کاغذ یا کاغذ (کاغ به معنی بانگ و ناله) کلمه ای فارسی است که به نام قرطاس، ورق، بیاض، طرس نیز آمده است. (1) کاغذ ورقه نازکی است که از خمیر مواد مختلف، نباتی پنبه کتان و غیره (2) به رنگ های مختلف فراهم می آید و غالباً برای نوشتن کاربرد دارد. گفته اند که اصل این کلمه چینی است و نیز پنداشته اند که اصل آن را می باید در ترکی جست. اصل آن هرچه باشد این نکته مسلم است که کاغذ از طریق زبان و فرهنگ فارسی به عربی رفته و به صورت کاغذ (جمع آن کواغذ) تعریف شده است، چنانکه مولوی می گوید:

گر نویسم شرح آن بی حد شود *** مثنوی هفتاد من کاغذ شود

اما در شعر کهن فارسی - خاصه در میان شاعران غزنه - که میان دال و ذال فرق نمی گذارند

و نیز در نظم و نثر متاخران گاه کاغذ (با دال مهمله) به کار رفته است مسعود سعد می گوید:

آن زاغ نگر که بر هوا می کاغذ *** یک نیمه اش از مداد و نیمی از کاغذ

این کاربرد نشان از آن دارد که نمی توان آن را هیأت معرب کاغذ دانست؛ زیرا همچنانکه می دانیم شاعران و اهل زبان در غزنه فرق میان دال و ذال را مطمح نظر نداشته اند. همچنان

ص: 37

1- علی اکبر دهخدا، لغت نامه دهخدا ج 11 (تهران مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، 1373ش) ص 15901

2- اولین کاغذ از پارچه های قدیمی ساخته شد که در تهیه آن پارچه را پاره پاره کرده و با آب مخلوط می کردند. کاغذ مرغوب هنوز هم به همین ترتیب ساخته می شود اما اغلب کاغذهای موجود را هم اکنون از چوب تهیه می کنند. ماده اصلی، کاغذ چوب پوست کنده و خرد شده است. خرده های چوب را بسیار نرم آسیاب می کنند تا خمیری مشهور به خمیر مکانیکی کاغذ به دست آید. اگر این خمیر را با مواد شیمیایی متفاوت مخلوط کنند تا ناخالصی های آن از آن جدا شده و نرم شود بافت هایی را تشکیل می دهد که می توان خمیر کاغذ نهایی را از آن به دست آورد. همان خمیری که به خمیر شیمیایی مشهور است خمیر شیمیایی را روی توری سیمی پهن می کنند که الیاف جامد را نگه داشته و آب موجود در خمیر از آن جدا می شود. پس از آن که قسمت عمده ای از آب خمیر از آن جدا شد کاغذ را از بین غلتک هایی عبور می دهند تا آن را خشک و سطحش را صاف کند. کاغذ با کیفیت های متفاوت ساخته می شود و هر یک از انواع آن برای فرایند چاپی خاص مناسب است. بعضی نیز برای تحریر یا رسم مناسب است. علیرضا پورممتاز فرهنگ کتاب. (تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی) ص 508

که در بیت مسعود سعد کاغد (از کاغیدن به معنی ناله کردن بانگ دادن) با کاغد (کاغذ) قافیه شده است و می توان گفت که شاعر به صورت معرّب کاغذ توجه نداشته است. اما کاربرد کاغذ نگارش های نویسندگان عصر صفوی و قاجار و نیز در میان فارسی نویسان آسیای میانه و شبه قاره مسلم می دارد که فارسی زبانان دوره های مذکور به هیأت معرّب کاغذ نظر داشته اند(1)، عبدالواسع جبلی نیز نوشته :

ایا مکان لطافت ایا جهان خرد *** سمر به خصلت نیکو بری از عادت بد

دلم چون کاغذ آماجگاه مجروح است *** ز رنج مدح مرا نیست صد طبق کاغذ

چو در مدیح تو زین پس قصیده گویم *** مگر سواد کنم بر بیاض دیده خود

اما از دیرباز ساخت کاغذ در چین متداول بوده و از ریزه های ابریشم کاغذ می ساخته اند و کاغذ خان بالیغ یعنی همان کاغذ چینی که مرقوم شد و بیکن یعنی شهر بای یعنی دولتمند، خان بالیغ همان است یعنی شهرخان و به معنی مکتوب و نامه و قبالة و مجاز در مجاز باشد، محمد قلی سلیم می گوید :

عجب که زحمت چشمی دگر تواند داد *** بخاکپای تو داده است توتیا کاغذ

به زندگی پی میراث خواریم صلبار *** گرفت همچو کبوتر ز من هما کاغذ

کند بهار ببرگ شکوفه یاد ترا *** چو آشنا که فرستد به آشنا کاغذ(2)

پیشینه کاغذ

بشر قبل از پیدایش زبان ابتدا با کندن دیوار غارها هم گرایش خود را به نوشتن و تصویر کردن نشان داد و هم نیاز به خلق زبان بعد از دوره غارنشینی و با به وجود آمدن زبان قالب های خشتی به اصطلاح نخستین کاغذی بودند که بشر اقدام به نوشتن بر روی آنها کرد و حتی فرامین شاهان عهد کهن بر روی قالب های خشتی نوشته می شد پس از قالب های خشتی چرم حاصل از پوست حیوانات وسیله ای برای نوشتن شد تا این که کاغذ به وجود آمد.

کاغذ از مهمترین ابزار دانش بشری است(3) که از درهم بافته شدن و اتصال پیوندهای کوچک و مجزای الیف سلولزی - که به صورت سوسپانسیون آبی، رقیق بر روی توری مخصوص ماشین، کاغذ شکل ورق به خود می گیرند و سپس پرس و خشک و اطو می گردند - ساخته می شود(4)؛

ص: 38

1- نجیب مایل هروی کتاب آرایه در تمدن اسلامی (مشهد: بنیاد پژوهش های آستان قدس رضوی، 1372ش) صص 736-737.

2- محمد پادشاه متخلص به «شاد» فرهنگ آندراج زیر نظر محمد دبیرسیاقی، ج 5، (تهران: کتابخانه خیام 1336ش)، ص 3337.

3- شهلا .بابازاده سیری در پیدایش کاغذ. فصلنامه، کتاب شماره، 55 دوره چهاردهم شماره سوم (پاییز 1382)، ص 86.

4- عسکر خجسته. کاغذ از دریچه زمان، کیمیا، سال دوم، شماره 7 مرداد 1368، ص 42.

مصریان، قریب سه هزار سال پیش از میلاد مسیح برای نخستین بار از برگ درخت نخل و سپس از پوست گیاه مخصوصی که در مصر و در کناره رود نیل به وفور یافت می شد و آن را پایپروس می نامیدند برای نوشتن استفاده کردند. پایپروس از مصر به ایتالیا و یونان رفت و این نام را نیز با خود به همراه برد آنچه مسلم است نام کاغذ در برخی از زبان های مختلف اروپایی از ریشه پایپروس مصری گرفته شده است.

در آسیا چون کاغذ از چین به دیگر ممالک آمده است نام ترکی یا چینی آن که به صورت «کاک - دز» یا کوکدز ثبت شده، است در زبان این کشورها وارد شده و با تغییرات مختصری کماکان باقی مانده است.

چینی ها در ساختن کاغذ از پوست درخت توت استفاده می کردند، و بعدها یعنی در قرن های اول و دوم میلادی گرد فشرده ساقه خیزران را برای تهیه کاغذ به کار بردند.

در اروپا تا حدود قرن اول میلادی از کاغذ پایپروس استفاده می شد ولی در آن زمان با پیدایش نوع جدیدی از کاغذ که پارشمن نامیده می شد رقابتی بین این دو نوع کاغذ به وجود آمد.

پارشمن را به ویژه از پوست بره و بزغاله درست می کردند. روش کار این گونه بود که پوست این حیوانات را در آب جوش می گذاشتند و پشم آن را می زدودند، سپس پوست ها را بدون آن که دباغی کنند برای نوشتن مورد استفاده قرار می دادند.

به این، ترتیب تا تهیه کاغذ به صورت امروزی (یعنی تهیه کاغذ از موادی چون الیاف پارچه و چوب) برای نوشتن از پارشمن و پایپروس استفاده می شد.

بسیاری معتقدند که چاپ با تأثیری که روی ارتباطات و نشر و پخش دانش داشته، بیشتر از هر عامل دیگری در توسعه تمدن ها نقش داشته است. اگر چنین نظری را بپذیریم اختراع و تکامل فرایندهای تولید کاغذ را نیز باید از نظر اهمیت هم تراز یا برابر با چاپ بدانیم زیرا بدون یکی دیگری نیز نمی توانسته است چندان ثمر بخش باشد، البته، در واقع اختراع کاغذ تقدم قابل ملاحظه ای بر چاپ دارد و به حدود 5500 سال قبل بر می گردد؛ زمانی که مصریان پایپروس را برای نوشتن به کار می بردند.

پایپروس نوعی نی است که در باتلاق های نیل می روید. با چیدن متقاطع و متناوب لایه های پایپروس روی یکدیگر و سپس خیس کردن و فشردن آنها، کاغذی خشن ساخته می شود که توان جذب بالایی دارد.

اولین کاغذی که شبیه کاغذهای امروزی بوده است (1) در سال 105 میلادی توسط شخصی به نام تسای لون (Tasay Lun) و شاگردش تسوپو (Tso-Po) ساخته شد. تسای لون از خیساندن تکه های بدون مصرف ابریشم در آب توانست خمیری به دست آورد که با

ص: 39

پهن کردن روی صفحه و خشک کردن آن اولین نوع کاغذ به وجود آمد. وی بعدها به جای ابریشم از چوب درخت توت و خیزران استفاده کرد. این بار کاغذ به دست آمده بدون چین و تاخوردگی بود و کیفیت بهتری داشت. تا پنج قرن متممادی فن تولید کاغذ به کشور چین اختصاص داشت. قدیمی ترین کاغذ کشف شده به 150 میلادی یعنی 45 سال بعد از اختراع کاغذ توسط تسای لون تعلق دارد. این کاغذ توسط سر اور استین (Sir Aurel Stin) در سال 1907 م در دیوار بزرگ چین کشف شد که وقایع سالهای 21-137 م روی آن نوشته شده است. باید متذکر شد که از این گونه کاغذها نیز تعدادی در سال 1900 در دیوار چین توسط سون آندرسن هدین (Seven Anderson Hedin) سیاح معروف سوئدی کشف شده بود که زمان ساخت آنها مشخص نیست (1).

اما در مورد قرطاس؛ در مصر سفلی جنگل های زیادی است که گیاه پاپیروس در آنها می روید. مصری ها مغز این گیاه بلند قامت زیبا را می گرفتند و آن را قطعه قطعه می کردند بعد با فشار، صفحاتی از آن درست می نمودند سپس با آلتی از عاج آنها را صیقل می دادند بعد آن صفحات را به هم می چسبانند و به این ترتیب مجموعه هایی درست می کردند که در نوشتن استفاده از آنها آسان باشد. هر سال مقدار کثیری پاپیروس از طریق بندر پرجمعیت اسکندریه مصر به خارج حمل می شد. درست معلوم نیست که این تجارت چه وقت از میان رفت و چه پیش آمد که کشت این گیاه از مصر برافتاد.

بلاذی در کتاب فتوح البلدان می گوید: «کاغذ پاپیروس را از مصر به سایر بلاد عالم مخصوصاً به ممالک روم می بردند» این کاغذ را در بسیاری از مآخذ قدیمی «قرطاس» خوانده اند و سیوطی - متوفی به سال 911 هجری - یکی از امتیازات مصر را انواع قرطاس آن می شمارد و می گوید این را که به صورت طومار مهیا می شود - و بهترین چیز برای نوشتن است - در مصر از گیاه خشک درست می کنند این طومارها بعضی تا سی ذراع طول و بیش از یک وجب عرض دارند .

ابن حوقل - یکی از مشهورترین جغرافی دانان عرب که در قرن چهارم هجری می زیست - در کتاب صورت الارض به وجود پاپیروس در جزیره سیسیل اشاره می کند و می گوید: «در میان اراضی این جزیره اماکنی است که در آنها گیاه بربر می روید (همان بردی که از آن طومار می سازند) و من در هیچ منطقه دنیا غیر از سیسیل از این نوع بردی که در مصر هم وجود دارد ندیده ام مردم جزیره بیشتر این گیاه را در ساختن طناب جهت لنگر کشتی ها به کار می برند.»

ابوریحان بیرونی در کتاب تحقیق ماللهند خود به وجود پاپیروس - بردی - اشاره می کند و می گوید: «مصریان نوشته های خود را روی بردی می نوشتند که قابل پاک کردن نباشد». در صدر اسلام مسلمین اوراق پاپیروس را از مصریان اقتباس کردند. در قرن اخیر مقدار

ص: 40

زیادی از این اوراق که بر آنها خط عربی کتابت شده در مصر به دست آمده و پس از قرائت آن اسناد گرانبها، پرده از روی بسیاری مسائل مبهم راجع به اداره مصر توسط مسلمین برداشته

شده است.

استعمال کاغذ قرطاس مدت های مدید بعد از فتح عراق به دست مسلمین در آنجا معمول بود و ابن عبدوس جهشیاری - متوفی به سال 331 هجری - در کتاب الوزراء والکتاب می گوید که ابوجعفر منصور خلیفه بغداد اطلاع یافت که قرطاس هایی که در خزاین او جمع آمده زیاد شده است به همین جهت به مصالح صاحب مصلاهی خود گفت که آنها را از خزانه ها بیرون آورد و او را مأمور فروش آنها کرد و گفت اگرچه هر طومار از آنها را به دانگی - یک ششم در هم بخرند بفروش . چه پولی که از این راه عاید شود از نگهداری آنها بهتر است . صالح چون دید که هر طومار قرطاس در آن ایام یک در هم قیمت دارد از این کار ابا کرد و دیگر به خدمت خلیفه نرفت . خود او می گوید که خلیفه فردا مرا به حضور خواست و گفت من در باب احتیاجات نوشتن خود فکر کردم و دیدم که اوضاع مصر مورد اطمینان نیست و ممکن است فرستادن قرطاس از آن سرزمین برای ما مشکل شود و ما برای نوشتن به چیزی محتاج شویم که تهیه آن در بلاد ما میسر نگردد به همین علت طومارهای قرطاس را به همان حال خود باقی بگذار . ایرانی ها حق داشتند که جز بر پوست کلفت و نازک بر چیز دیگری نمی نوشتند و می گفتند که ما جز بر آنچه در مملکت ما فراهم می شود بر چیز دیگر کتابت نمی کنیم . در قسمت غربی شهر بغداد یعنی در محله کرخ دربندی بود که آن را «درب القراطیس» می خواندند و ذکر آن در کتب کسانی مثل جاحظ صاحب المحاسن و الاضداد و طبری صاحب تاریخ طبری آمده است اما هیچ کدام نگفته اند که در این دربند کاغذ قرطاس ساخته شده است یا آن جا محل فروش آنها بوده است(1). در اشاره به همین قرطاس های مصری یکی از شعرا می گوید :

حملت الیک عروس الثناء *** علی هودج ماله من یعیر

علی هودج من قراطیس مصر *** یلین علی الطی لین الحریر

ابوریحان بیرونی در کتاب تحقیق ماللهند خود (ص 18) به پایروس (بردی) اشاره می کند و میگوید: «قرطاسی که در مصر ساخته می شود از مغز گیاه بردی است و آن را از گوشت آن درخت می تراشند و تا نزدیک به عهد ما خلفا نوشته های خود را بر آنها می نوشتند چه اگر کسی می خواست که نوشته هایی را که بر قرطاس مصری نقش شده پاک کند یا تغییر دهد ممکن نمی شد بلکه به علت خرابی که بر اثر این اعمال در آن نوشته ها پدید می آن نوشته ها پدید می آمد تصرف در آنها واضح می گردید». (2)

ص: 41

1- ابوالفضل ذابح. کاغذسازی در تمدن اسلامی کیهان، فرهنگی، سال دوم، شماره 6، (شهریور 1364)، ص 31.

2- کورکیس عواد ساخت کاغذ در دوره تمدن اسلامی. یادگار سال چهارم شماره نهم و دهم (خرداد- تیر 1327 ش) ص 100.

در اروپا اولین کارخانه های کاغذسازی را مسلمانان اندلس و سیسیل (ایتالیا) دائر کردند و عیسوی های دو ملک مذکور و ممالک دیگر از ایشان آموختند. در ابتدا همه جا با دست می ساختند تا در سال 1798 میلادی در پاریس ماشین کاغذسازی اختراع شد.

در مصر قدیم بر کاغذی می نوشتند که از نی پایروس ساخته می شد. آن قسم کاغذ چند هزار سال قبل از میلاد مورد استفاده مصری ها بود و یونان و روم هم از ایشان گرفته بودند. بسیاری از نوشته های پایروس مصری ها در موزه مصر و موزه های اروپا محفوظ است و قدیمی ترین آنها پایروس پریسه (Prisse) است که متعلق به یک نفر از خانواده سلطنت پنجم مصر در دو هزار سال قبل از میلاد بوده که در موزه پاریس محفوظ است(1).

ساخت کاغذ در ایران

پیش از آن که صنعت کاغذسازی از چین به ایران برسد از سنگ و گل پخته، استخوان و کتان، پوست آهو و پوست گاو و گوسفند برای نوشتن استفاده می شد (2) و اطلاعاتی که از کتابخانه های ایران قبل از هجوم اسکندر داریم چنین است که ابو مشعر بلخی ایرانی در کتاب اختلاف

الزیجات خود به مناسبتی آورده و این ندیم عینا از کتاب او بدین شرح نقل کرده است:

پادشاهان ایران برای نگهداری و حفظ و صیانت دانش ها و به جاماندن آنها اهمی فوق العاده مبذول می داشتند؛ آنها برای محفوظ ماندن کتاب ها و آثار دانشمندان از آسیب زمانه و آفات آسمانی و زمینی وسیله ای از سخت ترین و محکم ترین اسباب و لوازم برگزیدند که تاب مقاومت در برابر هرگونه پیشامدی را داشته باشد و عفونت و پوسیدگی در آن راه نیابد و آن پوست درخت خدنگ بود که به آن «توز» می گفتند. چنانچه هندیان و چینیان و مردم دیگر کشورها از ایشان پیروی کردند و توز برای محکمی و سختی و نرمی و قابلیت انعطاف در کمان سازی هم به کار برده می شد.

ایرانی ها پس از آنکه بهترین وسیله را برای ثبت و ضبط و نوشتن و نگاهداری دانش ها به دست آوردند برای یافتن بهترین جا و مکان جهت بنیاد کتابخانه و خزانه کتاب به جست و جو پرداختند جایی که از زمین لرزه، برکنار و گلش چسبندگی داشته باشد تا برای ساختمان های محکم و پابرجا مناسب باشد. پس از کنجکاوی بسیار سرانجام شهری که همه این محسنات را داشت یافتند و آن شهر اصفهان بود. در آن جا هم پس از کاوش نقاط مختلف شهر روستای «جی» را بهترین جا و مکان یافتند. در جی کهن دژ را برگزیدند و در آن جا عمارتی رفیع بنیاد نهادند و «سارویه» اش نامیدند.

ص: 42

1- سید محمد علی داعی الاسلام فرهنگ نظام (تهران شرکت دانش، 1364)، ص 180.

2- برای اطلاع بیشتر ن. ک: علی سامی. اختراع خط و تاریخ خشت نبشته ها در کشورهای باستانی آسیای غربی. نشریه هنر و مردم شماره 115 (اردیبهشت 1351) ص 19 و ابوالفضل ذابح کاغذسازی در تمدن اسلامی. کیهان، فرهنگی سال دوم شماره 6 (شهریور 1364)، ص 32.

مردم از پی بنا به سازنده و پایه گذار آن پی بردند. زیرا در سال های گذشته گوشه ای از ساختمان سارویه ویران گردید و در آن سعی (دالانی) نمایان شد که با گل سفت (ساروج) ساخته شده بود و در آن کتاب های زیادی از نوشته های پیشینیان نهاده بودند که بر پوست خدنگ نوشته بودند در دانش های گوناگون به خط پارسی باستان.

از این کتاب ها تعدادی به دست کسی رسید که در خواندن آنها دانا و توانا بود. در آنها نوشته ای از برخی شاهان ایران یافت که چنین بود «به تهمورث شاه که دوستدار دانش و دانش پژوهان بود خبر دادند که بر اثر یک حادثه آسمانی که در مغرب به ظهور خواهد پیوست به علت ریزش باران های پی در پی جهان را آب فرا خواهد گرفت. زمان وقوع آن با گذشتن دویست و سی و یک سال و سیصد روز از آغاز پادشاهی وی خواهد بود».

منجمان تهمورث شاه را بر آن داشتند که برای پرهیز از زیان و خسران آن توفان چاره ای اندیشد و گفتند زیان و خسران آن باران و توفان تا انتهای مشرق کشیده خواهد شد. تهمورث شاه مهندسان و کارآگاهان را فرمان داد در سراسر ایران شهر کاوش کنند و جويا شوند جایی را که از همه جهت برتری داشته باشد برای ساختمان بنایی به منظور حفظ آثار دانش برگزیدگان.

آنها از جست و جوی را در اصفهان برگزیدند و سارویه را ساختند. پس از این که سارویه در جی ساخته شد فرمان داد تا آنچه از کتاب های علوم مختلف که بر پوست خدنگ نوشته شده بود در خزائن سارویه جا دادند تا پس از برطرف شدن توفان دانش های کهن برای مردم جهان باقی بماند».

و ابن ندیم در این باره می نویسد: «یکی از اشخاص ثقه به من خبر داد که در سال سیصد و پنجاه هجری در سارویه جی دالانی خراب گردید که جایش معلوم نشد زیرا از بلند بودن سطح آن گمان می کردند که درون آن خالی نبوده و پر است تا زمانی که آن خود به خود فرو ریخت و در آن کتاب های زیادی به دست آمد که هیچکس نمی توانست آنها را بخواند. آنچه من با چشم خود دیدم و ابوالفضل عمید آنها را در سال سیصد و چهل و اندی فرستاده بود کتاب هایی بودند پاره پاره که از باروی اصفهان میان صندوق هایی به دست آمده و به زبان یونانی بود و کسانی که آن زبان را می دانستند مانند یوحنا و دیگران آن را ترجمه کردند و آشکار شد که نام سربازان و جیره آنان است و کتاب ها چنان گندزا بودند که گویی تازه از دباغی درآمده اند، ولی پس از آن که یک سال در بغداد ماندند خشک شدند و تغییر کردند و عفوئشان برطرف شد و پاره ای از آنها اکنون نزد شیخ ابوسلیمان موجود است. گویند سارویه یکی از بناهای محکم باستانی است که ساختمان معجزه آسایی دارد و در مشرق چون اهرام مصر در مغرب از نظر عظمت و اعجاب است (1)». و حتی با کاوش های علمی که در اورامان و فسا در

ص: 43

1- رکن الدین همایونفرخ. تاریخچه کتاب و کتابخانه در ایران (از دوران باستان تا به امروز). نشریه فرهنگ و مردم، شماره 43 (اردیبهشت 1345ش) صص 18-19.

سال های اخیر به همت ایران شناسان به عمل، آمده اسناد و آثار پرارزشی که از دل خاک بیرون کشیده شده است این نکته را مسلم می دارد که در دوران پارت ها بیشتر بر پوست گاو می نوشته اند و ضمناً تحولی هم در نوشته های گلی پدید آمده بود و آن این که بر قطعه های سفالی با رنگ های مختلف آنچه را می خواستند می نوشتند، و سپس لعاب می دادند، و لوح هایی که با این روش به دست می آمد هم استحکام بیشتری داشته، و هم در اثر داشتن لعاب رطوبت نمی توانست رنگ آنها را زائل کند. از اینگونه لوح ها، یکی لوحی است که در فسا به دست آمده است.

در فسا و اورامان و دورا اوروپوس قطعات بسیاری از چرم های نوشته شده متعلق به زمان پارت ها به دست آمده که بر آنها مطالبی درباره امور اقتصادی و سیاسی نوشته شده است.

در فسا بایگانی عظیمی توسط هیأت های باستان شناسی کشف گردیده و تاکنون فقط مقدار ناچیزی از آنها خوانده شده است بدیهی است این مقدار آثار و اسناد گرانبها، سرمایه قابل توجهی برای زبان پارتی (پهلوی) خواهد بود(1).

ساخت کاغذ در ایران چنانکه شایسته بود در قرن اول اسلام رواج نیافته(2) اسرار ساختن کاغذ تا سال 751 میلادی که تعدادی از چینی ها اسیر مسلمانان، شدند برای چینی ها باقی ماند. بین عده ای از اسیران چینی که به سمرقند برده شده بودند اشخاصی بودند که به فن کاغذسازی آگاه بودند. بنابراین ساختن کاغذ را در سمرقند رواج دادند، و از کتاب و شاهدانه کاغذ می ساختند و طولی نکشید که یکی از کالاهای صادراتی سمرقند به سایر کشورهای اسلامی کاغذهای خوب ساخت آن جا شد.(3)

سمرقند به سال 78 هجری (برابر 704م) به تصرف مسلمانان درآمد و به سال 134ه. ق. (برابر 751م) مسلمانان وارد چین شدند. این جنگ در کنار رودخانه تاراز (Tharaz) به سرداری زیاد بن طاس رخ داد(4).

مؤلف کتاب المسالک الممالک می نویسد: «از جمله اسیرانی که صالح بن زیاد در جنگ اطلح از چین به سمرقند آورد کسانی بودند که در ساختن کاغذ مهارت داشتند و آنها در سمرقند آغاز به ساختن کاغذ کردند و این هنر در آنجا رونق گرفت، و کم کم از سمرقند به خراسان سرایت کرد و از آن جا به سایر نقاط برده شده و صنعت کاغذسازی از سمرقند به سایر بلاد اسلامی برده شد(5). اما صنعت کاغذسازی پیش از آن که از سمرقند به بخارا منتقل

ص: 44

1- رکن الدین همایونفرخ تاریخچه کتاب و کتابداری شماره 44 (خرداد 1345) ص 18.

2- علی اکبر دهخدا. همان، صص 8-15907.

3- علی سامی همان، ص 25

4- احمد مقبل اصفهانی. شناخت و ساخت کاغذهای دست ساز (مشهد: بنیاد پژوهش های اسلامی آستان قدس، رضوی سازمان کتابخانه ها موزه و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، 1380ش) ص 191.

5- علی سامی همان، ص 25

شود، می بایست در ایران معمول، باشد ولی از اطلاعات تاریخی چیزی در این خصوص

استنباط نمی گردد (1).

گویا ایرانیان نخستین ملتی بودند که این فن را از تعدادی از اسیران جنگی که متخصص کاغذ سازی بودند فرا گرفتند. دیری نگذشت که کاغذهای تولیدی از شهرت فراوانی برخوردار شدند و سمرقند مرکز تجارت این کاغذ شد. کاغذ در 793 م. 177 ه. ق. از طریق جاده ابریشم به بغداد (2)، دمشق، مصر و از آن جا در امتداد دریای مدیترانه به آسیای، مرکزی و سپس به اسپانیا و دیگر کشورهای اروپایی برده شد. بنابراین می توان ادعا کرد ملتی که کاغذ را در میان اعراب و سپس میان دیگر ملل متمدن جهان رواج داد ایرانیان بودند. تکمیل و ترویج صنعت کاغذسازی موجب افتخار ایرانیان و مسلمانان است زیرا نقش مهمی در تمدن جهانی ایفا کرده است. (3) اما آنچه از مدارک و مستندات تاریخی بر می آید، این است که صنعت کاغذ سازی از قرن ششم هجری به بعد در ایران وجود داشته و گسترش یافته است. این کاغذها به طریق دستی درست می شد (4)؛ و از مشهورترین شهرهای ایران که در ساخت کاغذ شهرت داشته شهر خونج یا خونه بوده است، و یاقوت در اوایل قرن هفتم هجری در خصوص این آبادی می گوید که نام امروزی آن کاغذکنان یعنی مسکن کاغذسازان، است و آن در دور روز فاصله از زنجان واقع شده (5) و به طور کلی کاغذ در ایران از خمیر کردن پنبه و لته های کهنه کرباسین (6) و در خراسان از کتان (7) ساخته می شد و شهرهایی که در آنها کاغذ ساخته می شد عبارت بودند از: اصفهان، تبریز، تهران، قزوین، قهستان، کاغذکنان، کرمان مشهد همدان و یزد (8). اما عده ای بر این باورند که این کار در زمان بنی امیه و به قولی در زمان بنی عباس رواج یافته (9) و برخی آن را قدیم و برخی آن را جدید دانسته اند و نیز گویند: کارگران چینی آن را در خراسان

ص: 45

1- علی اکبر دهخدا، همان، صص 8-15907

2- کاغذ و پیشینه آن. نشریه جوان سال، هفتم شماره 1741 (دوشنبه 26 اردیبهشت 1384).

3- شهلا بابازاده، همان، ص 8.

4- زرین نصری آشنایی با صنعت کاغذ نشریه، شیمی صنعت و، زندگی دوره هفدهم، شماره 3 (1383) صص 49-50

5- علی اکبر دهخدا. همان ص 15908 به نقل از معجم البلدان، ج 3، ص 500

6- علی سامی همان، ص 25

7- شهلا بابازاده، همان ص 87.

8- کورکیس عواد. ساخت کاغذ در دوره تمدن، اسلامی، یادگار شماره 9 و 10 (خرداد - تیر 1327 ش)، ص 109.

9- در دوران، عباسیان بصره به صابون سازی و شیشه گری شهره بود. در دوران معتصم در بغداد و سامره و دیگر شهرها کارخانه صابون و شیشه پدید آمد. کاغذسازی نیز رواج گرفت و خلیفه استادان فن را از مصر آورد که از دوران قدیم در کاغذسازی شهره بود. حسین ابراهیم

حسن تاریخ سیاسی، اسلام ج 2 ص 262 به نقل از: www.hawzah.net

همانند کاغذ چینی می ساختند و انواع آن، طلحی، نحی، فرعونی، جعفری و طاهری است. در بغداد مردم سالها بر نوعی کاغذ می نوشتند که ممکن بود آن را پاک کرده و دوباره نوشت و کاغذهای ایرانی به نام های، طلحی، نوحی، سلیمانی، سمرقندی، جعفری، طاهری، منصوروی دولت آبادی، بخارایی، اصفهانی و غیر آن شهرت زیادی داشتند، به ویژه کاغذ دولت آبادی و سمرقندی که نسبت به کاغذ چینی که در ایران به «خان بالیغ» معروف بود، کیفیت بیشتری داشت.

ابن عبدوس جهشیاری (متوفی به 331 ه.ق.) در کتاب الوزراء و الکتاب می نویسد: «نظر گذشتگان درباره بهترین کاغذ آن بود که سفید درخشان و سنگین وزن و جادار با قطعی

مناسب و پردوام باشد.»⁽¹⁾

کاغذ سمرقندی

همانطور که گفته شد سمرقند در قرون اولیه اسلام مرکز کاغذسازی بود و صنعت کاغذسازی از سمرقند به سایر بلاد اسلامی برده شد و در نقاط دیگری چون بغداد، دمشق، هند و آمل این صنعت رونق گرفت، ولی از آنجا که پرداختن به جمیع آنها از حوصله این مقال خارج است صرفاً و به ایجاز به بررسی کاغذ در سمرقند می پردازیم:

نوعی کاغذ خوب و بسیار، نیکو که در سمرقند ساخته می شده و به بیشتر بلاد اسلامی صادر می گردیده است به نوشته ثعالبی کاغذهای سمرقند است که به لحاظ لطافت و نازکی و، زیبایی قرطاسهای مصری را بیارج کرده و به این طریق کاغذ سمرقندی نخست توسط اسپرانی که زیاد بن صالح (متوفی 135 ه.ق.) از چین به سمرقند آورده بود، به آن شهر راه یافت و گسترش پیدا کرد تا جایی که یکی از کالاهای بازرگانی تجار سمرقند گردید، و کم کم سودش همگانی شد و استفاده آن به همه جهان رسید.

کورکیس عواد درباره کاغذ سمرقندی می نویسد: «شیوع ساخت آن بر اثر جنگی بوده است که در کنار رودخانه تاراز در سال 134 ه.ق. بین مسلمین - که سردار ایشان زیاد بن صالح بود - و امرای ترک و متحدین چینی ایشان اتفاق افتاده و ذکر آن در مآخذ عربی و چینی هر دو هست. این اسرای چینی که صالح آنان را به سمرقند آورد، لابد در این واقعه اسیر شده اند.»

زکریای قزوینی (متوفی سال 682 ه.ق.) در کتاب آثار البلاد خود (ص 360) آورده است: در سمرقند اشیای زیبایی ساخته می شود که آنها را از آنجا به شهرهای دیگر می برند.

از آن جمله کاغذ سمرقندی است که نظیر آن فقط در چین دیده می شود. صاحب المسالک و الممالک می گوید: «جمعی از اسرا را از چین به سمرقند آوردند و در میان ایشان کسانی

ص: 46

بودند که به صنعت ساخت کاغذ آشنایی داشتند و ایشان در آن شهر به این صنعت پرداختند به تدریج تهیه کاغذ در سمرقند اهمیت یافت و آنجا بازار تجارت این متاع شد و شهرهای دیگر از سمرقند کاغذ وارد می کردند».

نویری در کتاب نهایة الأرب (ج 1 ص 354) نیز به کاغذ سمرقند اشاره می کند و آن را از جمله مزایای این شهر می شمارد و عبارت او در این مورد عین عبارت ثعالبی است در ثمار القلوب. و همین کار را کرده است ابن الوردی در کتاب خریدة العجائب (ص 231).

کاغذ سمرقندی به علت خوبی و گرانی مورد مثل بوده چنانکه ابوبکر خوارزمی در نامه ای که به ابوالحسین علی بن دایه نوشته در گله از دیر رسیدن نامه او چنین می نویسد: «...ام الآن سمرقند بعدت علیه و الکاغذ عزّ لديه ؟ فانا اجهز الیه قوافل تحمل من الکاغذ اوقارا و يتصل منی الیه قطاراً قطاراً.»

سمعانی در کتاب الانساب در نسبت الکاغذی می گوید که این نسبت به کسی داده می شود که کار او ساختن کاغذ تحریر یا فروش آن است و ساخت آن در بلاد مشرق جز در سمرقند در جایی دیگر معمول نیست. یاقوت حموی که به سال 626 ه. ق. وفات یافته در شرح حال ابوالفضل جعفر بن فرات معروف به ابن حنزابه (متوفی سال 391 ه. ق.) می گوید: این وزیر از سمرقند کاغذ وارد می کرد تا کتابت کنندگانی که برای کتابخانه او کتاب استنساخ می کردند آنها را به کار ببرند.

و محمد بن طاهر مقدسی می گوید: «در سمرقند مخصوصاً برای ابوالفضل وزیر کاغذ می ساختند و از مصر نیز هر سال مقداری کاغذ می آوردند. در کتابخانه او همیشه یک عده کاتب به کار استنساخ مشغول بودند، اتفاقاً یکی از ایشان از شغل خود استعفا کرد، ابوالفضل امر داد که به حساب او برسند و عذرش را بخواهند و صد دینار نیز اضافه به او بدهند. آن کاتب چون چنین، دید به شغل خود برگشت و از استعفا صرف نظر نمود...»⁽¹⁾

سیوطی از قول، بعضی روایت می کند که قراطیس سمرقند برای مردم مشرق همان حکم قراطیس مصر را برای اهل مغرب دارد با این همه کاغذ سمرقندی در شرق جهان اسلام به نیکویی شهرتی بیش از آنچه که ثعالبی و سیوطی گفته اند داشته است و برای این که اهمیت آن را حتی در دوره های متأخر در نسخه نویسی و کتابت دریابیم به ابیات ذیل استناد می کنیم:

حبذا کاغذ سمرقندی *** زود یابی اگر خردمندی

خط بر اوصاف و خوب می آید *** صاف و پاک از عیوب می آید

چون نویسم وصف لعلت نامه گلبندی شود *** دفتری باشد اگر کاغذ سمرقندی شود⁽²⁾

ص: 47

1- نجیب مایل هروی، همان، صص 751-752

2- همان

اما قدا کیفیت کاغذهای (1) دیگر را بر سمرقندی رجحان داده که در این سطور آرای آنها را

می آوریم:

محمد بخاری در رساله «فوائد الخطوط» می نویسد: «بدان هیچ کاغذی بهتر از خطایی نیست، بعد او کاغذ سمرقندی است که در اوصاف می آید. اما پاکیزه و سفید می باید و دیگر رنگ ها به از رنگ خنایی نیست» (2).

حسینقلی رستمدراری نیز در رساله «خط و مرکب» می نویسد: «بهترین کاغذهای عالم کاغذ دمشقی و هندی و بغدادی است پس از اینها سمرقندی و بعد از سمرقند کاغذ آمل، و بعد از اینها کاغذ دیگر بلاد حشو و ضایع است» (3).

«رساله در بیان، کاغذ مرکب و حل الوان» هم درباره کاغذ آورده است: کاغذهای جمیع بلاد را تجربه کرده اند آنچه پسندیده تر و پاینده تر است کاغذ بغدادی و دمشق و آمل و سمرقند است که خطوط را قابل، است و کاغذهای جای های دیگر اکثر شکننده و نشر کننده و ناپایدار است و کاغذ را اگر اندک گونه (رنگ) دهند بهتر است (4):

حتی در بعضی از رساله ها در اوصاف کاغذ ابیاتی مذکور است که از آن جمله می توان به «رساله در بیان خط و مرکب و کاغذ» و نیز «صراط السطور» سلطان علی مشهدی اشاره نمود

که به نمونه ای از آن خواهیم پرداخت.

کاغذی بهتر از ختایی نیست *** حاجت آن که آزمایی نیست

حبذا کاغذ سمرقندی *** مکنش رد اگر خردمندی

خط بر آن صاف و خوب می آید *** لیک پاک و سفید می باید (5)

یا صرفی در «گلزار صفا» در وصف کاغذ مجموع می گوید:

ای دلم سر به خط فرمانت *** مایل خط به از ریحانت

میل مشقت چو شود ای دلدار *** کاغذ خوب طلب اول بار

زان که بر کاغذ زیبا خط خوب *** می توان کرد بخوبی مرغوب

بهترین کاغذ مجموع بلاد *** از دمشق آید و هند و بغداد

پس سمرقند باشد مرغوب *** آید از آمل هم کاغذ خوب (6)

- 1- مجنون رفیقی هروی در رساله «رسم الخط» در بیان علامت کاغذ لطیف آورد: اگر خواهی تو ای گنج معانی *** که وصف کاغذ نیکو بدانی کمالتش آن بود کاید پدیدار *** سفید و نرم و بریان صاف و هموار
- 2- نجیب مایل هروی همان، ص 374.
- 3- همان، ص 336.
- 4- همان، ص 57.
- 5- نجیب مایل، هروی، همان، صص 77 و 534.
- 6- همان ص 242.

در عهد قاجاریه کاغذهای مصرفی ایران از روسیه و ممالک اروپایی تأمین می‌گردید(1) و یا اگر کارگاه کاغذسازی هم در ایران وجود داشته که قطعاً رسم بوده جوابگوی نیازهای آن دوره نبوده به طوری که آقای فراستی نیز در مقاله «آشنایی با فرمان ها و رقم های دوره قاجاریه»(2) به نقل از چند سفرنامه خارجی ذکر کرده اند به یقین می‌توان گفت کارگاه های کاغذسازی بخصوص در اصفهان دایر بوده است. اولیویه در سفرنامه خود از کاغذ ساخت ایران یاد کرده است: «کاغذ آنها قدری کلفت است و خیلی سفید نیست. اما از برای استعمال خودشان در قبول کردن مرکب و رنگ نقاشی بسیار خوب باشد. از کهنه ریسمانی و عموماً از پارچه ابریشمی نیز به خصوص کاغذ سازند. آنچه از ابریشم باشد، مانند کاغذ چین، شفاف و رقیق و با دوام است.»(3) در سفرنامه هولتسر از کارخانه کاغذسازی در اصفهان یاد شده(4) و کلمنت مارکام نیز نوشته است: در ایالات مملکت ایران کارخانجات بسیار است... در اصفهان کارخانه کاغذسازی نیز دارند. (5)

میرزا حسین تحویلدار نیز در موضوع کارخانه کاغذسازی در اصفهان می‌نویسد: «از قدیم یک کارخانه بسیار بزرگ در اصفهان هست که صاحب دستگاه ها و حوض ها و عمله هاست. چند جور کاغذ سابق می‌ساختند یکی فستقی که خیلی صاف و خوش قلم بود و لطافت و دوامش زیاد و خیلی بهتر از فستقی های سایر بلاد؛ در بعضی کتاب ها نوشته شده؛ محاسنش معلوم است. یکی کاغذی که قدری کلفتی حجم داشت و دوامش نسبت به همه کاغذها بیشتر است. احکام افراد قدیم که باقی مانده روی این کاغذ می‌باشد. یکی دیگر به کاغذ چهل بغل مشهور است آنچه از سابق دیده شده کاغذ ترمه است و آنچه لاحق درست می‌شود قدری ناصاف است و به پایه پیش نیست. اگر سفارشی باشد باز خوب و مرغوب درست می‌کنند و اگر بیشتر توجه و تربیت کنند بهتر از قدیم هم می‌سازند... سیدی پیدا شده بود زمان شاهنشاه مبرور خارج از کارخانه در خانه خودش دستی کار می‌کرد و چهل بغل می‌ساخت ورق های

ص: 49

1- رضا فراستی آشنایی با فرمان ها و رقم های دوره قاجاریه تاریخ معاصر ایران، شماره های 13-14، ص 229.

2- همان

3- جی بی اولیویه. سفرنامه اولیویه: تاریخ اجتماعی - اقتصادی ایران در دوران آغازین عصر قاجار. ترجمه محمد طاهر، میرزا تصحیح و حواشی غلامرضا، ورهرام (تهران: انتشارات روزنامه اطلاعات، 1371ش) ص 174.

4- ارنست هولتسر. ایران در یکصد و سیزده سال پیش: بخش نخست، اصفهان ترجمه محمد عاصمی (تهران: وزارت فرهنگ و هنر 1355)، ص 14.

5- کلمنت مارکام. تاریخ ایران در دوره قاجاریه ترجمه رحیم فرزانه به کوشش ایرج افشار (تهران: نشر فرهنگ ایران 1365) ص 40

بسیار بزرگ. ورقی شش عباسی می فروخت. کاغذ به آن خوبی دیده نشد. برخی ترجیح به خانبالق می دادند و نمونه اش در بعضی خانه ها پیدا می شود. یکی کاغذ متعارفی این زمان است که چندان تعریفی ندارد و کارخانه کاغذگری اصفهان الان درست گردش نمی کند»⁽¹⁾ اما طبق اسناد پراکنده ای که در موضوع کارخانه کاغذسازی و ضرورت تأسیس آن در سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران و نشریه تربیت موجود است که برای هر چه روشن تر شدن و استفاده سایر تاریخ پژوهان اسناد و بازنویسی شد و به طور کلی در ذیل می آید:

قربان خاکپای مبارکت شوم در باب کارخانه کاغذسازی که شاهزاده اعتضادالسلطنه عرض گردیده بود که از حیز انتفاع افتاده است عرض جهانگیرخان سرتیپ این است که دیوان از دو کاری را که با او قرار بگذارند. یا این که از قرار صورتی که داده می شود اسباب کارخانه را کارگزاران دیوانی ابتیاع کرده به مشارالیه تسلیم کنند، و بعد از اتمام کارخانه مصارف کارخانه را برسانند و منافعتش را برداشت نمایند یا این که علی الحساب تتخواهی به مشارالیه داده شود و بعد از اتمام کارخانه از قرار با قدر مخارج او را منظور نموده یا به خود او واگذار کنند یا به طور مزدور اجرت گرفته مشغول کار شود. در باب سایر کارخانه ها هم کاغذی که شاهزاده اعتضادالسلطنه به این غلام نوشته است ملفوف عریضه فرستاد لیکن اعتقاد خود این غلام این است یک مجلس با حضور شاهزاده وزیر علوم جهانگیرخان را بخواهند به هر چه از گفتگو و قرارداد طرفین صرفه دیوان را معلوم داشت در طی عرایض به خاکپای همایون معروض دارد باز رأی همایون چه اقتضا، فرماید امر امر جهانمطاع همایونی است⁽²⁾.

عرض شد دستخط آفتاب نمط همایونی را زیارت کرد اولاً در خصوص کارخانجات کارخانه شمعی از قراری که سابقاً به عرض جنابعالی رسیده همان مشخص فرهنگی مشغول کار کردن و ریختن شمع می باشد کارخانه بلورسازی که سابقاً تحویل جهانگیرخان سرتیپ شد. کارخانه کاغذسازی که به جهت غلامخانه سابقاً مقرر شد خرج و اسباب اسقاطی که داشت انبار کرده اند و به هیچ مصرفی نمی آید، قدغن فرمائید سرتیپ بیاید تحویل بگیرد. در خصوص سرباز ملایر که در طی حکم مبارک امر مقرر شده از این که فوج آراسته می باشد هزار نفر تمام گرفته شود، بدیهی است ملایر و سایر ولایات ممالک محروسه در اطاعت حکم همایونی حکم واحد دارند آنچه امر و مقرر شود از گرفتن سرباز و غیر عرضی نخواهد بود ولی در این باب چیزی که به خاطر قاصر مخلص می رسد با پست به عرض جناب عالی، برساند قبل از تشریف فرمایی موکب جهانگشا به ارض اقدس امر و مقرر شد یکصد نفر سرباز علاوه بر یکصد و پنجاه نفر سرباز مهندس گرفته شود. امثالاً لامر والا علی. در این اوقات یکصد نفر سرباز علاوه گرفته شده در این یکی دو روز

ص: 50

1- حسین تحویلدار. جغرافیای اصفهان: جغرافیای طبیعی و انسانی و آمار اصناف شهر، به کوشش منوچهر ستوده (تهران دانشگاه تهران 1342) ص 105.

2- سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران کد 295 حلقه 5 پرونده 83 سند شماره 1.

۷۰
قربان جان مبارک شوم
در باب کارخانه

عرض کنم بود در اختیار متقاضی آنجا
از کار می آید در صورتیکه در کارخانه
کارگران در آنجا کار می کنند و
کارخانه بر بانه در آنجا کار می کند
مهم تر و در آنجا کارخانه در آنجا
باید در آنجا کار می کند و
در آنجا کار می کند و
توقف عملیات در آنجا
بخصوصاً در آنجا
و در آنجا کار می کند
کارخانه در آنجا

سازمان اسناد ملی ایران -
شماره سند ۲۹۵۰۰۲۳۷۷ محل
در آرشیو ۶۸۳ ب ۱ الف ۱ /

وارد می شوند قطع نظر از این سرباز کرده به موجب حکم جناب عالی که به عهده علیقلی خان و چهار دولی صادر گردید یکصد نفر شمشالچی بایست گرفته شود. اگر ملایر در این زمان قلیلی استعداد و بیش از [۱] این نوکر دادن به دیوان دارد جناب عالی می رساند به هر طور بفرمایند عرض ندارد. و اگر رأی عالی علاقه یابد سرباز گرفته شود بایست در ضمن دستورالعمل عسکرخان مقرر دارند آنچه علاوه سرباز گرفته می شود بصوابدید میرزا اسدالله خان و نوعی نشود باعث اغتشاش و شکایت تمامی ملایر شود احکامی هم که مرقوم می شود در این باب بایست نجف میرزا اسدالله خان مرقوم گردد، مثل سرباز مهندسی که اصلاً صدایی از احدی بیرون نیاید سرباز را گرفته یا دایم نماید و اگر قسم دیگر صلاح باشد و یا موقوف می فرمایند مختار خواهند بود دستخط و ابلاغ حکم مبارک رالفا فرستاد زیاده چه عرض کند از طرف اعتضادالسلطنه (1).

قربان خاکپای مبارکت شوم زیارت دستخط مبارک و صحت ذات همایون کمال سرافرازی و شکرگزاری بحمدالله تعالی حاصل آمد. اولاً امر و مقرر شده بود که در باب کارخانجات اهتمامی بعمل آید گویا این غلام ساعتی در پیشرفت کار دولت را بر خود ترجیح دهد از آن جمله در عمل ریسمان، ریزی اگر کارشان منحصر به کشیدن ریسمان و فروختن او می شد سه ماه طول نمی کشید که از عهده خرج آنجا برنیامدند. جهانگیرخان را آورده و این فقره را به او مدلل، داشت پس برای رواج کار او قرارداد بیست هزار دست ملبوس سرباز را مدرک بیاورند و خودش بدوزد بدهد، و اینقدر را در ملبوس اصفهان موضوع داشته به او رجوع داشت. امسال را این طور قرارداد سال دیگران ان شاء الله پنجاه هزار دست ملبوس اصفهان را تبدیل به این خواهد کرد.

همین قدر که امسال پیشرفت کار او ملاحظه شد عرض می کند که چادر افواج هم در [] این کارخانه دوخته شود و آن وقت کارخانه می شود که بعد از وضع خرج خودش مبلغی هم عاید دیوان شود اگر غیر این باشد حاصلی ندارد.

در باب کارخانه بلورسازی قراری که مرتب گذارده یک ماه دیگر انشاءالله از حاصل او به نظر مبارک می رسد .

در کارخانه کاغذسازی هر چه مانده باشد بدست نیاید دستخط مبارک را فرستاده نواب اعتضاد السلطنه زیارت، کرد جوابی، نوشته این است که به نظر همایون می رسد از ملبوس چوخای کاشان را قرار داد که چند توپ بیاورند. (2)

قربان خاکپای مبارکت شوم در خصوص کارخانجات شماعی و بلورسازی و غیره دستخط جهانمطاع مبارک که به افتخار جناب سردار کل شرف صدور یافته بود، جان نثار تسلیم جهانگیرخان سرتیپ نماید. چاکر با این که مبلغ خطیری در بنا و بنیاد کارخانه شماعی و دایر شدن آن و سایر کارخانجات خرج کرده و خسارت کشیده بود محض امتثال حکم مبارک

ص: 52

1- سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران کد، 295 حلقه، 5 پرونده 199، سند شماره 2

2- سازمان اسناد و کتابخانه ملی کد 295 حلقه، 5 پرونده 199، سند شماره 5.

و مزید پیشرفت خدمات مقرر، تقدیم در اجرای حکم همایون، نمود، کارخانه شمعی از این که در سنه ماضیه و پس از عزل جناب سپهسالار اعظم بعد از عرض و حصول اجازه از خاکپای مبارک کارخانه مزبوره را به مسیو ماتیو که از مهندسین فرانسه بود به موجب قرارنامه واگذار نمود. مشارالیه در این مدت بعد از آن که چندی مشغول پاک کردن اسباب و تهیه لوازم بود، دو سه دفعه قدری هم شمع بیرون آورد. چاکر به ملا-حظه این که مبادا مثل سابق دوام و ثبوتی نداشته باشد بعرض خاکپای مبارک نرساند. در این اوقات خود او خاطر جمعی از راه افتادن و دایر شدن کارخانه مزبوره حاصل کرده شمعی هم که خوب و ممتاز است بیرون آورده ششصد تومان تنخواهی از چاکر به اطلاع سفارت فرانسه قرض کرده و تعهد این کار را که نفع و ضرر با خود او باشد نموده در این مدت هم از دادن و جهت عمله و غیره مخارجی کرده بعد از اطلاع از حکم جهانمطاع ملوکانه موافق قرارنامه که داده و برده بود اظهار، و اگر با این تفصیل زحمت و خسارت و بیرون آوردن شمع کارخانه مزبوره را ریخته جهت تعویض نماید. چاکر مراتب را به جناب سردار کل اظهار داشت، ایشان در این باب به وزارت خارجه اظهار کردند. موافق قرارنامه که در دست او بود با این که شمع او بیرون آورده و مبلغی خرج کرده، ایرادی از گرفتن او وارد، نبود و قبل از انقضای موعده قرارنامه باید در دست او باشد.

اگر در این مدت نتواند تقاعد و بطوری که متصور است کارخانه را دایر نگاه دارد همین ایراد را می توان مستمسک قرار داد، و کارخانه را از او گرفته به جهانگیرخان تحویل داد. غیر از این قسم حالا- ممکن نیست چاکر هم به فرق فرقدان سای مبارک مؤکدات لازمه مراقبت و اهتمام را در پیشرفت کار او بعمل آورده و می آورد و هیچ مقصود و منظوری جز انجام این خدمت نداشته و ندارد. در این مدت هم که این کارخانه بطور دلخواه به این بود که چاکر غفلت و مسامحه داشته با زحمت و خسارتی که کشیده است نخواهد خدمت دیوان برود با حسن مراقبت این دارد، امیدوار است بنحوی که خاطر خطیر ملوکانه دایر شده راه بروند .

کارخانه بلورسازی اگرچه با دلایث قرار داده و مشغول بدل سازی، بود، چون موعده قرارنامه او منقضی شده بود کارخانه مزبوره را تحویل جهانگیرخان، داده کارخانه کاغذسازی هم سابقاً امر و مقرر گردید به صوابدید معیرالممالک غلامخانه ساخته شود چاکر هم چون آب به قدر کفایت راه افتادن کارخانه، نداشت اسباب ورود از چرخ و غیره انبار کرده، کارخانه را خالی، کرده اکنون به همان حالت حاضر است جهت حصول اطلاع خاطر خطیر ملوکانه مراتب را معروض داشت. امر امر همایون است.

روزنامه تلگرافخانه و مدرسه را لفا ارسال حضور مبارک داشته، روزنامه علمی هم طبع شده حاضر بود و ایفاد خاکپای مبارک گردید حکم حکم همایون است (1).

پس که الحمدلله وطن پرست و نیکخواه می باشیم و همه چیز هم می دانیم خوب است هریک به قدر قوه خود در خیر وطن بکوشیم گوینده، بگوید کننده بکند، در وی این سخنان البته می دانید به بزرگان است و مخصوصاً آنها که از قرب حضور سلطان متفع اند، و امروز روزی است که ذمه شخص سلطنت بری، است یعنی ثابت و مبرهن شده که خیر رعایا خود را می خواهد و هرکس به خیر دلالت کند می پذیرد و پس هر کس تن به قدر قریبی که دارد می تواند منشأ اثر خیری شود. شخص اول بودن لازم نیست اگر شخص دهم راه انداختن یک کارخانه کاغذسازی شود مملکت را از این احتیاج بیرون آرد آیا به افتخار و اشتها نایل نخواهد شد و نیکنام نخواهد بود؟ آیا اگر شخص پانزدهم یک مطبعه چاپ حروف کامل دایر نماید و مردم را از ذلت و ننگ این چاپخانه های کثیف فارغ سازد ذکر جمیل او به اقطار عالم مثل مثل سایر سیر نمی نماید؟ و هزار کار دیگر که بنده شرم از اظهار آن دارم و نمی خواهم اشخاص دور دست بدانند ما در چه حالیم برخلاف سلیقه آنها که برای اغراض نفسانی دولت و ملت را متهم می نمایند. که قدری بر رواج بازار چپو بیفزاید(1).

وقایع نگار مخصوص تربیت از گیلان شرحی نوشتند که یکی از آنها توجه کارخانه به کاغذ سازی بود، او می نویسد: مسئله مهم این است که مردم گیلان ملتفت بعضی وقایع شده چنانکه در همین اواخر چندین کارخانه پپله ابریشم به سبک کارخانه های فرنگ راه انداخته، و قدرت و استطاعت کارهای دیگر هم دارند. مثلاً می توانند به شرکت و کمپانی کارخانه کاغذسازی دایر کنند و رفع احتیاج بزرگی از مملکت نمایند و خود و همشهریها به سود و فیض و فایده عظیم فیض شوند و از همت والای حضرت اقدس شاهنشاه زاده بلند نظر آگاه و اجزا و اعضاء همه چیزدان اینقدرها مشکل نیست بلکه آسان است و بزرگان گفته اند: تتمه الرجال تعلق الجبال چون کار بدست کاردان افتد آهن را موم نماید و طلسم اسکندر را بگشاید(2).

در این ایام سعادت نظام که بواسطه عود موکب معلالی خسروانی از سفر خیرت اثر فرنگ خاص و عام گرم شادی و مسرت اند و سرتا پا خرمی و بهجت خبرهای خوش دیگر نیز ممد نشاط است و مورث مزید انبساط یعنی نتایج سودمند که اسباب نفع عموم و خصوص است و فواید و منافع مخصوص از مسافرت ملوکانه روایت می کنند و بشارت می دهند. مثلاً از دایر شدن بعضی کارخانه ها مثل کاغذسازی و غیره که لوازم آن در این سفر ابتیاع شده سخن می گویند و از خیال برخی اصطلاحات لازمه گفتگو می نمایند و با وجود کمال عقل و دانش و قلب خیراندیش و گوهر عالی و حسنات وطن دوستی و دولتخواهی و سایر صفات

ص: 56

-
- 1- نشریه تربیت سال، پنجم نمره دویست و چهل و یکم (پنجشنبه سیم شهر رجب سنه 1319 ه. ق.)، ص 966.
 - 2- نشریه تربیت سال ششم نمره دویست و نود و هشتم (پنجشنبه، بیست و نهم شهر شعبان سنه 1321 ه. ق.)، ص 1298

وخصال ستوده حضرت مستطاب اشرف ارفع معظم اتابک اعظم عین الدوله دامت شوکتہ این اقدام و اقبال یا بالاتر و والاتر از آن بعید نیست بلکه قریب است و می توان یقین کرد و هرگونه اطمینان و خاطر جمعی حاصل نمود، و از قول منجیک ترمذی تواند و گفت وزیر، باید ملک هزار ساله چه سود (1).

به طوری که از اسناد و مطالب نشریه تربیت استنباط، شد تکاپو و تلاشهایی در راستای تأسیس کارخانه کاغذسازی در ایران انجام گرفته مؤلف کتاب «تاریخ مؤسسات تمدنی جدید در ایران» نیز در ذیل فعالیتهای اقتصادی و صنعتی صنایع الدوله آورده اند: «... مجدداً در سنه 1300 دومین کارخانه را جهت کارهای ریخته گری دایر کرد بعداً در مقام تأسیس کارخانه ریسمان ریزی برآمد. موضوع در آوردن سرب مربوط است به اوایل بازگشت او از آلمان که پدرش می خواست او را داماد میرزا داودخان وزیر لشکر پسر میرزا آقاخان نوری نماید و بواسطه آن وصلت هم محل ساختمان را داودیه که متعلق به داودخان بود انتخاب نمود.

جریان تأسیس کارخانه ریسمان ریزی از این قرار است که «حاجی محمدتقی شاهرودی... نزد صنایع الدوله آمد و در آوردن کارخانه کاغذسازی شور، کرد گفتند ریسمان ریزی و چلووار بافی اولی است قرار شد ریسمان ریزی را مقدمه بخواهند...» (2).

کارخانه کاغذسازی در عصر پهلوی

در سالهای نخست حکومت پهلوی ضرورت تأسیس کارخانه کاغذسازی مطرح گردید، و به این خاطر یک مهندس متخصص کاغذساز به نام مسیو ماریو رویدا که تابعیت ایتالیایی داشت برای مطالعه در تأسیس کارخانه کاغذسازی استخدام گردید. او مطالعات جامعی در ولایات سواحل دریای مازندران آغاز کرد و پس از یک سال گزارش مفصلی ارائه کردند که عاقبت به جهت مقرون به صرفه بودن و مخالفت وزیر مالیه وقت به نتیجه نرسید. اما برای آگاهی از کم و کیف آن خلاصه گزارشی که چاپخانه مجلس شورای ملی وقت به طبع رسانده و جواب وزیر مالیه را در ذیل می آوریم:

مجلس شورای ملی اداره مباشرت شماره 868، مورخه 21 شهریور 1307هـ - ش.

وزارت جلیله داخله - مسیو رویدا برای مطالعه در اطراف تأسیس کارخانه کاغذسازی از ایران از طرف این اداره استخدام شده برای تکمیل مطالعات خود محتاج است، در ولایات، گیلان مازندران و استرآباد معاینات محلی بعمل آورد. نظر به این که برای پیشرفت در انجام این منظور مساعدت مأمورین دولت نیز در حدود امکان لازم است، متمنی است اوامری به

ص: 57

1- نشریه تربیت سال، هشتم نمره سیصد و هشتاد و پنجم (پنجشنبه چهارم شهر رمضان، سنه 1343 قمری) ص 1991.

2- حسین محبوبی اردکانی. تاریخ مؤسسات تمدنی جدید در ایران ج 2 (تهران انتشارات دانشگاه تهران 1376 ش.) ص 73

حکام و مأمورین آن وزارت جلیله در ولایات مزبور صادر فرمایند که از بذل مساعدت های لازمه درباره مشارالیه مضایقه نشود موجب مزید امتنان است. [امضا]: کیخسرو شاهرخ.

[حاشیه]: فوری. اداره شمال صادره کرده به اداره مباشرت ارسال فرمایند. 1307/6/22 [ش.]. [دستور به حکام ولایات]: وزارت داخله اداره شمال، تاریخ 1307/6/21.

حکومت جلیله، گیلان حکومت جلیله، مازندران حکومت جلیله استرآباد:

مطابق اشعاریه اداره مباشرت مجلس شورای ملی مسیورویدا که برای مطالعه در تأسیس کارخانه کاغذسازی استخدام شده است برای تحصیل اطلاعات راجع به این کار محتاج به معاینه ولایات سواحل دریای خزر می باشد قدغن فرمایید در انجام این منظور نسبت به مشارالیه مساعدت های لازمه بعمل آورند که مأموریت خود را به انجام برساند [امضا]

[حاشیه]: توسط این جانب تقدیم ریاست محترم کابینه گردید. عبیدی (1)

دوره هفتم تقنینیه

نمره ترتیب طبع 87

خبر اداره مباشرت مجلس شورای ملی راجع به کارخانه کاغذسازی مقام منیع مجلس مقدس شورای ملی شیدالله ارکانه

با موافقت به نیت مقدسه آقایان نمایندگان عظام که مستلزم مقتضیات ترقیات عصر است و مطابق نظر و مصوبات آن دولت محترم اداره مباشرت مجلس پس از استخدام مسیورویدا متخصص کاغذسازی ایتالیایی و مراقبت در تعیین وظایف مشارالیه و انجام آن در نتیجه مطالعات و مشاهدات مشارالیه در احصاییه های گمرکی و سیر در جنگل های گیلان و استرآباد و مازندران و کسب سایر اطلاعات ممکنه مشارالیه خبر جامعی که میسر بوده است از حیث انواع اشجار و سایر مصالح لازمه برای کارخانه کاغذسازی - هوا و آب و تناسب محلی از حیث دسترسی به دریا از یک طرف و راه آهن از جانبی دیگر، و اصول فنی و اقتصادی و آنچه لازمه دقت و مطالعه بوده است که جزئیات کار و طریق عمل را در آن شرح داده است به اداره مباشرت فرستاده که در تحت مطالعه قرار گرفته و چون انتشار تمام اظهارات و اطلاعات مشارالیه موکول به مواقع و موارد لازمه می باشد، عجالاً آنچه اساساً برای مطالعه آقایان نمایندگان محترم مورد فوریت داشته از آن گزارش مبسوط مشارالیه استخراج گردیده و با قسمتهایی که اداره مباشرت لازم به تشریحات یا اصلاحاتی دانسته است اینک برای اطلاع و مطالعه آقایان عظام به عرض می رسد تا هر چه زودتر در اثر مطالعه و دقت خویش تکلیف را معین فرمایند تا اگر اقداماتی دیگر لازم است در بقیه مدت اقامت مشارالیه در طهران به مورد عمل گذارده شود.

ص: 58

بدیهی است با ملاحظه شرح ذیل تصدیق خواهند فرمود که اگر اداره مباشرت مجلس بود قبل از دعوت یک نفر متخصص مجرب فنی و مطالعات دقیقه اساسی مقدماتی به تهیه ماشین آلات و تأسیسات پردازد فقط فقط از آن نقطه نظر بوده است که بی مطالعه قدم در کار نگذارده موجبات اتلاف پول و ندامت را فراهم نیاورد اینک که اهتمام در انجام وظیفه مآل اندیشانه بعمل آورده منتظر است بعد از مطالعات دقیقانه آن ذوات محترم برای تکمیل مقصود به هر نحو مقتضی رأی صلاح اندیشانه باشد و مقرر فرماید اطاعت شود.

قسمت اول - مطالعه در انواع کاغذهای وارده و نتیجه حاصله

نظر به این که قبل از هر اقدامی لازم بوده است از روی احصاییه های گمرکی از کیفیت و کمیت کاغذهای وارده به این مملکت مأخذی به دست آید هر چند تا اندازه معلوم گردیده است که در ظرف بیست سال اخیر به تفاوت مقدار چه قسم کاغذها وارد سرحدات مملکت شده است ولی میسر نگردیده است معین شود پس از ورود کاغذ به سرحدات در داخله مملکت از روی چه تناسب تقسیم و چه مقداری در هر شهری مصرف گردیده است. اما همین قدر روی هم رفته معلوم شده است کاغذهایی که خصوصاً در سنوات اخیر وارد مملکت ایران گردیده است به اقسام مذکوره در ذیل بوده که می توان آنها را به شش قسمت تقسیم نمود.

(الف) کاغذ مخصوص طبع و کاغذهای معمولی برای نوشتن .

(ب) کاغذ و پاکت های اعلی و تجملی.

(پ) کاغذهای الوان و منقوش برای دیوارهای اتاق .

(ت) کاغذ سیگار .

(ث) انواع کاغذهای مختلفه و کاغذ لفاف و مقوا.

(ج) اشیای کاغذی از قبیل دفاتر و آنچه از کاغذ ساخته شده باشد.

از قسمت های فوق آنچه بیش از همه مورد احتیاج و مصرف عمومی بوده است کاغذهای قسمت (الف) و کاغذهای لفاف از قسمت (ث) بوده که در دو سال گذشته بیش از سنوات پیش وارد گردیده، و مقدار اینها جمعا به دو هزار تن رسیده است که معادل شش هزار و ششصد و شصت و شش خروار به وزن تبریز باشد.

ورود و مصرف این مقدار کاغذ از روی تناسب سایر ممالک متمدنه زیاد نبوده است زیرا با مطالعه احصاییه سایر ممالک وقتی که مصرف کاغذ آن مملکت بر افراد جمعیت آن مملکت تقسیم شود درجه مصرف کاغذ را که ناشی از کثرت مدارس و سواد اهالی، توسعه تجارت و شرکت ها و سایر مؤسسات بزرگ می باشد می رساند.

مثلاً وقتی که میزان مصرف سالیانه کاغذ در اتا زونی نسبت به افراد جمعیت آنجا مطالعه شود هر فردی در سال شش من و نیم تبریز کاغذ مصرف می نماید ولی مصرف فعلی ایران نسبت به جمعیت آن بر فرض که ده میلیون جمعیت گرفته شود از روی تقسیم به افراد به

هر فردی بیش از حداکثر چهار سیر کاغذ تعلق نمی گیرد. لیکن در عین حال نباید تصور نمود در سایر ممالک هم یکباره مصرف کاغذ به آن نحو بوده است بلکه اگر در مثل مصرف کاغذ سالیانه در سوئد در سال 1920 میلادی به شرح ذیل مطالعه شود برای ترقیات بعدی ایران فرصتی به سزا به دست می دهد :

سال 1877 میلادی برای هر فرد

"1887"

"1889"

"1907"

"1917"

"1920"

2,06 کیلوگرم

" 3,15

" 8,49

" 15,85

" 27,24

" 30

در گذشته ایرانیان به علت کثرت بی سوادى نه فقط مصرف زیادى نداشته اند بلکه کاغذ را از حوایج اولیه ندانسته و از اشیای تجملی فرض کرده اند و حال آنکه در عالم تمدن تشخیص داده شده است کاغذ اسلحه دانش است که در مقابل جهل مبارزه می نماید. و جای تردید نیست با این طرح ترقی ایران که نقشه سازی شده است انتظار می رود با توسعه تحصیلات اجباری قشون، وظیفه، بلدییه ها راه آهن و غیره در ظرف ده سال آینده لاقفل برای هر فردی از ساکنین ایران 9 الی 10 سیر کاغذ لازم شود.

با مطالعه اقسام کاغذهایی که به ایران وارد و مصرف می شود عجالتاً آنچه بیشتر اهمیت دارد و استفاده از آن اجباری است و در عمل ممکن است از تأسیس کارخانه نه اینکه زیانی متوجه نگردد بلکه متدرجاً بیشتر از هر حیث مقرون به صرفه باشد به شرح مذکوره در فوق رقم های قسمت (الف) و کاغذ لفاف قسمت (ث) می باشد که مقدار وارده در دو ساله اخیر ذکر شد - آنچه مسلم است در گذشته از مقدار وارده بیش از یک عشر در جنوب ایران مصرف نداشته است.

چون از تاریخ صدور دستور برای تهیه ماشین آلات و لوازم به علت وضعیات محلی ممکن است از دو الی سه سال طول تأسیسات شود تا

موقعی که مؤسسه دائر و قابل استفاده گردد لهذا میتوان در نظر گرفت که مصرف کاغذهای مذکوره فوق در تمام ایران به سه هزار تن یا حدود ده هزار خروار برسد - فلهدا در نتیجه مطالعات در نظر گرفته شده است کارخانه منظوره به طوری تهیه شود که بتواند روزی ده تن (هر تن سیصد و سی و سه من تبریز) کاغذ بدهد که در ظرف سیصد روز در سال 3000 تن کاغذ از کارخانه خارج شده باشد.

توضیح: ساختن سایر انواع کاغذها نیز در ایران ممکن و مصالح آن میسر است، ولی چون اقدام به ساختن هر رقم مستلزم تهیه های خاصی است خصوصاً کاغذ سیگار که از حیث ماشین آلات و مصالح به کلی متفاوت می باشد و تهیه رقم های دیگر کاغذ فعلاً مقرون به صرفه نیست فلهدا عجالاً صرف نظر کرده موکول به موقع مقتضی خود می باشد.

ص: 60

هر چند به قدری که ضرورت ایجاد مینموده است از حیث مدت و وسایل برای مطالعات و تجربه و به دست آوردن مقیاس کامل موجبات آن به طور بایسته فراهم نبوده است معهداً در نتیجه مطالعات ممکنه آنچه استنباط شده است در صفحات گیلان و استرآباد به نحوی که باید و شاید از حیث اشجار و مصالح لازمه برای انجام این مقصود در تنگنا بوده ولی قسمت های خاصی از صفحات مازندران هم موجبات فعلی و هما تهیهای آتیه را بهتر در بردارد.

برای تأسیس کارخانه کاغذسازی چند اصل مسلم را باید در نظر گرفت تا بعداً در مضیقه واقع نشد:

اولاً - فراهم بودن اشجاری که متناسب با ساختن خمیر کاغذ و مصرف مغز چوب یا چوب تراشیده برای کاغذسازی، باشد و آن نیز به اندازه کافی.

ثانیاً - میسر بودن سوخت برای کارخانه هم به حد فراوان و هم مناسب اعم از ذغال سنگ یا چوب (بدیهی است این اصل فراوانی و ارزانی نسبت به همه قسمت ها ملحوظ است).

ثالثاً - مصالح دیگر که برای آمیختن با چوب یا جداگانه برای ساختن کاغذ لازم شود.

رابعاً - آهک و نمک که از مواد مسلمی برای کاغذ است که سنگ آهک خوب و به حد ضرورت فراوان باشد و دوم این که یا معدن نزدیک باشد و یا دریا که بتوان از آب آن استفاده و نمک را تحصیل نمود.

خامساً - آب فراوان و خوب که بتوان استفاده از آن را میسر نمود، خصوصاً استفاده از تأسیس ماشین برق.

سادساً - هوای آنجا نه خیلی خشک و نه خیلی مرطوب باشد.

سابعاً - از حیث واردات و صادرات از یک طرف وصل به دریا و از جانبی نزدیک به ایستگاه راه آهن باشد، و در صورتی که ممکن شود رودخانه نیز از میان جنگل گذشته، یا [به] تأسیس نزدیک باشد که علاوه بر سایر استفادهات بتوان اشجار را به آن وسیله به کارخانه آورد بر سایر مزایای می افزاید.

ثامناً - فقط در آن نقطه به قدر کفایت دارای اشجار مفیده باشد بلکه وسعت و استعداد ارضی طوری متناسب باشد که بتوان با عرض اشجار مفیده همیشه ارزان و به اندازه کفایت و خوب مصالح لازمه را در دسترس خود داشت با این که جمع بودن همه این محسنات در یک نقطه کار مشکلی است ولی خوشبختانه به طوری طبیعت در قسمت های مخصوص مازندران همه اینها را برای انجام آن مقصود جمع نموده که از این حیثیات جای نگرانی نیست، و تنها آنچه باید این محسنات را برای منظور تکمیل نماید دست توانا و نظر مآل اندیشانه متصدیان عمل که امر تهیه را قبل از فوت وقت به موقع خود دیده باشند.

بدیهی است همه قسمتهای مذکوره فوق به استثنای اشجار لازم به جهت تهیه خمیر و کاغذ به اندازه میسر است که فکری از آن جهات، نباید الا تهیه اشجار نرم که باید به

توسط خود متصدیان تدارک و برای موقع خود مقدار لازم غرس شود. تا نه فقط همیشه به مقدار لازم حاضر باشد بلکه قیمت را ارزان و ارزان تر نگاه داشته از سوء استفاده محکرمین جلوگیری، نماید تا سود به زیان مبدل نگردد، و مسلماً برای انجام این مقصود مقدار لازم زمین باید مالکانه در دست متصدیان باشد که در فصل خود خواهد آمد.

برای ساختن کاغذ یکی از مواد مهمه خمیری است که از درخت های جنس مخصوصی تهیه می شود و در موقع ساختن کاغذ باید به حد متوسط در حدود صدی شصت خمیر مخلوط کرد. هرچند در مشاهدات جنگل ها از آن جنس مخصوص اشجار که در خارجه تحصیل خمیر از آن می نماید به قدر کفایت که تمام حوائج کارخانه از آن نوع اشجار برآورده شود دیده نشده، ولی خوشبختانه رقم های دیگر اشجار نیز موجود بوده که پس از تجزیه معلوم گردیده است می توان به قدر کفایت از آن جنس ها خمیر تهیه نمود، چنانکه نمونه ساخته شده آن را ملاحظه فرموده و می فرمایید.

نسبت به سوخت کارخانه با اطلاعات حاصله ذغال سنگ مقرون به صرفه نیست ولی چوب های کوهستانی که در آنجا به قدر لازم فراوان است نزدیک به صرفه و کاملاً رفع حاجت می نماید.

قسمت سوم - در طریق ساختن کاغذ و قیمت آن

از روی مأخذ احصاییه گمرکی قیمت کاغذهایی که در نظر گرفته شده است در ایران ساخته شود رقم های قسمت (الف) هر تنی دویست و بیست تومان و کاغذ لفاف یکصد و شصت تومان از خارجه وارد سرحد ایران میشود که به واقع این قیمت در بندر یا سرحد ایران است، پس اگر از روی تناسب مقدار و رقم حساب شود روی هم رفته تنی دویست تومان می ایستد.

جای تردید نیست وقتی که اتخاذ تصمیم، شود در مملکتی که نه متخصص این فن دارد و نه ماشین آلات و لوازم اولیه و تمام اینها را باید به خرج گزاف از خارجه وارد و تأسیس، و قسمت های عمده اولیه را مستهلک و ذخیره نمود عجب نخواهد بود اگر گران تر از اروپا یا امریکا تمام شود، و حال آنکه در همه جای دنیا در ابتدای تأسیس هر مؤسسه تا موردی که بتواند کار خود را به جریان صحیح اندازد محصول آن کارخانه گران تر است. ولی به مرور ایام و فزونی مصرف و تجربیات حاصله و آموزش عده از کارکنان داخلی و استهلاکات و ذخایر اولیه وضعیت کار را ممکن است متدرجا به قیمت آن تنزل دهد و اصل دیگری که در این موارد بخصوص ملحوظ است به عمل آوردن مایحتاج در خود مملکت و مشغول و تربیت نمودن عده ای و به کار بردن مواد خام و بی مصرف در داخله.

یکی دیگر از جهات عمده ترویج محصول فراهم بودن وسایل نقلیه می باشد که بتواند آن محصول را به سهولت و با کرایه ارزان و به موقع به همه جا برساند که مخصوصاً این اصل در ایران روز افزون میباشد و به مقصود اصلی خیلی کمک خواهد، کرد بنابر آن با مطال

ارقامی که بعد خواهد آمد و در نظر گرفتن انواع مخارج و فروع و استهلاکات و با ملاحظه آنکه مؤسس تمام آن وجه را از جایی دیگر قرض کرده به مصرف رساند، و در ضمن هم قرض و خرج اولیه را مستهلک و هم معادل آن را نقد ذخیره، نماید با همه این ملاحظات در نتیجه قیمت کاغذهای محصول از کارخانه در ایران در خود کارخانه که به منزله سرحد یا بندر ایران باشد کمتر از تنی 192 تومان میسر نخواهد بود و در صورتی که به تمام نقاط ایران خود حمل کند با ملاحظه ارزان و گرانی کرایه و قرب و بعد مسافت می تواند در هر نقطه از نقاط مرکزی (ایران مقصود حاکم نشین است) از قرار تنی 204 تومان بفروشد.

این نکته را هم باید تذکر داد که ممکن است تصور شود کارخانه کوچک تری تهیه نمود، اما در موقع حساب معلوم خواهد شد که مقرون به صرفه نیست بدیهی است وقتی که این اصل اساسی مسلم باشد که عمده نظر در کاهش از واردات و در عین حال رفع حوائج عمومی به دست خود است اولیای امور راست به حمایت از این اصل اساسی در این قسمت بخصوص در حقوق گمرکی تجدید نظر نمایند و یا ورود و فروش کاغذ مثل چند فقره دیگر منحصر به خود اولیای امور شود.

قسمت چهارم - شرح دستگاه هایی که برای کارخانه لازم است

کارخانه را می توان به قسمت های ذیل منقسم نمود

1 - دستگاه برق

2 - کارخانه تهیه نمک و الکترولیز (تغییر ماهیت دادن شیمیایی)

3 - تهیه خمیر کاغذ

4 - تهیه مغز چوب برای کاغذ (مقصود چوب بی پوست است که تراشیده شده)

5 - دستگاه کاغذسازی

6 - ادوات و ابنیه و لوازم کمکی و عمومی

1 - دستگاه برق

دستگاه برقی که برای این کارخانه لازم است باید لااقل در محل نصب، معادل 1500 کیلووات یا 2040 قوه اسب قوای برقی از آن صادر شود که می توان بنای این دستگاه را روی رودخانه منظوره قرار داد و استفاده متصوره را به وسیله ساختن سدی در کوه و مجرای در زمین و تهیه سایر قسمت ها حاصل نمود.

2 - کارخانه تهیه نمک و الکترولیز

این دستگاه برای تغییر ماهیت دادن 5000 کیلوگرم (هرسه کیلوگرم یک من تبریز است.)

نمک در هر روز و همچنین دارای دستگاهی برای ساختن نمک می باشد.

3 - دستگاه تهیه خمیر کاغذ

این دستگاه را برای تمام ماشین های لازمه برای قطع و پوست کندن چوب و قطعه قطعه نمودن آن به پارچه های کوچک متناسب با عمل - ادوات لازم برای عمل آوردن چوب - اشیای لازم حل به جهت مواد لازمه چوبی - مجزا کردن مواد چسبندگی الیاف - جدا کردن قطعات چوبی که حل نشده - ادوات به جهت شستن و سفید کردن - برای انقباض خمیر کاغذ و اتاق های مخصوص مخزن خمیر مستخرجه می باشد .

4 - دستگاه تهیه مغز چوب یا چوب تراشیده شده

این دستگاه عبارت است از تمام ماشین های لازمه برای حاضر کردن چوب به قطعات متناسب که پوست آن کنده و گره های آن برداشته شده باشد . اسباب به جهت جدا کردن و تجزیه الیاف - ادوات تصفیه اتاقهای مخزن و اسباب انقباض می باشد .

5 - دستگاه کاغذسازی

مواد حاصله از دستگاه اخیر (4) باید طوری به عمل آورده شود که نوع کاغذ لازم از آنها به دست ، آید و این قسمت فقط در دستگاه کاغذسازی انجام می گیرد . خمیر کاغذ و مغز چوب پس از اندازه گرفته شدن در عرابه های مخصوص حمل و در جای مشخصی قرار داده می شود که الیاف را به طول مناسب در آورده و در آنجا مواد لازمه و چسب و در صورت لزوم رنگ به آنها زده شده و سپس مواد عمل آورده شده در مخزنی قرار می گیرد که اسباب مخصوص آنها را مخلوط می نماید و بعد از آن زیر ماشین کاغذسازی ، رفته و به اوراق ممتد کاغذ تغییر می یابد ، و پس از آن کاغذ مزبور را زیر فشار قرار داده و به اندازه های لازم بریده و در صورت لزوم سوهان زده و بعد انتخاب و عدل بندی شده به مخزن حمل ارسال می گردد .

6 - ادوات و ابنیه و لوازم کمکی و عمومی

کمکی ها عبارت است از دستگاه های آب کارخانه بخار و قوه ، برق ، مجراهای تخلیه آب ، دستگاه تعمیرات فلزی و چوبی دستگاه چوب بری برای تهیه قطعات چوب به جهت عدل ، بندی انبارهای مواد اولیه لوازم و قطعات یدکی کوره آهک سازی جهت سفید کردن ، گاراژ برای وسایط نقلیه ارضی محلی کوچک برای بارکردن یا خالی کردن مال التجاره وارده یا صادره از کارخانه به وسیله دریا عمارات دفتر و ، دربنای تالار کارگران و منازل مدیر و اعضا و کارگران .

قسمت پنجم - برآورد

به نحوی که قبلا عرض شد مقدار کاغذی که در نظر گرفته شده است ، در چنین کارخانه

ساخته شود عبارت خواهد بود از: سه هزار تن در سال (تخمیناً ده هزار خروار) که در ظرف سیصد روز در سال هر روزی 33 خروار و سی من تبریز کاغذ حاضر بیرون دهد.

زمینی که برای عمل آوردن اشجار مهم برای کارخانه لازم است به حداقل در حدود دوازده هزار جریب (هر جریبی ده هزار ذرع) و در حداکثر و احتیاطی بیست هزار جریب لازم خواهد بود.

برای همچو کارخانه ای افراد و کارکنان از این قرار لازم می باشد :

1 - مدیر کل و رؤسای قسمت به تفاوت حقوق 18 نفر سالیانه

312,000 قرآن

2 - رئیس و اعضای دفتری و معاونین و سایر رؤسا به تفاوت حقوق 13 نفر

129,000 قرآن

3 - کارگران مرد و زن (به استثنای قسمت جنگل و کارهای خارجی) 237 نفر

472,920 قرآن

جمع

914,520 قرآن

روی هم رفته مطابق جزئیات شرحی که در دست است کلیه سرمایه که برای تأسیسات و عملیات همچو کارخانه پیش بینی شده است عبارت از دو قسم سرمایه می باشد، یکی ثابت و دیگری سیار.

سرمایه ثابت به شرح ذیل، معادل مبلغ 14,300,000 قرآن می باشد که در بدایت تأسیس به مصرف خرید ماشین آلات - تأسیس ابنیه و سایر لوازم برسد:

برای دستگاه برق با سدبندی و کل لوازم

برای ماشین آلات و کامیون و غیره

برای ساختمان

برای خرید جنگل و اراضی و تهیه

3,380,000 قرآن

6,920,000 قرآن

2,000,000 قرآن

2,000,000 قرآن

جمع

14,300,000 قرآن

توضیح: برای دستگاه برق اختصاصاً و جداگانه مخارج از حیث ساختمان سد و مجاری و عمارت و قیمت ماشین و سیم و حمل و نقل و فرع پول در مدتی که هنوز دایر نشده، محسوب گردیده است که جمعاً بر مبلغ فوق بالغ شده است. و قسمت دیگر سرمایه ای به حدود 4,000,000 قرآن به جهت جریان امور و تهیه های لازمه می باشد.

با مراجعه به ارقام ذیل و با آنکه تصور شود اصل سرمایه از محلی دیگر قرض شده و باید اصلاً و فرعاً مستهلک شود که بعد از استهلاك به مدتهای معینه نه فقط کارخانه و لوازم آن برای مؤسس بلاعوض خواهد ماند بلکه معادل عین آن وجه نیز به انضمام چهارصد هزار تومان سرمایه جاری برای مؤسس ذخیره خواهد گردید و به عبارت اخری معدل وجهی

ص: 65

تصور شده است برای تأسیس همچو کارخانه ضرورت دارد چنین در نظر گرفته شده است. مؤسس تمام آن مبلغ را از جایی دیگر قرض کرده و باید در مدت معین به انضمام فرع تأدیه نماید. در این صورت بلا تردید باید اصل و فرع آن در مدت معینه تأدیه شود، و از طرفی چون قاعدتاً باید در ظرف مدت معین فوق علاوه بر تأدیه اصل و فرع قرض به میزان مؤسسه هم وجه نقد سال به سال ذخیره نمود تا بعد از انقضای آن مدت معینه معادل تمام آن مبلغ نقد در ذخیره باشد که شرایط استهلاکی مؤسسه به جا آمده باشد.

لهذا مطابق همان مبلغی که برای استهلاک قرض از عوائد تهیه و پرداخته می شود همان میزان نیز وجه نقد برای مؤسس ذخیره می شود که پس از انقضای مدت معینه در ضمن صورت ذیل هم اصل و فرع قرض مستهلک گردیده هم معادل آن مبلغ علاوه بر عایدات مشخصه به عنوان نفع عمل وجه نقد برای مؤسس ذخیره، مانده و هم بنا و ماشین آلات و غیره برای مؤسس بلاعوض باقی مانده است.

از روی میزان مخارج متصوره و استهلاکات به شرح ذیل مقیاس قیمت کاغذ که برای

کارخانه تمام میشود تشخیص عمل را واضح مدلل می کند تعیین میزان حد متوسط کاغذ که برای کارخانه در سال تمام می شود:

1 - استهلاک عمارات

از روی مأخذ 2,000,000 قرآن در سی سال با صدی پنج فرع مرکب

30,200

2 - استهلاک ماشین آلات

از روی مأخذ 6,920,000 قرآن در بیست سال با صدی پنج فرع مرکب

208,940

3 - منافع مجموع سرمایه به کار برده شده

از روی مأخذ 8,920,000 قرآن با صدی پنج فرع در هر سال

445,000

4 - منافع سرمایه جاری

از قرار 4,000,000 قرآن فی صدی پنج در هر سال

200,000

5 - حقوق کارکنان و کارگران کارخانه

914,520

6 - قوه برق

قیمت 12,240,000 کیلووات ساعتی فی تقریباً 77 دینار

937,800

7 - چوب برای ساختن کاغذ

قیمت 300 در 90 متر مکعب = 27,000 متر مکعب فی 11 قرآن

297,000

8 - چوب برای سوخت کارخانه

قیمت 300 در 55 متر مکعب = 16,500 متر مکعب فی 11 قرآن

181,500

9 - لوازم تکمیلی

400,000

آهک - رزین - سولفات و الومین - رنگ

10 - نمک دریا 5000 در 300 کیلوگرم فی 90 دینار

135,000

ص: 66

11 - نگاهداری و تعمیرات دستگاهها

فی 6% از سرمایه برای هر سال یعنی 6% از 8,920,000 قران

12- بیمه حمل و نقل عدل، بندی، اعلانات مکاتبات و غیره

13 - مبلغ سالیانه برای پرداخت سرمایه استقراضی 8,920,000 قرآن

14 - مخارج پیش بینی نشده مختلفه

535,200

800,000

479,894

944,654

6,020,000

جمع

عوائد

مقدار کاغذی که در ظرف سال ساخته می شود 3000 تن فی 2040 قرآن 6,130,000 قرآن قیمتی که کاغذ مزبور به شرح فوق برای کارخانه تمام می شود

نفع پیش بینی شده خالص در سال

6,020,00

100,000 قران

توضیح: مبلغی که در قسمت 13 فوق پیشبینی شده است به تصور این است که سرمایه از مؤسسه دیگر قرض شود و سالیانه به حدود 0/05 فرع پرداخته شود، فلذا برای استهلاك آن در ظرف پانزده سال که سال به سال نسبت به مبلغ پس انداز شده 0/03 فرع تعلق بگیرد، در این صورت لازم است برای هر سالی به شرح فوق 479,896 قران جزء خرج محسوب و پس انداز، شود بدیهی است در صورتی که تمام یا مبلغی از سرمایه از خارج قرض نشود و متعلق به خود مؤسسه باشد به همان تناسب تفاوت حاصل و به منفعت مزید خواهد گردید.

علاوه بر ارقام و توضیحات فوق این نکته هم مسلماً ملحوظ نظر خواهد بود که در حال و در صورت مقیاس به همان سالی سه هزار تن

سال‌ی ششصد هزار تومان در این قسمت از واردات مملکت خواهد کاست و حال آنکه انتظار می‌رود در اثر ترقیات منظوره مملکت تا ده سال بعد مصرف کاغذ هر فردی از افراد مملکت در سال از روی تناسب به ده سیر رسیده باشد در این صورت در ده سال بعد مصرف این رقم کاغذهای معینه به 25 هزار خروار خواهد رسید که معادل است با 6708 تن و به قیمت وارده از خارجه به سرحد، مملکت از این حیث 13,416,000 قرآن پول از این مملکت خارج خواهد شد و به همین تناسب هر چند سال پیش رود بر واردات کاغذ به مملکت و صادرات پول از مملکت خواهد افزود.

خلاصه

خلاصه شرح فوق آنکه در نتیجه معلوم شده است بلا تردید می‌توان کارخانه تأسیس و در حدود منظوره از مملکت رفع حاجت و از واردات این قسمت جلوگیری نمود. اما شاید در بدایت امر از ملاحظه آن ارقام خرج در مقابل سرمایه موجوده که با اجرا شدن مصوبات

ص: 67

مجلس در آخر 1307 بیش از معادل 2,200,000 قرآن موجود نخواهیم داشت اقدام در عمل دشوار به نظر، رسد ولی حد هر دشواری خصوصاً در مقابل اقتصادیات و خدمت به مملکت با بذل توجهات خیرخواهانه مشکل نیست فلذا اداره مباشرت منتظر است بعد از توجه آقایان نمایندگان عظام و مطالعه معروضات فوق در صورت صلاح به هر یک از کمیسیون های مربوطه موجوده و یا هیأتی خاص که مصلحت باشد مراجعه فرمایند، راجع به طریق عملی شدن آن مذاکره و مشاوره شود و بعد از اتخاذ تصمیم نتیجه به عرض مجلس مقدس برسد تا به هر نحو تصویب و اجازه فرمایند اجرا گردد.

از طرف اداره مباشرت مجلس

کیخسرو شاهرخ

تاریخ طبع اول اسفند 1307

اولین کارخانه کاغذسازی قبل از جنگ جهانی دوم، در زمان حکومت رضاشاه تأسیس شد اما موفق نبود، سپس کارخانه دست دومی از خارج وارد و در کرج نصب گردید، اما تبدیل به مقواسازی شد.

کارشناسان بعد از جنگ جهانی دوم گیلان مازندران و خوزستان را مناسب ترین مکان برای احداث کارخانه کاغذسازی تشخیص دادند. گیلان به دلیل داشتن چوب های جنگلی کاه و پوست، برنج و خوزستان به دلیل داشتن الیاف نی و تقاله نیشکر مازاد کارخانه نیشکر (بهترین مواد اولیه مورد نیاز کارخانه) بود و هر دو منطقه به سبب داشتن آب و برق کافی بهترین شرایط را داشتند (1).

دومین کارخانه کاغذسازی در سال 1326 ه.ش. شرکتی با سرمایه گذاری چند نفر از جمله «حسن علی حکمت»، «دکتر صلح دوست» و «ژرژ عیسانیان» و توسط فرانسوی ها تأسیس شد که خوراک آن کاغذهای باطله ادارات و سازمان ها، بود این کارخانه در منطقه ورامین تأسیس گردید (2) اما علی رغم تلاشهای انجام یافته بعد از ملی شدن نفت ناموفق ماند. از آن پس تعدادی واحد تولیدی مقوا از ضایعات کاغذ در ایران به وجود آمد (3). و بعدها ضرورت تأسیس کارخانه کاغذسازی محسوس تر شد و گویا فعالیت هایی نیز در این راستا انجام یافته به طوری که در یکی از اسناد موجود در سال 1335 ه.ش. آمده است.

جناب آقای وزیر دارایی دولت علیه ایران - تهران

موضوع: اعتبار مبلغ سه میلیون دلار جهت کارخانه کاغذسازی

ص: 68

-
- 1- ایرانشهر تهیه کننده کمیسیون ملی یونسکو در ایران (تهران کمیسیون ملی یونسکو در ایران 1342)
 - 2- کاغذ و پیشینه آن نشریه جوان سال هفتم شماره 1741، (دوشنبه 26 اردیبهشت 1384)، ص 1760.
 - 3- محمد مطلق. یک کالای استراتژیک (کاغذ دیروز، امروز فردا) روزنامه همشهری شماره 3703 (شنبه 31 اردیبهشت 1386 ش) زرین نصری همان ص 50

محترماً به عرض می‌رساند این مؤسسه که یکی از بزرگترین موسسات آلمان میباشد قبلاً با سازمان برنامه هفت ساله (در خصوص معامله خرید کلیه لوازمات جهت شهرستان‌ها ضمن قراردادی که با تجارتخانه کوکی (مهندسین مشاور) منعقد نموده) تماس گرفته است.

به موجب گزارشی رسمی اقتصادی که به این مؤسسه رسیده ملاحظه شد که وزارت دارایی به وسیله بنگاه انحصار دخانیات هر ساله مبالغ معتناهی ارز جهت خرید کاغذ و کارتن از خارج کشور به مصرف می‌رساند با توجه به اینکه کلیه مواد اولیه که برای ساختن کاغذ و کارتن لازم است در ایران موجود می‌باشد مسلماً از نقطه نظر اقتصادی و در عین حال برای تقلیل قیمت تمام شده کالا و تهیه کالا برای کارگران ایرانی اقدام به ساختن یک کارخانه کاغذسازی در ایران به نفع دولت ایران خواهد بود. این مؤسسه حاضر است مبلغ سه میلیون دلار اعتبار برای تهیه و تحویل یک کارخانه کاغذسازی و کارتن به آن وزارتخانه تقدیم نماید و ضمناً در صورت تصویب کردن پیشنهاد (پروژه) این شرکت آماده است که کارشناسان خود را به ایران اعزام و از نزدیک در محل مواد اولیه را بررسی کرده تا با در نظر گرفتن وسایل دفترچه مشخصاتی را که برای ساختمان کارخانه منظور بایستی تهیه شود در اختیار آن وزارتخانه قرار دهند.

در این قسمت به جنابعالی اطمینان می‌دهد که تهیه (پروژه) و حمل و نقل و حتی ساختمان کارخانه با در نظر گرفتن شرایط فنی که کاملاً با اسلوب جدید مطابقت می‌کند با بهای بسیار مناسب در مدت کمی تحویل ماشین آلات آن صورت خواهد گرفت و از طرفی مقتضی است که این مؤسسه از جریان پرداخت 70 درصد بهای تمام شده کارخانه به انضمام منافع حاصله از دستگاه کارخانه در مدت پنج سال عمل کرد به وسیله وزارت دارایی اطمینان حاصل نماید. از طرفی در چند سال قبل به وسیله یک مؤسسه خصوصی ایرانی اقدام به خرید یک دستگاه کارخانه کاغذسازی فرسوده انگلیسی نموده اند که طبق اطلاعات محرمانه کارخانه موصوف به هیچ وجه از نظر اقتصادی تأمین احتیاجات را نخواهد کرد. انتظار تصمیم مساعد مراتب احترامات فایده را تقدیم می‌دارد - محل امضای مدیریت (1)

عاقبت نخستین کارخانه مهم تولید خمیر و کاغذ ایران کارخانه «گروه کاغذسازی پارس» با استفاده از تقاله نیشکر و خمیر وارداتی کاغذ نوشتنی تولید می‌کند (2). این کارخانه در سال 1346 ه.ش. در هفت تپه خوزستان در مساحت 850,000 متر مربع و در آذرماه 1349، با ظرفیت 35000 تن کاغذ افتتاح شد و بعد کارخانه‌های کاغذسازی دیگری از جمله «شرکت چوب و کاغذ ایران» «چوکا» تأسیس گردید (3)

ص: 69

1- سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران کد 240، حلقه 391، پرونده 45، سند شماره 10.

2- نشریه جوان همان

3- زرین نصری همان، ص 50

تاریخ چاپ و چاپخانه در ایران

رویدادهای مهم تاریخ بشری با توجه به اسناد و شواهد موجود از زمانی شکل گرفت که اختراع چاپ در اروپا در نیمه قرن پانزدهم به وقوع پیوست. گرچه فن چاپ توسط چینی‌ها بین سال‌های 712-756 م. در بخش وسیعی از سرزمین‌های شرقی و به شکل ابتدایی آن با استفاده از چاپ قالبی (Block printing) رایج، بوده اما چاپ به صورت کنده کاری و استتساخ، کتب کاری بس دشوار بود و با صرف دقت و هزینه زیاد انجام می‌گرفت. پس از چاپ نیز استفاده از کتب برای افراد معدود و انگشت شمار مقذور و میسر بود.

نخستین گام بزرگ در فن چاپ اختراع حروف متحرک فلزی (Movable types) بود که توسط گوتنبرگ آلمانی در سال 1450 میلادی (حدود سال 854 ه. ق.) انجام، گرفت که صنعت چاپ را از شکل چاپ چوبی به صورت چاپ سربی درآورد. اختراع چاپ با حروف متحرک این امکان را به وجود آورد که دروازه‌های تمدن بشری بر روی همه افراد طالب علم و دانش گشوده شود اختراع چاپ که نقطه عطفی در تمدن بشری محسوب می‌شود به تدریج از کشور مبدأ یعنی، آلمان به فرانسه، هلند، انگلستان، سوئیس و ایتالیا راه یافت. کشور ما نیز در نیمه اول قرن سیزده با این دستاورد آشنا شد(1).

صنعت چاپ در ایران

اگر ساختن مهر را نخستین اقدام انسان برای چاپ بدانید(2)، تاریخ چاپ در ایران به پنج قرن قبل از میلاد به زمان پادشاهی هخامنشی و به مهرهای سلطنتی می‌رسد(3) این مهرها که برای تأیید فرامین و احکام پادشاهان و احکام ایرانی به وجود آمد، بر روی نگین انگشتر منقوش می‌شد و آن را به وسیله سنگ‌های عقیق، در زمرد و یاقوت حک می‌نمودند و با مرکب مخصوص بر روی طومارها و کاغذهای فرامین و

ص: 71

1- شهلا بابازاده تاریخ چاپ در ایران تهران کتابخانه طهوری، 1378 ش، ص 9.

2- حسین گلپایگانی تاریخ چاپ و چاپخانه در ایران (3) (تأسیس اولین چاپخانه سربی در تبریز)، نشریه صنعت چاپ ش، 111 دی ماه 1270 ش، ص 44.

3- شهلا بابازاده همان ص 9

احکام می زدند پس از آن اعیان و اشراف درباری و سایر مردم هم از شاهان و حاکمان تقلید کردند و هر یک مهرهایی برای خود ساختند و بر روی کاغذهای معمولی آن دوره می زدند.

یکی از مدارکی که در این زمینه به دست آمده مهر، داریوش پادشاه هخامنشی است که هم اکنون در موزه لندن انگلستان نگهداری می شود. این مهر تصویر و نقش داریوش را در حالی که سوار بر ارابه سلطنتی و در حال شکار شیر می باشد، نشان می دهد. در زیر آن سه سطر نوشته شده هم به چشم می خورد.

در موزه ایران باستان نیز مهرهای استوانه ای شکل باقی مانده که بر روی آن نقش هایی از حروف و کلمات مربوط به دوره های گذشته وجود دارد، این مهرها به نام «سول» معروف است. از اینها برای نوشتن بر روی خشت و موم و غیره استفاده می شده است. لوحه های گلی اسناد و مدارک مربوط به مخارج بنای تخت جمشید، نمونه هایی از این مهرهای استوانه ای می باشد که در کاوش های باستان شناسی به دست آمده است.

نمونه های دیگر این صنعت چاپ انواع پارچه های ابریشمی و نخی بود که به وسیله قالب بر روی پارچه ساده و رنگین صورت می گرفته و به نام «قلمکار» معروف بوده است.

استفاده از گراور روی چاپ نیز سابقاً در ایران رایج بوده است مهر و اسامی شاهان مغول ایران یک نوع گراور روی چوب بوده که بر روی قطعات چوبی 20×20 سانتی متر و حتی بزرگ تر تهیه می شد و بر روی سطح برجسته آن مرکب مخصوصی قرار می گرفته (مانند استامپ) که زیر فرمان ها و طومارها می زده اند (1).

واژه چاپ و چاپخانه به معنی امروزی

چاپخانه مطبوعه و بسمه، خانه هر سه لفظ در ایران متداول، بوده گرچه به یک معنی آمده، اما هر یک منشأ دیگر دارد: لفظ طبع به معنی چاپ (2) که عربی است و محتاج به شرح، نیست چه واضح است که از طباعت و طبع که به همین معنی بوده اخذ شده اما بعضی معتقدند که لفظ «بسمه» یا «باصمه» اگرچه ظاهراً ترکی به نظر می آید و حالا به طور اسم مصدر از فعل «بصمق» عثمانی یا «باصماق» در ترکی شرقی استعمال می شود و عمل طبع را هم در زبان ترکی فعلاً «باصمق» می گویند و مشتقات آن را در مقام «طبع کردیم» و «طبع شده» و «طبع خواهیم کرد» و «منطبع» استعمال می کنند با وجود این منشأ اصلی آن درست واضح نیست چه این لفظ از قدیم یعنی از عهد مغول معمول بوده و در آن عهد

ص: 72

1- گلپایگانی، حسین تاریخ چاپ و چاپخانه در ایران (2) (چاپ چنین آغاز شد)، نشریه صنعت چاپ، ش 110، (آذرماه 1370 ش)،

ص 42

2- ابوالقاسم پرتوی فرهنگ واژه یاب ج 2 (تهران: انتشارات اساطیر، 1373 ش)، ص 1070.

میان مغول‌ها به تصویر پادشاهان مغول «بصمه» می‌گفتند(1)، اما بعضی از دانشمندان منشأ واژه‌های امروزه چاپ را مأخوذ از «چاو» که در هندوستان گاهی «چاپ» و گاه «چهاپ» هم نوشته می‌دانند(2).

لفظ چاو در اواخر قرن هفتم هجری قمری به صورت «چاو»(3) به زبان فارسی وارد گردید؛ واژه «چاپ» به قولی از اصل چینی (کاو CAU) گرفته شده است و این نام در عهد پادشاهی کیخاتون، یکی از شاهان مغول که در ایران فرمانروایی داشته رایج گردید. در سال 694 ه.ق. (1294 م.) در عهد پادشاهی او کشور دچار بحران مالی و اقتصادی گردید و خزانه از زر و سیم تهی ماند. در این زمان شخصی به نام عزالدین محمد بن مظفر بن عمید که قبلاً به کشور چین سفر کرده و از اوضاع آنجا اطلاع کافی داشت به وزیر وقت «صدرجهان زنجانی» پیشنهاد کرد به جای زر و سیم به رسم مملکت، چین نوعی برگه بهادار به نام «چاو» در مملکت رایج، کند تا بدین وسیله بتواند بحران مالی را مرتفع نماید.

طرح او مورد پسند واقع شد در ماه جمادی الأولى سال 694 ه. ق از طرف پادشاه فرمانی صادر شد که به موجب آن معامله زر و سیم از آن تاریخ ممنوع و به جای آن از مردم خواسته شد که در معاملات خود از برگه «چاو» استفاده نمایند و به هر یک از شهرها نیز امیری فرستاد که برای اجرای این فرمان اداره و کارخانه ای را در هر شهر برای اشاعه «چاو» دائر کنند که آن اداره یا کارخانه را «چاوخانه» نامیدند. بعدها مردم را با جبر و تهدید به قبول آن پول کاغذی که «چاو مبارک» نامیده می‌شد و ادار ساختند اما به واسطه نارضایتی های مردم تبریز، شیراز(4) و سایر شهرها و کشته شدن عزالدین مظفر که باعث و بانی چاو بود(5)، شاه ناچار شد که فرمان «چاو مبارک» را فسخ کند و فرمانی در ابطال آن صادر نماید. از آن پس مردم، وزیر وقت را که عامل رواج پول کاغذی در ایران بود به لقب «چاویان» به معنی «چاپ زن» یا فریبکار نامیدند(6).

برای هرچه روشن تر شدن مطلب و روند توسعه صنعت چاپ و چگونگی ایجاد و تکمیل آن در کشور چین بهتر است از قسمتی از مقاله مجتبی مینوی که در این خصوص به نقل از

ص: 73

1- در تاریخ عمومی فرانسوی لاویس (جلد 4، ص 665) مذکور است که ایوان سوم پادشاه مسکو در سنه 881 در مقابل خراجی که سفیر خان مغول احمدخان در شهر سرای بر آن به مسکو رفته بود به غیظ آمده و «باصمه» خان را زیر پا انداخت و سفیر را کشت. حسن تقی زاده. چاپخانه و روزنامه در ایران کاوه، سال دوم (دوره جدید)، شماره 5، ص 11.

2- همان، ص 11.

3- حسین گلپایگانی تاریخ چاپ و چاپخانه در ایران، همان، ص 42

4- همان.

5- علی اکبر دهخدا، لغت نامه، ج 5، (تهران: مؤسسه لغت نامه دهخدا، 1379 ش)، ص 6982.

6- حسین گلپایگانی، همان ش 2، ص 42

کتاب نسخه خطی فارسی آوردند استفاده کنیم: مینوی در مقاله ای تحت عنوان ترجمه علوم چینی به فارسی در قرن هشتم هجری می نویسد: «یکی از نسخه های خطی منحصر به فرد فارسی که در استانبول دیدم کتاب موسوم به «تانگسوق نامه ایلخانی در فنون علوم ختایی» است که در عهد غازان خان به اهتمام رشیدالدین فضل الله وزیر همدانی تهیه شده است و ترجمه قسمتی از کتب طبی و علمی چینی به زبان فارسی است و در کتابخانه ایاصوفیه به شماره 3596 محفوظ است...» سپس مقاله خود را ادامه می دهند و پس از بیان شرح حال رشیدالدین را و معرفی کتاب «تانگسوق نامه...» و نقل مطالبی از فصول مختلف این کتاب می نویسد: «این کتاب رشیدالدین از قرار معلوم قدیمی ترین مأخذ در باب وجود صنعت چاپ در چین است. چاپ کتاب را چینی ها در عصر سلسله سلاطین تانگ به کمال رسانیدند، یعنی مقارن قرن اول سوم هجری شیوه متداول همان بود که وصف آن را رشیدالدین کرده است و عن قریب عین عبارات او نقل خواهد شد یعنی روی یک قطعه چوب تمام مطالبی را که باید در دو صفحه متوالی بیابد بعلاوه یک ستون عنوان باب و فصل و ممیزات دیگر در میان دو صفحه وارونه می کنند و سپس آن را مرکب زده روی کاغذ بر می گردانند و آن کاغذ را از وسط تا می زدند و کتاب هر چند ورق می شد از این اوراق تا کرده مرکب بود که پهلوی یکدیگر گذاشته می دوختند... و شیوه دیگری که گویا در عصر رشیدالدین هنوز معمول نشده بود و ابداع آن یا در همان عهد و یا اندکی بعدتر باید شده باشد آن طریقه این بود که قالب های متعدد که برای تمام اشکال و صورت های معمولی خط چینی لازم بود تعبیه کرده بودند، و این قالب ها عده بسیاری مکعب های گلی یا فلزی متساوی بیرون می ریختند که بر سطح هر یک از آنها نقش یکی از آن اشکال به طور معکوس و برجسته منقور بود و یا آنکه مکعب های چوبی متساوی می گرفتند و نقش وارونه هر شکلی را بر یک سمت هر مکعبی به طور برجسته نقر می کردند و مقدار بسیار زیادی از هر شکلی و صورتی تهیه کرده و حاضر داشتند و این مکعب های گلی یا چوبی یا فلزی برای ایشان همان عملی را انجام می داد که امروزه حروف سربی برای ما انجام می دهد... (1) و همانطور که گفته شد گرچه قرن ها قبل از گوتنبرگ در ممالک آسوری و چین و در قرن دوازدهم میلادی در هولاند و اندلس با لوحه های محکوک و منقور (2) شروع شده اما نخستین گام بزرگ در فن چاپ اختراع حروف متحرک فلزی (Movable Types) بود که توسط گوتنبرگ آلمانی در سال 1453 م. انجام گرفت که صنعت چاپ را از شکل چوبی به صورت سربی در آورد اختراع چاپ با حروف متحرک این امکان را به وجود آورد که دروازه- های تمدن بشری بر روی همه افراد طالب علم و دانش گشوده شود و به تدریج از کشور مبدأ

ص: 74

1- علی اکبر دهخدا همان صص 6982-6983.

2- میرزا محمدعلی تربیت تاریخ مطبوعه و مطبوعات ایران نشریه تعلیم و تربیت سال چهارم، شماره 11، بهمن 1313 ش، ص 657

آلمان به فرانسه، هلند انگستان، سوئیس و ایتالیا راه یافت (1) به طوری که این دستگاه تا اواخر قرن پانزدهم در اغلب شهرهای اروپا دایر شد (2).

نخستین چاپخانه و چاپ اولین کتاب در ایران

در زمان صفویان اوایل قرن یازدهم هجری عده ای از مبلغان مذهبی کاتولیک به اصفهان آمده و ساکن شدند. ابتدا فرقه اوگستین های (3) پرتگالی در سنه 1011 ه. ق. و بعد از آنها در تاریخ 1604 م. / 1013 ه. ق. شاه عباس کبیر ارامنه جلفا و ماوراء رودخانه ارس (قفقاز) را به شهر اصفهان کوچانید (4)؛ جمعیت های مختلفی از هیأت های روحانی جهت تبلیغات مذهبی به ایران آمدند از آن جمله فرقه (5) کرمیت های اصلاح شده در سال 1016 بعد فرقه کاپوسین ها (Capucins) فرانسوی در سال 1038 و فرقه یسوعین (Jesuites) (ژزویت) در سال 1055 و کمی بعد از آنها دومینیکان (Dominicans) در اصفهان اسکان یافتند. (6) کرمیت ها در سال 1604 م. ابتدا به بصره و بعد از نوزده سال اقامت در آنجا به اصفهان رفتند و بعضی از آنها پس از یادگرفتن زبان فارسی تألیفات مفید و سودمند نوشته و منتشر ساختند.

از آن جمله شخصی به نام آنژ دوست ژوزف (Angede Saint Joseph) از مبلغان

و کشیش های فرقه نصارای کرمیت از اهل تولوز که در سال 1660 م به ایران آمده از جمله تألیفاتش تاریخ ایران و مرکبات طبی ایرانی است که به امر لویی چهاردهم در پاریس (1681 م) چاپ شده و فصول بقراط را از لاتین به فارسی ترجمه کرده و لغات و تعبیرات پارسی آن زمان را در کتاب «لغت فرنگی و پارسی» خود موسوم به (Gazophylacium Linguae persarum) آورده که در حدود سنه 1081 ه. ق. از ایتالیایی، لاتینی و فرانسه ترجمه و تألیف کرده و در سال 1096 ه. ق. در آمستردام به طبع رسانیده او در این کتاب تحت عنوان کلمات باصمه، کردن قالب زدن طبع نمودن منطبع، گردانیدن باصمه، خانه، چاپخانه یا باصمه چی چنین نوشته است: «حضرات

ص: 75

-
- 1- شهلا بابازاده همان ص 9
 - 2- میرزا محمدعلی تربیت، همان ص 657
 - 3- Avgustins - این طایفه ابتدا از گوا = Goa (که از مستملکات پرتگالی ها در هندوستان است) به اصفهان آمدند. حسین تقی زاده همان ص 11
 - 4- میرزا محمدعلی تربیت، همان ص 657.
 - 5- Carmelites Peformes لفظ کرمیت که ترجمه آن کرمیون می شود از جبل کرمل در فلسطین ماخوذ است. در سنه 1013 پاپ دوم که از آمدن اوگوستین ها به ایران خبر نداشت مأموریت ایران را به کرمیون واگذار نمود و بعضی از آنان در سنه 1016 در اصفهان قرار گرفتند. حسن تقی زاده همان ص 11
 - 6- همان، ص 12.

پادریان کرملیت میدانی میر بصره خانه عربی و پارسی در عبادتخانه خودشان در اصفهان برپا و دایر کرده بودند و هنوز دارند و ارامنه نیز در جلفا بصره ارمنی دارند».

و بر حسب نگارش تاورنیه یک نفر از ارامنه جلفا نیز که یعقوب ژان نام داشته و نجار بوده است در تاریخ 1641 مطبوعه ای از اروپا به جلفا آورده و بعضی رسائل ادعیه و اوراد مذهبی در آن دستگاه به طبع رسانیده است و قبل از ورود آن، مطبوعه کتابی در جلفای اصفهان به عنوان Wark Harantz «حیات اجدادی» نیز چاپ شده که حروف آن مطبوعه به همت و دستیاری خاچاتور گیساراتی خلیفه ارامنه ساخته شده و در حال حاضر نسخه ای از آن کتاب در کلیسای آنجا با نمونه حروف برنجی به اندازه یک وجب موجود و کاغذهای آن نیز از معمولات خود اصفهان بود⁽¹⁾.

چاپخانه ای که توسط خاچاتور دایر شده بود تا سال 1098 ه. ق. (1987 م.) فعالیت داشت و چندین کتاب و کارهای چاپی دیگر را نیز به زبان ارمنی به چاپ رسانید. در حدود سال 1113 ه. ق. نیز یکی از کشیشان ارمنی به نام «آسادو» چاپخانه ای وارد اصفهان کرد که حروف آن چوبی بود.

در سال 1259 ه. ق. (1844 م.)، یک بازرگان ارمنی اهل جلفا به نام «مانوک هورتانیا» که در جاوه سکونت داشت یک ماشین چاپ خوب که به وسایل جدیدتری مجهز بود به کلیسای وانک هدیه کرد اما در آن تاریخ کسی از فن چاپ در جلفا اطلاع نداشته و این ماشین نو و مجهز حدود چهل سال در انبار کلیسا ماند و معلوم نیست بعداً مورد استفاده قرار گرفت یا نه؟ این دستگاه چاپ هم اکنون به نام «عقاب» معروف شده است.⁽²⁾

در مدت 330 سال که چاپخانه در کلیسای وانک دایر بوده است علاوه بر تقویم، ها گزارش هایی به مؤسسات مذهبی و غیره در حدود 263 جلد کتاب به کوشش خلیفه های کلیسا چاپ و منتشر شده است.⁽³⁾

در دایرةالمعارف بریتانی در موضوع «ادبیات ارمنی» نیز یک ورق بزرگ به زبان ارمنی چاپ جلفای اصفهان دیده شده که در سال 1050 ه. ق. طبع شده و موضوع این فقره نیز دینی است و عبارت است از «گزارش پدران کویر» (Les Peres de desent) از این رو معلوم می شود که ورود مطبوعه عربی در ایران قبل از دخول آن به عثمانی بوده به طوری که در عثمانی ابتدا در سال 1141 ه. ق بود که چاپ عربی آمد و اولین کتاب چاپی به آن حروف ترجمه ترکی «صاحح جوهری بود اگرچه چاپ با حروف دیگر در عثمانی قدیمی تر است و در سال 953

ص: 76

- 1- میرزا محمدعلی تربیت. همان، ص 658.
- 2- نشان مخصوص و قسمت فوقانی دستگاه چاپ اهدایی مانوک هورتانیا که تصویر عقابی را در حال پرواز نشان می دهد با قسمتی از دستگاه چاپ هم اکنون در موزه کلیسای وانک در جلفای اصفهان نگاهداری می شود.
- 3- حسین گلپایگانی تاریخ چاپ و چاپخانه در ایران ش 2، همان، ص 43.

اولین کتاب عربی که در آن مطبوعه چاپ شد تورات عربی بود ولی با حروف عبرانی»⁽¹⁾

اما خود فارسی زبانان ایران سالیان دراز توجهی به چاپخانه نداشتند و خیلی دیر از مزایای

آن بهره مند شدند و اگر هم گاهی صحبتی از آن می رفت از مرحله حرف تجاوز نمی کرد.⁽²⁾

چنان که شاردن جهانگرد فرانسوی (1643-1713 م) که در زمان شاه سلیمان صفوی به ایران در سیاحتنامه خود می نویسد: «ایرانیان اشتیاق وافری دارند که صنایع چاپ در کشورشان پدید آید و به فواید آن کاملاً پی برده اند، مع هذا کسی پیدا نمی شود که چاپخانه به وجود آورد. برادر وزیر دربار که یک شخص بسیار عالم مقرب حضور شاهنشاه، است، در سال 1087 ه. ق. می خواست با من قرار و مداری بگذارد تا کارگرانی به ایران آیند و این فن ظریف را به ایشان بیاموزند. مشارالیه کتاب های عربی و فارسی چاپی را که برایش برده بودم، به نظر اعلی حضرت همایونی رسانید با پیشنهاد او موافقت حاصل شد ولی وقتی که مسئله پرداخت پول آنها به میان، آمد هر چه رشته شده بود پنبه گشت»⁽³⁾.

اما ایرانیان در مورد ایجاد چاپخانه های فارسی در، ایران مدتی در حدود یکصد و پنجاه سال⁽⁴⁾ به واسطه بعضی از حوادث چاپخانه در عصر قاجاریه و وقایع و تغییراتی که در اواخر سلسله صفویه و بعد از آن به عمل آمد، در این خصوص هیچ پیشرفتی نشد و حتی چرخ های مطابع مزبوره نیز از کار افتاده و به کلی عاطل و باطل مانده⁽⁵⁾ تا این که در تاریخ 1213 ه. ق. عباس میرزا نایب السلطنه که مروج علوم و ادبیات محلی بود و عشق سرشار به تواریخ و سیر داشت از طرف فتحعلی شاه به حکمرانی آذربایجان منصوب گشت⁽⁶⁾. در دوره زمامداری وی دو جنگ ایران و روس روی داد او در اثنای کشمکش و

ص: 77

1- حسن تقی زاده همان ص 12

2- غلامحسین مصاحب دایرة المعارف، فارسی جلد اول تهران انتشارات، امیر کبیر، 1380 ش، چاپ دوم ص 786.

3- یحیی آرین پور از صبا تا نیما (تهران انتشارات، زوار، 1372 ش) ص 229

4- حسین گلپایگانی، همان ش 2، همان، ص 43.

5- میرزا محمد علی تربیت، همان ص 658

6- همان، ص 658.

تلاش برای نجات و بازگشت ایالات از دست رفته ماورای رود ارس دریافت که با بقای اوضاع به صورت حاضر و تکیه بر اسباب و وسایل و طرق معمول در جنگ و دفاع سنتی دیگر امیدی به رهایی و رهاندن نیست و از راه قبول شکل نظام جدید اروپایی و جلب معلم و مشتاق و فرمانده و توپچی و توپریز و تفنگ ساز و باروت ساز از انگلیس و فرانسه و تشکیل افواج و تنظیم امور آنها بر طبق الگوی فرنگی باید کار تازه ای را آغاز کرد. (1) او بسیاری از علما و ادبا و ارباب ترجمه و تألیف و استادان صنایع و فنون را به دور خود جمع کرده (2) و کوشش و جنبشی علی - الظاهر در تحول وضع کارها پدید آمد. در مرحله نخست افرادی برای آموختن کارها و هنرهای لازم به خارج از ایران اعزام شدند. در این ضمن افرادی دیگر هم که ناظر چنین تحول وضع و روحیه ای از دور و نزدیک بودند کمر همت بستند و در صدد جلب اسباب و وسایل کارهای تازه برآمدند و همان طور که گفته شد استادان صنایع و فنون نیز صنعت طبع را بالخصوص مورد توجه قرار داده و اشخاص زیادی هم به امر و تشویق، وی مطبوعه های متعددی از سربی (Typography) و سنگی (Lithography) به تبریز وارد و دایر کردند. (3) از جمله میرزا زین - العابدین تبریزی در سال 1231 ه. ق. چاپخانه حروفی را از روس یا عثمانی وارد و در تبریز دایر کرد که در سال 1231 ق رساله جهادیه میرزا بزرگ قائم مقام را انتشار داد. هوتم شیندلر در نامه خود به سیدحسن تقی زاده در این باره می نویسد: «... در سال 1233 ه. ق. شخصی موسوم به آقا زین العابدین تبریزی اسباب و آلت مختصر باصمه خانه طیور گرافی یعنی چاپ حروفی به تبریز آورده در تحت حمایت عباس میرزا نایب السلطنه که در آن زمان حکمران آذربایجان بود، مطبوعه کوچکی را برقرار نمود و بعد از مدتی کتابی را موسوم به «فتح نامه» تمام کرد. این نخستین کتابی بود که در ایران به حروف عربی مطبوع شد. مصنف کتاب مزبور میرزا ابوالقاسم قائم مقام بود و قصه های گفته از جنگی که در سال 1227 ه. ق. میان دولتین روس و ایران واقع شد و به توسط صلحنامه گلستان مورخه 12 اکتبر 1813 م = 16 ذیقعدة 1228 ه. ق. به اتمام رسید». (4) که شامل دو رساله کوچک و بزرگ بود که در آن تواریخ راجع به جهاد تألیف کردند، رساله کوچکش به فاصله پانزده ماه دو مرتبه در مطابع تبریز چاپ شده و در آخر آن چنین نوشته اند: «قدم الكتاب الجهادية على يد اضعف العباد محمد علي بن محمد حسين الاشتياني المامور بعمل الطبع من الدولة القاجارية في دار الاطباع الواقعة في بلدة التبريز به تاريخ خمس و عشرين شهر رمضان المبارك سنة 1233 هجرية».

ص: 78

1- محمد محیط طباطبائی تاریخ تحلیلی مطبوعات ایران (تهران انتشارات بعثت، 1375 ش) ص 25

2- میرزا محمدعلی تربیت، همان، ص 658

3- در این که چه کسی ابتدا چاپخانه را در ایران دایر کرد اختلاف نظرهایی وجود دارد ولی از مجموع مطالعاتی که در این باره به عمل آمده مسلم شده است که نخست دستگاه چاپ حروفی به ایران وارد و در شهر تبریز دایر گردیده است. یحیی آرین پور، همان، صص 229-230

4- حسن تقی زاده همان ص 12

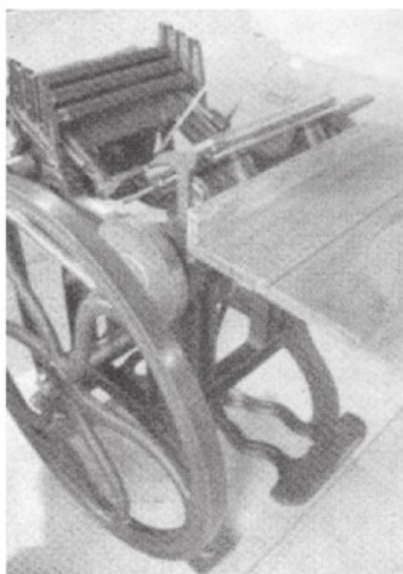
قدم الكتاب الجهادية على يد اقل الخلايق العبد المذنب المراحی المحنجا عفوره الكرم زين العابدین بن ملك محمد التبریزی المامور من الدولة القاجارية فی دار الانطباع الواقعه فی دار السلطنة تبریز فی يوم ثلثا سابع شهر ذی الحجة الحرام اربع و ثلثین و ماتین بعدالف من الهجرة النبویه»(1).

در اواخر سال 1234 ه. ق. میرزا صالح شیرازی نیز - یکی از پنج شاگرد دوره دوم اعزامیه خارج در دوره فتحعلی شاه - که ضمن تحصیل زبان های انگلیسی و فرانسه در انگلستان از فرصت استفاده کرده اطلاعاتی نیز در فنون، چاپ تهیه، حروف، حکاکی و ساختن مرکب آن و تهیه حروف مقطعه به دست آورده بود همین که متوجه شد که به احتمال باید شش ماه دیگر لندن را ترک کند با خود اندیشید که چیزی به ایران ببرد که به کار دولت ایران بیاید. مدت ها بود که خیال بردن یک دستگاه چاپ و وسایل صنعت باصمه (یعنی گراور کردن روی مس) به سرش افتاده بود با یک نفر استاد فن چاپ که در کارخانه اش انجیل را به زبان های فارسی و هندی و عربی و سریانی و زبان های دیگر چاپ می کرد قرار گذاشت که هر روزی دو ساعت در کارخانه او کار کند و فن چاپ را بیاموزد. بنابراین در نزدیکی کارخانه او سه اتاق گرفت. یکی، نشیمن یکی برای معلمش مسقر بالقور و یکی برای خودش.

و قرار گذاشت که تا موقع ورود ایلچی - ابوالحسن خان ایلچی در 29 جمادی الاخر 1234 ه. ق، شب و روز در آنجا مشغول کار شد و به این ترتیب هر روزه از ساعت دو و نیم بعدازظهر تا چهار و نیم با لباس انگلیسی در کارخانه چاپ زنی کار می کرد.(2) او بدین ترتیب در اواخر اقامت خود در لندن از طریق همان استادی که فنون چاپ را به وی آموخته با مبلغ معتدبهی اجناس چاپ سازی و پرس کوچکی با لوازم خریداری نمود و پس از سه سال و نه ماه و بیست روز به ایران بازگشت.(3)

ظاهرا این دستگاه چاپ حروفی را که با خود به ایران آورده بود در تبریز به کار انداخت(4).

اولین کتاب عربی که در آن مطبوعه چاپ شد تورات عربی بود ولی با حروف عبرانی^۱. اما خود فارسی زبانان ایران سالیان دراز توجهی به چاپخانه نداشتند و خیلی دیر از مزایای آن بهره‌مند شدند و اگر هم گاهی صحبتی از آن می‌رفت، از مرحله حرف تجاوز نمی‌کرد.^۲ چنان که شاردن جهانگرد فرانسوی (۱۶۴۳-۱۷۱۳م.) که در زمان شاه سلیمان صفوی به ایران آمده، در سیاحتنامه خود می‌نویسد: «ایرانیان اشتیاق وافری دارند که صنایع چاپ در کشورشان پدید آید و به فواید آن کاملاً پی برده‌اند، مع هذا کسی پیدا نمی‌شود که چاپخانه به وجود آورد. برادر وزیر دربار، که یک شخص بسیار عالم مقرب حضور شاهنشاه است، در سال ۱۰۸۷ هـ.ق. می‌خواست با من قرار و مداری بگذارد تا کارگرانی به ایران آیند و این فن ظریف را به ایشان بیاموزند. مشارالیه کتاب‌های عربی و فارسی چاپی را که برایش برده بودم، به نظر اعلی حضرت همایونی رسانید، با پیشنهاد او موافقت حاصل شد ولی وقتی که مسئله پرداخت پول آنها به میان آمد، هرچه رشته شده بود پنبه گشت»^۳.

اما ایرانیان در مورد ایجاد چاپخانه‌های فارسی در ایران، مدتی در حدود یکصد و پنجاه سال^۴ به واسطه بعضی از حوادث چاپخانه در عصر قاجاریه و وقایع و تغییراتی که در اواخر سلسله صفویه و بعد از آن به عمل آمد، در این خصوص هیچ پیشرفتی نشد و حتی چرخ‌های مطابع مزبوره نیز از کار افتاده و به کلی عاطل و باطل مانده^۵ تا این که در تاریخ ۱۲۱۳ هـ. ق. عباس میرزا نایب‌السلطنه که مروج علوم و ادبیات محلی بود و عشق سرشار به تواریخ و سیر داشت از طرف فتحعلی‌شاه به حکمرانی آذربایجان منصوب گشت.^۶ در دوره زمامداری وی دو جنگ ایران و روس روی داد، او در اثنای کشمکش و

۱. حسن تقی‌زاده. همان، ص ۱۲.
۲. غلامحسین مصاحب. دایرةالمعارف فارسی، جلد اول، تهران: انتشارات امیرکبیر، ۱۳۸۰ش، چاپ دوم، ص ۷۸۶.
۳. یحیی آرین‌پور. از صبا تا نیما (تهران: انتشارات زوار، ۱۳۷۲ش) ص ۲۲۹.
۴. حسین کلپایگانی. همان، ش ۲، همان، ص ۴۳.
۵. میرزا محمدعلی تربیت. همان، ص ۶۵۸.
۶. همان، ص ۶۵۸.

ص: 79

- 1- میرزا محمدعلی تربیت، همان، ص 659
- 2- مجتبی مینوی. اولین کاروان، معرفت یغما سال ششم ش 8 (آبان ماه 1332ش)، ص 314.
- 3- سید فرید قاسمی. نخستین کوشش (تهران خانه مطبوعات، 1372ش)، ص 9.
- 4- یحیی آرین پور همان، ص 230

او درباره فراگرفتن فن چاپ و ساختن مرکب در کتابش - گزارش سفرنامه میرزا صالح - می نویسد: «... روز جمعه هفدهم ژوئن 1819 میلادی مطابق بیستم ماه شعبان 1235 قمری» از قول لؤل خان (کلنل خان) - منظور مستر میچر دارسی افسر عضو قشون عباس میرزا که در ایران بوده است - استماع افتاد که در دهم ماه جولای عازم ایران هستیم و بنده به دیدن

«مستر واتس» رفته چون در آن مدت در کارخانه او مستمر رفته یعنی هر روز دوساعت در خانه او رفته الحقیق از ابتدا تا انتها کار آموخته و مشارالیه از راه خیرخواهی و نیک ذاتی و صداقت و راستی کار خود را به من نموده (یاد داده) او وزن او نوع رفتار با بنده کرده، مبالغی متعددی اجناس چاپ سازی را با پرس کوچکی برای من خریده و هرچه خریده در نهایت ارزانی بود و قدری از وجه اسباب چاپ زنی باقی بود از «سرگور اوزلی» - قبلاً نماینده انگلیس در تهران بود - قرض کرده و قدری دیگر نیز به «مستروانس» قرض داده شده و از سوئی قونول خان اسباب و اثاثیه هرکس را آماده کرده...» (1) و چنانکه مشارالیه در سیاحتنامه اش یادآور شده است که در موقع مراجعت به تبریز 1234 مطبوعه ای نیز همراه خود آورده است و بعد از مدتی که جزو سفارت فوق العاده به لندن و پترز سبورغ رفته، چندین دستگاه دیگر نیز به تبریز وارد کرده است. (2) مجتبی مینوی نیز معتقد است که دستگاه چاپی که میرزا صالح با خود از انگلستان به تبریز آورده اولین مطبوعه ای بود که برای چاپ کتب فارسی در سرزمین ایران دایر شده است (3).

در سال 1233 ه. ق. محمد حسین خان عندلیب، کاشانی ملک الشعراى عصر فتحعلی شاه برای نشر دیوان های شعر خود و پدرش فتحعلی خان صبا میرزا زین العابدین را از تبریز به تهران آورد. شیندلر نیز درباره آمدن میرزا زین العابدین به تهران می نویسد: «فتحعلی شاه میرزا زین العابدین را در سال 1240 ه. ق به دارالخلافه احضار کرد و میرزای مزبور ابتدا به منزل ملک الشعراى ثانی آمد ولی چون ملک از کیفیت بصیرتی نداشتند منوچهر خان معتمدالدوله (4)،

ص: 80

1- حسین گلپایگانی، همان ش 2، ص 43.

2- میرزا محمدعلی تربیت، همان ص 658

3- یحیی آرین پور همان ص 230

4- منوچهرخان گرجی (خواجه ایچ اقای) از مردان نامی دربار فتحعلی شاه محمد شاه و ناصرالدین شاه و در سال 1240 ه. ق. زمانی که میرزا زین العابدین تبریزی برای تأسیس چاپخانه به تهران احضار شد، وی را تحت حمایت خود گرفت و در «تکیه منوچهر خان» که از بناهای احدائی و موقوفه او بود جای داده. پس از آن میرزا زین العابدین چاپخانه خود را در آنجا تأسیس نمود منوچهر خان گرجی در 1243 ه. ق. مأمور بردن غرامت جنگی از پایتخت برای عباس میرزا بود که باید طبق عهدنامه ترکمنچای به روس ها داده شود. وی در سال 1244 ه. ق. پس از فوت عبدالوهاب معتمدالدوله از طرف فتحعلی شاه به این لقب ملقب شد. از تاریخ تولد و فوت او اطلاع صحیحی در دست نیست و قسمت انطباعات و چاپ کتاب ها با وی بود. حسین گلپایگانی. تاریخ چاپ و چاپخانه در ایران (4) (آغاز چاپ سنگی در ایران)، صنعت چاپ، ش 112، بهمن و اسفند ماه 1370 ش، ص 24.

میرزا را جذب کرد و در تکیه منوچهر خان منزل داد. کمی بعد از آن میرزا زین العابدین قرآن مجید اعلی را به خط میرزای تبریزی که به «قرآن معتمدی» مشهور شد به چاپ حروفی درآورد.

چند نفر پیش میرزا زین العابدین شاگرد بودند و یکی از آنها مرحوم میرباقر بود که بعدها نسخه ناسخ التواریخ تألیف لسان الملک را به چاپ لیتوگرافی درآورد(1).

در میان نخستین کتابهایی که در تبریز به زیور طبع آراسته گردیده(2)، مآثر سلطانیه است که به سعی ملامحمد تبریزی در اواخر شهر رجب 1241 در تبریز به چاپ حروفی به طبع رسیده. در ضمن وصف طبع این کتاب اشاره به میرزا زین العابدین مزبور هست «که به اهتمام منوچهر خان مجلدات از کتب حدیث باسمه کرده» چاپخانه طیوگرافی تبریز بعد از فوت عباس میرزا تعطیل شد(3).

اما عباس میرزا تنها به این دو نفر بسنده نکرد او میرزا جعفر تبریزی را نیز برای فراگرفتن صنعت چاپ به مسکو فرستاد وی در سال 1238 ه. ق. یک دستگاه چاپخانه سربی به تبریز وارد کرد و در همین چاپخانه بود که در سال 1240 ه. ق. یک نسخه گلستان سعدی به چاپ رسید(4).

میرزا محمد صالح شیرازی هم بنا به نوشته محمدعلی خان تربیت پس از آن که وزیر تهران شد میرزا اسدالله نامی را از اهل فارس با مخارج زیادی برای فراگرفتن صنعت چاپ به پترزبورگ فرستاد و مشارالیه پس از بازگشت در تبریز با دستگیری آقا رضا مطبوعه سنگی دایر کرد(5). ظاهراً میرزا اسدالله در روسیه هم همین روش چاپ سنگی را آموخته و آن را در تبریز معمول داشته زیرا همان طور که گذشت در مآثر سلطانیه بدین نکته اشاره شده که «یکی از هوشمندان دارالسلطنه تبریز اسباب اقلام او آورد... حسن خطش رشک اقلام خوشنویسان آمده»(6).

در هر صورت چاپ حروفی تبریز کمی بعد از فوت عباس میرزا، ظاهراً در سال 1250 ه. ق. متوقف گردید و تقریباً ده سال بعد چاپخانه حروفی تبریز نیز به سال 1261 یا 1262 ه. ق. بسته شد و مدتی بیش از شصت سال چاپخانه ایران منحصر به چاپ سنگی بود(7) و اولین کتاب چاپ سنگی که از زیر دست میرزا اسدالله بیرون آمد قرآن بود که به سال 1248 ه. ق.

ص: 81

-
- 1- حسن تقی زاده همان ص 12
 - 2- یحیی آراین پور همان ص 231
 - 3- حسن تقی زاده همان ص 12
 - 4- حسین محبوبی اردکانی کارآموزان و دانشجویان ایرانی در روسیه در زمان قاجاریه راهنمای کتاب سال دهم شماره ششم (اسفند 1346ش)، ص 564.
 - 5- عبدالحسین نوایی ایران و جهان چاپ دوم (تهران مؤسسه نشر هما 1368ش) ص 311.
 - 6- همان ص 312
 - 7- یحیی آراین پور همان ص 232

چاپ شد و پس از آن در غره ذیحجه سال 1251 ه.ق. کتاب زادالمعاد به طبع رسید و این هر دو به خط میرزا حسین خوشنویس بود. (1)

کتاب های چاپ تهران

همان طور که ذکر شد پس از آمدن زین العابدین خان به تهران و تلاش منوچهرخان معتمدالدوله از سنه 1240 تا 1263 ه.ق که در قید حیات بوده کلیه مطبوعات 23 ساله تهران به نام وی

زینت و بعد از فوتش هم تمام نشریات آن زمان به عنوان چاپ معتمد مشهور شده اند.

از جمله آن مطبوعات حیوة القلوب مجلسی است که در محرم سنه 1240 و عین الحیوة در شهر ربیع الاول سنه 1241 و جلاء العیون در شهر رجب از همان سال و حق الیقین در شهر ربیع الاول سنه 1241 و جلد دوم حیوة القلوب در سنه 1241، زادالمعاد در تاریخ 1244 به طبع رسیده است.

مفتاح النبوة حاجی ملارضا همدانی در سنه 1240 اشارات الاصول حاجی محمد ابراهیم کرباسی در سنه 1245 قرآن مجید در سنه 1258 مختارنامه در سنه 1261 مداین العلوم استرآبادی در سنه 1262 و جلد دوم حیوة القلوب در سنه 1267 نیز در همان مطبعه سربی چاپ شده اند و از مطبوعات قدیم سربی رساله حسنیه معروف است که در سنه 1244 و سؤال و جواب حاجی محمدباقر حجة الاسلام است که در سنه 1247 هر دو در شهر اصفهان چاپ شده اند. (2)

بعد از تبریز تهران و، اصفهان شهر ارومیه نیز قدیمی ترین شهری است که از سال 1256 یک دستگاه مطبعه سربی و عربی و سریانی و انگلیسی داشته است دکتر پرکین (Dr J.Perkin).

ص: 82

1- از جمله مطبوعات سنگی تبریز این کتاب ها را نام برده اند زیارت عاشورا به شکل طومار، 1255ق، کلیات سعدی به خط میرزا تقی خوشنویس 1257ق، کلیات حافظ 1258ق، صد کلمه حضرت علی با ترجمه پارسی منظوم 1259ق، تاریخ جهانگشای نادری، 1260ق، برهان جامع، 1260ق، تقویم رقومی میرزا تقی احدی 1261ق، الف لیله و لیله پارسی ترجمه عبداللطیف طسوجی به خط میرزا علی خوشنویس، 1261ق، قواعد پارسی میرزا عبدالکریم ایروانی 1262ق جناب الخلو، 1262ق منشات میرزا مهدی خان به خط میرزا مهدی تبریزی 1263ق، مثنوی مولانا رومی، 1264ق کلیات سعدی، 1264ق جهان نما، ترجمه فلوغون، رنائیل به خط جرعه شاعر، 1267ق، کتاب الادعیه و التعليقات ترجمه به فارسی به خط فاطمه خانم خوشنویس و ترجمه پارسی آن به خط مصطفی ناصری، 1269ق، شاهنامه فردوسی، 1275ق دیوان ناصر خسرو و منتخبات غزلیات مولوی معروف به شمس تبریزی، 1280ق اجمل التواریخ تألیف رضا قلیخان، هدایت 1283ق امتحان الفضلاء یا تذکره الخطاطین، تألیف میرزا سنگلاخ مشهدی در 3 جلد 1295ق کلیله و دمنه ابوالمعالی نصرالله منشی 1300ق. یحیی آرین پور همان صص 232-233 به نقل از محمد علی، تربیت مبدأ تاریخ ایران شناسی در اروپا، مجله ارمان سال 12، شماره 7

2- میرزا محمدعلی تربیت، همان صص 663

از اولین مبلغین آمریکایی در ارومیه در کتاب خود به عنوان هشت سال در ایران در باب اولین مطبعه خودشان چنین می نویسد: در 7 نوامبر 1840 میلادی (12 رمضان 1256هـ.ق) مطبعه چی آقای بریت از آمریکا برگشته و مطبعه ما که کوچک و قابل نقل بود آورد. در 21 نوامبر (26 رمضان) مطبعه را به کار انداخته و بعضی قطعات به زبان سریانی چاپ کردیم. مسلمانان شهر نیز از ورود مطبعه ما ممنون بودند. منجم باشی ارومی به اداره ما رجوع کرده و خواهش کرد که او را برای سال 1257 چاپ کنیم در 30 نوامبر (5 شوال) شروع به طبع زبور در زبان سریانی قدیم کردیم... (1)

بعد از ارومیه ظاهراً به ترتیب تاریخی ذیل در شهر، بوشهر، مشهد بندر انزلی، رشت، اردبیل، همدان، خوی، قزوین، کرمانشاه کرمان گروس و کاشان مطبعه دایر گردید (2).

ناصرالدین شاه نیز در بازگشت از سفر اول خود یک دستگاه حروفچینی و سربی به مبلغ پانصد لیره عثمانی در استانبول خرید و با یک حروفچینی به تهران آورد، ولی در بهره برداری از آن کوتاهی شد و سرانجام بارن نرمان، که اجازه نشر روزنامه فرانسوی Lapatrie را تحصیل کرده بود آن را تعمیر کرد و به کار انداخت و حروف سربی لاتینی به ایران آورد (3).

چاپ روزنامه

کلمه روزنامه در زبان فارسی ریشه قدیمی دارد و در بسیاری از کتاب های قرون اولیه اسلامی این کلمه یا عربی شده آن به صورت «روزنامه» دیده می شود. از جمله گفته شده است که صاحب بن عباد کاتب و وزیر مشهور آل بویه (متوفی به سال 385 ه.ق) روزنامه داشته و وقایع روزانه را در آن ثبت می کرده. و بنابراین روزنامه در زمان های قدیم به معنی دفتر یادداشت ها و گزارش های روزانه به کار می رفته است (4)؛ لفظ، روزنامه پیش از آنکه میرزا صالح روزنامه را «کاغذ اخبار» بنامد - که ترجمه تحت اللفظی «نیوز پیپر» انگلیسی است - و در زبان فارسی وجود داشته است این اصطلاح در قرون اخیر نیز تقریباً به همان معنی اولیه استعمال می شده و گزارش هایی را که وقایع نگاران از هرگوشه کشور به دولت می دادند روزنامه می نامیدند (5) چنان که در شعر حافظ آمده :

آبی به روزنامه اعمال ما فشان *** بتوان مگر سترد حروف گناه از او

در سراسر روزگار فتحعلی شاه و محمدشاه و حتی اوایل ناصرالدین شاه همین اصطلاح

ص: 83

1- حسن تقی زاده همان، صص 13-14.

2- همان، ص 14.

3- یحیی آرین پور. همان صص 233-234.

4- همان، ص 234.

5- عبدالحسین نوایی. همان ص 449.

کاغذ اخبار مرسوم بوده و به تدریج کلمه روزنامه هم به معنای قدیم به کار رفته هم به معنای جدید تا آنکه از زمان ناصرالدین شاه به بعد کلمه روزنامه به همان معنای امروزی معمول شده و به تدریج معنای پیشین آن متروک گشته است(1).

و به نوشته سعید نفیسی در یکی از اسناد موجود در خزانه سازمان اسناد ملی ایران این

روزنامه ظاهراً اسم خاصی نداشته است(2).

اما میرزا صالح پیش از آن که به انتشار روزنامه بپردازد، مبادرت به انتشار «طلیعه کاغذ اخبار» و به اصطلاح امروزه «فوق العاده»(3) یا «اعلامنامه» نمود که تاریخ انتشار آن روز دوشنبه 25 محرم الحرام 1253 ه. ق می باشد(4). در طلیعه، مطالب مفصلی در لزوم تربیت مردم از طریق آگاه کردن آنان آمده و سپس شرحی از رفتار خوب محمدشاه با مردم خاصه مردمی که در راه ترقی کشور و بی نیازی مملکت از محصولات فرنگی و ایجاد کارخانه و کارگاه ها می کوشند و عنایاتی که بدین جهات از جانب محمدشاه شامل حال آنان شده آمده است؛(5) که اینک به ذکر قسمتی از آن می پردازیم:

«اعلام نامه ای است که به جهت استحضار ساکنین ممالک محروسه ایران قلمی و تذکره می نماید. بر رأی صوابنمای ساکنین ممالک محروسه مخفی نماناد که همت ملوکانه اولیای دولت علیه مصروف بر این گشته است که ساکنین ممالک محروسه تربیت شوند و از آنجا که اعظم تربیت آگاه ساختن از کار جهان است، لهذا برحسب حکم شاهنشاهی کاغذ اخباری مشتمل بر اخبار شرقیه و غربیه در دارالطباعة ثبت و به اطراف و اکناف فرستاده خواهد شد...»(6). این طلیعه در دو برگ منتشر شده و دیگر نمی دانیم که طلیعه یا فوق العاده دیگری هم منتشر گردیده یا نه؟ ولی سه ماه بعد روزنامه میرزا صالح منتشر شده و این نخستین روزنامه ای است که به زبان فارسی و در خاک ایران انتشار یافته است(7). و از نظر شکل، محتوا و موضوع، این روزنامه دولتی بوده و فاصله انتشار آن ماهیانه بوده، و چنان که گفته شد توسط میرزا صالح شیرازی، به قطع یک ورق بزرگ از کاغذ خانبالیغ و چاپ آن

ص: 84

- 1- عبدالحسین نوایی همان، ص 449.
- 2- سازمان اسناد ملی ایران، اسناد معارف (الف) شماره تنظیم 58007 پاکت 3076. و صدرهاشمی، محمد. تاریخ جراید و مجلات ایران (اصفهان: انتشارات، کمال 1363 ش.). چاپ دوم، ص 304.
- 3- عبدالحسین نوایی همان، ص 45
- 4- احمد خاتمی پیدایش روزنامه و نقش آن در تحولات سیاسی و ادبی ماهنامه ادبیات معاصر (ویژه مطبوعات). سال اول (اردیبهشت 1375 ش)، ص 6.
- 5- عبدالحسین نوایی همان ص 450
- 6- برای اطلاع بیشتر از متن کامل این اعلام نامه، ن. ک: سیدفرید قاسمی. نخستین کوشش (تهران: خانه مطبوعات، 1372 ش)، صص 10-21.
- 7- عبدالحسین نوایی همان ص 453

عالی نبود. (1) یک روی آن سفید و با چاپ سنگی انتشار می یافته و در روی دیگر بعد از ذکر عبارت «در دارالخلافة طهران انطباع یافته» و وقایع شهر تهران و شهرستان ها و آناتولی و ارمن... چاپ می شده است. (2) مؤلف کتاب «تاریخ جراید و مجلات ایران» می نویسد: مجموع سطور آن با عنوان مقالات 217 سطر است (3).

علی مشیری دو شماره دیگر از این روزنامه را که به نشانی O.P.3(13) در کتابخانه موزه بریتانیا ضبط است، دیده و مشخصات آن را ضمن مقاله ای که در مجله سخن انتشار داده چنین آورده است: این روزنامه به قطع 40 سانتی متر عرض در دو صفحه با خط نسخ در تیرها و خط نستعلیق در متن، با چاپ سنگی، بدون نام و عنوان چاپ می گردید. صفحه اول به «اخبار ممالک شرقیه» و صفحه دوم به «اخبار ممالک غربیه» تخصیص یافته بود و در بالای صفحه در وسط، علامت شیر و خورشید با قطر 5 در 5 سانتی متر و در زیر آن به اندازه دو سانتی متر، سمت راست با خط نسخ چنین نوشته «اخبار شهر ربیع الثانی سنه 1253» و در سمت چپ باز با خط نسخ نوشته شده که «به دارالخلافة طهران سمت انطباع یافته» (4) از کاغذ اخبار یا نخستین روزنامه ای که در ایران منتشر گردیده تاکنون متن کامل سه شماره به دست آمده که یک نسخه به صورت رونوشت از شماره محرم سال 1253 ه. ق. در مجله سلطنتی آسیایی لندن و دو نسخه اصلی از شماره های ربیع الثانی و جمادی الاول سال 1253 ه. ق. در موزه بریتانیا نگهداری می شود. (5)

در بین سنوات 1252 و 1293 ه. ق چند روزنامه مهم دیگر تأسیس و منتشر شده که عبارتند از: «روزنامه ملتی»، «روزنامه علمیه دولت علیه ایران»، «روزنامه دولت علیه ایران» و روزنامه «مریخ» و بعد از آن روزنامه های دیگر چاپ و منتشر شدند.

تاریخ چاپخانه در ایران [ندوین استاد مهدی بیانی]

چاپخانه و مطبعه و باصمه خانه که هر سه واژه در ایران معمول است معلوم است که از اروپا به ایران آمده، ولی این لغت ها هر یک منشأ دیگری دارد. واژه مطبعه که عربی است، نیاز به شرح ندارد. اصل واژه چاپ که در هندوستان گاهی «چهاپ» هم نوشته می شود؛ کاملاً روشن نیست شاید از هندوستان به ایران آمده باشد. واژه باصمه یا بصمه ظاهراً ترکی به نظر می آید و از زمان مغول معمول بوده است و در آن زمان میان مغول ها به تصویر پادشاهان مغول بصمه می گفتند.

ص: 85

- 1- [عباس اقبال]. نخستین روزنامه های فارسی چاپی در ایران همان، ص 50
- 2- یحیی آرین پور. همان ص 236.
- 3- محمد صدر هاشمی همان ص 304.
- 4- یحیی آرین پور. همان صص 236-237
- 5- ه- ل رایینو. روزنامه های ایران از آغاز تا سال 1329 ه. ق. ترجمه جعفر خماسی زاده (تهران: انتشارات اطلاعات 1372ش)، صص 18-19

ظاهراً اولین چاپخانه که به ایران آمده معروف به بصره خانه شده بود، چنانکه «آنژ دوست ژوزف (Anage de saint gooeif) از مبلغین عیسوی در کتاب لغت لاتین و فارسی خود که در حدود سال 1081 میلادی تألیف کرده در زیر عنوان واژه باصمه خانه چنین می نویسد: «مبلغین مسیحی بصره خانه عربی و فارسی در پرستشگاه خودشان در اصفهان برپا و دایر کرده بودند. ارامنه نیز در جلفا بصره ارمنی دارند». از گفته این روحانی استنباط می شود که چاپخانه نامبرده در آغاز سده یازدهم هجری به ایران آمده زیرا مبلغین مسیحی کاتولیک از آغاز این سده به اصفهان آمده و برقرار شدند، بنابراین باید ورود چاپخانه را به ایران در حدود سال 1025 تا 1030 دانست که همین روحانیان آورده اند و ابتدا بعضی یادداشت ها به زبان عربی و فارسی و ادعیه مسیحی به چاپ رسانیدند.

چاپخانه ارامنه پس از این که شاه عباس اول در سال 1013 چند هزار خانواده ارمنی را از جلفای قفقاز به اصفهان کوچانید، پس از سی و دو سال اولین چاپخانه را دایر و به چاپ کتاب ها پرداخت و اکنون هم بعضی از آنها در کلیساهای جلفای اصفهان موجود است.

خود ایرانی ها سالیان درازی بی چاپخانه بودند. شاردن مسافر فرانسوی در دربار شاه عباس دوم و شاه سلیمان، پادشاهان صفویه در کتاب سفرنامه معروف خود گوید: «ایرانیان صد دفعه تا حال خواسته اند چاپخانه داشته باشند، فواید و سود آن را می دانند لکن تاکنون کامیاب نشده اند». این کامیاب نشدن تا صد سال به طول انجامید تا این که در زمان فتحعلی شاه اولین چاپخانه در تبریز برقرار شد، در این خصوص نوشته اند: «در سال 1233 شخصی موسوم به آقا به زین العابدین تبریزی اسباب و آلت مختصر باصمه خانه تیپوگرافی یعنی چاپ حروفی تبریز آورده در زیر حمایت عباس میرزا نایب السلطنه که در آن زمان فرمانروای آذربایجان بوده چاپخانه کوچکی را دایر نموده پس از مدتی کتابی را به نام «فتح نامه» تمام، کرد این کتاب نخستین کتابی بود که در ایران به حروف عربی به چاپ رسید.»

فتحعلی شاه میرزا زین العابدین را در سال 1240 به تهران احضار کرد و میرزای نامبرده پس از مدتی موفق شد که قرآن را به چاپ برساند. پس از مرگ عباس میرزا در سال 1249

چاپخانه تبریز به حال وقفه باقی ماند و چاپخانه تهران هم در سال 1261 از میان رفت.

در سال 1246 شخصی روسی اسباب مختصر چاپ سنگی به تبریز آورد در سال 1259 آقا عبدالعلی نامی چاپ سنگی را در تهران دایر نمود، و بلافاصله دو کتاب یکی «معجم فی آثار ملوک العجم» و دیگری «تاریخ پطر کبیر» را به چاپ رسانید. این نوع چاپخانه در سال 1254 در شیراز و در 1260 در اصفهان ایجاد گردید. پس از تبریز، طهران و ظاهراً بعد از شیراز و اصفهان اولین شهری که چاپخانه در آن پیدا شد رضاییه (ارومیه فعلی) بود که از سال 1256 به این طرف مبلغین عیسوی آمریکایی در آنجا یک چاپخانه سربی عربی و سریانی و انگلیسی

تأسیس کردند. دکتر پرکین Perkin از اولین مبلغین آمریکایی در رضاییه در کتاب خود به عنوان «هشت سال در ایران» در باب اولین چاپخانه خودشان چنین می نویسد: «در 7 نوامبر 1840 میلادی مطبعه چی آقای بریث Breath از آمریکا برگشته و چاپخانه ما را که کوچک و قابل نقل بود آورد. در 21 نوامبر مطبعه را به کار انداخته و بعضی دعاها را به زبان سریانی چاپ کردیم. مسلمانان شهر نیز از ورود چاپخانه ما ممنون بودند منجم باشی به اداره ما رجوع کرده خواهش نمود که سالنامه ای را برای سال 1257 چاپ کنیم. در 30 نوامبر شروع به چاپ زبور به زبان سریانی کردیم.»

پس از رضاییه ظاهراً به ترتیب تاریخی در سایر شهرهای ایران چاپخانه تأسیس گردید: بوشهر، مشهد، بندر پهلوی، رشت، اردبیل، همدان، خوی، یزد، قزوین، کرمانشاه، کرمان گروس (بیجار)، کاشان.

پس از مدتی تا آن که در ایران اول چاپخانه سربی داخل شده بود بعدها مدت های دراز منسوخ شده و چاپ سنگی دایر شد تا آن که در سال 1920 در زمان مسافرت ناصرالدین شاه به اروپا در اثنای توقف در استانبول یک دستگاه چاپخانه با حروف عربی و اروپایی به بهای پانصد لیره عثمانی خریداری شد و آن دستگاه را با یک حرفچین روانه تهران کردند ولی در تهران اهمال شده همین که به کار افتادن آن به عقب افتاد تا آنکه در سال 1293 یک نفر فرانسوی اجازه نشر روزنامه فرانسوی به نام پاتری (میهن) را تحصیل کرده و چرخ های چاپخانه را تعمیر و حروف را مرمت و منظم کرده به کار انداخت. در تبریز هم قاسم خان در سال 1317 باز یک دستگاه چاپخانه سربی دایر کرد و در همان زمان یک چاپخانه کوچک هم در تبریز به کار افتاد که شرح نهج البلاغه در آن به چاپ رسید.

امروز صنعت چاپ مانند سایر احتیاجات کشور در راه ترقی و پیشرفت بوده در گوشه و کنار چاپخانه های مهم و بزرگ با اختراعات نوینی که درباره آن به عمل آمده در کار بوده نیازمندی های علمی و فرهنگی و انتشارات را به اسرع اوقات برآورده می کند.

[امضا]: بیانی خرداد 1320

نخستین مطبعه ها در ایران توسط مبلغان مسیحی و ارمنیان مقیم ایران در جلفا و اصفهان دایر گردید. در دوره قاجار با درایت عباس میرزا نایب السلطنه صنایع و فنون جدید اروپایی مورد توجه جدی قرار گرفت و افرادی جهت آموختن فنون و هنرهای جدید به خارج اعزام شدند. از جمله صنایع جدید که به ایران راه یافت، صنعت چاپ بود. در سال 1313 ه.ق میرزا زین العابدین تبریزی، چاپخانه حروفی را از خارج وارد کرد و در تبریز دایر نمود، افرادی به خارج از کشور اعزام شدند و پس از فراگیری فنون چاپ، آن را در داخل به کار انداختند و بدین ترتیب، صنعت چاپ در ایران رواج یافت و کتاب های بسیار و نیز روزنامه ها مجال طبع یافتند.

برای اولین بار پول کاغذی در کشور چین و در قرن هفدهم میلادی به وجود آمد اما به شکل امروزی آن در سال 1656 م. در بانک سوئد به چاپ رسید. بعد از آن، در اواخر قرن هجدهم میلادی در فرانسه پول کاغذی چاپ شد و واژه اسکناس از این زمان متداول گردید.

واژه اسکناس

واژه اسکناس از لغت فرانسوی آسینا (Assignat) گرفته شده - در دوره انقلاب کبیر فرانسه مجلس آن کشور با وضع قانونی خاص اراضی و املاک متعلق به کلیسا را ملی اعلام کرد.

این اراضی کلا در اختیار دولت قرار گرفت دولت برای پرداخت ارزش املاک در سال های 1789 تا 1796 پول کاغذی منتشر کرد که آن را در واقع نوعی کاغذ تضمین شده از طرف دولت تلقی می کردند .

بعد از مدتی در روسیه تزاری به همان روش پول کاغذی منتشر شد که همان لفظ فرانسوی «آسینا» برای پول کاغذی انتخاب شد که مختصر تغییری در تلفظ آن به عمل آمد و «آسیگنات» نامیده شد. در ایران نیز در زمان سلطنت فتحعلی شاه قاجار این کلمه وارد زبان ما شد و به کلمه «اسکناس» تبدیل گردید. (1)

تاریخ نشر اسکناس در ایران

نشر اسکناس در ایران برای نخستین بار در دوران فرمانروایی «کیخاتون» بوده است. عباس اقبال در کتاب تاریخ مغول درباره انتشار اسکناس در این دوره می نویسد:

«کیخاتون که مردی عیاش و خراج و بی اعتنا به مال و منال دنیایی بوده و زر و سیم و جواهر و نفایس را به این عنوان که زینت زنان است مانند ریگ بیابان خوار می شمرد و در بذل و بخشش به اوگتای قآن تشبیه می کرد بزودی خزانه را خالی کرد و صدرجهان وزیر

ص: 90

1- برای اطلاع بیشتر ن. ک: عباس اقبال تاریخ مفصل ایران، از استیلای مغول تا اعلان مشروطیت، جلد اول (از حمله چنگیز تا تشکیل دولت تیموری) (تهران: انتشارات امیرکبیر، 1347 ه. ش.) چاپ سوم، صص 248-249.

او نیز در عوض آنکه جلوی این اسراف بی وجه را بگیرد در بخشش و تبذیر راه افراط رفت، مخصوصاً جهت به دست آوردن دل مردم بخصوص طبقه عبّاد و زهاد مال فراوان به ایشان بخشید و در عرض دو سال وزارت قریب پانصد تومان مقروض شد، و کار بی پولی بالا گرفت. بعلاوه در ابتدای سلطنت، گیخاتو و بایی در میان گله و رمه مغول افتاده و اکثر گوسفندان حشم مخصوصاً در دیاربکر و موصل و بغداد و خراسان از بین رفت و خزانه دولتی برای کمک به رؤسای شاهزادگان مغول و اصلاح حال ایشان وجهی نداشت، این مسئله نیز بر فقر مغول و خراجی وضع معیشت لشکر افزود. مجموع عایدات سالیانه خزانه در عهد صدر جهان و گیخاتو به مبلغ 1800 تومان برآورد شده بود. از این مقدار 700 تومان آن صرف مخارج دیوان و مقرری دیوانیان می شد و بقیه جهت گذراندن مهمات ملکی و بذل و بخشش ایلخان کفایت نمی کرد. در زمان اباقا و سلطان احمد فقط 40 تومان به مصرف غذا و مطبخ شاهزادگان و خوانین می رسید، در عهد گیخاتو و صدر جهان 165 تومان در این کار خرج می شد و باز همه اظهار نارضامندی می کردند و آن را کافی نمی دانستند. خلاصه فقر مالی دولت و نایابی پول تا آنجا کشید که گاهی برای خرید یک رأس گوسفند جهت مطبخ ایلخان پول در خزانه فراهم نبود و صدر جهان یک نفر یهود را که رشیدالدوله نام داشت مأمور تهیه لوازم مطبخ ایلخانی نمود، و او اداره این کار را به مقاطعه تعهد کرد. رشیدالدوله از جیب شخصی خود مقداری زیاد گاو و گوسفند خرید و عده ای آشپز استخدام نمود و قرار شد که در آخر هر ماه پولی را که او از جیب خود داده خزانه به او مسترد دارد ولی چون خزانه پولی نداشت و عمال دیوانی ولایات هم به مناسبت نداشتن قوه قادر به پرداخت حوالجات صدر جهان نشدند رشیدالدوله پس از صرف تمام دارایی خود چون دیگر توانایی اجرای تعهدی را که کرده بود نداشت گریخت و کار مطبخ ایلخانی همچنان مختل ماند.

در این اثنا شخصی عزالدین محمد بن مظفر بن عمید نام که از اوضاع چین و ممالک قآنی اطلاعاتی داشت خود را به صدر جهان نزدیک کرد و مشاور او گردید و به صدر جهان پیشنهاد نمود که به جای زر و سیم رایج به وضع چین پول کاغذی چاو را در ممالک ایلخانی نیز رایج و بحرانی را که پیش آمده به این شکل مرتفع سازند.

طرح پیشنهادی عزالدین مقبول طبع صدر جهان و گیخاتو افتاد و با وجود مخالفت سنگتورنویان، صدر جهان با مشاوره پولاد چینگ سانگ سفیر قآن به تهیه چاو و رایج کردن آن به جای پول طلا و نقره تصمیم گرفت و پرلیغی به تاریخ جمادی الاخری سال 693 از طرف ایلخان صادر شد که از آن تاریخ به بعد هیچکس با زر و معامله نکند و بافت پارچه های زربفت جز آنچه اختصاص به ایلخان و شاهزادگان دارد و ساخت ظروف زرین و سیمین و هر عملی که موجب صرف زر و سیم شود موقوف باشد و برای تهیه و روان کردن چاو به هر یک از بلاد امیری از امرای بزرگ فرستاده شد و برای این کار در هر شهری اداره و دستگاهی به اسم چاوخانه ایجاد گردید، از آن جمله در تبریز امیر طغاجار و آق بوقا

و صدر جهان به ترتیب به عنوان چاو مشغول شدند و پول کاغذی با صرف مخارج گراف تهیه نموده مردم را به جبر و عنف به قبول آن واداشتند. (1)

چاو عهد گیخاتو که در ابتدا آن را چاو مبارک خواندند کاغذ پاره مربع مستطیل بود و چند کلمه به خط ختایی بر آن نوشته شده و بر دو طرف آن کلمه لا اله الا الله محمد رسول الله ثبت و پایین تر از آن لفظ ایرنجین توریج که قآن ختاء به آن کلمه پادشاه را ملقب گردانیده بودند، ثبت ساخته و در میانه کاغذ دایره کشیده و خارج از مرکز نیم درم تا ده درم بنا درم بنا بر اختلاف

چاو رقم زده و چند سطر در قلم آورده بود. (2)

در تاریخ شوال سال (3) 693 اول مرتبه چاو در تبریز منتشر گردید و انتشار آن در همان قدم اول به مشکلات بزرگ برخورد مردم از قبول آن امتناع کردند و چون مجبور به پذیرفتن آن بودند جمعی از شهر مهاجرت نمودند، و بقیه دکاکین خود را بستند تا اجناس خود را در مقابل چاوی که خالی از وجه محسوب می شد از دست ندهند، این مسئله سد باب معاملات کرد. در تبریز مردم سر به شورش برداشتند و به طعن و لعن واضعین آن پرداختند و درصدد برآمدند که عز الدین مظفر مؤسس آن را به قتل برسانند در شیراز نیز همین حال بروز کرد و شکایت مردم از هر طرف بلند شد. امرا و صدر جهان به گیخاتو فهماندند که اگر این حال دوام کند بیم آن می رود که عواقبی وخیم از آن ناشی شود و شورش مردم به انقلاب کلی مبدل گردد. گیخاتو یرلیغی دایر به نسخ چاو صادر نمود، و مردم از این بابت آسوده خاطر گردیدند و پول کاغذی مزبور را که باعث زحمت عمومی شده و یادی زشت از خود در خاطرها گذاشته بود چاو نامبارک خواندند. و صدر جهان به لقب چاویان معروف شد. (4)

تشکیل بانک شاهنشاهی

پس از لغو امتیاز نامه سال 1872 (بارون جولپوس رویتز) که از طرف ایران انجام گرفت و مدت 17 سال مورد بحث و گفتگو و شکایات متعدد از طرف رویتز بود بالاخره در سال 1888 م.

پسر دوم جولپوس رویتز به نام «جورج رویتز» برای مذاکره و تهیه متن امتیاز نامه تأسیس بانک به ایران آمد و بعد از مذاکرات مفصل قرار شد در مقابل پرداخت مبلغ یکصد هزار تومان (چهل هزار لیره انگلیسی) به عنوان وام ده ساله با سود صدی شش و صرف نظر از کلیه ادعاهای خود نسبت به امتیاز لغو شده گذشته، امتیاز تأسیس «بانک شاهنشاهی ایران» برای مدت شصت سال به رویتز داده شود، این امتیاز نامه در تاریخ 27 جمادی الاول

ص: 92

1- محمد بن خاوند شاه میرخواند. روضة الصفا، ج 5 (تهران خیام، 1338-1390) ص 307.

2- تاریخ وصاف در ماه ذی القعدة.

3- عباس اقبال. همان، ص 250.

4- فریدون نوین فرحبخش همان ص 10.

سال 1306 ه. ق برابر 30 ژانویه 1889 م. و در زمان صدارت «حاج امین السلطان» به امضا رسید. بدین ترتیب و به موجب این امتیازنامه اجازه تأسیس یک بانک مرکزی به نام «بانک شاهنشاهی ایران» با داشتن حق انحصاری انتشار اسکناس برای مدت شصت سال به بارون جولیس رویتز داده شد (1).

بانک شاهنشاهی

این بانک گذشته از اعمال راجع به صرافی می توانست به خرج خود یا به خرج ثالثی اقدام در تمام کارهای محاسبه، صنعتی و تجاری که برای این مقصود نافع بداند بنماید؛ و بعلاوه حق استخراج و بهره برداری تمام معادن ایران بجز معادن فلزات قیمتی و معادنی که قبلاً به دیگران واگذار شده است متعلق به صاحب امتیاز بود. ژولیس رویتز پس از تحصیل امتیاز نامه شرکتی مرکب: از عده ای از سرمایه داران انگلیس مثل بارون شرویدر روین سامسون و جفری کلین که همه از بانکداران معروف انگلیس بودند برای تأسیس بانک شاهنشاهی با سرمایه چهار میلیون لیره انگلیس (صد میلیون فرانک فرانسه) تشکیل داد و کلیه امور بانکداری به عهده این بانک گذاشته شد (2).

ص: 93

1- ابراهیم تیموری عصر بی خبری یا تاریخ امتیازات در ایران (تهران، اقبال، 1332ش) ص 204.

2- همان، ص 206.

به موجب فصل سوم امتیاز نامه بانک شاهنشاهی حق صدور اسکناس در تمام ایران منحصر به بانک شاهنشاهی بود و بانک متعهد بود که در دو سال اول شروع به کار اقل نصف قیمت اسکناس های منتشر شده خود را پس از انقضای دو سال لااقل ثلث قیمت آنها را نقداً موجود داشته باشد. بانک ابتدا حق نداشت اسکناس های کمتر از دو تومان منتشر کند ولی بعدها به موجب اجازه نامه ای به شرح ذیل اجازه نشر اسکناس های یک تومانی را هم به دست می آورد:

«سواد دست خط مبارک همایونی در باب نشر بلیت یک تومانی - به موجب فصل سیم از امتیاز بانک شاهنشاهی ایران حق ندارد بدون اذن دولت علیه بلیت کمتر از دو تومان نشر بدهد ولی چون در این اوقات معلوم کارگزاران ابد مدت گردید که نشر بلیت های یک تومانی اسباب سهولت معاملات و دادوستدهای بانک مزبور می شود با اهالی ایران لهذا به موجب این نوشته دولت بندگان اعلیحضرت شاهنشاهی اجازه می دهند که بانک شاهنشاهی از بابت آن اندازه بلیتی که به موجب امتیاز نامه حق نشر دارد و قسمتی از آن را که صلاح بداند بلیت یک تومانی نشر بدهد .

به تاریخ 22 شهر رجب المرجب 1307 محل صحه مبارک» (1)

اما امروزه اسکناس هر کشوری توسط بانک مرکزی چاپ و منتشر می شود و دادوستد توسط این کاغذ مخصوص به انجام می رسد، دولت بر چاپ و انتشار آن نظارت کامل دارد و همواره به عنوان یک پشتوانه در دست دولت بوده است که به چاپ اسکناس مبادرت می ورزد. ویژگی های خاص که در زمان چاپ به اسکناس می دهند غیر قابل جعل می شود اما با این حال تدابیر و ویژگی های امنیتی اسکناس کمک می کند تا به راحتی اسکناس های واقعی را از موارد تقلبی و جعلی آن تمیز داد. در اسکناس منتشره توسط بانک های مرکزی موارد متعددی از خصوصیات امنیتی وجود دارد که تشخیص آنها با اندکی دقت برای افراد آسان خواهد بود (2) و در بیشتر موارد بهتر است به یک خصیصه اکتفا نکرد، بلکه موارد بیشتری را جهت حصول اطمینان بررسی نمود از جمله: خاص بودن کاغذ اسکناس و وجود نخ اسکناس (که از نوارهای بسیار نازک و ظریف پلاستیک یا ابریشم ساخته شده اند) و چند علامت دیگر که در شرایط عادی غیر قابل رؤیت است. که یکی از آنها فیلیگرا (ته نقش) است که به صورت نامریی در کاغذهای اسکناس، تمبر و پاره ای از اسناد تاریخی وجود دارد. در این بخش ابتدا به تاریخچه بانک ملی (به عنوان ناشر اسکناس) و سپس به بررسی ته نقش های اسکناس های منتشره در ایران می پردازیم.

ص: 94

1- سایت بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران www.cbiir

2- مرتضی والی نژاد. سیری در تاریخچه نظام بانکی در ایران. فصلنامه، بانک سال پنجم ش 16، (بهمن 1380 ش). صص 16-17.

تلاش برای ایجاد یک بانک ملی در ایران

در سال 1296 ه. ق. یعنی حدود یک دهه پیش از آغاز فعالیت بانک های خارجی در کشور، یکی از صراف های با نفوذ کشور پیشنهاد تأسیس یک بانک با سرمایه مشترک دولت و ملت را ارائه داد که به آن توجه نشد. پس از انقلاب مشروطیت اندیشه ایجاد یک بانک ملی با سرمایه ایرانی برای قطع نفوذ سیاسی و اقتصادی بانک های خارجی در کشور مطرح شد. شور و شوق اجتماعی برای تأسیس یک بانک ملی که فعالیت های بانکی کشور را در اختیار خود گرفته و ضمن تأمین سرمایه برای راه اندازی کارگاه های تولیدی دولت را از قرضه های خارجی بی نیاز سازد و به نشر اسکناس پردازد، مهمترین جنبش اقتصادی در آن مقطع مشروطیت بود. تشکیل بانک ملی گام مهمی بود که در دوره اول مجلس شورای ملی وقت مطرح شد و در هنگام طرح تقاضای دریافت وام خارجی از سوی دولت در مجلس شورای ملی، نمایندگان ضمن مخالفت شدید با استقراض از دولت های بیگانه خواستار تشکیل یک بانک ایرانی شدند. متعاقب آن با تعهد گروهی از بازرگانان و صرافان برای مشارکت در این امر مهم اجازه تشکیل بانک ملی صادر شد و در تاریخ نهم آذرماه 1285 ه. ق. خبر تأسیس بانک ملی در سراسر کشور منعکس که با استقبال عمومی روبه رو شد. البته این تلاش ها در عمل تحقق نیافت و بدون نتیجه ماند. (1) اخبار و مذاکرات مجلس درباره تأسیس بانک در مطبوعات آن دوره نیز منتشر گردید و به لحاظ اهمیت موضوع و بخصوص بذل ملت از کیسه فتوت در عین قناعت و فقر قابل توجه و تعمق بوده و به این خاطر اخبار تأسیس بانک را که در نشریه حکمت منتشر شده در ذیل می آوریم:

بانک اهلی در تهران و سبب تأسیس آن

چندی است اشاعت بانک اهلی در تهران گوشزد ایرانیان شده اکثر همخاکان محترم از ما کیفیت این امر مشروع و کار خیر را مکرر پرسیده که پس از اطلاع از نظامات تأسیس و قوانین معاملات آن هرکس بتواند در این کار مفید شریک در تأسیس یا در آن سهم گردند، لهذا در این شماره به شرح اسباب تأسیس و شرکا پرداخته و در آینده هم به شرح تکمله آن خواهیم پرداخت.

روز شنبه 22 شوال جناب مخبرالسلطنه رئیس مدرسه نظامی به (مجلس شورای ملی) رفته، دستخط حضرت مستطاب اشرف صدراعظم دامت شوکت را به مضمون ذیل که به نام او مرقوم شده بود به حضرت نواب ملی خوانده و این است: بعد الالقاب امروز شما به مجلس شورای ملی بروید و از طرف دولت ابلاغ به مجلس و به مبعوثان بنمایید که دولت بیست کرور تومان فعلاً قرض داخلی و خارجی دارد که در ادای آنان ناگزیر است با دولت روس و انگلیس مذاکره و قرارنامه آن تا یک اندازه مرتب شده که دولتین به بانک استقراضی و بانک

ص: 95

شاهنشاهی حواله نموده بدهند. چون اطلاع و آرای وکلا در این باب شرط است به مجلس اظهار و آرای آنها را در این باب گرفته بیاورید.

پس از قرائت دستخط صدارت عظمی صورت قرارنامه که با دولتین روس و انگلیس مذاکره شده بود تقریباً به این مضمون قرائت شد: دولتین روس و انگلیس بیست کرور تومان بالاشتراک به دولت علیه ایران از قرار صد هفت قرض میدهند و به شرط ذیل:

اول - آنکه دولت علیه مصارف خرج این وجه را باید به اطلاع دولتین روس و انگلیس بنماید.

دوم - دولت روس از این وجه حق مطالبه اقساط استقراضی قبل را ندارد و نباید از این وجه بردارد.

سوم - قرارنامه این بیست کرور تومان قرض که دولتین روس و انگلیس به دولت علیه ایران می دهند مطابق و موافق به اقرارنامه استقراض دولت علیه ایران از دولت روس است که در سنه یکهزار و نهصد و دو نموده است.

چهارم - چهار کرور این وجه از امروز تا شب عید نوروز دولت علیه ایران از دولت روس و انگلیس مساعدت یعنی (پیشکی) خواهد گرفت و مدت ادای این چهار کرور یک سال است و چهار ماه هم مهلت دارد.

پنجم - گرو و ضامن این چهار کرور تومان نزد دولت روس گمرکات شمالی و نزد دولت انگلیس پستخانه و تلگرافخانه که سابق داده شده است می باشد هرگاه هم مکفی نباشد گمرکات بنادر خلیج فارس ضمیمه گرو نزد دولت انگلیس خواهد بود.

ششم - بقیه وجه این قرارنامه استقراض وقتی داده خواهد شد که دولت ایران چند ماه قبل از لزوم اطلاع به دولتین روس و انگلیس بدهد.

بعد از قرائت این قرارنامه صورت قروض و مخارجی که فعلاً و الساعه لازم است قرائت شد و تقریباً از قرار ذیل است.

مخارج دربار که عقب افتاده و الساعه باید مساعدت به آنها داده شود فلان مقدار.

موجب سفرای ایران که در خارجه مقیم می باشند فلان مقدار.

موجب قشون فلان قدر.

موجب اربابان حقوق غیره فلان، قدر مخارج متفرقه فلان میزان.

مخارج غیر مترقبه فلان مقدار.

جمع اینها چهار کرور گردید که الساعه دو کرور آن اگر به دولت نرسد تمام ادارات دولتی می خوابد، و دو کرور دیگر آن شب عید برای ادای قروض معروضه باید به دولت برسد، ضمیمه صورت ریز قرض از بانک های خارجه روس و انگلیس یعنی از بانک استقراضی و از بانک شاهنشاهی؛ بعد از خواندن آن گفتگو و قال و مقال در مجلس در گرفت. جماعتی که با فرنگیان عموماً و با روس و انگلیس خصوصاً مایل و شرف خود را فقط به دادن رأی

می دانند اعم اینکه رأی ایشان مفید به حال دولت و ملت و مملکت باشد یا نباشد رأی دادند، که این قرض فعلاً چون لازم و کار دولت پریشان است ضرری ندارد به ملاحظه اینکه موعد ادای آن یک سال است عیبی ندارد و از دو دولت است دیگر زور به ماها نخواهند گفت.

جماعتی که فقط نظرشان بر این است که قرض کلیتاً بد است رأی دادند که نباید قرض بشود جمعی رأی دادند که باید دولت ریز قروض را به مجلس شورای ملی بفرستد بلکه خود بتوانیم دزدی هایی را که در آن قروض شده پیدا نماییم که از مأخذ قرض مساعده و قرض کلی کم شود و مخارج این پول هم به اطلاع (شورا) باید بشود هر کس از هر طرف صدایی بلند می کرد و رأی می داد، جماعتی که از وخامت این استقراض و خرابی ملک و ملت به سبب این قرض مطلع و بصیر در مواد خانه برانداز دولت و ملت بودند و نیز می دانستند که می خواهند علاوه بر اینکه چنگال خود را بیش از پیش بر جسد مقدس دولت و ملت ایران فرو برند امضای دو قرض سابق را که خانه دولت و ملت را خراب کرده است از ملت بگیرند که بدون معاوضه هر چه منظورشان است به روزگار ملک و ملت ما بیاورند ساکت بودند، آن جماعت که ساکت بودند تجار و جمعی دیگر از طبقات مختلف بودند. به هر جهت از طبقه چند رأی خواستند جناب حاجی آقا محمد معین التجار بوشهری نطقی بلیغ نمود و صورت قرارنامه را به دست گرفته یک یک از مواد آن را قرائت و مضار آن را بیان نمود و بعد رأی داد بر اینکه عقیده من این است که زمینه خالی دولت که بیست کرور است صحت ندارد ابداً دولت مقروض نیست زیرا که شاهزاده اتابک فخریه مینمود که من جمع و خرج دولت را موازنه نمودم، ششصد هزار تومان هم فعلاً اضافه دارم که در نزد (تومانپانس) گذاشته ایم برای بعضی مخارج فوق العاده غیر مترقبه دولت ما تا این درجه اتابک را دروغ گو و بی اطلاع و یاوه سرا نمی دانیم، باید دولت صورت جمع سه ساله و مخارج آن را به مجلس بفرستد تا از روی دقت رسیدگی نماییم، اگر واقعیت دارد که دولت مقروض مانده است البته بر ذمه ملت است که کار دولت را راه بیندازد ولی نه آنکه از روس و انگلیس قرض شود، آنهم با این شروط، سخت آنهم برای چهار کرور مملکت را تسلیم نماییم، به علاوه شاید ما در رسیدگی جمع و خرج محلی پیدا نماییم که فعلاً این چهار کرور از آن جمع و خرج پیدا شود، و اگر در شکم ها مانده باشد آن وقت بیرون می آوریم نه محتاج استقراض از خارجه و نه محتاج به قرض داخله شویم، فعلاً این بنده کورکورانه نمی توانم رأی بدهم که قرض به هر جهت بنماید یا ننماید باید دولت اولاً - بودجه جمع و خرج سه ساله خود را قلم به قلم به مجلس بدهد، و بعد صورت قرارنامه و معاهده قرض سنه یکهزار و نهصد و یکهزار و نهصد و دورا به مجلس ارایه نماید تا مواد آن را ملاحظه و دقت نمایم و مسبوق باشیم، این اطلاع ما از مواد آن نه برای این چهار کرور است بلکه برای این است که دولت صد کرور اقلاً پول برای اصلاحات مملکتی لازم، دارد و مسلماً محتاج به قرض خارجه خواهیم شد، پس باید قبل از آن و کلاً از مواد معاهده مسبوق باشند تا بتوانند تدارک قروض کلی برای اصلاح مملکتی چه

از داخله و چه از خارجه بنمایند، فایده دیگر اطلاع ملت از مواد آن معاهده این است که اگر منافی با استقلال دولت است اقدامی نمایند تدارک و جهی در داخله به هر قسمی که پیشرفت کند بشود، و دو قرض روس را داده خود را از این ننگ و عار باز برهانیم، آن وقت به اندازه درآمد خودمان مخارجی به طور صحیح معین نماییم و نیز مبلغی از دخل مملکت را برای تعمیرات اصلاحات لازمه معین نموده که سال به سال به امضای [نمایندگان] ملت به مصروف، برسد و خود را بی نیاز از قرض کردن از سایر همسایگان که محل مخاطره آنان هم، فرضاً اگر محتاج به قرض برای تعمیرات معادن و راه آهن یا غیره یا بشویم، قرض را ملتی قرار دهیم یعنی تشکیل بانکی به اسم ملت نموده و اسناد آن را در خارجه منتشر نماییم تا موعد معین به هر جهت رأی من این است که باید دولت در قرض از داخله و از خارجه خیلی دقت نماید به این عجله امروز بنده رأی نمیدهم قرض بشود....

بعد از این بیان و نطق و رأی همهمه و ولوله غریبی در مجلس افتاد، جماعت تجار که عموماً قبل از این نطق حاجی معین التجار بوشهری با رأی ایشان شرکت داشتند یک زبان و رأی تصدیق آرای حاجی معین التجار را نموده شریک رأی ایشان شدند و عیناً رأی دادند که نباید این قرض بشود سایر وکلای نیز از رأی اولیه خودشان منحرف و شریک آرای تجار، شدند جماعت اولیه که طالب نفوذ و پلتیک اجانب در داخله می باشند چنان برآشفتند که بر مجلسیان عموماً اغراضشان معلوم گردید، چون قوت نداشتند ساکت ماندند، و مقرر گردید

مجلس شورای ملی

که صورت مجلس و آرای وکلا و استدعای فرستادن صورت جمع و خرج قرارنامه استقراض سابق را جناب مخبرالسلطنه به هیأت دولت ابلاغ نماید.

یکشنبه 23 تیر نیز جناب مخبرالسلطنه از طرف دولت به مجلس آمده دولت در فرستادن جمع و خرج مملکت به مجلس کمال میل را دارد. ولی چون این امر فعلاً نتیجه برای مخارج ضروریه دولت ندارد عجالاً پولی که لازم است (و اگر نرسد اداره دولت برهم می خورد) دو کرور است این دو کرور را فعلاً یا امضا نمایید از دو دولت قرض شود، یا اینکه از جای دیگر برای دولت راه بیندازید تا بعد برای قرض کلی فکری بنمایید، و این دو کرور باید در ظرف همین دو سه روزه به دستگاه دولت برسد ورنه عرابه های دستگاه دولت عموماً از کار می افتد.

وکلاهی ملی نظر به نطق حاجی معین التجار و اغلیت آرای در باب عدم استقراض، یک مرتبه برآشفتند که ملت نمی تواند خانه و لانه خود را به روس و انگلیس بدهد که چه خبر است امیر... و فلان وزیر و فلان، دبیر فلان امیر... پول می خواهد غوغا و گفتگوی آزادانه خیلی شد که ذکرش چندان لازم نیست یعنی معلوم است ملتی که بیدار شود و آزاد باشد و یک اندازه هم مغرور و غیور در جواب این سخنان چه عباراتی که نخواهد گفت، باز جناب صنیع الدوله از تجار رأیی خواستند، مجدداً جناب حاجی آقا محمد معین التجار بوشهری برخاسته گفت: چون دولت از ملت و ملت از دولت است فرقی ندارند این فرق اصطلاحی می باشد معلوم است نقدا دولتیان که راضی به دو کرور قرض شدند خیلی دستگاهشان بی پول است، باید ملت همراهی نماید ولی با این عجله گمانم این است که اگر از دولت روس و انگلیس هم بخواهیم به ما وصلت، ندهد لابد باید چند روزی به ما مهلت بدهد تا تدبیر بنمائیم. جناب مخبرالسلطنه گفت که دو کرور در بانک ها موجود است فقط رضایت شما را دولت منظور دارد حاجی معین التجار گفتند که اگر بانک ها بدون ضمانت دو کرور می دهند بسیار خوب صدارت بگیرند به مصرف، بزنند ولی باید باز به اطلاع وکلاهی باشد.

جناب مخبرالسلطنه گفت بانک ها بی ضمانت نمی دهند و باید همین قرار نامه را قدری حک و اصلاح نمود و عجالاً دو کرور، گرفت بعد از اینکه شما فکری برای بقیه کردید یا از داخله یا از خارجه این دو کرور را رد نمایید.

حاجی معین التجار گفت: با این عجله قرض کردن ولو به یک صد هزار تومان هم باشد برای دولت و ملت عاقبت نیکو ندارد، دولت یا آنکه این وجه را از بانک ها بدون گرو و شرط قرض نماید، صدارت ضمانت کند که قرض دولتی و ملتی نباشد، یا آنکه از بانک بگیرد، چند نفر ما یعنی تجار (نه ملت) ضمانت می کنیم یا آنکه دولت اذن بدهد چند نفر تجار از بانک قرض تجارتمی نماییم بی ضامن هم ممکن است این قدرها بلکه خیلی بیشتر نزد بانک ها تجار اعتبار دارند.

جناب مخبرالسلطنه گفت چون امروز این طریق قرض منافی صرفه پلٹیکی آنها می باشد.

شاید به این قسمی که شما بیان کردید به شما و به دولت قرض ندهند، تا مجبور شوید با همان قرار و شروط استقراض نمایید.

حاجی معین گفت: اگر دولت به این طریق اذن بدهد بانک ها نمی توانند در صورتی که از طرف دولت و ملت صاحب میلیون ها شده و الساعه هر کدام مبالغ گزافی از داخله یعنی از ما طلب دارند این جزئی پول را ندهند حالا فرض می کنم بانک ها ندادند، شاید ما بتوانیم از سرمایه خودمان دو کروور به دولت موقتاً قرض بدهیم یا آنکه خارج از این مجلس مجلسی منعقد کنیم مرکب از تجار، این پول را فراهم آورده، وزیر بار ننگ اجانب مجدداً نرویم.

مخبرالسلطنه گفت: من می دانم هیچ کدام از این خیالات شما وجود خارجی پیدا نخواهد کرد و کار دولت پریشان تر خواهد شد.

معین التجار گفت: شما این اذن را با مهلت از دولت برای ما بگیرید ما از فرنگستان بیش از این مبلغ جزئی بدون شرط و گرو پول قرض نماییم و داخل مملکت کنیم، این را هم می گویم که تلگرافخانه و پستخانه ابتدا تا به حال به انگلیس داده نشده، یعنی در صدارت شاهزاده عین الدوله به گرو نرفته است، به هر جهت اکثریت آرا نیز امروز با رأی حاجی معین التجار قرار گرفت و مجلس ختم گردید.

ولی کشمکش میان حکومت و نواب ملت روز افزون شد تا اینکه جناب ناصر الملک - وزیر بصیر خبیر مالیه - به مجلس شورا آمد و گفتگوها سر گرفت و فراوان مکالمات آغازیده شد که شرح آنها بدین مختصر ننگجد. و نتیجه بر این مقرر شد که بانک اهلی از طرف ملت باز شود و سرمایه اولی آن قریب به پنج میلیون لیر انگلیس بدو آورده شد.

در روز پنجشنبه 27 تیر معلوم شد دولت مهلت داده است و تجار درصدد تشکیل بانک ملتی می باشند که سرمایه کافی و معین نموده اسناد آن را در داخله به شروط موقتاً می خواهند بفروشند، چنانچه حضرات مؤسسين لایحه به مجلس فرستاده بودند که تشکیل بانک ملتی بدهند، پس از گفتگوی زیاد و تصدیق پادشاه مینو آرامگاه تأسیس بانک اهلی و تشویق و تحریض حضرات حجج اسلامیه در مجالس و محافل و تبیین و تشریح غوامض مطلب از خطبا و عاظ حضرات مذکورین به القاب هم اعلان نامه ابتدایی چاپ و توزیع کرده و جمع فقیر هم به سمت مؤسس شریک تشکیل و تأسیس بانک اهلی شدند که نامشان در اعلان نامه تأسیس بانک مذکور خواهد شد صورت اعلان اولی این است:

«بسمه تعالی»

«اعلان تأسیس بانک ملی ایران»

امروزه که دوره ترقی و سعادت به طرف ایران رو نهاده و اول قدمی است که به استقبال آن با جان و مال اهالی برداشته اند، و در تدارک و تهیه این امر محترم از بذل جان و مال مضایقه ندارند. و برای انتظام این نیت مقدس اولیای دولت محتاج به وجه بودند و گفتگویی با

دولتین متحابتین انگلیس و روس نموده بودند که از آنها استقراض نمایند. دولتین معزی الیهما نیز حاضر شده بودند که به قدر لزوم کارگشایی نمایند. از طرف قرین الشرف مقدس بندگان

اعلیحضرت اقدس شاهنشاه خلد الله ملکه مسئله را رجوع و اخطار به مجلس ملی فرمودند.

اهل مجلس محض پاس و حقوق شاهانه و حفظ شئون ملی و ملاحظات خیرخواهانه دولت و ملت قرض از خارجه را تصویب نمودند، عموم اهالی غیرتمند وطن پرست که خدای، حافظ و ناصرشان باد حتی مخدّرات محترمه در مجالس و مساجد و منابر به صدا درآمدند که این وجه را ولو اینکه مجاناً باشد و بلاعوض خودمان حاضریم که به دولت داده و از خارجه استقراض نشود.

لهذا اعضای مجلس شورای ملی چنین صلاح دانسته که بانک ملی تأسیس شود که اهالی ایران در آن بانک شرکت داشته باشند، هر کس به قدر قوه و حمیت وطن پرستی خود وجهی به عنوان سرمایه شرکتی در این بانک بگذارد، قبض و سهام دریافت دارد که بانک با این سرمایه داد و ستد، نماید حالاً و مالاً رفع حوائج دولت و ملت را بنماید.

مراتب به توسط حضرت مستطاب اجل اشرف آقای صدر اعظم مدظله العالی به عرض خاکپای مهر اعتلای مقدس شاهانه خلد الله ملکه و سلطانه رسیده، تأسیس این بانک را اجازه فرمودند، لهذا جمعی از وزرای عظام و رجال محترم و تجار با یک دیگر همراهی و اتحاد نموده و تشکیل این بانک را در صدد برآمدند و فعلاً سرمایه این بانک را در مبلغ (سی کرور تومان) معین نمودند که بعد لدی الاقتضاء به (صد کرور) تومان بالغ خواهد شد، تعداد مؤسسین این بانک صد نفراند که این یکصد نفر هر کدام از (پنج هزار تومان) الی (پنجاه هزار تومان) وجه سرمایه تأسیس داد، و خواهند داد، ولی عموم اهالی غیرتمند ایران از تمام ممالک محروسه مجاز و مختار است که در این بانک ملی به قدر قوه خود (از پنج تومان) الی هر میزانی که بخواهد وجه داده و شرکت، نماید قبض و (سهام) دریافت داشته و خیر دنیا و آخرتی را برای خود تحصیل نماید.

چون تا موقع نوشتن قوانین صحیحه و شرایط آن مدتی لازم است که از روی بصیرت و صحت و اعتبار موافق ترتیبات بانک های ملی ملل متمدنه ترتیبات اساس بانک فراهم شود و مبلغی عمده فعلاً دولتی که تأخیر و تعویق آن ممکن نیست لازم است و عموم اهالی وطن دوست عجله در راه انداختن وجه و دفع احتیاج دولت از استقراض از خارجه داشتند خواهش نمودند اعلانی نوشته شود و چندین محل برای تحویل دادن وجوهات معین شود(1).

امتیاز نامه بانک ملی در تهران

بسم الله الرحمن الرحيم چون اراده خواطر الهام مظاهر ملوکانه بر این علاقه فرموده

ص: 101

که محض تکمیل علائم رأفت و افتتاح ابواب ثروت و سعادت نسبت به قاطبه اهالی دولتخواه ایران اداره بانک ملی در تمام ممالک محروسه تأسیس و دایر شود - به موجب این فرمان همایون که از تاریخ شهر ذی الحجة الحرام یونت نیل 1324 شرف صدور می باشد دولت علیه ایران اجازه ایجاد بانک ملی به مؤسسین بانک مزبور مرحمت نموده و محض تشویق مؤسسین و امیدواری عموم ملت ایران امتیازات مندرجه در این فرمان همایون مطابق فصول مرقومه به بانک ملی واگذار می فرمایند

فصل اول - بانک ملی از شرکت عامه تبعه ایران تشکیل و ایجاد میشود که هرکس به تفاوت وجهی در بانک گذارده اسهام از بانک بگیرد.

(2) جمیع عایدات دیوانی از هر قبیل در طهران و سایر بلاد باید تحویل بانک ملی شود و تمام مخارج دولت از هر قبیل در این بانک و با حواله وزیر مالیه خواهد بود.

(3) بانک ملی می تواند معاملات زراعتی در املاک را قانون شروع مطاع انور بنماید همچنین خرید و فروش بروات تجارتي داخله و خارجه و قرض و استقراض را بتراضی براساس طرفین دایر نماید.

(4) مطابق قرار جداگانه که مرتب خواهد شد، حق انتشار بلیت رایج بانک در تمام ممالک محروسه بعد از انقضای مدت امتیاز بانک شاهنشاهی بالانحصار مخصوص بانک ملی خواهد بود.

(5) بانک حق دارد در تمام نقاط ایران احداث راه های آهن مطابق قراردادی که بعد مرتب خواهد شد، بنماید، و اگر کمپانی دیگری برای کشیدن راه آهن و شوسه تشکیل و حاضر گردد، بانک ملی با تساوی شروط حق تقدم را دارد.

(6) بانک ملی می تواند در اراضی موات و املاک دولتی اکتشاف و استخراج معادن نماید و از منافع و عواید آن بعد از وضع کلیه مخارج از 10 تا 100 به دولت علیه عاید دارد سایر شروط موجب قرارداد جداگانه است که بین دولت و بانک ملی معین خواهد شد، و گاه معادن طلا و نقره و جواهرات این بانک انکشاف و استخراج نماید حق دولت از منافع آن موجب قرارداد جداگانه خواهد بود.

(7) امتیاز غواصی در خلیج فارس و استخراج مروارید به بانک ملی ایران است، و بعد از رفع مخارج از (10-100) از منافع حاصله حق دولت خواهد بود.

(8) در مواقعی که برای مسکوکات رایجه نقره جهت ضرابخانه دولتی لازم بشود این بانک در آوردن نقره و فروش به ضرابخانه حق تقدم خواهد داشت با تساوی شرط.

(9) از آنجا که معاملات خزانه دولت راجع به این بانک است و در آتیه بلیت بانک هم به توسط این بانک منتشر خواهد شد لهذا دولت علیه حق مأمور نمودن دو نفر مفتش برای این بانک خواهد داشت و در تمام امور این بانک تفتیش و رسیدگی نماید. مفتشین مذکور هر وقت مقتضی بدانند می توانند انجمن اداره و انجمن عمومی شرکا را اخبار و احضار نمایند

- و در مشاورات آنها خود حاضر شده داخل مذاکرات بشوند، نیز هر زمان می توانند رسیدگی به دفاتر و محاسبات و معاملات بانک نمایند.
- (10) فروش و انتقال امتیازات مندرجه در این فرمان به تبعه و با شرکت خارجه از هر قبیل ممنوع است، و هکذا فروش انتقال سهام این بانک به تبعه خارجه قویاً ممنوع است اگرچه به وراثت یا تبدیل تابعیت باشد.
- (11) در مواردی که برای دولت علیه تنخواهی به طور استقراض لازم باشد این بانک به اندازه یک خمس سرمایه خود را به موجب قرارداد جداگانه به دولت قرض خواهد داد.
- (12) مدت امتیاز این بانک یکصد و ده سال است پس از انقضای مدت بانک حق دارد به همین شروط تجدید مدت نماید.

این صورت گویا مال قبل از امضای همایونی است و بعد از رسیدن نسخه نظامنامه مطبوعه صحیحه اگر مغایرتی دارد مجدداً نشر می دهیم

تأسیس بانک ملی در تهران (عصر قاجار)

بانک وطنی ایران رسماً در تهران باز شده و سرمایه آن سی کرور تومان (5 میلیون) لیره انگلیسی بوده. و از جمله امتیازات آن امتیاز راه اندازی معادن و ساختن راه های آهنی و سکوبندی بندرهای دریای پارس و دریای مازندران می باشد، و چهار کرور تومان به سود (یک درصد) به حکومت حسب الشروط قرض، داده مشروط بر اینکه جمیع واردات حکومت به واسطه بانک مذکور شده باشد، و چند هزار نفر از جوانان تبریز و پانصد نفر از جوانان (تهران) داخلی (سپاه ملی) شده و هم روزافزون اند، و گروهی از ایرانیان در تهران و تبریز و کرمانشاهان استعمال مال التجاره فرنگستان را مثل (چای و شکر) و غیرهما منافی وطن پرستی دانسته و امتناع می ورزند (1).

اسکناس های دوره قاجار

سری اول

سری اول اسکناس های دوره قاجار در عصر ناصرالدین شاه و با تصویر خود وی در سمت راست و شیر و خورشید در سمت چپ و در پشت ONE و در قسمت بالا THE IMPERIAL BANK OF PERSIA با امضاهای ژوزف رینو-آ-وود و با ارزش یک تومان و سپس 1000، 500، 100، 50، 25، 20، 10، 5، 3، 2، 1 تومانی در چاپخانه های براد بوری ویلینسون و شرکا در انگلستان به چاپ رسید.

ص: 103

1- حق انحصاری انتشار اسکناس تا تاریخ 23 اردیبهشت 1309 ه. ش با بانک شاهنشاهی بود. در این تاریخ به موجب قراردادی که بین دولت ایران و بانک مزبور منعقد گردید حق انحصاری انتشار اسکناس از این بانک سلب و به بانک ملی ایران واگذار گردید. ابراهیم تیموری. همان، ص 207.

در اسکناسهای سری دوم تصویر ناصرالدین شاه در سمت راست، و فیلیگران در سمت چپ به استثنای یک، تومان تصویر شاه در سمت چپ و فیلیگران در سمت راست به امضاهای والتر - موری - و با ارزش 1، 2، 5، 10، 50، 100 تومان در چاپخانه های نامبرده در طی سال های 1303 - 1311 ه. ق. به چاپ و منتشر شد در اسکناس های این دوره مهر محل ادا نیز قید گردیده بود مثلاً: «فقط در شیراز ادا خواهد شد.»

بانک ملی ایران

بانک ملی ایران در 17 شهریور 1307 تأسیس شد (1) و همانند یک بانک بازرگانی به عملیات بانکی اشتغال ورزید تا این که در اسفندماه سال 1310 حق انتشار اسکناس که در سال 1267 به موجب قرارداد منعقد به مدت شصت سال به بانک شاهنشاهی ایران (تأسیس شده توسط انگلیسی ها) واگذار شده بود و هنوز در اختیار این بانک قرار داشت توسط دولت ایران با پرداخت مبلغ 200 هزار لیره به عنوان خسارت از بانک شاهی بازپس گرفته و به بانک ملی ایران واگذار شد.

ص: 104

1- سید جلال الدین میرمطهری نشریه سپهر شماره 40 آذر 1372 ش، صص 38-39.

از اول سال 1311 به جای اسکناس های بانک شاهی اسکناس هایی با نام و آرم بانک ملی ایران به گردش درآمد. از آن هنگام بانک ملی ایران هم به صورت بانک ناشر اسکناس و هم به شکل بانک بازرگانی به فعالیت خود ادامه داد تا این که در سال 1317 با تغییراتی که در اساسنامه بانک به عمل آمد بانک ملی ایران هم وظایف بانک ملی ایران و هم وظایف بانک مرکزی و هم عملیات یک بانک بازرگانی را برعهده گرفت(1).

اسکناس در دوره پهلوی

دوره رضاشاه (1304 - 1320 ه. ش.).

سری اول

اسکناس های این سری با تصویر رضاشاه با کلاه پهلوی و به امضای دکتر کورت لیندن بلات (به لاتین) - رئیس بانک ملی - و دکتر علی علامیر - مفتش دولتی و با ارزش 5، 10، 20، 50، 100 و 500 ریال در سال 1311 ه. ش و در چاپخانه اسکناس آمریکا به چاپ رسید. در حاشیه پنج ریال - اردیبهشت 1311 -، ده ریال - 1 مرداد 1311 -، صد و پانصد ریال - 1 مرداد 1311 - درج گردیده بود. در این سری اسکناس ها به جای ته نقش (فیلدگران)، نقش شیر و خورشید با شمشیر و تاج در پنج ریال در پشت سمت چپ، ده و بیست و پنجاه ریال در وسط و در صد و پانصد ریال در پشت و سمت چپ حک شده است.

سری دوم و سوم

با تصویر نیم رخ از رضاشاه با کلاه پهلوی و به امضاهاى عبدالحسین هژیر - مفتش دولتی در بانک ملی و حسین علا - بانک ملی ایران - امضا به فارسی و لاتین درج گردیده،

ص: 105

1- مرتضی والی نژاد. سیری در تاریخچه نظام بانکی در ایران سال پنجم شماره 16، بهمن 1380، ص 75.

این اسکناس ها با ارزش 10، 20، 50، 100، 500 و 1000 در شرکت چاپ اسکناس آمریکا و در سال 1314 ه. ش به چاپ رسیده است و در بعضی از اسکناس ها به جای ته نقش تصویر شاه آمده است. در سری سوم نیز به امضای رضاقلی امیر خسروی - مدیرکل - و عبدالحسین هژیر - مفتش دولت - و با ارزش 5، 10، 20، 50، 100 و 1000 ریال منتشر شد. این اسکناس ها در سال 1314 ه. ش و در چاپخانه اسکناس آمریکا به چاپ رسید، و ته نقش همانند سری قبل بود.

بین سری سوم و چهارم اسکناس با ارزش 500 ریال با تصویر رضاشاه با کلاه کاسکت چاپ شد که فیلیگران آن تصویر نیم رخ رضاشاه و روی اسکناس اصطلاح SPECIMENEN به رنگ قرمز، چاپ ولی این اسکناس عرضه نشده است.

سری چهارم و پنجم

با تصویر نیم رخ رضاشاه و بدون کلاه این اسکناس ها با امضای رضاقلی امیر خسروی مدیر کل - و عبدالحسین هژیر - مفتش دولت - با شماره و نام بانک در پشت اسکناس به لاتین (بدون مهر) در سال 1315 ه. ش. در فرانسه چاپ شده است. نوبت «ب» آن در سال 1316 ه. ش. و نوبت «ج» در فاصله سال های 1319 تا 1321 ه. ش. چاپ شده است. ارزش این اسکناس ها 5، 10، 20، 50 و 100 ریال بوده و ته نقش آنها تاج بوده است ولی در اسکناس های 100 و 1000 ریال ته نقش نیم رخ رضا شاه در اسکناس های سری پنجم (اسکناس های 5، 10، 50 ریالی) ته نقش تاج و در اسکناس های 100 و 1000 ریالی همانند اسکناس های سری چهارم بود.

سری ششم

اسکناس های این سری نیز با تصویر نیم رخ رضا شاه و بدون کلاه چاپ شد و تفاوت آن با سری قبل این بود که پشت اسکناس ها شماره به لاتین آورده شده ولی نام بانک ملی ایران در پشت اسکناس نیز به فارسی نوشته شده بود و به جای کلمه «مفتش دولت» «بازرس دولت» نوشته شده بود همچنین در این سری اسکناس 500 ریال نیز چاپ شد که ته نقش آن نیم رخ رضاشاه بود. تاریخ 11 فروردین 1317 و در زیر آن پنج پهلوی و در ذیل 1000 ریال «فروردین 1317» و ده پهلوی در هر دو طرف اسکناس نوشته شده بود.

سری هفتم و هشتم

اسکناس های این سری نیز همانند سری قبل بود با این تفاوت که روی اسکناس های 100، 500 و 1000 ریال ته نقش نیم رخ رضا شاه پهلوی و روی صد ریال یک پهلوی، پانصد ریال پنج پهلوی و هزار ریال ده پهلوی نوشته شده بود همه شماره های رو و پشت این اسکناس ها

به فارسی بود. اسکناس های این سری در چهار نوبت طی سال های 1319 تا 1321 چاپ شده و ته نقش آن همانند سری های قبل بود.

دوره پهلوی دوم (از سال 1320 تا 1357)

سری اول و دوم

با استفاده از تصاویر سری قبل و تصویر محمدرضا پهلوی و با امضای ابوالحسن ابتهاج- مدیر کل - و علی بامداد - بازرس دولت - و با ارزش 5 ، 10 ، 20 و 100 ریال، در سال 1323 ه. ش. در چاپخانه هاریسون (انگلستان) به چاپ رسید. یک طرف اسکناس ها بانک ملی ایران به فارسی و پشت آن BANK MELLI IRAN نوشته شده است، اما کلیه شماره ها به فارسی می باشد. سری دوم اسکناس ها همانند سری قبل بود با این تفاوت که در این سری اسکناس 500 ریال در سال 1325 به چاپ رسید و ته نقش این اسکناس ها «تاج» بود.

سری سوم

اسکناس ها با تصویر محمدرضا پهلوی و در بعضی از اسکناس ها مثل 10 ریال با زمینه آبی و بنفش و 100 ریال پررنگ و کم رنگ چاپ شد ته نقش این اسکناس ها نیم رخ محمدرضا پهلوی بود. اسکناس های این سری در فاصله سال های 1327 تا 1330 ش. چاپ و منتشر شده است.

سری چهارم

روی اسکناس ها همانند سری قبل و اسکناسهای 10 ، 20 ، 200 ریال با امضاهای ابراهیم زند - مدیر کل - و احمد رضوی - بازرس دولت - ؛ و اسکناس های 50 و 100 ریال به امضای ابراهیم زند - مدیر کل و محمدعلی وارسته - بازرس دولت - بود، و ته نقش این اسکناس ها نیم رخ محمدرضا پهلوی بود. اسکناس های این سری در سال 1330 ه. ش منتشر شدند .

سری پنجم و ششم

روی اسکناس ها تصویر محمدرضا پهلوی؛ در اسکناس های 10 ، 20 و 100 ریال با امضاهای علی اصغر ناصر - مدیر کل - و نظام الدین امامی - بازرس دولت - و در اسکناس 50 ریال امضاهای علی اصغر ناصر - مدیر کل - و نصر الله جهانگیر - بازرس دولت - حک شده، ته نقش اسکناس ها همانند سری قبل بوده. این سری اسکناس ها در سال 1332 ه. ش. چاپ و منتشر شده است. سری ششم در سال 1333 اسکناس هایی با ارزش 10 ، 20 ، 50 و 100 ریال به چاپ رسید. سایر مشخصات این سری همانند سری پنجم بود.

ص: 107

روی اسکناس های این سری تصویر نیم رخ محمدرضا پهلوی؛ و با امضاهاى ابراهيم كاشانى -مدیر کل - و محمدرضا ویشكایی - بازرس دولت - نقش بسته است. اسکناس ها با ارزش 10، 20، 200 ریال منتشر شده و تاریخ انتشار آن در سال 1337 ه. ش. بود. ته نقش این اسکناس ها نیز تصویر نیم رخ محمدرضا پهلوی بود.

(از 7 خرداد 1339 ه. ش به موجب، قانون وظیفه چاپ و نشر اسکناس به بانک مرکزی سپرده شد، از این رو ابتدا تاریخچه ای از بانک مرکزی می آوریم و سپس به سیری در چاپ و نشر اسکناس توسط این بانک خواهیم پرداخت).

تاریخچه بانک مرکزی ایران

تحولات سریع بانکداری و اهمیت روزافزون نقش بازار پول و سرمایه در اقتصاد کشور در دهه 1330، تدوین مقررات جامعی را که ناظر بر عملیات بانکی و پولی باشد، اجتناب ناپذیر ساخت و به دلیل تناقضی که بین بانک ملی ایران به عنوان بانک تجاری و وظایف و مسئولیت های آن در مقام بانک مرکزی وجود داشت ایجاد یک مؤسسه مستقل برای حفظ ارزش پول تنظیم، اعتبارات نشر اسکناس و ضرب پول فلزی و اعمال نظارت بر شیوه عملیات بانک ها مورد توجه قرار گرفت (1).

همانطور که گفته شد فکر تدوین قانون جامع پولی و بانکی کشور و تأسیس بانک مرکزی ایران به منظور تنظیم حجم پول اعتبار و حفظ ارزش پول اجرای سیاست پولی و نظارت بر سیستم بانکی مورد توجه مقامات اقتصادی کشور قرار گرفت تا پس از گذشت 74 سال از شروع فعالیتهای بانکی در ایران بانک مرکزی با سرمایه ای معادل 3/6 میلیارد ریال در سال 1339 تأسیس گردید (2).

تأسیس بانک مرکزی ایران

به موجب فصل سوم قانون بانکی و پولی کشور که در 7 خرداد ماه 1339 به تصویب مجلس شورای ملی رسید (3)، بانک مرکزی ایران در 18 مرداد همان سال رسماً تأسیس شد. (4) وظایف آن به شرح زیر بود:

ماده 28 - به منظور حفظ ارزش پول و تنظیم اعتبارات مؤسسه مستقلی به نام بانک

ص: 108

1- محمد و محمود بهمنی. بانکداری داخلی (تجهیز منابع پولی): (تهران: مؤسسه عالی بانکداری ایران بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، 1379 ش)، ص 25

2- فریدون نوین فرح بخش همان ص 12

3- محمد و محمود بهمنی همان، ص 25

4- احمد رفیعی. بانک و بانکداری تهران چاپخانه، بهمن 1351 ش، صص 148-151.

مرکزی ایران تشکیل می گردد که دارای حقوق انحصاری انتشار اسکناس و پول فلزی خواهد بود.

1 - مرکز اصلی بانک مرکزی ایران تهران است ولی در صورت اقتضای مصالح عالیه

کشور می تواند به موجب تصویبنامه هیأت وزیران از مرکز به محل دیگری تغییر کند.

2 - بانک مرکزی می تواند شعب یا نمایندگی در هر جا ضروری بداند تأسیس نماید، و یا به بانک ملی ایران نمایندگی، بدهد به موجب ماده 30 سرمایه بانک مرکزی سه میلیارد و ششصد میلیون ریال تعیین شده که از طرف محل تفاوت ارزیابی پشتوانه تأمین شده است :

الف - نگاهداری حساب برای دولت و شهرداری ها و مؤسسات دیگر که تمام و یا قسمتی از سرمایه آنها متعلق به دولت می باشد و انجام کارهای بانکی آنها و قانوناً صندوق دار آنها می باشد .

ب - انجام کلیه عملیات مربوط به اسناد قرضه دولت طبق قرارداد با وزارت دارایی .

ج - در مؤسسات مالی بین المللی نماینده دولت بوده در اجرای موافقت نامه های مالی و بازرگانی بین دولت و سایر کشورها قراردادهای پرداخت منعقد و به حساب دولت اجرا خواهد نمود. دولت می تواند برای جبران زیان احتمالی ناشی از تبدیل ارز و یا عدم وصول مطالبات و اعتبارهای اعطا شده یا نظایر آن که ممکن است در اجرای اینگونه قراردادها پیش آمد کند اسناد خزانه صادر و به بانک مرکزی ایران تسلیم نماید.

د - حفظ موازنه ارزی کشور و در صورت لزوم پیشنهاد تنظیم مقررات مربوط به معاملات ارزی به شورای پول و اعتبار. مقررات مزبور پس از تصویب هیأت وزیران قابل اجرا خواهد

بود.

ه- افتتاح و نگهداری حساب جاری نزد بانک های خارجه و یا نگاهداری حساب بانک های داخله و خارجه نزد خود و انجام کلیه عملیات مجاز بانکی دیگر و تحصیل اعتبارات در داخله و خارجه به حساب خود و یا به حساب بانک های داخلی. عملیات بانک مرکزی به موجب ماده 32 قانون به قرار زیر است:

الف) کلیه معاملات مربوط به طلا و ارز .

ب) تنزیل مجدد بروات و اسناد بازرگانی و اسناد وام های صنعتی و کشاورزی که از طرف بانک های ثبت شده در ایران ارایه می شود و یا اعطای وام و اعتبارات به آنها .

ج) اعطای وام به دولت با تضمین دولت و یا تضمین اعتبارات اعطایی به دولت یا به اشخاص ثالث به ضمانت دولت طبق قانون و یا صدور اوراق قرضه در مقابل این گونه وام ها طبق قرارداد جداگانه با وزارت دارایی. دولت قبل از تقدیم هرگونه محاسبه وام به مجلسین نظر صریح شورای پول و اعتبار را تحصیل و ضمیمه لایحه خواهد نمود.

د) خرید و فروش اوراق قرضه صادر یا تضمین شده از طرف دولت و یا اوراق قرضه

صادره یا تضمین شده از طرف دولتهای خارجی و یا مؤسسات مالی معتبر.

ارکان بانک به موجب ماده 34 عبارتند از مجمع عمومی، رئیس کل شورای پول و اعتبار، هیأت عامل، هیأت نظارت اندوخته اسکناس هیأت نظارت بازرس دولت. مجمع عمومی بانک از اعضای شورای پول و اعتبار، هیأت عامل هیأت نظارت و بازرس دولت تحت ریاست وزیر دارایی تشکیل می شود.

وظایف مجمع عبارت است از: رسیدگی و اظهار نظر درباره گزارش وضع بانک که رئیس کل بانک به مجمع داده، انتخاب هیأت نظارت، تصویب ترازنامه بانک و پیشنهاد تقسیم سود تصویب گزارش سالیانه عملیات بانک قبل از تقدیم به هیأت دولت، اتخاذ تصمیم نهایی نسبت به نظریات و تصمیمات هیأت نظارت.

در ماده 37 ذکر شده که تصمیمات مجمع عمومی در صورتی معتبر است که اکثریت هر یک از دو گروه شورای پول و اعتبار و هیأت نظارت حاضر باشند. تصمیم ها به اکثریت آرای عده حاضری که حق رأی رئیس جزو آن است قابل اجرا می باشد. و در ضمن هیأت عامل هیأت نظارت و بازرس دولت در مجمع عمومی حق رأی ندارند. رئیس کل بانک به پیشنهاد وزیر دارایی و تصویب هیأت وزیران به موجب فرمان ملوکانه برای مدت سه سال منصوب، و انتخاب مجدد او بلامانع است. رئیس کل بانک علاوه بر ریاست شورای پول و اعتبار، عضویت شورای عالی اقتصاد را نیز خواهد داشت.

در ماده 139 اختیارات رئیس کل بانک چنین بیان شد: رئیس کل بانک بالاترین مقام اداری بانک بوده و علاوه بر اختیار استخدام و تعلیق و یا اخراج کارمندان و مستخدمین و تعیین شغل و تعیین حقوق و ترفیع آنها و به طور کلی انجام تمام امور داخلی و اداری در حدود آیین نامه ها و بودجه ای که به تصویب شورای پول و اعتبار خواهد رسید دارای وظایف و اختیارات ذیل می باشد:

الف - اجرای تصمیمات شورای پول و اعتبار و هیأت عامل بانک.

ب- نظارت بر اجرای این قانون و اساسنامه و آیین نامه های بانک.

ج - نمایندگی بانک در کلیه مراجع قضایی و یا غیر قضایی با حق وکیل.

د- اتخاذ تصمیم نسبت به کلیه امور جاری بانک که این را قانون صراحتاً جزو وظایف و اختیارات سایر ارکان بانک قرار نداده است.

ه- تفویض قسمتی از اختیارات خود و حق امضا به قائم مقام و معاونین و یا کارمندان دیگر.

و - تقدیم گزارش از وضع حساب های بانک به مجمع عمومی و شورای پول و اعتبار.

ز - آگاه ساختن هیأت نظارت از کلیه تصمیمات شورای پول و اعتبار (1).

ص: 110

وظایف بانکهای مرکزی در حال حاضر

هم اکنون بانک های مرکزی دو وظیفه اصلی یعنی انتشار اسکناس و حفظ ارزش پول را برعهده دارند(1). این بانک ها در انجام صحیح و کامل این دو وظیفه خطیر موظفند که بر حجم پول در جریان نظارت دقیق داشته باشند و در تنظیم سیاست های اعتباری و الزام سایر بانک ها به پیروی از این سیاست ها تلاش کنند.

بنابراین بانک مرکزی به عنوان نگاهبان ارزش پول کشور و مسئول سیاست های پولی به موازات نظارت بر انتشار اسکناس ملزم است بر انتشار پول تحریری و روند عملیات سپرده بانکها نظارت کامل داشته باشد.

به منظور انجام وظایف و اجرای مسئولیت های مزبور 4 ابزار کار در اختیار بانک های

مرکزی قرار دارد:

(1) سپرده قانونی و تعیین ضریب آن

(2) سیاست بازار باز

(3) تغییر نرخ تنزیل

(4) تنزیل مجدد

اسکناس های منتشر شده توسط بانک مرکزی

همانطور که پیش از این نیز ذکر شد در تاریخ 17 خرداد 1339 ه. ش. با تصویب مجلس شورای ملی بانک مرکزی تأسیس و در 18 مرداد همان سال رسماً تشکیل شد و به موجب ماده 1-28 حق انحصار انتشار اسکناس و پول فلزی به این بانک واگذار گردید. بانک مرکزی پس از گذشت یک سال در راستای وظایف خود اولین سری اسکناس را چاپ و منتشر کرد.

سری های اسکناس چاپ شده بعد از تأسیس بانک مرکزی

سری اول

روی اسکناس های این سری تصویر محمدرضا پهلوی با امضاهای عبدالباقی شجاعی - وزیر دارایی - و ابراهیم کاشانی - رئیس کل بانک مرکزی - حک شده بود. ارزش اسکناس ها 10 و 20 ریال بود. تاریخ انتشار در ذیل اسکناس ها سال 1340 قید گردیده، ته نقش این اسکناس ها تصویر نیم رخ محمدرضا پهلوی بود.

سری دوم

روی اسکناس های این سری نیز تصویر محمدرضا پهلوی و با امضاهای عبدالحسین بهنیا - وزیر دارایی - و علی اصغر پورهمایون - رئیس کل آمده - و با ارزش 50 ، 500 و 1000

1- مرتضى والى نژاد همان، صص 76-77.

ریال منتشر شد. تاریخ انتشار در ذیل اسکناس ها سال 1341 ه. ش. قید گردیده، ته نقش این اسکناس ها تصویر نیم رخ محمدرضا پهلوی بود.

سری سوم، چهارم و پنجم

اسکناس های این سری نیز همانند سری قبل و با ارزش 50 و 100 ریال بود و تفاوت این سری با، قبل امضاهاى مهدى سمیعی - رئیس کل بانک مرکزی - و قید شدن سال انتشار این اسکناس ها (1343 ه. ش.) می باشد. ته نقش اسکناس ها نیز تصویر نیم رخ محمدرضا پهلوی می باشد. سری چهارم اسکناس هایی با ارزش 20، 50، 200، 500 و 1000 ریالی بود و مابقی مشخصات همانند سری سوم بود و در سری پنجم با امضای امیرعباس هویدا - وزیر دارایی - و ارزش اسکناس ها 20، 50 و 100 ریالی بود و در سری «آ» در 100 ریالی نخ اسکناس پیدا بود.

سری ششم

روی اسکناس ها تصویر محمدرضا پهلوی و با امضاهاى جمشید آموزگار - وزیر دارایی - و مهدى سمیعی - رئیس کل - بود. ارزش اسکناس ها 20، 50، 100، 200، 500، 1000 و 5000 ریال و ته نقش این اسکناس ها نیم رخ محمدرضا پهلوی بود.

سری هفتم و هشتم

روی اسکناس ها تصویر محمدرضا پهلوی و با امضاهاى جمشید آموزگار - وزیر دارایی - و خداداد فرمانفرما - رئیس کل بود. ارزش اسکناس ها 50، 100 و 200 ریال، و ته نقش اسکناس ها تصویر نیم رخ محمدرضا پهلوی بود. در سری هشتم مشخصات اسکناس همانند سری هفتم، بود فقط اسکناس هایی با ارزش 100، 200، 500، 1000 و 5000 ریال به

چاپ رسید.

سری نهم و دهم

روی اسکناس ها تصویر محمدرضا پهلوی و با امضاهاى جمشید آموزگار - وزیر دارایی - و مهدى سمیعی - رئیس کل - حک شده، ارزش اسکناس ها 100، 200، 500، 1000 و 10000 ریال بود. ته نقش اسکناس ها نیم رخ محمدرضا پهلوی بود. در سری دهم اسکناس هایی با ارزش 50 و 100 ریال در سال 1350 چاپ و منتشر شد.

سری یازدهم

سری یازدهم نیز همانند سری قبل بود و فقط امضای عبدالعلی جهانشاهی به عنوان - رئیس

کل - را داشت و ارزش اسکناس ها 50، 100، 200، 500، 1000، 5000 و 10000 ریال و تاریخ چاپ اسکناس ها سال 1350 بود. پشت اسکناس 10000 ریالی تصویر نمای مجلس شورای ملی سابق - واقع در میدان بهارستان - ترسیم گردید.

سری دوازدهم

اسکناس این سری با تصویر محمدرضا پهلوی و در دو نوبت «الف» و «ب» به ترتیب طی دو سال 1353 و 1354 شمسی به چاپ رسید اسکناس های سری الف به امضاهای جمشید آموزگار - وزیر دارایی - و محمد یگانه - رئیس کل - چاپ شده، در این نوبت فقط اسکناسی با ارزش 50 ریال به چاپ رسید، و در سری «ب» به امضاهای هوشنگ انصاری - وزیر دارایی - و محمد یگانه - رئیس کل - و با ارزش 50، 100 (به دو صورت شماره روی ته نقش و خارج از ته نقش) 200، 500، 1000، 5000، 10000 ریال و با ته نقش نیم رخ محمدرضا بود.

سری سیزدهم و چهاردهم

اسکناس های سری سیزدهم با تصویر محمدرضا و با امضاهای هوشنگ انصاری - وزیر دارایی - و حسنعلی مهران - رئیس کل - و با ارزش 20، 50، 100، 200، 500، 1000، 5000 و 10000 ریال و ته نقش کلیه اسکناس ها نیم رخ تصویر محمدرضا پهلوی بود. (100 ریالی چاپ این سری به مناسبت یادبود پنجاهمین سال سلسله پهلوی در سال 1355 منتشر شد، با تصویر محمدرضا و رضا شاه و پشت اسکناس نماد پنجاهمین سال سلطنت پهلوی به چاپ رسیده بود. در سری چهاردهم اسکناس هایی با ارزش 20، 50، 100، 200، 500 و 1000 ریال و با امضای محمد یگانه - وزیر دارایی - و مابقی مشخصات همانند سری سیزدهم بود.

سری پانزدهم

اسکناس های این سری تصویر محمدرضا پهلوی و با امضای محمد یگانه - وزیر اقتصاد و دارایی - و یوسف خوش کیش - رئیس کل - و با ارزش 20، 50، 100، 200، 500، 1000، 5000 و 10000 ریالی به چاپ رسید و ته نقش آنها تصویر نیم رخ محمدرضا پهلوی بود. از اسفند 1357 شمسی - پس از پیروزی انقلاب اسلامی - اسکناس های رایج و در، جریان با پوشاندن صورت و فیلیگران (ته نقش) آنها در اندازه های مختلف سورشارژ

شدند .

در آستانه پیروزی انقلاب اسلامی به دلیل عوامل متعددی از قبیل انتقال سپرده ها به خارج از کشور سلب اعتماد عمومی نسبت به بانک ها و معوق ماندن مطالبات بانک ها اغلب بانک های خصوصی در وضعیتی قرار داشتند که با وجود کمک های بانک مرکزی، عملیاتشان متوقف و یا خطر ورشکستگی آنها را تهدید می کرد. در چنین شرایطی « لایحه قانون ملی شدن بانک ها » و « لایحه قانونی ملی شدن مؤسسات بیمه و مؤسسات اعتباری » در سال 1358 از تصویب شورای انقلاب اسلامی ایران گذشت و مالکیت 28، بانک 16 شرکت پس انداز و وام مسکن و 2 شرکت سرمایه گذاری از بخش خصوصی سلب و به دولت واگذار شد.

در هنگام ملی شدن، بانک ها شبکه بانکی کشور متشکل از 36 بانک بود. از این تعداد 7 بانک دارای فعالیت های تخصصی 26 بانک فعالیت های تجاری و 3 بانک فعالیت های گسترش ناحیه ای بودند که از لحاظ سرمایه به سه گروه دولتی خصوصی (سرمایه صددرصد ایرانی) و مختلط (سرمایه مشترک ایرانی و خارجی) تقسیم شده بودند. از این رو گسترش غیر اصولی و بدون برنامه شبکه بانکی در فاصله سال های 1352 - 1357، اعمال کنترل و نظارت لازم بر بانک ها و همچنین اجرای صحیح و کامل سیاست های پولی و اعتباری را با مشکلات متعددی روبه رو کرده بود. در هنگام ملی شدن بانک ها، شبکه بانکی از حیث تعداد واحدهای بانکی بیش از نیاز گسترده شده بود و تراکم واحدهای بانک از نقطه نظر جغرافیایی غیر بهینه بود؛ و در نتیجه مشکلات و نارسایی هایی را به وجود آورده بود که

عمده ترین آنها عبارت بودند از:

-بالا بودن هزینه های نیروی انسانی و اداری (هزینه های غیر بهره ای)

-اتلاف منابع مالی و نیروی انسانی

-افزایش نرخ سودآوری گروهی از بانک ها از راههای نامتعارف

-کسری منابع مالی گروهی از بانک ها و تأمین آنها از طریق اخذ وام های خارجی با هزینه های بسیار به دلیل نبود رابطه صحیح مالی بین بانک ها

-ایجاد پاره ای مشکلات در زمینه اجرای صحیح سیاست های پولی و اعتباری به علت تعداد واحدهای اجرا کننده (بانک ها) و نبود هماهنگی احتمالی میان مدیران این واحدها

-از این رو در مهرماه 1358 شورای انقلاب اسلامی ایران با هدف اصلاح شبکه بانکی و به منظور تعیین ارکان و سازمان جدید بانک ها «لایحه قانونی اداره امور بانک ها» را تصویب کرد. به استناد ماده 17 این قانون مجمع عمومی بانک ها در تاریخ بیست و پنجم مهرماه 1358 طرح ادغام بانک ها را از تصویب گذراند. این طرح با وجود نارسایی هایی که داشت، از تاریخ دوم دی ماه همان سال به مرحله اجرا درآمد و براساس آن تعداد بانک های کشور از 36 بانک به 9 بانک تقلیل یافت(1).

انتشار اسکناس پس از انقلاب اسلامی

سری اول

در نوبت «الف» سورشارژ روی تصویر شاه و شیر و خورشید روی فیلیگران به رنگ سیاه حک شد. این اسکناس ها به امضای هوشنگ انصاری - وزیر اقتصاد و دارایی - و حسنعلی مهران - رئیس کل - با ارزش 50 (در چهار نوبت)، 500، 1000 (در دو نوبت) و 5000 ریال و در نوبت «ب» با همان مشخصات قبلی و در سال 1358 به چاپ رسید ولی امضای روی اسکناس ها امضای محمد یگانه - وزیر اقتصاد و دارایی - و حسنعلی مهران - رئیس کل - قبل از انقلاب بود.

در نوبت «ج» به همان ترتیب نوبت قبلی بود و ارزش اسکناس ها 50، 100، 500، 1000 و 5000 ریال، بود و کلیه اسکناس های این سری شیر و خورشید روی فیلیگران به رنگ سیاه حک شده بود.

سری دوم

نوبت «الف» - در اسکناس های این نوبت سورشارژ روی تصویر شاه به رنگ سیاه و با امضاها هوشنگ انصاری - وزیر دارایی - و محمد یگانه - رئیس کل - [هوشنگ انصاری در سال 1353

ص: 115

1- فریدون نوین فرحبخش راهنمای اسکناس های ایران، (تهران نشر فرح بخش، 1384ش)، ص 8.

وزیر اقتصاد و دارایی و محمد یگانه از 1352 تا 1354 شمسی رئیس کل بانک مرکزی بودند، در حالی که این اسکناس ها در سال 1358 شمسی چاپ شد و وزیر اقتصاد و دارایی ابوالحسن بنی صدر و رئیس کل بانک مرکزی علیرضا نبوی، بود ارزش اسکناس این نوبت 200 ریال بود.

در نوبت «ب» سورشارژ فقط روی تصویر شاه به رنگ سیاه و با امضاهای هوشنگ انصاری - وزیر اقتصاد و دارایی - و حسنعلی مهران - رئیس کل - [هوشنگ انصاری وزیر دارایی در سال 1353 و حسنعلی مهران از سال 1354 تا 1356 رئیس کل بانک مرکزی بودند] و در این زمان ابوالحسن بنی صدر وزیر اقتصاد و دارایی و علیرضا نبوی رئیس کل بانک مرکزی بود، نوبت «ب» سورشارژ فقط روی صورت به رنگ سیاه و با امضای هوشنگ انصاری - وزیر اقتصاد و دارایی - و حسنعلی مهران - رئیس کل - وزرای دوره پهلوی و با ارزش 20، 50، 200، و 1000 ریال و در چند نوبت به چاپ رسید.

نوبت «ج» نیز به همان ترتیب قبلی و با امضای محمد یگانه و حسنعلی مهران در سال 1358 به چاپ رسید.

نوبت «د» به همان ترتیب سری قبل و با امضای محمد یگانه و یوسف خوش کیش، در

سال 1358 به چاپ رسید.

سری سوم

نوبت «الف»؛ سورشارژ روی صورت و جمله کتیبه ای «جمهوری اسلامی ایران» روی فیلیگران به رنگ های مختلف با امضای هوشنگ انصاری و حسنعلی مهران با ارزش 50،

و ریالی در چند دفعه چاپ شد.

نوبت «ب» به همان ترتیب نوبت الف فقط امضاهای محمد یگانه و یوسف خوش کیش حک شد و نیز «کتیبه» جمهوری اسلامی ایران به رنگ مشکی - بنفش روی ته نقش چاپ شد. در این نوبت اسکناس 200 ریالی که روی آن بارگاه امام رضا (ع) در سمت راست و مهر شیر و خورشید در سمت چپ با امضای علی اردلان - وزیر اقتصاد و دارایی - محمدعلی مولوی - رئیس کل - و پشت اسکناس نیز از کلیشه سری سیزدهم به نام «آزادی» به جای «شهادت» بود چاپ شد.

سری چهارم

اسکناسهای این سری با تصویر بارگاه امام رضا (ع) و عبارت کتیبه ای «جمهوری اسلامی ایران» با زمینه تیره و خط روشن روی اسکناس و آرم انقلاب اسلامی (21 ستاره) به شکل دایره در پشت اسکناس به منظور پوشاندن ته نقش داخل، کاغذ و به امضای علی اردلان - وزیر اقتصاد و دارایی - و محمدعلی مولوی - رئیس کل - و با ارزش 200 ریال (در چند نوبت با ته نقش های تصویر شاه شیر و خورشید و آرم جمهوری اسلامی ایران)

وزیر

500، 1000، 5000 و 10000 ریالی به چاپ رسید سورشارژ جمهوری اسلامی ایران و آرم انقلاب اسلامی بر روی اسکناس های 200 و 5000 ریالی در چاپخانه و به رنگ اصلی اسکناس زده شد. سورشارژ روی اسکناس های 500 و 1000 و 10000 ریال در تهران روی اسکناس ها زده شد در نتیجه انواع مختلف اشتباهات عمدی یا سهوی برای فروش به مجموعه داران پیش آمد واریته رنگها بسیار زیاد دیده می شود.

فیلیگران اسکناسهای 10000 ریالی به دو شکل نیم رخ محمدرضا پهلوی و شیر و خورشید است.

سیری در تاریخچه اسکناس ۱۱۷

اسکناس سورشارژ شده بعد از انقلاب اسلامی

ملی شدن بانکها پس از انقلاب اسلامی

در آستانه پیروزی انقلاب اسلامی، به دلیل عوامل متعددی از قبیل انتقال سپرده‌ها به خارج از کشور، سلب اعتماد عمومی نسبت به بانکها و معوق ماندن مطالبات بانکها، اغلب بانکهای خصوصی در وضعیتی قرار داشتند که با وجود کمکهای بانک مرکزی، عملیاتشان متوقف و یا خطر ورشکستگی آنها را تهدید می‌کرد. در چنین شرایطی «لایحه قانون ملی شدن بانکها» و «لایحه قانونی ملی شدن مؤسسات بیمه و مؤسسات اعتباری» در سال ۱۳۵۸، از تصویب شورای انقلاب اسلامی ایران گذشت و مالکیت ۲۸ بانک، ۱۶ شرکت پس‌انداز و وام مسکن و ۲ شرکت سرمایه‌گذاری از بخش خصوصی سلب و به دولت واگذار شد. در هنگام ملی شدن بانکها، شبکه بانکی کشور متشکل از ۳۶ بانک بود. از این تعداد ۷ بانک دارای فعالیت‌های تخصصی، ۲۶ بانک فعالیت‌های تجاری و ۳ بانک فعالیت‌های گسترش ناحیه‌ای بودند که از لحاظ سرمایه به سه گروه دولتی، خصوصی (سرمایه صددرصد ایرانی) و مختلط (سرمایه مشترک ایرانی و خارجی) تقسیم شده بودند. از این‌رو گسترش غیراصولی و بدون برنامه شبکه بانکی در فاصله سال‌های ۱۳۵۲-۱۳۵۷، اعمال کنترل و نظارت لازم بر بانکها و همچنین اجرای صحیح و کامل سیاست‌های پولی و اعتباری را با مشکلات متعددی روبه‌رو کرده بود. در هنگام ملی شدن بانکها، شبکه بانکی از حیث تعداد واحدهای بانکی، بیش از نیاز گسترده شده بود و تراکم واحدهای بانک از نقطه نظر جغرافیایی غیربهبوده بود؛ و در نتیجه مشکلات و نارسایی‌هایی را به وجود آورده بود که

به منظور پوشش نیمرخ شاه در فیلیگران اسکناس روی پشت اسکناس با دو نوع شیر و خورشید پوشیده شدند. در اسکناس نوع (1) در روی اسکناس به رنگ بنفش کمرنگ و در پشت اسکناس به قطع کوچک تر و به رنگ زرد سورشارژ شدند تعدادی اسکناس بدون سورشارژ به صورت سفید با ته نقش نیم رخ محمدرضا پهلوی دیده شده و یا سورشارژ در یک طرف وجود دارد. در مرحله بعد در تهران در روی اسکناس ها که قبلا دارای سورشارژ شیر و خورشید بودند با آرم انقلاب اسلامی (جمهوری اسلامی ایران) با زمینه تیره پوشیده شده است. رنگ سورشارژ در نوع (1) قهوه ای و در نوع دوم سیاه می باشد. سورشارژ در دو اندازه گرد و بیضی دیده می شوند. اسکناس این سری در چاپخانه توماس دلارو (انگلستان) به چاپ رسیده اند.

ص: 117

در این سری اسکناس 100 ریالی روی اسکناس بارگاه حضرت رضا (ع)، و پشت اسکناس مدرسه چهارباغ (اصفهان) با امضاهای ابوالحسن بنی صدر - وزیر اقتصاد و دارایی - و علیرضا نبوی - رئیس کل - و با ته نقش آرم جمهوری اسلامی ایران در چاپخانه توماس دلارو (انگلستان) به چاپ رسید.

اسکناس 5000 ریالی روی اسکناس تظاهرات پشت اسکناس بارگاه حضرت معصومه (س) و مابقی مشخصات مانند اسکناس بالا بود.

اسکناس 10000 ریالی روی اسکناس تظاهرات پشت اسکناس بارگاه حضرت رضا (ع) و سایر مشخصات همانند سایر اسکناسهای فوق به چاپ رسید.

در اسکناس های این سری اسکناس 100 ریالی روی اسکناس بارگاه حضرت رضا (ع) - 200 ریالی روی اسکناس مسجد جامع یزد و پشت اسکناس جهاد سازندگی - 500 ریالی، روی اسکناس نماز جمعه و پشت اسکناس نمای سر در دانشگاه تهران - 1000 ریالی، روی اسکناس مدرسه فیضیه قم پشت اسکناس نمای مسجد الاقصی - 2000 ریالی، روی اسکناس تظاهرات پشت اسکناس نمای کعبه - 5000 ریالی روی اسکناس تظاهرات پشت اسکناس بارگاه حضرت معصومه (س) به امضای حسین نمازی - وزیر اقتصاد و دارایی - و محسن نوربخش - رئیس کل - و فیلیگران آرم جمهوری اسلامی ایران به چاپ رسید. در ضمن در این سری اسکناس 10000 ریالی، روی اسکناس تظاهرات مردم در جریان انقلاب اسلامی و پشت اسکناس بارگاه حضرت رضا (ع) با ته نقش الله (آرم جمهوری اسلامی ایران) به چاپ رسید. و روی اسکناس 100 ریالی «بانک مرکزی ایران» و مابقی اسکناس ها «بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران» آورده شده است.

اسکناس 100 ریالی، روی اسکناس آیت الله مدرس (با نقل جمله ای از ایشان - دیانت ما عین سیاست ماست و سیاست ما عین دیانت ماست) پشت اسکناس ساختمان مجلس شورای اسلامی ته نقش الله (آرم جمهوری اسلامی ایران) با امضای حسین نمازی - وزیر اقتصاد و دارایی - و محسن نوربخش - رئیس کل - در چاپخانه توماس دلارو (انگلستان) به چاپ رسید.

اسکناس های این سری با همان طرح های قبلی به ارزش 100، 500، 1000، 2000، 5000 و 10000 ریال با امضای محمد جواد ایروانی - وزیر اقتصاد و دارایی - و محسن نوربخش - رئیس کل - با ته نقش الله (آرم جمهوری اسلامی ایران) به چاپ رسید.

اسکناس های سری هشتم با همان طرح ها، فیلیگران امضاها و ارزش ریالی قبلی به چاپ رسید.

سری نهم

اسکناس های این سری با ارزش 500 ، 1000 (در چهار نوبت) و 2000 ریال با امضاهای محمد جواد ابروانی - وزیر اقتصاد و دارایی - و مجید قاسمی - رئیس کل - و با ته نقش شهید محمد حسین فهمیده به چاپ رسید.

سری دهم

اسکناس با ارزش 500 (در دو نوبت) و 2000 ریال با امضای محسن نوربخش - وزیر اقتصاد و دارایی و مجید قاسمی - رئیس کل - با ته نقش شهید محمد حسین فهمیده به چاپ رسیده در ضمن یک نوبت ته نقش اسکناس 500 ریالی الله (آرم جمهوری اسلامی ، ایران) بود.

□

سری یازدهم

اسکناسها با ارزش 100 ، 500 ، 1000 و 2000 در سه نوبت با امضای محسن نوربخش -

وزیر اقتصاد و دارایی دارایی - و محمد حسین عادل - رئیس کل - با ته نقش الله بود. در

اسکناس 500 ریالی برای یک بار ته نقش شهید فهمیده بود.

سری دوازدهم

اسکناس ها با ارزش 500 (در سه نوبت) 1000 (در سه نوبت) و 2000 (در هفت نوبت) با

امضاهای سری قبل و با ته نقش شهید محمد حسین فهمیده به چاپ رسید.

سری سیزدهم

اسکناس 1000 ریالی با تصویر امام خمینی (ره) و با امضاها و ته نقش سری قبل در اسکناس 5000 و 10000 ریال با تصویر و ته نقش

امام خمینی «ره» به چاپ رسید.

سری چهاردهم

اسکناس 100 ، ریالی با امضاهای مرتضی محمدخان - وزیر اقتصاد و دارایی - و محمد حسین عادل - رئیس کل - با ته نقش الله و مابقی

اسکناسها با ارزش 1000 ریال (در سه نوبت) و

۵۰۰، ۱۰۰۰، ۵۰۰۰ و ۱۰۰۰۰ ریالی به چاپ رسید، سورشازژ جمهوری اسلامی ایران و آرم انقلاب اسلامی بر روی اسکناس‌های ۲۰۰ و ۵۰۰۰ ریالی در چاپخانه و به رنگ اصلی اسکناس زده شد. سورشازژ روی اسکناس‌های ۵۰۰ و ۱۰۰۰ و ۱۰۰۰۰ ریال در تهران روی اسکناس‌ها زده شد، در نتیجه انواع مختلف اشتباهات عمدی یا سهوی برای فروش به مجموعه‌داران پیش آمد، واریته رنگ‌ها بسیار زیاد دیده می‌شود. فیلپگران اسکناس‌های ۱۰۰۰۰ ریالی به دو شکل: نیم رخ محمدرضا پهلوی و شیر و خورشید است.

اولین سری اسکناس چاپ شده ده هزار ریالی

به منظور پوشش نیمرخ شاه در فیلپگران اسکناس، روی پشت اسکناس با دو نوع شیر و خورشید پوشیده شدند. در اسکناس نوع (۱) در روی اسکناس به رنگ بنفش کمرنگ و در پشت اسکناس به قطع کوچک‌تر و به رنگ زرد سورشازژ شدند. تعدادی اسکناس بدون سورشازژ به صورت سفید با تنقش نیم رخ محمدرضا پهلوی دیده شده، و یا سورشازژ در یک طرف وجود دارد. در مرحله بعد، در تهران در روی اسکناس‌ها که قبلاً دارای سورشازژ شیر و خورشید بودند با آرم انقلاب اسلامی (جمهوری اسلامی ایران) با زمینه تیره پوشیده شده است. رنگ سورشازژ در نوع (۱) قهوه‌ای و در نوع دوم سیاه می‌باشد. سورشازژ در دو اندازه گرد و بیضی دیده می‌شوند. اسکناس این سری در چاپخانه توماس دلارو (انگلستان) به چاپ رسیده‌اند.

2000 ریال با امضاهاى بالا و ته نقش شهيد محمد حسين فهميده و اسکناس با ارزش 10000 ریال با تصوير و ته نقش امام خمينى (ره) و مابقى مشخصات به همان ترتيب بالا بود.

سرى پانزدهم

اسکناس ها با ارزش 500 ، 1000 و 2000 (در دو نوبت) و با امضای مرتضى محمدخان - وزير اقتصاد و دارايى - و محسن نوريخس - رئيس كل - ؛ ته نقش اسکناس 500 ريالى شهيد فهميده و مابقى اسکناس ها الله بود و در نوبت ديگر اسکناس 500 (در دو نوبت که يك بار ته نقش نداشت) و 2000 ريالى با ته نقش الله چاپ شد در نوبت ديگر 1000 ريالى (با ته نقش شهيد فهميده) و اسکناس هاى 5000 ، 10000 (در دو نوبت) با ته نقش امام خمينى (ره) منتشر شد.

سرى شانزدهم

اسکناس هاى اين سرى با ارزش 1000 ريال (در سه نوبت)، 2000 ريال (در دو نوبت) و 5000 (در دو نوبت) و پشت اسکناس

ISLAMIC REPUBLIC OF IRAN CENTRAL BANK OF ISLAMIC

BANK MARKAZI IRAN REPUBLIC OF IRAN

نوشته شده 2000 ريال 5000 و 10000 ريال (در دو نوبت) با تصوير و ته نقش امام خمينى (ره) و با امضای حسين نمازى - وزير اقتصاد و دارايى - و محسن نوريخس رئيس كل - منتشر شد.

سرى هفدهم

اسکناس با ارزش 1000 ريال با مشخصات اسکناس هاى بالا با تصوير امام خمينى (ره) و ته نقش شهيد فهميده منتشر شد.

سرى هجدهم

اسکناس ها با ارزش 500 ، 1000 ريال (با نماى مدرسه فيضيه قم) و 2000 ريال با ته نقش شهيد فهميده و ساير مشخصات به همان شکل اسکناس هاى سابق بود.

سرى نوزدهم

اسکناس با ارزش 500 و 1000 ريال؛ با مشخصات اسکناس هاى قبلى و با ته نقش الله منتشر

شد.

ص: 121

اسکناسهای این سری با ارزش 5000 ریال (در دو نوبت) و 10000 ریال با امضای طهماسب مظاهری - وزیر اقتصاد و دارایی - و محسن نوربخش - رئیس کل - با تصویر و ته نقش امام خمینی (ره) منتشر شد.

سری بیست و یکم

در این اسکناس ها با ارزش 500 ، 5000 ، 10000 و برای نخستین بار اسکناس 20000 ریالی (با تصویر امام خمینی و میدان نقش جهان اصفهان) و امضای طهماسب مظاهری - وزیر اقتصاد و دارایی - و ابراهیم شیبانی - رئیس کل - با تصویر و ته نقش امام خمینی (ره) منتشر شد.

سری بیست و دوم

در این سری اسکناس ها با ارزش 100 ، 200 ، 500 ، 1000 ، 20000 ریال (در سه نوبت)

با امضاهای صفدر حسینی - وزیر اقتصاد و دارایی - و ابراهیم شیبانی - رئیس کل - و با ته نقش امام خمینی (ره) منتشر شد.

اسکناس پنجاه هزار ریالی

در مرحله نخست شش میلیون قطعه اسکناس پنجاه هزار ریالی چاپ و در روز بیست و یکم اسفند 1385 شمسی به شبکه بانکی کشور وارد شد.

مشخصات اسکناس

- این اسکناس به رنگ نارنجی و در ابعاد 170×169 میلی متر و بانخ امنیتی «هولوگرافی» $2/5$ میلی متری با آرم بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران و به امضاهای داود دانش جعفری

وزیر اقتصاد و دارایی و ابراهیم شیبانی رئیس کل بانک مرکزی به چاپ رسیده است.

- روی این اسکناس همچون سایر اسکناس های موجود در چرخه اقتصادی کشور تصویر و ته نقش امام خمینی (ره) ترسیم گردیده است.

- در پشت اسکناس نقشه ایران رسم گردیده و در وسط آن نشان انرژی هسته ای و در پایین نقشه خلیج فارس «Persian Gulf» و به زبان انگلیسی حک شده است. در میانه نقشه روایتی از پیامبر عظیم الشان اسلام به زبان فارسی و به خط شکسته به چشم می خورد که نوشته شده است: دانش اگر در ثریا هم باشد مردانی از فارس به آن دست خواهند یافت.

- در قسمت بالای نقشه Central Bank of the Islamic Republic of IRAN

و در سمت راست و پایین اسکناس Fifty Thousand Rials و در قسمت سمت چپ بالای اسکناس 50000 به سه رنگ، سبز سفید و قرمز چاپ شده است.

سیری در تاریخچه اسکناس ۱۲۳

سری یازدهم

اسکناس‌ها با ارزش ۱۰۰، ۵۰۰، ۱۰۰۰ و ۲۰۰۰ (در سه نوبت)، با امضای محسن نوربخش — وزیر اقتصاد و دارایی — و محمدحسین عادلئی — رئیس کل — با تهنقش الله بود. در اسکناس ۵۰۰ ریالی برای یکبار تهنقش شهید فهمیده بود.

سری دوازدهم

اسکناس‌ها با ارزش ۵۰۰ (در سه نوبت)، ۱۰۰۰ (در سه نوبت) و ۲۰۰۰ (در هفت نوبت) با امضاهاى سرى قبل و با تهنقش شهید محمدحسین فهمیده به چاپ رسید.

سری سیزدهم

اسکناس ۱۰۰۰ ریالی با تصویر امام خمینی (ره) و با امضاها و تهنقش سرى قبل در اسکناس ۵۰۰۰ و ۱۰۰۰۰ ریال با تصویر و تهنقش امام خمینی «ره» به چاپ رسید.

سری چهاردهم

اسکناس ۱۰۰ ریالی، با امضاهاى مرتضى محمدخان — وزیر اقتصاد و دارایی — و محمدحسین عادلئی — رئیس کل — با تهنقش الله و مابقی اسکناس‌ها با ارزش ۱۰۰۰ ریال (در سه نوبت) و

حضور اجتماعات بشری از دیرباز در تاریخ لزوم ارتباطات را تداعی می‌کند. ارتباطاتی که قبل از اختراع خط نیز مورد توجه بود و از پیک‌های پیاده به صورت شفاهی برای رد و بدل کردن اطلاعات استفاده می‌شد. آتش دلیل نیاز به ارتباطات بود که در نهایت سبب خلق برگه کوچک و معتبر تمبر گردید. این راه به همین آسانی آغاز شد؛ از یک نیاز. پس از آن بود که ضرورت‌های بعدی پیش آمد و پس از اختراع خط به جای پیغام‌های شفاهی، نامه‌های کتبی به وجود آمد کمی بعد این موضوع که نامه‌ها سر بسته و محفوظ باشند مورد توجه قرار گرفت. زندگی شهری این جریان را به چارچوبی قانونمند تبدیل کرد. و به این ترتیب ضرورت سر بسته بودن و داشتن مهر و همچنین قانونمند شدن بهای حمل مرسولات در سیستم پست منجر به اختراع تمبر شد. در سال 1635 م. کارمند پست فرانسه به نام «ولایه» پاکتی مخصوص با علامت ویژه ابداع کرد و به جریان انداخت نام ولایه امروز به عنوان اولین پیشگام تولید تمبر ثبت شده است. این پاکت اندکی بیش از تعرفه پستی قیمت داشت و روی آن نوشته شده بود کرایه پستی پرداخت شد این ابتکار به نسبت عمق نیاز آن زمان رابطه‌ای ناهماهنگ داشت چرا که هنوز می‌شد بدون اضافه کردن این، بند انتقال مرسولات را انجام داد. ابتکار ولایه در آن زمان چندان مورد توجه واقع نشد اما 200 سال بعد این روش در ایالت «ساردیس» فرانسه دوباره معمول شد این مدت زمان سپری شده فرصت مناسبی بود تا عمق نیاز نمایان شود. در سال 1823 م. فردی سوئدی به نام «تر ممبر» پیشنهاد مهر روی مرسوله‌ها را داد. این مهر نشان می‌داد که شخص مربوطه رقم مورد نظر را پرداخته است و این جنس یا نامه متعلق به چه کشور و یا منطقه‌ای است. حدود 11 سال بعد یعنی در سال 1834 م. فردی سوئسی به نام «جیمز چالمرز» مبتکر برگه‌های معتبر نسبتاً کوچکی شد که تمبر نام گرفت. حمایت سازمان پست این کشور از شیوه مبتکرانه چالمرز سبب ایجاد برگه‌های کاغذی کوچکی به نام تمبر شد. پست انگلیس که قدمت آن به سال 1516 م. باز می‌گردد، همواره اولین قدم را در زمینه پست و سپس تمبر برداشته است. اولین تمبر چاپ شده نیز نقشی از ملکه بریتانیا را دارد که به قیمت یک پنی سیاه رنگ و دوپنی آبی رنگ چاپ شده است. چند سال بعد به سال 1837 م. فردی به نام «رونالد هیل» که سمت کارمند ارشد اداره پست انگلیس را به عهده داشت طی نامه‌ای به، مجلس ضرورت استفاده و کاربرد چگونگی

چاپ و مقررات استفاده از تمبر را توضیح داد و به این ترتیب دولت انگلیس از چاپخانه‌ها خواست نمونه تمبر چاپ کنند. پس از این درخواست 50 نمونه تمبر به اداره پست ارائه شد که سازمان پست نیز آنها را بررسی و مورد تأیید قرار داد. فردی دیگر از اعضای پست بریتانیا- «مولردی» - ضمن ارسال نمونه تمبر طراحی شده اش، پیشنهاد استفاده از تمبر بر مبنای وزن مرسوله را ارائه کرد. بالاخره جریانهای مربوط به این درخواست‌ها و پاسخ‌ها در ششم اوت 1840 با قبول و تأیید تمبر به پایان رسید. به این ترتیب اولین تمبر - به صورت امروزی - در تاریخ ششم ماه می 1840 در کشور انگلیس به تعداد 68/158 قطعه چاپ و منتشر شد. این تمبر که به پنی سیاه معروف است همان طور که گفته شد حاوی تصویری نیم رخ از ملکه ویکتوریاست. این تمبر دارای سطحی برابر 1/09 در 2/25 است.

دومین کشوری که بعد از انگلستان به چاپ تمبر پرداخت برزیل بود. در سال 1842 اولین تمبر این کشور چاپ شد و به دنبال آن سوئیس و سایر کشورها به این امر روی آوردند. طراحی، تمبرها، کیفیت آنها نوع کاغذ و رنگ آمیزی مورد استفاده، به سرعت میدان رقابتی به وجود آورد؛ میدانی که میشد انواع طرح‌ها، نقشه‌ها و ایده‌های مختلف را در آن پیاده کرد. ارائه محصولات پستی، بهتر اعم از انواع پاکتها و تمبرها نشان از پیشرفت صنعت و علم در کشور مورد نظر، بود چنانکه امروز نیز به همین صورت است به آرامی شخصیت‌های مهم و مکانهای تاریخی، فرهنگ ممالک و بسیاری از ویژگی‌های ساختاری آن دیار در قاب کوچک تمبر جای گرفتند و به این ترتیب، تمبر پیغام بر کوچکی شد که درونش حرف‌ها و پیغام‌های عظیمی نهفته بود. به همین منوال انواع تمبرها رواج یافت و دنیای تمبر به وجود آمد.

و در سمت راست و پایین اسکناس Fifty Thousand Rials و در قسمت سمت چپ بالای اسکناس ۵۰۰۰۰ به سه رنگ سبز، سفید و قرمز چاپ شده است.

اگر نامه ای به مقصد نرسد دولت پنج تومان به فرستنده خواهد پرداخت». در سال 1244 ش 1865 م. 25 سال از انتشار اولین تمبر جهان می گذشت و برخی کشورهای اروپایی و همچنین آمریکایی دست به انتشار تمبر زده بودند ولی این جهانگرد کوچک هنوز به قاره آسیا راه نیافته بود تا اینکه بعضی از کشورهای آسیایی نسبت به موضوع علاقمند شده و تمبر را جزیی از نیازمندی های زمان خود احساس کردند عثمانی به عنوان اولین کشور آسیایی مبادرت به انتشار تمبر، کرد و ایران دومین کشوری بود که در این راه پیشقدم شد (1).

رواج تمبر در ایران و آشنایی مردم این سامان با آن از دوره پست انگلیس در سواحل جنوب و از سال 1279 ه. ق. است. نخستین اقدام جدی استفاده از تمبر پست در مراسلات به تاریخ 1280 ه. ق. (1863 میلادی) بازمی گردد. تهیه کلیشه تمبر مربوط توسط حسن علی - خان امیر نظام گروسی (2) وزیر مختار ایران در پاریس صورت گرفت. اما اولین حرکت در زمینه انتشار و رواج تمبر مربوط به سال 1282 ه. ق. برابر با 1244 ه. ش است که هیأتی برای سفارش تمبر و مذاکره با مقامات پست فرانسه از تهران عازم پاریس گردید. اولین تماس هیأت ایرانی در پاریس با شخصی به نام «ریستر» (A.M. Riester) آغاز شد و نامبرده چندین نمونه تمبر با طرح شیر و خورشید تهیه کرد و در اختیار هیأت ایرانی گذاشت که کلیشه ها و نمونه تمبرهای تهیه شده توسط ریستر مورد قبول مسئولین ایرانی واقع نشد. بالاخره کلیشه هایی که توسط «آلبرت بار» کارمند ضرابخانه پاریس تهیه شده بود مورد موافقت قرار گرفت. علت این موافقت را احتمالاً بایستی در طرح و زمینه ظریف شرقی آن و وجود شیر و خورشید در وسط و طرح اسلیمی اطراف و اعداد فارسی که جمعا یک ظاهر ایرانی و ملی به آن می داد جست و جو کرد. اولین سری تمبر که رسماً در پست ایران مورد استفاده قرار

ص: 127

- 1- روزنامه همشهری جمعه 6 آذر 1383 سال، 11 ش 3566، صص 1-5 www.hamshahri.net/hamews/1883/830906/ و www.mler.com/news/file.htm و آلبوم تمبر شرکت پست ایران
- 2- امیر نظام حسنعلی خان، گروسی فرزند محمد صادق خان گروسی (1237-1317) اجداد وی از امرای عالی مقام بوده اند. در دوران سلطنت محمد شاه قاجار، سرهنگ فوج گروس بود و در عملیات محاصره و فتح هرات - در زمان محمد شاه و ناصرالدین شاه - شرکت داشت در 1265 ه. ق. به کمک حسام السلطنه به دفع فتنه محمد حسن خان سالار و در 1367 ه. ق. به دفع فتنه باییه در زنجان مأمور شد. مشاغل و مناصب دیگر وی به ترتیب عبارتند از سفیر کبری اسلامبول 1288 ه. ق.؛ حکومت ارومیه خوی و صائین قلعه که ضمیمه حکومت گروس شد و دریافت لقب سالار لشکر 1298 ه. ق.؛ حکومت مجموعه کرمانشاهان و کردستان، همدان نهاوند و تویسرکان 1306 ه. ق.، پیشکاری مجدد آذربایجان 1314 ه. ق.؛ حکمران ایالت کرمان و بلوچستان 1314 ه. ق. .. کریم سلیمانی القاب رجال دوره قاجاریه (تهران: نشر نی، 1379 ش)، ص 41.

گرفت سری موسوم به باقری است که در سال 1285 ه. ق. برابر 1247 ه. ش چاپ و منتشر گردید. گرچه نخستین دسته تمبر چاپ ایران را آقای محبوبی اردکانی سال 1288 ه. ق. و آقای ایرج کیا سال 1285 ه. ق. می دانند اما به نظر می رسد شروع تهیه و مصرف تمبرهای 1285 ه. ق. پستی باقری از اواخر سال 1284 ه. ق. باشد. با استناد به گفته های مرحوم دکتر دادخواه چنانکه در این باره می نویسد: «قدیمی ترین سند مورد مصرف آن (تمبر باقری) پاکتی است که در موزه بریتانیا وجود دارد و تاریخ روی آن جمادی الثانی 1285 ه. ق. را نشان می دهد که مطابق با سال 1868 میلادی می باشد». در اینجا لازم به توضیح است که در کاتالوگ گیبونز و مجله پست و تلگراف (ش 2 سال 1304 ش) مشخصات اولین تمبر پستی مصرف شده در ایران را تمبر دو شاهی سبز از نمونه «بار» و در همان سال 1285 ه. ق. ذکر کرده اند که این نظر غلط بوده و اولین تمبر پستی استفاده شده همان سری تمبرهای باقری است این تمبرها بر حسب دستور و نظر منشی حضور یعنی میرزا علی خان امین الدوله که در آن وقت متصدی امر پست هم بود انتشار یافت. مدتی که این تمبرها در پست هر چند به طور نامرتب استفاده می شد هفت سال تا اواسط سال 1299 ه. ق. است. علت معروف شدن این سری به باقری دقیقاً معلوم نیست ولی به نظر می رسد:

1 - ممکن است چاپخانه تهیه کننده تمبرها به چاپخانه باقری معروف بوده باشد.

2 - وجه تسمیه این تمبرها به باقری شاید منتسب به شخص چاپ کننده آن باشد.

چنانکه ذکر آن رفت شروع استفاده از تمبر پست و سرویس های پستی به سبک اروپایی در ایران را همان تاریخ 1285 ه. ق. قرار داده اند. بعد از امیرنظام، میرزا علی خان امین الملک (1) به ریاست تشکیلات چاپاری و پست ایران منصوب شد، امین الملک به مجرد قبول مسئولیت پست، و با همکاری گوستاوریدر (2) مستشار اتریشی سرویس جدید و منظم پست در ایران را تأسیس کرد و پستخانه های کشور در سال 1292 ه. ق. با وضع تشکیلات پیشرفته سازمان یافت و مورد بهره برداری قرار گرفت نخستین سری تمبر که به وسیله پستخانه جدید انتشار یافت و مورد بهره برداری قرار گرفت سری معروف به «کاردی» بود که به علت فقدان ابزار آلات مربوطه توسط گوستاوریدر به وسیله دست ساخته شد. ریدر طی مدت اقامت خود در ایران به جمع آوری تدریجی تمبرهای باقری و از دور خارج کردن

ص: 128

1- میرزا علیخان فرزند میرزا محمدخان سینکی دبیر مهم وزارت امور خارجه در سال 1260 ه. ق. در تهران، متولد و در سال 1284 ه. ق. نایب اول وزارت خارجه و ملقب به منشی الحضور گردید. در سال 1288 ه. ق. به ریاست چاپارخانه های کشور، منصوب و از سال 1290 ه. ق. ملقب به امین الملک شد و چندی بعد به وزارت رسائل رسید. میرزا علیخان از بانیان پست نوین در ایران می باشد. ایرج کیا.

مروزی بر تاریخ پست ایران (تهران: انتشارات، نگین، 1376 ش)، ص 113

2- گوستاو ریدر در سال 1293 ه. ق. به ریاست کل پستخانه های ایرانی منصوب و زیر نظر میرزا علیخان که در آن سال وزیر رسائل خاصه و اجاره دار پستخانه بود مشغول به کار گردید، کیا، ایرج، همان، ص 124.

آنها پرداخت. او با کمک شخصی به نام «مک لاکلان» با استفاده از کلیشه های تمبرهای شیر و خورشید موجود که تغییراتی در آنها داده بود تمبرهای جدیدی با رنگ و مشخصات متفاوت با تمبرهای باقری تهیه نموده بین پستخانه هایی که به تدریج دایر می نمود توزیع کرد. چنانکه ذکر آن رفت این تمبرها بعدها به سری «کاردی» معروف شد. از مقررات و نظامنامه پستی ریدرر بند 10 آن قابل توجه است تمبر به فرانسه عبارت است از مهرهای چاپ شده به شیر و خورشید که در وسط آن به خط هندسه و فرانسه عدد قیمت آن معین است و برای علامت وصول کرایه نوشتجات یا امانات بر روی پاکت و بسته چسبانده می شود و محل فروش آن در اتاق های پست دولت علیه و نزد بعضی از تجار و قیمت آن از این قرار است: تمبر سیاه، یکشاهی تمبر آبی صد، دینار تمبر قرمز یک عباسی، تمبر سبز دو عباسی.» از کارهای دیگری که ریدرر طی مدت اقامت خود در ایران موفق به انجام آن، شد سفارش تهیه تمبرهایی با تصویر ناصرالدین شاه بود که به مجرد رسیدن آنها از اتریش ریدرر تمبرهای شیر و خورشیدی موجود را که تا آن تاریخ چاپ کرده بود جمع آوری و از دور خارج نموده تمبرهای جدید را برای مصرف به پستخانه ها ارسال نمود. این سری بعدها به «ناصری چهارجور» معروف شد. همراه با تهیه این تمبرها پاکت هایی نیز با تصویر شاه و به ارزش پنج شاهی تهیه شده بود که از همان تاریخ به همراه تمبرهای «ناصری چهارجور» برای مصرف به کلیه پستخانه ها فرستاده شد. بعد از برکناری ریدرر از مسئولیت پست شخصی روسی الاصل به نام «اشتال» به ریاست کل تشکیلات پست انتخاب شد. در زمان اشتال به علت تمام شدن تمبرهای موجود صورت شاه (ناصری چهارجور) چاپ اتریش و نرسیدن تمبرهای سفارش داده شده جدید (که بعد از آمدن و استفاده به ناصری دور الوان با تصویر ناصرالدین شاه معروف شد). اشتال مجدداً از کلیشه های تمبرهای شیر و خورشیدی که هنوز در انبار پست بود و معدوم نشده بود استفاده کرده بعد از روتوش کلیشه ها و دادن تغییراتی در آنها مجدداً اقدام به چاپ تمبرهای شیر و خورشیدی جدید با رنگ ها و قیمت های جدید نمود. علاوه بر این ابتکار دیگری که اشتال انجام داد مصرف تمبرهای نصفه ناصری و نصفه پنج شاهی به جای دو و نیم شاهی بود که این کار به علت بودن تمبرهای پنج شاهی و اتمام تمبرهای دو شاهی انجام شد که در پست این کار بی سابقه بود. هنگامی که مستشاران بلژیکی پست ایران را به دست گرفتند، یکی از آنان «ویکتور کاستینی» (Victor Castayne) به ریاست پست و گمرک خراسان منصوب شد. وی دستور داد که یک سری تمبر تهیه نمایند با دو حرف V.C و کلیه نشانهای مملکتی را از آن حذف کنند اما این تمبری که برخلاف قانون و رسوم بین المللی و از روی خودسری و خیره رأیی چاپ شده بود مورد اعتراض قرار گرفت و به زودی از جریان خارج شد. از آن پس سفارشات عدیده ای برای چاپ تمبر به کشورهای مختلف چون، اتریش هلند آلمان داده شد.

ناصرالدین شاه در مراجعت از سفر اروپا به ایران به فکر افتاد برای پست ایران تمبر تهیه نماید به این منظور هیأتی از طرف دولت ایران برای تحقیق و مطالعه عازم کشور فرانسه شد تا در این زمینه با مقامات مربوطه دولت فرانسه وارد مذاکره شود.

تمبرهای نمونه ریستر (RIESTER)

با ورود این هیأت به پاریس شخصی به نام «ریستر» که از مقصود دولت ایران و هیأت اعزامی اطلاع پیدا کرده بود کلیشه ای برای تمبر تهیه نمود و نمونه هایی با آن چاپ کرد ولی هیأت نمونه های وی را نپذیرفت و آنها را به نامبرده مسترد نمود. شکل یا نقش تمبر عبارت بود از: شیری خوابیده که خورشیدی از پشت آن نمایان است این نقش در یک بیضی قرار دارد و در زیر بیضی و در قاب دور نقش تمبر حروف اول نام «ریستر» وارونه دیده می شود. این تمبر روی کاغذهایی با ضخامت های مختلف به رنگ سفید و سایر رنگ ها مثل آبی روشن، کاهی، صورتی روشن سبز روشن و نخودی چاپ شده بود. علاوه بر سری فوق؛ ریستر سه نمونه تمبر دیگر با نقش شیر و خورشید برای مصارف دیوانی به این شرح آماده کرده بود:

مشخصات نمونه شماره 1: شکل تمبر عبارت است از: کادری که در داخل آن قابی مستطیل شکل وجود دارد و در چهارگوشه این قاب چهار دایره قرار دارد، درون، قاب کمی بالاتر از وسط یک ستاره شش پر قرار دارد که در داخل آن شیری ایستاده و در دست راستش شمشیر گرفته و در پشتش خورشید می درخشد. در زیر این ستاره نیز یک مستطیل قرار دارد که دارای سه نیمه ترنج است. کلیه نمونه هایی که از این تمبر در دست است بی دندانه می باشد. مشخصات نمونه شماره 2: نقش و شکل تمبر شکل تمبر عبارت است از: کادری نزدیک به مربع که دارای یک حاشیه در بیرون خود است فاصله حاشیه بیرونی تا کناره تمبر (دندانه) در سه طرف اغلب باریک و در یک طرف پهن است. ندرتاً در نمونه های کاغذ آبی و قرمز حاشیه چهار طرف تمبر ممکن است پهن باشد یا باریک در وسط کادر نیز دایره ای دو خطه وجود دارد که در چهار نقطه آن چهار خورشید رو به خارج و به سمت زاویه های کادر نقش شده است. در وسط دایره نیز شیری ایستاده و با شمشیری در دست راست و خورشیدی در پشت دیده می شود که خطی به صورت خط افق نیز در پشت آن قرار دارد.

مشخصات نمونه شماره 3: نقش و شکل تمبر؛ شکل تمبر عبارت است از: قاب مستطیلی ضخیم که در داخل آن یک قاب مربع مستطیل دیگر وجود دارد که دایره ای سه خطی را در بر گرفته این دایره از دو طرف عمودی از کادر داخلی به بیرون تجاوز کرده است. در وسط دایره شیری ایستاده با شمشیری در دست راست که شمشیر نیز حالت شکسته دارد دیده

می شود و خورشید نیز در پشت شیر می درخشد. در پشت شیر نیز خطی که مشخص کننده افق است دیده می شود.

تمبرهای نمونه «بار»: هیأت اعزامی ایران به پاریس پس از بررسی های فراوان با آلبرت بار (A.Barre) کارمند ضرابخانه پاریس تماس گرفته با وی به توافق رسیدند کلیشه هایی را که توسط نامبرده تهیه شده بود تأیید نموده برای تصویب با خود به ایران آوردند. نقش تمبر عبارت است از یک کادر مستطیل شکل دو خطه که در چهار زاویه داخل آن چهار دایره با زمینه رنگی قرار دارد در وسط کادر یک دایره بزرگ دو خطی دیده می شود که کنار داخلی محیط آن یک رشته زنجیر مروارید شکل شامل هشتاد و شش دانه مروارید قرار گرفته است و در زمینه رنگی سطح دایره نشان رسمی ایران یعنی شیر و خورشید قرار دارد (شیر ایستاده با شمشیر در دست و خورشید که از پشت شیر می درخشد). بقیه زمینه تمبر یعنی فاصله بین دوایر کوچک در داخل قاب و سطح زیر پای شیر را نقشهای اسلیمی ظریفی پر کرده است.

تمبرهایی که رسماً در پست کار شده است

به جرأت می توان گفت اولین سری شیر و خورشیدی تمبرهای معروف به باقری مربوط به سال های 1247 ش. و 1868 م. بوده است. این سری با کلیشه های «بار» در بلوک های چهارتایی بدون دندان و ندرتاً دندانه دار در تهران چاپ شد و سپس آنها را تک تک بردند، تمبرهای بریده شده عموماً حاشیه کمی دارند و به سری باقری، معروفند، این تمبرها را پس از جدا کردن از هم دسته دسته به صورت بسته یکصد عددی در می آورند و روی تمبری که روی بسته بود جمله «یکصد عدد» را می نوشتند. تمبرهای معروف به باقری عموماً روی کاغذ نازک یا متوسط چاپ می گردیدند ولی روی کاغذ خیلی نازک ابریشمی و کاغذ خیلی کلفت هم دیده شده است معمولاً ارزش تمبر روی کاغذ کلفت و یا خیلی نازک معروف به کاغذ ابریشمی زیادتر است. نمونه این نوع تمبر هم اکنون در کلکسیون تا پلینگ در موزه بریتانیاست و تاریخ مندرج در روی آن جمادی الثانی 1285 ه.ق را نشان می دهد (برابر با 1868 م.).

چاپ تمبرهای سری باقری برای اولین بار از روی کلیشه های سنتی موجود «بار» در ایران که از فرانسه آورده شده بود انجام شده است مشخصات آن از نظر طرح زمینه نقش و اندازه همان مشخصات ذکر شده در مورد نمونه های بار می باشد؛ با این تفاوت که به علت عدم دقت و نبودن تجربه در چاپ، آن ظرافت و وضوح که تمبرهای بار در این سری دیده نمی شود به طوری که چاپ آن مات تر و خشن تر است و نقش تمبر نیز به خوبی روشن و نمایان نیست. کاغذی که برای چاپ این تمبرها به کار رفته کاغذ روسی معروفی است ولی چون چاپ و توزیع طی سال های متمادی ادامه داشت از کاغذهایی با ضخامت مختلف استفاده شده است. کلیه تمبرهای موجود این سری بدون دندان و با حاشیه باریک است چون برش و جداسازی تمبرها با قیچی انجام می شده است.

گوستاو ریدر چنانکه ذکر این صاحب منصب اتریشی، رفت تمبرهای جدیدی از روی کلیشه های قبلی «بار» تهیه نمود. برای این که قیمت تمبر برای خارجی ها نیز قابل تشخیص باشد در فضای زیر کلیشه شیر اعداد 1، 2، 4 و 8 را اضافه نمود که چون این کار با دست انجام شده اعداد هر واحد قیمت نیز با هم متفاوت شده است. «ریدر» بعد از چاپ و آماده شدن تمبرها آنها را توزیع و کلیه تمبرهای موجود باقری را که در مراکز پستی باقی مانده بود جمع - آوری و از دور خارج نمود. نقش و طرح تمبرها شبیه و مطابق با مشخصات تمبرهای «بار» بود. در چاپ این سری بیش از سری باقری دقت شده و به همین جهت زمینه های این سری واضح تر و مشخص تر از زمینه تمبرهای باقری است ولی به وضوح و ظرافت تمبرهای «بار» نیست. کاغذی که برای چاپ تمبرها به کار رفته سفید ولی در ضخامت های مختلف است. اکثر تمبرهای چاپ شده فوق دندان گذاری شده برای این کار از کارد دندان گذار یا کارد قلم تراش استفاده می شده است (1).

تمبرهای سال 1254ش. دو نوعند: کاردی و بی دندان

طی سالهای 1254ه.ش. تا 1255ه.ش. تمبرهای شیر و خورشیدی 4 شاهی قرمز شیر و خورشیدی در بلوک چهارتایی بدون دندان و شیر و خورشیدی دو شاهی آبی را داریم (2).

از اواخر سال 1294ه.ق. مطابق با 1256ه.ق. تمبرهای چاپ دوم رسمی بی دندان معروف به چاپ تهران متداول می شود در این سال سفارشات زیادی برای خرید تمبر از آمریکا و انگلستان به پستخانه ایران رسید ولی چون چهارشاهی قرمز در پست وجود نداشت تصمیم به چاپ مجدد ارقام یکشاهی و چهارشاهی گرفته شد و تمبرهای چهارشاهی قرمز در ردیف چهارتایی و بعداً در ردیف سه تایی نیز چاپ شد. این تمبرها به نام چاپ دوم رسمی معروف گردیدند و تعداد آنها محدود و تقریباً نایاب می باشد. رنگ این تمبرها خفه و کم رنگ تر از تمبرهای اصلی است بین تمبرها در باند افقی خطوطی عمودی به رنگ تمبر دیده می شود (3).

ص: 132

1- فریدون عبدلی فرد. تاریخ پست ایران تمبرهای شیر و خورشیدی اولیه ایران صص 39، 40، 42 - 44.

2- فریدون نوین فرح بخش. راهنمای تمبرهای ایران همان، صص 8-10.

3- راهنمای تمبرهای ایران صص 27 و 11 - 13. در سال 1255ش. اولین سری «ناصری چهارجور» با شکل شاه روی کاغذ موج دار در وین چاپ شد که چسب آن نازک و سفید مایل به زرد است. همچنین در این سال چاپ تمبرهای شیر و خورشید در باند چهارتایی عمودی و در سال 1256ش. شیر و خورشیدی در باند افقی سه تایی معمول شد. از سال 1257ش. تمبرهای ناصری معروف به دور الوان 1260ش. ناصری تومانی بزرگ که این نوع تمبرها روی کلیشه مسی تهیه شده و به سری «گراوه» مشهور است و در سال 1264ش. سری ناصری معروف به شوییدی و سپس سور شارژ افسیل روی تمبر ناصری در سال 1268ش. چاپ شد.

منظور از ته نقش مارک و علامتی است که در متن اصلی تمبر (در خمیر کاغذ) وجود دارد. و اگر تمبر را در مقابل منبع پرنوری بگیریم ته نقش را خواهیم دید ولی ممکن است گاهی تمبرهایی یافت شوند که با نگاه کردن بدون منبع نور ته نقش آن دیده نشود، در نتیجه برای پی بردن به وجود فیلیگران از بنزین استفاده می شود. بدین ترتیب که تمبر را روی یک سطح مشکی قرار می دهیم که پشت تمبر رو به هوا باشد و بعد بر روی تمبر چند قطره بنزین می ریزیم تا فیلیگران آشکار شود. ولی اکثر تمبرهایی که اخیراً چاپ می شود هرگاه بنزین بر روی آنها ریخته شود نقش تمبر به علت داشتن رنگهای نامرغوب آشکار می شود (بدیهی است ته نقش موجود در آنها نیز ظاهر می شود) ولی راه صحیح تر رؤیت فیلیگران استفاده از دستگاه فیلیگران سنج (فیلیگرانومتر) می باشد. فیلیگرانومتر دستگاهی است که با قرار دادن تمبر در آن فیلیگران آشکار می شود. در کاتالوگ های تمبر اصولاً نقشه ای نیز از فیلیگران کنار تمبر رسم می کنند. اگر در یک کاتالوگ از فیلیگران تمبر سخن به میان نیاید دلیل این است که تمبر فاقد ته نقش است. البته داشتن ته نقش نیز بر ارزش تمبر می افزاید چه در این صورت است که تقلب نمره غیر ممکن می گردد. متأسفانه تمبرهای گرانتقیمت و قدیمی ایران به علت نداشتن ته نقش به سادگی مورد تقلب قرار گرفته، ارزش بین المللی خود را از دست می دهند⁽¹⁾. در تاریخ انتشار تمبر کشور و استعمال ته نقش برای اولین بار در کاغذ سری تمبرهای تاجگذاری احمدشاه فیلیگران شیر به کار رفت و روی هر تمبر یکی از آنها وجود دارد به نام «فیلیگران اول». بار دوم در سال 1334 ش. فیلیگران مخصوص با شکل شیر و خورشید و تاج ایران در کاغذ تمبرهای مربوطه به کار گرفته شد «فیلیگران دوم» بار سوم در سال 1336 ش. به جای علامت شیر و خورشید و، تاج جمله «دولت شاهنشاهی ایران» در کاغذ تمبرها به کار رفت «فیلیگران سوم» بار چهارم در سال 1342 ش. فیلیگران دولت شاهنشاهی ایران با یک تاج در دایره در خمیر کاغذهای تمبر نمایان شد «فیلیگران چهارم» از تاریخ مهرماه 1344 ش. فیلیگران دولت شاهنشاهی ایران و علامت شیر و خورشید داخل دایره در کاغذ تمبرها گذارده شد که «فیلیگران پنج» نامیده می شد⁽²⁾. تمبرهای ممالک مختلف جهان اکثراً دارای ته نقش است و اغلب نوع ته نقش نماینده طرز حکومت ممالک نیز می باشد. برای مثال از دولت های مستعمره انگلستان نام می بریم که ته نقش این تمبرها علامت تاج است که در تمبر مملکت انگلستان مشاهده می شود تمبرهای آلمان نازی دارای فیلیگران صلیب شکسته است. گاهی نیز اتفاق می افتد که دو یا چند کشور دارای یک ته نقش مشترک باشند و یکی از

ص: 133

1- علی اکبر علایی (عضو انجمن تمبرشناسی ایران و لندن). تمبر و تمبرشناسی نشریه فرهنگ و مردم ش 37 (آبان 1344)، ص 20.

2- نوین فرحبخش و پسران. راهنمای تمبرهای ایران همان صص 7-8

این موارد در تمبرهای دولت های هند و افغانستان که دارای ته نقش ستاره و پنج ستاره پنج پر است به چشم می خورد(1). از آن پس چاپ تمبر در ایران عمومیت یافت که هنوز هم ادامه دارد و معمولاً- تمبرهای عادی هر دوره دارای تصویر شاه وقت بوده است. چنانکه تمبرهای دوره پهلوی اول، اولین سری با تصویر رضاشاه پهلوی و در چاپخانه مجلس به طبع رسید، طرح این تمبرها از مخبرالدوله و گراور آن از صنایع السلطان می باشد. سری بعدی تمبرها چاپ مطبعه انشده و پسران هارلم بود که طرح تمبرها غالباً تصاویری از ساختمان های مهم، دولتی مراکز فرهنگی و آثار و بقایای باستانی را شامل می شد و یا تمبرهای یادگاری بود. و سری تمبرهای دوره پهلوی دوم محمدرضا پهلوی نیز شامل تصاویر محمدرضا شاه پهلوی و تصاویری از ساختمان های مختلف ایران و تمبرهایی به یادگار مساعی ایران در راه پیروزی

(عمران و آبادی) را شامل می گشت که اکثر آنها دارای فیلیگران بوده است.

انواع دیگر تمبرها

طی سالهای 1296 - 1297 ش. 1928-1929 م. تمبرهای خیریه به نفع بینویان در بعضی از شهرها چاپ و در همان محل بر روی پاکت ها همراه تمبر پستی الصاق می شد و درآمد حاصله از فروش آن به مصرف بینویان می رسید مانند سری دار العجزه تبریز و ایتم خوی و سری خیریه کمک به مسلولین شیر و خورشید .

سری احمدشاه با سورشارژ بوشهری: در تاریخ 1293 ه. ش. هنگامی که بندر بوشهر در اشغال قوای انگلیس بود در تمبرهایی صورت و تاجگذاری احمدشاه قاجار را با مهر BUSHIRE Under British Occupation سورشارژ نمودند. این تمبرها به ردیف افقی ده تایی سورشارژ شدند. این تمبرها به مدت 70 روز در جریان پست بوده است. در سال 1896 م. یادگار پنجاهمین سال سلطنت ناصرالدین شاه قاجار تمبرهای دو شاهی به رنگ سبز که در روی آن نقش پاکت پستی و سال 1312 ش. دیده می شود برای فروش آماده شده بود اما قبل از انتشار ناصرالدین شاه به قتل رسید و این تمبر هرگز به جریان پستی گذارده نشد. در سال 1260 ش. یک سری تمبر در بوداپست جهت مصرف در ادارات دولتی چاپ شد اما به ندرت مصرف گردید. به مناسبت تاجگذاری احمدشاه قاجار یک سری تمبر شامل 19 رقم از تصاویر سلاطین و مناظری از ابنیه تاریخی ایران در مطبعه انشده هلند به چاپ رسید ولی به علت جنگ جهانی و نرسیدن تمبرها به تهران در وقت مقرر از فروش آن خودداری شد و چند سال بعد به علت تغییر حکومت کلیه تمبرها سوزانده شدند. این تمبر با سورشارژ SERVICES برای مصرف ادارات دولتی تهیه شده بود چاپ و رنگ این تمبرها بسیار عالی و

ص: 134

بی نظیر بود و همه دور طلایی بودند. در سال 1909 م. «تمبرهای لار» تمبرهای انقلابی منتشر و در پست مصرف شد ولی رسمیت پیدا نکرد در این تاریخ نهضت انقلابی در لار به رهبری سید عبدالحسین مجتهد⁽¹⁾ ظهور کرد و تمبر مخصوصی که روی آن عبارت «پست ملت اسلام» نوشته شده و شامل 5 رقم بود چاپ شد این نوع تمبرها در مدت کوتاهی به مصرف رسید.

در سال 1916 م. نهضت انقلابی دیگری در این برهه در کازرون به نام «کمیته ملی کازرون» به وجود آمد و تمبرهای صورت احمدشاه را با مهر «ملت کازرون 1335» سورشارژ کردند و را برای مدت تقریباً 3 ماه مصرف شد. در سال 1920 م. در ناحیه گیلان و رشت که دستجاتی به رهبری میرزا کوچک خان معروف به جنگلی برخاستند تمبر مخصوص که دارای عکس کاوه آهنگر با پرچم قرمز پست انقلابی ایران در «گیلان 25 ثور 1299» بود چاپ و منتشر شد و علاوه بر آن مهر مخصوص دیگری که دارای عبارت «پست دولت جمهوری شوروی در ایران» بود تهیه شد طی سال های 1287 ش. تا 1298 ش. ستارخان و شیخ محمد خیابانی در مقام ریاست دستجات مخالف دولت مرکزی در تبریز قیام و تمبرهایی که آماده نموده بودند با سورشارژ آزادستان چاپ شد ولی به مصرف پست نرسید. در 21 آذر 1324 ش. پس از جنگ جهانی دوم و تخلیه قوای شوروی از ایران جمعیتی به نام فرقه دموکرات آذربایجان در تبریز اعلام خود مختاری نموده و آذربایجان را زیر نظر داشتند. تمبرهای موجود در ادارات پست آذربایجان با مهر «آذربایجان ملی حکومتی» تا 12 آذر 1324 سورشارژ شد و تمبرها در پست مرکزی به مصرف رسید⁽²⁾. اولین سری تمبر هوایی ایران در بهمن ماه سال 1305 ش. انتشار یافت که بعد از سری تمبرهای شیر و خورشیدی از تمبرهای نفیس ایران به شمار می آید و پس از آن می توان سری دیگری را که به سری مشهد موسوم است جزو تمبرهای نفیس به حساب آورد. در اواخر سال 1280 ش. به منظور جبران کمبود تمبر در دفاتر پستی مشهد و

ص: 135

1- سید عبدالحسین بن عبد الله مجتهد لاری (1264-1342 ق.). پیشوای مبارزه علیه استعمار انگلیس در فارس شاگرد میرزا محمد حسن شیرازی. در جریان انقلاب مشروطیت به دعوت انجمن ملی فارس به شیراز وارد شد و حمایت علنی و همه جانبه خود را از مشروطه خواهان آغاز نمود سید توانست در درگیری های شیراز به موفقیت دست یابد و نیرویی پنج هزار نفری را با عنوان «چریک های لاری» رهبری نمود و با یاری نیروهای قشقایی به رهبری صولت الدوله و تجار شیراز جبهه قدرتمندی از مشروطه خواهان را به وجود آورد. پس از به توپ بستن مجلس توسط محمد علی، شاه فرمان حمله به لارستان و دستگیری سید صادر شد و با فتح تهران به دست نیروهای انقلابی و تعیین حبیب الله قوام الملک به حکومت فارس با توطئه همه جانبه قوام مواجه گردید و محل زندگی سید دو بار طی سال های 1329 و 1332 ه. ق. غارت گردید. وی در تهاجم، دیگری معروف به «درگیری کورده» با از دست دادن یارانش ابتدا در جوار همسنگرش صولت الدوله و از آن پس به حالت تبعید در جهرم به سر برد.

2- فریدون نوین فرح بخش. راهنمای تمبرهای ایران همان، صص 231-249

شهرهای اطراف ویکتور، کستنی رئیس پست مشهد بدون اجازه دولت مرکزی یک سری تمبر طراحی و چاپ کرد این تمبرها از اسفند 1280 تا اردیبهشت 1281 در دفاتر پستی، مشهد بجنورد و قوچان به فروش رسید و مورد استفاده قرار گرفت. مقامات دولت مرکزی به محض اطلاع از اقدام کستنی دستور دادند تمبرها جمع آوری شوند. تمبرهای مشهد به علت تیراژ پایین و این که تنها به مدت دو ماه در دسترس عموم قرار داشتند از نایاب ترین و در نتیجه گرانقیمت ترین تمبرهای ایران است. با توجه به امکانات محدود کستنی در شهر مشهد این تمبرها به صورت ابتدایی چاپ شدند که البته تمبرهای چاپی در تهران وضعیت بهتری نداشتند. طرح تمبرها شبیه به تمبرهای مظفری سال 1277 بود. سری تمبرهای مشهد دارای هفت تمبر به شرح زیر بود:

1 - یک شاهی (به رنگ سیاه)

2 - دو شاهی (سیاه)

3 - سه شاهی (سیاه)

4 - پنج شاهی (سیاه)

5 - پنج شاهی (بنفش)

6 - دوازده شاهی (آبی)

7 - یک قرآن (قرمز)

امضای دستی کستنی بر روی تمبرهای یک تا 12 شاهی به رنگ قرمز و بر روی تمبر یک قرآن به رنگ بنفش بود. طرح تمبر یک قرآن اندکی با تمبرهای دیگر تفاوت داشت - در این جا ذکر این نکته لازم است که برای باطل کردن تمبرهای اولیه ایران، ادارات پستی هنوز مهر مخصوصی نداشتند و این خود باعث سوء استفاده هایی در این زمینه می شد تا این که پس از ورود «ریدر» پست سروسامان گرفت و در همین زمان دستور تهیه مهر پستی نیز داده شد که می توان تاریخ ابطال صحیح تمبرهای ایران را از سال 1292 ش. 1875م. دانست و اولین سری تمبری که با مهر پستی باطل شد سری دوم شیر و خورشید معروف به کاردی بود(1).

زبان تمبر

تمبرها در سراسر دنیا دارای فرهنگنامه و شرایط شناخته شده ای هستند که برای ورود به دنیای آنها باید با حروف الفبایشان آشنا شد باید دانست این برگه های معتبر با چه چه زبانی حرف می زنند و ساختارشان چیست .

اتحادیه جهانی پست (UPU) در سال 1875م تأسیس شد. مرکز آن شهر برن در کشور سوئیس است. این اتحادیه به پیشنهاد دکتر هاینریش فن آشتاین - رئیس پست امپراتوری

آلمان - تشکیل شد. همه مسائل مربوط به پست و چگونگی کار اداره های پست و مقررات پستی در این اتحادیه بررسی می شود و پس از تصویب نمایندگان به کشورهای عضو ابلاغ می شود. ایران در سال 1877 م. به عضویت این اتحادیه درآمد. تمامی کشورهای عضو اتحادیه از نظر پستی یک سرزمین واحد را تشکیل می دهند. نرخ ها و مقررات یکسانی در مورد مراسلات مبادله شده بین کشورهای عضو اعمال می شود و تمامی آنها آزادی ترانزیت مراسلاتی را که از قلمرو آنها می گذرد تضمین می کنند.

ارور: به معنی خطا و اشتباه است. تمبرهایی که هرگونه اشکالی در چاپ آنها باشد و از تمبرهای دیگر یک سری متفاوت باشند لقب ارور می گیرند. اینگونه تمبرها نزد کلکسیونرها دارای ارزش بسیاری است و چاپخانه های چاپ تمبر دقت زیادی به خرج می دهند که هیچ یک از تمبرهای ارور از چاپخانه بیرون نرود.

امانات: تمبرهای امانات تمبرهای مخصوصی هستند که آنها را روی بسته ها و یا قبض ارسال بسته که در اداره پست نگهداری می شوند الصاق می کنند. مبلغ دریافتی بهای تمبر امانات به عنوان کرایه حمل بسته های ارسالی به شهرهاست.

باند یا ردیف: تعدادی تمبر که به صورت ردیفی یعنی پهلوئی هم از ورق اصلی جدا شده باشد را باند یا ردیف می گویند .

بلوک: چهار قطعه تمبر که دو به دو کنار و روی هم چیده شده و از ورق اصلی جدا باشد

پرفراژ: ایجاد سوراخ های ریز بر روی یک ورق کاغذ یا کارت برای سهولت پاره کردن آن در طول خطی معین را پرفراژ می گویند. ماشین پرفره (سوراخ کن) دستگاهی است مجهز به سوزن هایی نصب شده بر روی تیغه یا دیسک گردان که در طول یک خط سوراخ های ریزی در کاغذ ایجاد می کند پس از استفاده از تمبر چسب دار در اداره های پست شکل جدا کردن تمبرها به وسیله دندان زدن لبه های آن حل شد. نخستین ماشین دندان زنی (پرفراژ) تمبر، صد سال پیش توسط «هانری ارجر» اختراع شد.

تت بش: وقتی دو تمبر به صورت وارونه یا پهلوئی هم چاپ شوند این اصطلاح اطلاق می شود. البته این نوع اشتباه چاپی بود که امروزه با استفاده از چاپ به طریقه به کارگیری فیلم و زینک اتفاق نمی افتد.

تمبر پست محلی: یک نوع تمبر خاص که فقط برای مصرف روی مراسلات بین شهرهای یک ناحیه و یا یک ایالت به کار می رفته است مانند تمبرهایی که برای پست تبریز چاپ شد و مهر P.I که روی بسته های چاپ تهران دوران مظفرالدین شاه و محمدعلی شاه زده می شد.

تمبر تاکس: روی مراسلاتی که کاملاً از پرداخت هزینه پستی معاف نبوده و یا کسر تمبر دارند یک نوع تمبر خاص الصاق و یا مٌهری به نام تاکس می زنند.

تمبر خیریه: تمبر خیریه در بسیاری از کشورها مرسوم است. به منظور کمک به مؤسسات خیریه و جمع آوری اعانات، تمبر مخصوصی چاپ می شود و علاوه بر نرخ مقرر روی مراسلات می زنند. در زمان احمدشاه روی تمبرهای مالیه را جهت ایجاد تمبرهای خیریه سورشارژ کردند. در شهرهای تبریز و خوی هم تمبر مخصوص جهت دار العجزه و ایتم چاپ کردند.

تمبر سرویس: در بعضی از کشورها برای مصارف پاکت های دولتی، تمبر مخصوص و یا

روی تمبرهای موجود پستی سورشارژ می زنند.

تمبرهای نمونه: نمونه تمبرهای آزمایشی که قبل از انتشار با طرح یا رنگ های مختلف تهیه می شوند یا نمونه های رنگی که برای انتخاب یک رنگ از بین آنها موقت چاپ می شوند این نمونه دارای ارزش است.

تیراژ: تعداد معینی از هر تمبر که نشر و از طرف مسئولان اداره پست به طور رسمی اعلام

می شود تیراژ آن تمبر نامیده می شود.

جاری: تمبرهایی که برای مصارف عمومی پست منتشر می شود تمبرهای جاری نام دارد. اینگونه تمبرها معمولاً به تعداد زیاد چاپ می شوند. هر سری تمبر جاری از چند قطعه تشکیل و با قیمت های متفاوت عرضه می شوند. قطع این تمبرها از تمبرهای یادگاری کوچک تر است

تا همه آنها فروخته نشده اند در باجه های پست قابل خریداری هستند.

جفتی: دو تمبر مجاور هم را که به طور افقی یا عمودی به هم متصل باشند جفتی گویند خواه دندان دار باشند یا نباشند .

جفت های همسایه: یک جفت تمبر را که به یکدیگر چسبیده و از هم جدا نشده اند و دارای طرح و رنگ متفاوت باشند به شرط آن که رقم قیمت و نام کشور به طور جداگانه روی هر یک از آنها نوشته شده باشد جفت های همسایه گویند .

دندان: تمبرها پس از این که از یکدیگر جدا می شوند معمولاً لبه هایشان کنگره ای است. هر یک از این کنگره ها را یک دندان مینامند شمار دندان های تمبر هر سری یکی از مشخصات اساسی در شناسایی تمبرهاست. در تمبرهای قدیمی گاهی اختلاف دندان ها و بعضی از تمبرها از این نظر دارای ارزش بیشتری هستند. برای تخمین تعداد دندان ها از کارت اندازه گیری دندان ها استفاده می شود .

دو بار چاپ: وقتی ورق تمبر دو بار از زیر چاپ بگذرد .

دور و چاپ: گاه اتفاق می افتد که ورق تمبر اشتباهاً از دو طرف چاپ می شود.

دولتی: تمبر دولتی به طور انحصاری توسط سازمان های دولتی روی پاکت های دولتی که از طریق پست ارسال می شوند به کار می رود

ردیف: ردیف یا باند مجموع چند تمبر از یک نوع است که به طور افقی یا عمودی پشت

سر هم قرار گرفته و از هم جدا نشده اند.

ص: 138

ردیف های همسایه: هرگاه در تمبر ویژگی های جفت همسایه بیش از یک جفت دیده شود آن را ردیف همسایه می نامند.

سری: تمبرهایی را که در یک روز به مناسبت خاصی منتشر شود، سری گویند. سری تمبرهای جاری ممکن است در یک روز منتشر نشود و به تدریج انتشار یابد ولی تمبرهای یادگاری همه در یک روز منتشر می شود. تمبر به هر مناسبت که انتشار یابد ممکن است از یک، دو، سه و یا چندین قطعه تشکیل شده باشد. به هر حال تمبر چه به صورت یکسان و چه متنوع چاپ شود، سری نامیده می شود. اگر تمبرهای یک سری همه یکسان باشند آن را تک سری می خوانند. سورشارژ (1): فلز یا پلاستیکی که برای تغییر قیمت یا رسمی شدن تمبر یا معرفی آن به منظور مصارف مختلف حتی تغییر رژیم بر روی تمبر زده می شود، بدون آن که ارزش آن را پایین بیاورد.

فیلیگران یا ته نقش: ته، نقش طرح یا نوشته ای است که در متن اوراق تمبر وجود دارد و مشخصه کشور چاپ کننده تمبر است. در ایران فیلیگران اول به شکل شیر بود.

کاغذ تمبر

کاغذهایی که از ترکیب پنبه ابریشم و الیاف قابل شست و شو به کار رفته باشد برای چاپ تمبر مناسب ترند. انواع کاغذ تمبر به شرح زیر است:

1- کاغذ آبی: کاغذهایی که در اثر فعل و انفعالات شیمیایی آبی می شوند، و در گذشته بیشتر از آنها استفاده می شد.

2- کاغذ اسکناس: در خمیر آن از مواد قابل شست و شو استفاده می شود. برای تمبرهایی که به صورت بلوک منتشر می شوند مناسب است.

3- کاغذ بریده بریده: یک طرف آن صاف و طرف دیگرش کرک و شیار است.

4- کاغذ پرزدار: کاغذ نازک و نیم شفاف

5- کاغذ توراتی: بسیار نازک اما با جنس مرغوب و معمولاً از چین وارد می شود.

6- کاغذ خشن: با الیاف نامرغوب

7- کاغذ خط دار: در نور خط هایی ممتد با فاصله و جدا از یکدیگر دیده می شود جنس آن نرم و صاف است.

8- کاغذ خلل و فرج دار (منفذدار): دارای تار و پود قابل رؤیت نرم و عموماً ضخیم است.

ص: 139

1- سورشارژ افسیل = Surchage مهر فلزی یا لاستیکی است که برای تغییر قیمت یا رسمی شدن تمبر و یا معرفی آن جهت مصارف دولتی (سرویس، تاکسی، مصارف خیریه موقتی و یا تغییر حکومت و سلطنت و موارد دیگر تهیه نموده)، روی تمبر می زنند به هر چه از این قبیل که روی تمبر اضافه شود سورشارژ می گویند.

- 9 - کاغذ دولایه: یک لایه از آن در قسمت چسب دار تمبر ریز ریز شده و جدا می شود.
- 10 - کاغذ دیکنسون: به ندرت از آن استفاده می شود. در بافت آن نخ ابریشم استفاده شده است.
- 11 - کاغذ رگه دار: در بافت آن خطوط موازی بسیار فشرده وجود دارد که با یکدیگر برخورد می کنند تا مقاومتش زیاد شود.
- 12 - کاغذ زبر: به وسیله سیلندر ساخته می شود. سطح آن راه راه و ناصاف است.
- 13 - کاغذ زرد سبک و محکم که یک طرفش صاف و طرف دیگرش زبر و خشن است.
- 14 - کاغذ زرورقی بسیار سبک
- 15 - کاغذ سیگاری: نازک نیمه شفاف و بدون چسب تمبرهای ستونی در سال 1919م. بر روی این کاغذ چاپ می شد.
- 16 - کاغذ شفاف: ورقه، صاف شفاف و چسبیده. پوشیده از سرشیم دارای پوست سفید آب رنگ را خوب نگه نمی دارد.
- 17 - کاغذ صاف و براق.
- 18 - کاغذ کتابچه ای: دارای خطوط آبی
- 19 - کاغذ لعابدار: سطح آن با ماده ای براق پوشیده شده.
- 20 - کاغذ مانیل: روشن و محکم متمایل به قهوه ای.
- 21 - کاغذ نخ ابریشمی: با رشته های بلند و بسیار ظریف ابریشم.
- 22 - کاغذ نرم: ضخیم و بادوام برای تجدید چاپ یک تمبر استفاده می شود.
- 23 - کاغذ نقطه چین: با نقطه های کوچک و نزدیک به هم.
- 24 - کاغذ هند نازک و مقاوم

انواع تمبرهای ایران

پیش تر تمبرها با استفاده از تعریف و منشأ ایجادشان شناخته می شدند، اما نیاز عامل مهمی بود که از این اوراق بهادار کوچک استفاده های دیگری شود. انواع و اقسام آن به شرح زیر

تقسیم می شود

1 - تمبر جاری: تمبرهایی برای رفع نیازهای پستی مردم توسط شرکت پست چاپ و منتشر می شود این نوع تمبرها برحسب نیاز از نظر تیراژ در سطح بالایی منتشر می شوند و بر حسب موارد مصرفی رنگ و قیمت های متفاوتی دارند محدودیت زمانی برای مصرف آنها هم وجود ندارد.

2 - تمبر یادبود: تمبرهایی که دارای ارزش پستی تمبرهای جاری هستند، اما انتشار آنها تابع شرایط و مقررات خاص است. تمبرهای یادبود از جهت اهمیت موضوع دارای تیراژ

ص: 140

کم و زیاد و در حد وسیع و بین المللی هستند و معمولاً با توجه به مناسبت های مختلف منتشر می شوند. تمبرهای یاد بود ضمایمی دارند :

الف - پاکت اولین روز انتشار

ب - مهر اولین روز انتشار

ج - کارت روز انتشار

د - ورقه کوچک تمبر یادبود

3- تمبر هوایی: ویژگی های سایر انواع تمبر را دارد و تنها تفاوت آن مورد مصرفش است.

4 - تمبر امانات: تمبرهای ویژه ای که هزینه ارسال امانات پستی از طریق آنها دریافت

می شود.

5 - تمبرهای روزنامه: در گذشته برای حمل و نقل مطبوعات تخفیفات ویژه ای در نظر گرفته شده بود به همین دلیل تمبرهای ارزانی چاپ می شد که به روزنامه ها و بسته های حاوی کتاب و سایر مطبوعات الصاق می شد.

6 - تمبرهای سفارشی: تمبرهایی که الصاق آنها سفارشی بودن پاکت پستی را مشخص می کند.

7 - تمبرهای دولتی: تمبرهای ویژه ای که برای مصرف ادارات دولتی و یا وصول عوارض و حقوق قانونی از طریق الصاق بر اوراق و اسناد مالی و تجاری چاپ می شوند .

سایر تمبرها:

الف - تمبرهای موقت: زمانی که نتوان تمبرهای جاری را به موقع در دسترس مردم قرار داد از آنها استفاده می شود.

ب - تمبرهای نمونه

ج - تمبرهای مجازی: تمبرهایی که از طرف حکومت معتبر نیستند.

د- تمبرهای محلی

ه- - تمبرهای اشغالی: هر کشوری که کشور دیگری را اشغال نظامی کند برای آن مناطق

از این تمبرها استفاده می کند (1).

منابع:

1 - مروری بر تاریخ پست ایران. ایرج، کیا: تهران نشر نگین سال 1376

2 - تاریخ مؤسسات تمدنی جدید در ایران جلد 2. محبوبه اردکانی، انتشارات دانشگاه.

ص: 141

<http://www.hamshahri.net/hamnews/1983/830906/news/file.htm> -1

3 - تاریخ پست در ایران. دکتر فریدون عبدلی، فرد، تهران نشر هیرمند 1375

4 - راهنمای تمبرهای ایران. از انتشارات مؤسسه نوین فرح بخش و پسران تهران، 1347. 5 - اسناد پست و تلگراف و تلفن در دوره رضاشاه به کوشش مرضیه یزدانی. سازمان اسناد ملی، ایران پژوهشکده اسناد، 1378.

ص: 142

فصل هفتم : امنیت دیجیتالی با بهره گیری از ته نقش

اشاره

ص: 143

با گسترش فناوری و دستاوردهای علمی ضرورت حفظ حق و حقوق مادی و معنوی (کپی‌رایت)، مخترعان مؤلفان و مصنفان نیز اهمیت خاصی یافت از این رو اثر آفرینان جهت مصون ماندن محصولات دیجیتالی و اینترنتی خود از غارت و تکثیر غیر مجاز به تکاپو افتادند. این مهم دانشمندان را برانگیخت تا برای این معقوله نیز چاره‌اندیشی کنند. در نخستین گام مین وو Min Wu استاد یار سی ساله دانشگاه مریلند به استفاده از ته‌نقش‌های دیجیتالی برآمد. این ته‌نقش‌های دیجیتالی گونه‌ای فناوری برای مخفی کردن یا کدگذاری داده‌های دیجیتالی در اسناد است. همه عکس‌های موجود در پایگاه داده آن لاین احتمالاً به زودی دارای ته‌نقش‌ها دیجیتالی شده که صاحب آنها را شناسایی یا معلوم میکنند که عکس، کپی است یا اصل؟

مین وو از کسب دانشنامه مهندسی در چین برای ادامه تحصیل در مقطع فوق لیسانس به پرینستون رفت و در آن جا بود که برای اولین بار وارد دنیای ته‌نقش دیجیتالی شد. او تا به حال تعدادی از کارهای خود را به ثبت رسانده و تعدادی در انتظار به ثبت رساندن است و در سراسر جهان فناوری او مورد شناسایی قرار گرفته است، وی در مصاحبه‌ای در این مورد گفته است: «سال‌هاست که کریپتولوژی یعنی چگونگی به رمز درآوردن زبان‌ها مورد مطالعه قرار دارد؛ نظریه‌های موجود در این زمینه تا به نیم قرن پیش نیز باز می‌گردند. در حالی که به رمز درآوردن اطلاعات می‌تواند از اسناد در انتقال آنها از نقطه «الف» به نقطه «ب» محافظت کند، اما از دسترسی به محتوای آنها پس از این که به دستان کسی بیفتد جلوگیری نخواهد کرد. در اینجاست که نقش زنی کاربرد پیدا می‌کند. نقش زنی به ما امکان می‌دهد تا از اسناد حتی پس از انتقال آنها نیز محافظت کنیم.»

یک خط کد در فایل‌های دیجیتال می‌تواند به عنوان شناسه آنها عمل کند. «وو» همچنین می‌تواند کارهای دیگری نیز با این فناوری انجام دهد: «در صورتی که اتومبیلی در بخشی از یک تصویر باشد، می‌توان در شماره پلاک آن ته‌نقش کار بگذاریم و در صورتی که دستکاری شود تغییر خواهد کرد.»

موارد کاربرد این فناوری تقریباً بی‌پایان است. در صورتی که آکادمی هنر و علوم فیلم که جوایز اسکار را اعطا می‌کند، بخواهد کپی‌های مخصوصی از فیلم‌ها را به منظور رأی‌گیری

برای اعضای خود ارسال کند می توان به اشکال تقریباً غیر محسوسی آرایش پیکسل های هر فیلم را نسبت به دیگری تغییر داد. با این کار اگر فیلمی کپی شود معلوم خواهد شد که کدام عضو آکادمی مسئول است(1).

DVD مجهز به فناوری ته نقش ضد تکثیر (غیر مجاز)

در این راستا هالیوود فناوری جدید و قدرتمندی را تکمیل کرده است که انتظار می رود با استفاده از آن مانع از تکثیر غیرقانونی فیلم های سینمایی شود. این سامانه با استفاده از صوت و نه تصویر کار می کند و در یک کنفرانس بین المللی در زمینه نحوه حفاظت از سامانه های دی وی در پاریس ارائه شد.

DVD Forum که یک نهاد بین المللی برای تنظیم استانداردهای مربوط به سامانه های تازه DVD است در نظر دارد اوایل سال 2006 تازه ترین استانداردها را برای نسل جدید سامانه های DVD با درجه تفکیک بالا New Definition DVD System عرضه کند.

جزئیات این سامانه را «آلن بل» نایب رئیس بخش فناوری های پیشرفته استودیو فیلم سازی برادران وارنر معرفی خواهد کرد.

تمام سامانه های DVD با درجه تفکیک بالا- مجهز به سنجنده ای خواهند بود که ظاهر آن شبیه ته نقش بی صدایی Inaudible watermark است که در نوار صوتی فیلم های سینمایی جای داده می شود.

این ته نقش که در همه فیلم های سینمایی با بودجه بالا درج خواهد شد حاوی اطلاعاتی درباره نسخه ای است که از آن برای نمایش استفاده می شود.

دستگاه های جدید DVD با قرائت اطلاعات روی این ته نقش تشخیص می دهند که آیا نسخه ای که در دستگاه جای داده شده یک نسخه مجاز است یا آنکه به طور غیر مجاز تکثیر شده است.

دستگاه می تواند با هر نوع روش تکثیر غیر مجاز خواه با استفاده از دوربینی که به سمت پرده سینما نشانه رفته و خواه با خالی کردن نسخه فیلم روی یک نوار ویدیویی یا یک لوح فشرده مقابله کند .

ته نقش جدید با استفاده از تغییر ظریفی در نوار صدا و موسیقی خود فیلم تولید می شود و تفاوت آن با صدا و موسیقی اصلی فیلم چنان نامحسوس است که گوش انسان قادر به تشخیص آن نیست اما دستگاه DVD جدید می تواند به سادگی آن را مشخص سازد.

سامانه جدید در عین حال دقیق است که حتی زمانی که تکثیر کنندگان غیر مجاز بخواهند نسخه های اضافی را با استفاده از یک کپی که به صورت قانونی خریداری شده تهیه کنند باز

ص: 145

هم به این نسخه های اضافی اجازه پخش نمی دهد.

لوح های فشرده ای که نسخه فیلم بر روی آن ضبط شده و به خریداران فروخته می شود دارای یک ته نقش اختصاصی هستند و دستگاه میتواند اصیل بودن یا تقلبی بودن آنها را مشخص سازد.

به گفته بل در دستگاه جدید نهایت دقت به کار رفته تا از بروز اشتباهات ناخواسته جلوگیری شود.

به طور مثال در یک میهمانی خانوادگی مثلاً یک جشن تولد ممکن است یک فیلم جدید که به طور مجاز خریداری شده با دستگاه پخش شود. در همین حال ممکن است افراد با دوربین های خود از صحنه فیلمبرداری کنند و در این حال صحنه هایی از فیلم دوربین را که بر روی دستگاه در حال پخش شدن است بر روی فیلمی که افراد با دوربین های دستی خود می گیرند ضبط شود.

اگر خود این فیلم ها بعداً از طریق دستگاه DVD جدید پخش شوند، دستگاه با وجود آنکه ته نقش فیلم سینمایی را در روی فیلم خانوادگی تشخیص می دهد از قطع برنامه خودداری می کند.

به عبارت دیگر دستگاه به گونه ای برنامه ریزی شده که تنها در صورتی که بخش های زیادی از فیلم سینمایی به نمایش درآید از ادامه نمایش آن جلوگیری می کند، اما پخش یکی دو دقیقه از این فیلم مشکلی به وجود نمی آورد.

اما به گفته «فردون لومن» وکیل دعاوی در بنیاد مرزهای الکترونیک واقع در سانفرانسیسکو اشکال سامانه جدید در آن است که همه دستگاههای خانگی پخش DVD باید به گونه ای طراحی شوند که قادر به تشخیص ته نقشی که هالیوود بر روی فیلم ها می گذارد باشند و به این ترتیب به نظر می رسد هالیوود در نظر دارد خود را برای طراحی همه انواع دستگاه های پخش کننده اعم از گرداننده های (Drive) رایانه ای DVD و CD به بازار تحمیل کند.

1. شوالیه ژان و آلن، گوبران فرهنگ نمادها، ترجمه سودابه فضانالی (تهران: نشر جیحون 1378).
2. دهخدا علی اکبر لغت نامه دهخدا: (تهران موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران 1373) چاپ اول از دوره جدید.
3. مقبل، اصفهانی احمد شناخت و ساخت کاغذهای دست ساز (مشهد بنیاد پژوهش های اسلامی و سازمان، کتابخانه موزه و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، 1380 ش.).
4. قائم، مقامی جهانگیر. مقدمه ای بر شناخت اسناد تاریخی (تهران: انجمن آثار ملی، 1350).
5. فراستی، رضا. «آشنایی با فرمانها و رقم های دوره قاجاریه» فصلنامه تخصصی تاریخ معاصر، ایران سال چهارم ش 13 و 41 (بهار و تابستان 1379)
6. علائی علی اکبر. «تمبر و تمبرشناسی» نشریه فرهنگ و مردم شماره 37 (آبان 1344). 7. سحاب ابو القاسم. تاریخ مدرسه عالی سپهسالار (تهران: چاپخانه سپهر، 1329)
8. کسروی احمد تاریخچه شیر و خورشید به کوشش عزیز الله علیزاده (تهران: انتشارات فردوس 1378).
9. خیراندیش رسول و سیاوش شایان ریشه یابی نام و پرچم کشوری ها (تهران: انتشارات کویر 1372)
10. پورممتاز علیرضا فرهنگ کتاب (تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، 1377)
11. نجیب مایل هروی کتاب آرایبی در تمدن اسلامی (مشهد بنیاد پژوهش های آستان قدس رضوی 1372)
12. محمد پادشا متخلص به «شاد» فرهنگ آندراج زیر نظر محمد دبیرسیاقتی (تهران: کتابخانه خیام 1336 ش.).
13. بابازاده شهلا. «سیری در پیدایش کاغذ» فصلنامه کتاب شماره 55، دوره چهاردهم شماره سوم (پاییز 1382).
14. خجسته عسکر. «کاغذ از دریچه زمان» کیمیا سال دوم شماره 7 (مرداد 1368).

15. رنجبری محمد، کاغذ ترجمه علیرضا پور ممتاز (تهران: خانه کتاب 1380).

16. ذابح ابو الفضل «کاغذسازی در تمدن اسلامی» کیهان، فرهنگی سال دوم، شماره 6 (شهریور 1364)

17. کورکیس عواد «ساخت کاغذ در دوره تمدن اسلامی» یادگار سال چهارم شماره نهم و

دهم (خرداد - تیر 1328).

18. داعی الاسلام سید محمد علی فرهنگ نظام (تهران: شرکت دانش 1364).

19. همایونفرح، رکن الدین تاریخچه کتاب و کتابخانه در ایران (از دوران باستان تا به امروز). نشریه فرهنگ و، مردم شماره 34 (اردیبهشت 1345)

20. نشریه جوان «کاغذ و پیشینه آن» سال هفتم شماره 1741 (دوشنبه 26 اردیبهشت 1384).

21. نصری زرین «آشنایی با صنعت کاغذ» نشریه، شیمی صنعت و زندگی، دوره هفدهم، شماره 3 (1383).

22. جی بی اولیویه. سفرنامه اولیویه. تاریخ اجتماعی - اقتصادی ایران در دوران آغازین عصر قاجار ترجمه: محمد طاهر میرزا، تصحیح و حواشی غلامرضا ورهرام (تهران: انتشارات روزنامه اطلاعات 1371)

23. ارنست هولتسر ایران در یکصد و سیزده سال پیش (بخش نخست: اصفهان)، ترجمه: محمد عاصمی (تهران وزارت فرهنگ و هنر 1355)

24. کلمنت مارکام تاریخ ایران در دوره قاجاریه ترجمه رحیم فرزانه به کوشش ایرج افشار: (تهران نشر فرهنگ ایران 1365)

25. تحویلدار حسین جغرافیای اصفهان (جغرافیای طبیعی و انسانی و آمار اصناف شهر)، به

کوشش: منوچهر ستوده تهران دانشگاه تهران 1342)

26. نشریه تربیت سال پنجم نمره دویست و چهل و یکم (پنجشنبه سیم رجب سنه 1319 قمری)

27. نشریه تربیت. سال هشتم نمره دویست و نود و هشتم (پنجشنبه بیست و نهم شعبان 1319

قمری)

28. نشریه تربیت. سال، هشتم نمره سیصد و هشتاد و پنجم (پنجشنبه چهارم رمضان 1343

قمری)

29. محبوبی، اردکانی حسین تاریخ موسسات تمدنی جدید در ایران (تهران: انتشارات دانشگاه تهران 1376)

30. کمیسیون ملی یونسکو در ایران ایرانشهر (تهران: کمیسیون ملی یونسکو در ایران 1342).

ص: 148

31. مطلق محمد یک کالای استراتژیک» (کاغذ دیروز، امروز فردا) روزنامه همشهری

شماره 3703 (شنبه 13 اردیبهشت 1384)

32. بابازاده شهلا تاریخ چاپ در ایران (تهران کتابخانه طهوری، 1378).

33. گلپایگانی حسین. «تاریخ چاپ و چاپخانه در ایران». نشریه صنعت چاپ، ش 110 (آذر

1370).

34. پرتو، ابوالقاسم فرهنگ واژه یاب (تهران انتشارات اساطیر 1373).

35. تقی زاده حسن. «چاپخانه و روزنامه در ایران» نشریه، کاوه سال دوم (دوره جدید) شماره 5.

36. تربیت میرزا محمد علی تاریخ مطبوعه و مطبوعات، ایران» نشریه تعلیم و تربیت، سال

، چهارم شماره 11 (اردیبهشت 1313)

37. مصاحب، غلامحسین دایره المعارف فارسی (تهران: انتشارات امیرکبیر 1380) چاپ دوم.

38. آرین، پوریحیی از صبا تا نیما (تهران: انتشارات زوار 1372)

39. محیط طباطبایی محمد تاریخ تحلیلی مطبوعات ایران (تهران انتشارات بعثت، 1375

ش.)

40. مینوی، مجتبی «اولین کاروان معرفت» یغما سال ششم ش 8 (آبان 1332)

41. قاسمی سیدفرید نخستین کوشش (تهران: خانه مطبوعات 1372).

42. محبوبی اردکانی حسین. «کارآموزان و دانشجویان ایرانی در روسیه در زمان قاجاریه»

راهنمای کتاب سال دهم شماره ششم (اسفند 1346).

43. نوایی، عبدالحسین ایران و جهان (تهران: موسسه نشر هما 1368).

44. صدر هاشمی، محمد تاریخ جراید و مجلات ایران (اصفهان: انتشارات کمال 1363).

45. خاتمی احمد. «پیدایش روزنامه و نقش آن در تحولات سیاسی و ادبی» ماهنامه ادبیات

معاصر، سال اول (اردیبهشت 1375)

46. ه.ل. رابینو روزنامه های ایران از آغاز تا سال 1329 ه.ق، ترجمه جعفر خمایی زاده (تهران: انتشارات اطلاعات، 1372).

47. اقبال عباس تاریخ مفصل ایران (از استیلای مغولان تا اعلان مشروطیت)، (تهران:

انتشارات امیر کبیر، 1347) چاپ سوم.

48. محمد بن خاوندشاه میرخواند. روضه الصفا (تهران: خیام، 1338-1390 ه.ق).

49. تیموری ابراهیم عصر بیخبری یا تاریخ امتیازات در ایران (تهران: اقبال 1332)

50. والی، نژاد مرتضی سیری در تاریخچه نظام بانکی در ایران»، فصلنامه بانک، سال پنجم، ش 61 (بهمن 1380).

ص: 149

51. روزنامه حکمت سال، پانزدهم شماره 870 سه شنبه 15 ذیحجه 1324 قمری

52. روزنامه حکمت سال، پانزدهم شماره 882 آدینه 15 صفر 1325 قمری.

53. میر مطهری سید جلال الدین «بانک ملی» نشریه سپهر شماره 04 (آذر 1372).

54. بهمنی محمد و محمود بهمنی. «بانکداری داخلی» (تجهیز منابع پولی) (تهران موسسه

عالی بانکداری، ایران بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران 1379)

55. رفیعی، احمد بانک و بانکداری (تهران چاپخانه بهمن 1351)

56. نوین فرحبخش، فریدون. راهنمای اسکناس های ایران (تهران: نشر فرح بخش، 1384). 57. سلیمانی کریم القاب رجال دوره قاجاریه (تهران: نشر نی، 1379).

58. کیا ایرج مروری بر تاریخ پست ایران (تهران: انتشارات، نگین 1376)

59. نوین، فرح، بخش فریدون راهنمای تمبرهای ایران (تهران: انتشارات موسسه نوین فرح بخش و پسران، 1347).

60. عبدلی، فرد فریدون تاریخ پست ایران (تمبرهای شیر و خورشید اولیه ایران).

61. اسناد سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران (با منشاءهای نخست وزیری

وزارت مالیه وزارت، کشور وزارت معارف و ...).

ص: 150

نماد ته نقش (فیلیگران)، برگرفته از پرچم برخی کشورهای جهان

ص: 151

منابع و مآخذ

1. شوالیه، ژان و آلن گویران. فرهنگ نمادها، ترجمه سودابه فضائلی (تهران: نشر جیحون، ۱۳۷۸).
2. دهخدا، علی‌اکبر. لغت‌نامه دهخدا (تهران: موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، ۱۳۷۳)، چاپ اول از دوره جدید.
3. مقبل اصفهانی، احمد. شناخت و ساخت کاغذهای دست ساز (مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی و سازمان کتابخانه، موزه و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، ۱۳۸۰ ش.).
4. قائم مقامی، جهانگیر. مقدمه‌ای بر شناخت اسناد تاریخی (تهران: انجمن آثار ملی، ۱۳۵۰).
5. فراستی، رضا. «آشنایی با فرمان‌ها و رقم‌های دوره قاجاریه» فصلنامه تخصصی تاریخ معاصر ایران، سال چهارم، ش ۱۳ و ۴۱ (بهار و تابستان ۱۳۷۹).
6. علایی، علی‌اکبر. «تمبر و تمبرشناسی» نشریه فرهنگ و مردم، شماره ۳۷ (آبان ۱۳۴۴).
7. سحاب، ابوالقاسم. تاریخ مدرسه عالی سیهسالار (تهران: چاپخانه سپهر، ۱۳۲۹).
8. کسروی، احمد. تاریخچه شیر و خورشید، به کوشش عزیزالله علیزاده (تهران: انتشارات فردوس، ۱۳۷۸).
9. خیراندیش، رسول و سیاوش شایان. ریشه‌یابی نام و پرچم کشوری‌ها (تهران: انتشارات کویر، ۱۳۷۲).
10. پورممتاز، علیرضا. فرهنگ کتاب (تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۷۷).
11. نجیب مایل هروی. کتاب‌آرایی در تمدن اسلامی (مشهد: بنیاد پژوهش‌های آستان قدس رضوی، ۱۳۷۲).
12. محمد پادشا متخلص به «شاد». فرهنگ آندراج. زیر نظر محمد دبیرسیاقتی (تهران: کتابخانه خیام، ۱۳۳۶ ش.).
13. بابازاده، شهلا. «سیری در پیدایش کاغذ» فصلنامه کتاب، شماره ۵۵، دوره چهاردهم، شماره سوم (پاییز ۱۳۸۲).
14. خجسته، عسکر. «کاغذ از دریچه زمان» کیمیا، سال دوم، شماره ۷ (مرداد ۱۳۶۸).

۱۵. رنجبری، محمد. کاغذ، ترجمه علیرضا پورممتاز (تهران: خانه کتاب، ۱۳۸۰).
۱۶. ذابح، ابوالفضل. «کاغذسازی در تمدن اسلامی» کیهان فرهنگی، سال دوم، شماره ۶ (شهریور ۱۳۶۴).
۱۷. کورکیس عواد. «ساخت کاغذ در دوره تمدن اسلامی» یادگار، سال چهارم، شماره نهم و دهم (خرداد - تیر ۱۳۲۸).
۱۸. داعی‌الاسلام، سیدمحمد علی. فرهنگ نظام (تهران: شرکت دانش، ۱۳۶۴).
۱۹. همایونفرح، رکن‌الدین. تاریخچه کتاب و کتابخانه در ایران (از دوران باستان تا به امروز). نشریه فرهنگ و مردم، شماره ۳۴ (اردیبهشت ۱۳۴۵).
۲۰. نشریه جوان. «کاغذ و پیشینه آن» سال هفتم، شماره ۱۷۴۱ (دوشنبه ۲۶ اردیبهشت ۱۳۸۴).
۲۱. نصری، زرین «آشنایی با صنعت کاغذ» نشریه شیمی، صنعت و زندگی، دوره هفدهم، شماره ۳ (۱۳۸۳).
۲۲. جی‌بی اولیویه. سفرنامه اولیویه. تاریخ اجتماعی - اقتصادی ایران در دوران آغازین عصر قاجار. ترجمه: محمد طاهر میرزا، تصحیح و حواشی غلامرضا ورهرام (تهران: انتشارات روزنامه اطلاعات، ۱۳۷۱).
۲۳. ارنست هولتسر. ایران در یکصد و سیزده سال پیش (بخش نخست: اصفهان)، ترجمه: محمد عاصمی (تهران: وزارت فرهنگ و هنر، ۱۳۵۵).
۲۴. کلمنت مارکام. تاریخ ایران در دوره قاجاریه، ترجمه: رحیم فرزانه، به کوشش ایرج افشار (تهران: نشر فرهنگ ایران، ۱۳۶۵).
۲۵. تحویلدار، حسین. جغرافیای اصفهان (جغرافیای طبیعی و انسانی و آمار اصناف شهر)، به کوشش: منوچهر ستوده (تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۴۲).
۲۶. نشریه تربیت. سال پنجم، نمره دویست و چهل و یکم (پنجشنبه، سیم رجب سنه ۱۳۱۹ قمری).
۲۷. نشریه تربیت. سال ششم، نمره دویست و نود و هشتم (پنجشنبه، بیست و نهم شعبان ۱۳۱۹ قمری).
۲۸. نشریه تربیت. سال هشتم، نمره سیصد و هشتاد و پنجم (پنجشنبه، چهارم رمضان ۱۳۴۳ قمری).
۲۹. محبوبی اردکانی، حسین. تاریخ موسسات تمدنی جدید در ایران (تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۶).
۳۰. کمیسیون ملی یونسکو در ایران. ایرانشهر (تهران: کمیسیون ملی یونسکو در ایران، ۱۳۴۲).

۳۱. مطلق، محمد. «یک کالای استراتژیک» (کاغذ دیروز، امروز، فردا) روزنامه همشهری، شماره ۳۷۰۳ (شنبه ۱۳/ اردیبهشت ۱۳۸۴).
۳۲. بابازاده، شهلا. تاریخ چاپ در ایران (تهران: کتابخانه طهوری، ۱۳۷۸).
۳۳. گلپایگانی، حسین. «تاریخ چاپ و چاپخانه در ایران»، نشریه صنعت چاپ، ش ۱۱۰ (آذر ۱۳۷۰).
۳۴. پرتو، ابوالقاسم. فرهنگ واژه‌یاب (تهران: انتشارات اساطیر، ۱۳۷۳).
۳۵. تقی‌زاده، حسن. «چاپخانه و روزنامه در ایران» نشریه کاوه، سال دوم (دوره جدید) شماره ۵.
۳۶. تربیت، میرزاحمدعلی. «تاریخ مطبعه و مطبوعات ایران»، نشریه تعلیم و تربیت، سال چهارم، شماره ۱۱ (اردیبهشت ۱۳۱۳).
۳۷. مصاحب، غلامحسین. دایره‌المعارف فارسی (تهران: انتشارات امیرکبیر، ۱۳۸۰) چاپ دوم.
۳۸. آری‌پور، یحیی. از صبا تا نیما (تهران: انتشارات زوار، ۱۳۷۲).
۳۹. محیط طباطبایی، محمد. تاریخ تحلیلی مطبوعات ایران (تهران: انتشارات بعثت، ۱۳۷۵ ش).
۴۰. مینوی، مجتبی. «اولین کاروان معرفت» یغما، سال ششم، ش ۸ (آبان ۱۳۳۲).
۴۱. قاسمی، سیدفرید. نخستین کوشش (تهران: خانه مطبوعات، ۱۳۷۲).
۴۲. محبوبی اردکانی، حسین. «کارآموزان و دانشجویان ایرانی در روسیه در زمان قاجاریه» راهنمای کتاب، سال دهم، شماره ششم (اسفند ۱۳۴۶).
۴۳. نوایی، عبدالحسین. ایران و جهان (تهران: موسسه نشر هما، ۱۳۶۸).
۴۴. صدرهاشمی، محمد. تاریخ جراید و مجلات ایران (اصفهان: انتشارات کمال، ۱۳۶۳).
۴۵. خاتمی، احمد. «پیدایش روزنامه و نقش آن در تحولات سیاسی و ادبی» ماهنامه ادبیات معاصر، سال اول (اردیبهشت ۱۳۷۵).
۴۶. ه. ل. رابینو. روزنامه‌های ایران از آغاز تا سال ۱۳۲۹ ه. ق، ترجمه جعفر خممامی‌زاده (تهران: انتشارات اطلاعات، ۱۳۷۲).
۴۷. اقبال، عباس. تاریخ مفصل ایران (از استیلای مغولان تا اعلان مشروطیت)، (تهران: انتشارات امیرکبیر، ۱۳۴۷)، چاپ سوم.
۴۸. محمدبن خاوندشاه میرخواند. روضه‌الصفاء (تهران: خیام، ۱۳۳۸-۱۳۹۰ ه. ق).
۴۹. تیموری، ابراهیم. عصر بی‌خبری یا تاریخ امتیازات در ایران (تهران: اقبال، ۱۳۳۲).
۵۰. والی‌نژاد، مرتضی. «سیری در تاریخچه نظام بانکی در ایران»، فصلنامه بانک، سال پنجم، ش ۶۱ (بهمن ۱۳۸۰).

۵۱. روزنامه حکمت. سال پانزدهم، شماره ۸۷۰، سه‌شنبه ۱۵ ذیحجه ۱۳۲۴ قمری.
۵۲. روزنامه حکمت. سال پانزدهم، شماره ۸۸۲، آدینه ۱۵ صفر ۱۳۲۵ قمری.
۵۳. میرمطهری، سیدجلال‌الدین. «بانک ملی» نشریه سپهر، شماره ۰۴ (آذر ۱۳۷۲).
۵۴. بهمنی، محمد و محمود بهمنی. «بانکداری داخلی» (تجهیز منابع پولی)، (تهران: موسسه عالی بانکداری ایران، بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۷۹).
۵۵. رفیعی، احمد. بانک و بانکداری (تهران: چاپخانه بهمن، ۱۳۵۱).
۵۶. نوین فرحبخش، فریدون. راهنمای اسکناس‌های ایران (تهران: نشر فرحبخش، ۱۳۸۴).
۵۷. سلیمانی، کریم. القاب رجال دوره قاجاریه (تهران: نشر نی، ۱۳۷۹).
۵۸. کیا، ایرج. مروری بر تاریخ پست ایران (تهران: انتشارات نگین، ۱۳۷۶).
۵۹. نوین فرحبخش، فریدون. راهنمای تمبرهای ایران (تهران: انتشارات موسسه نوین فرحبخش و پسران، ۱۳۴۷).
۶۰. عبدلی‌فرد، فریدون. تاریخ پست ایران (تمبرهای شیر و خورشید اولیه ایران).
۶۱. اسناد سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران (با منشاءهای نخست‌وزیری، وزارت مالیه، وزارت کشور، وزارت معارف و...).

اتازونی
(ایالات متحده آمریکا)

اسپانی (اسپانیا)

استراليا

اطریش

١٦٥

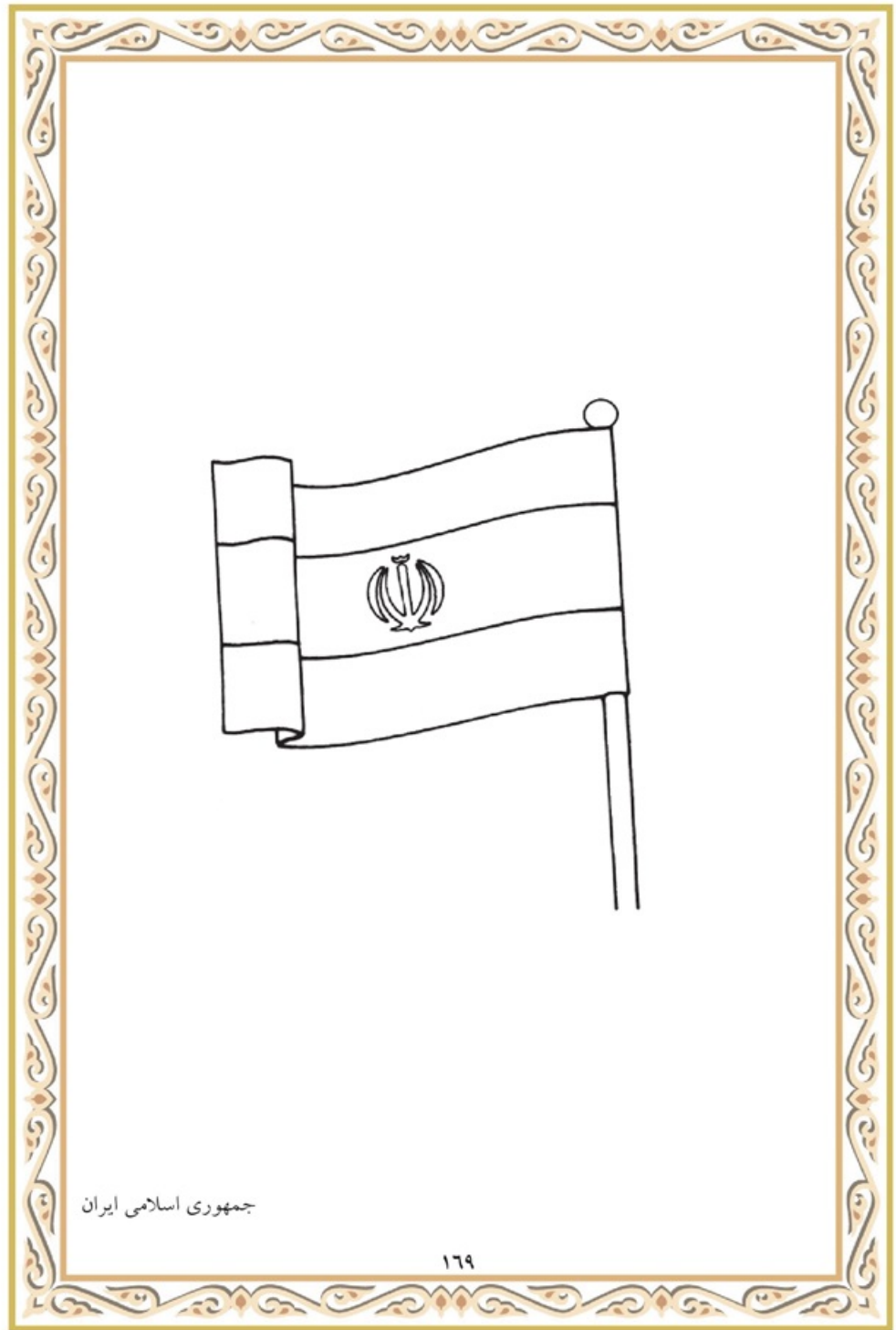
انگلستان

ایتالیا

۱۶۷

ایرلاند (ایرلند)

۱۷۰

برزیل

پر تغال

۱۷۳

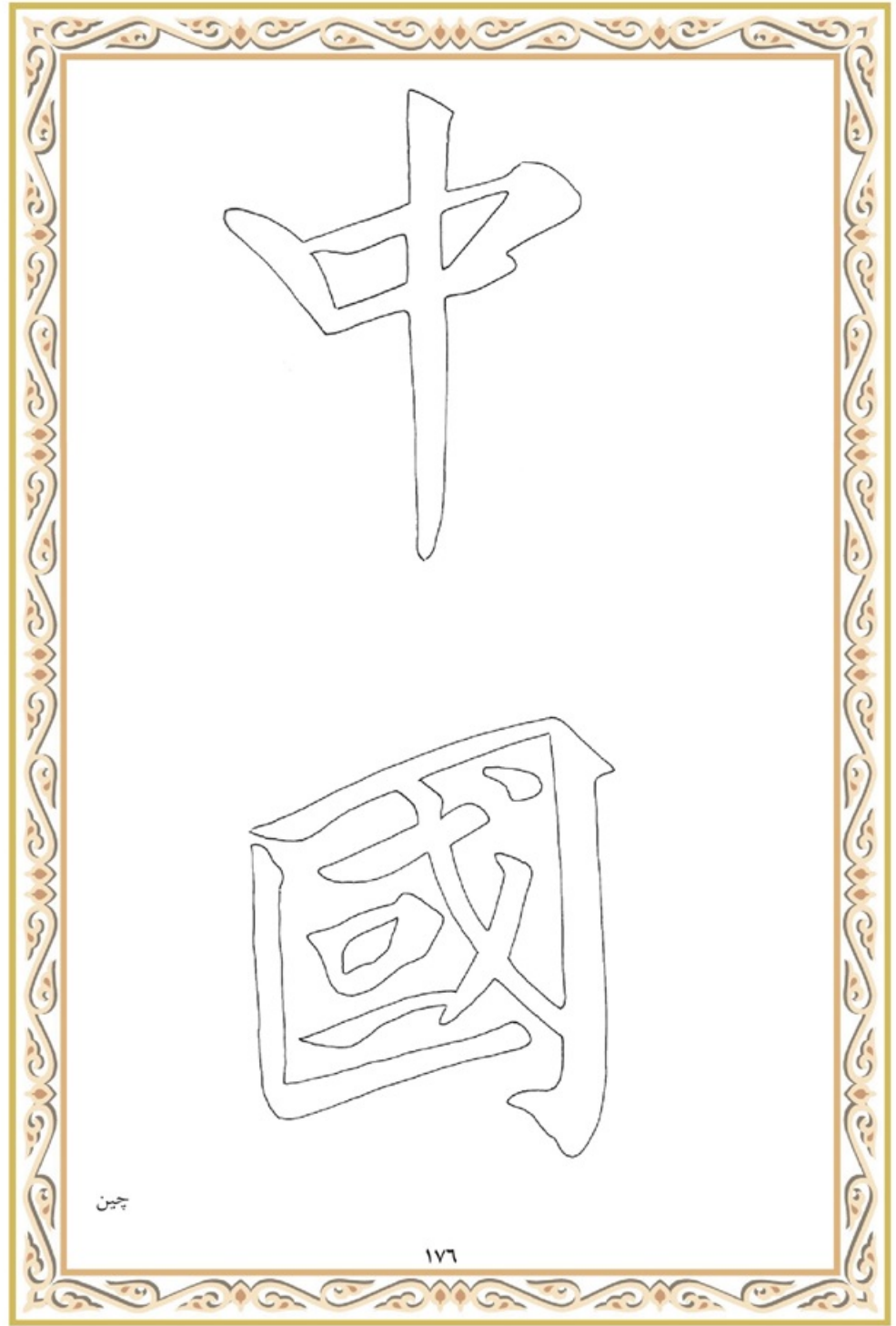

ترکیه (عثمانی)

۱۷۴

چکسلواکی

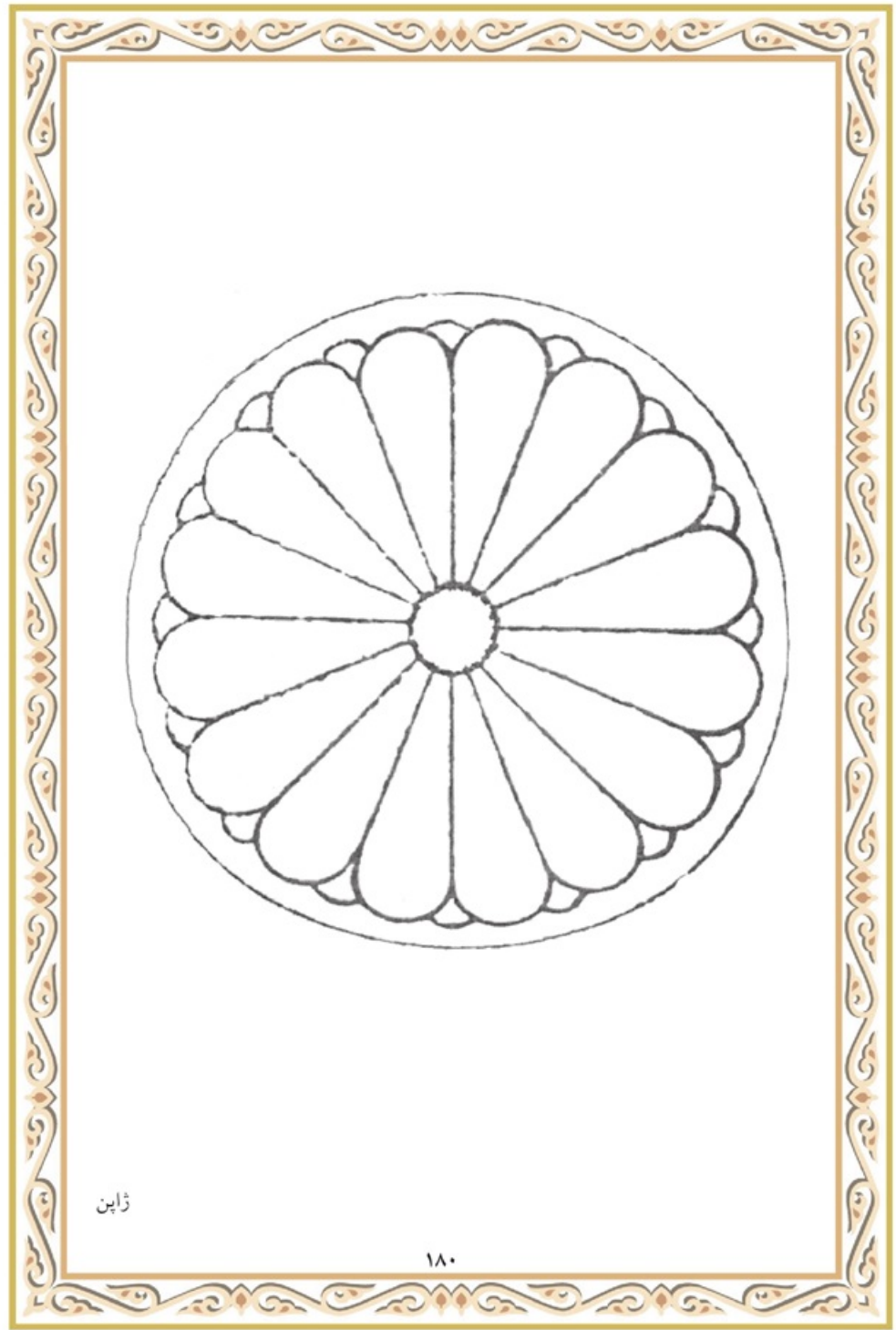

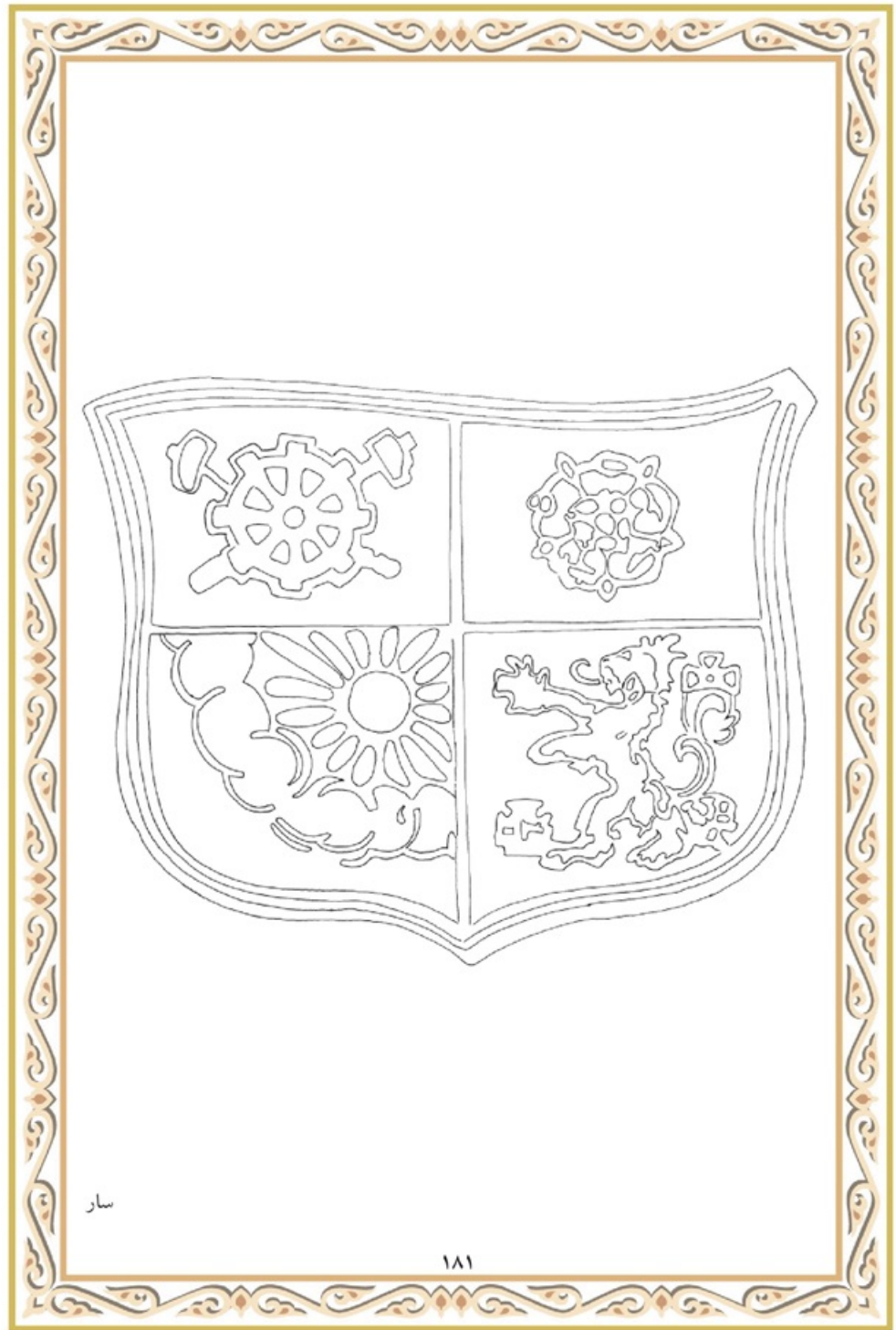
دانمارک

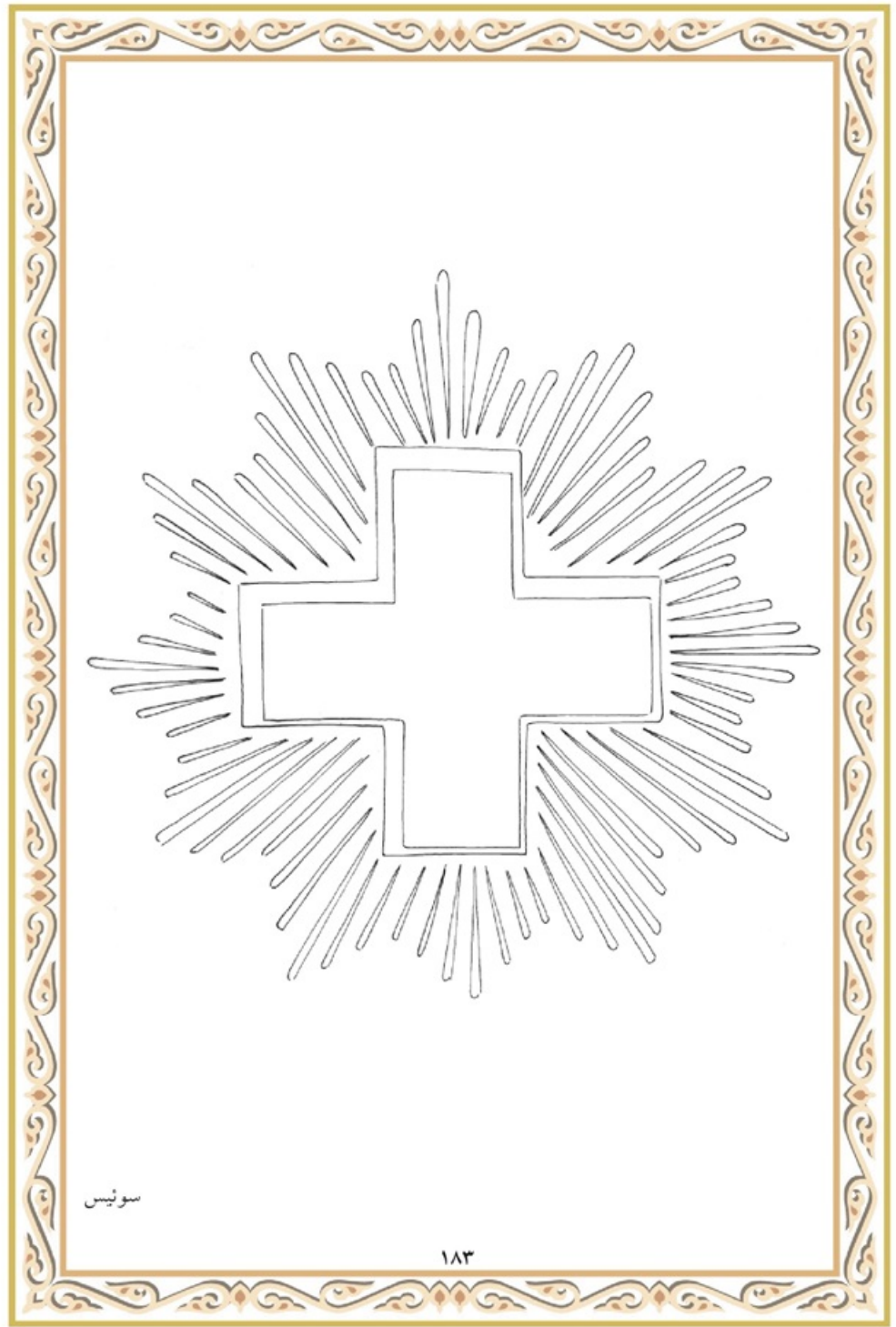

ژاپن

۱۸۰

سوئیس

۱۸۳

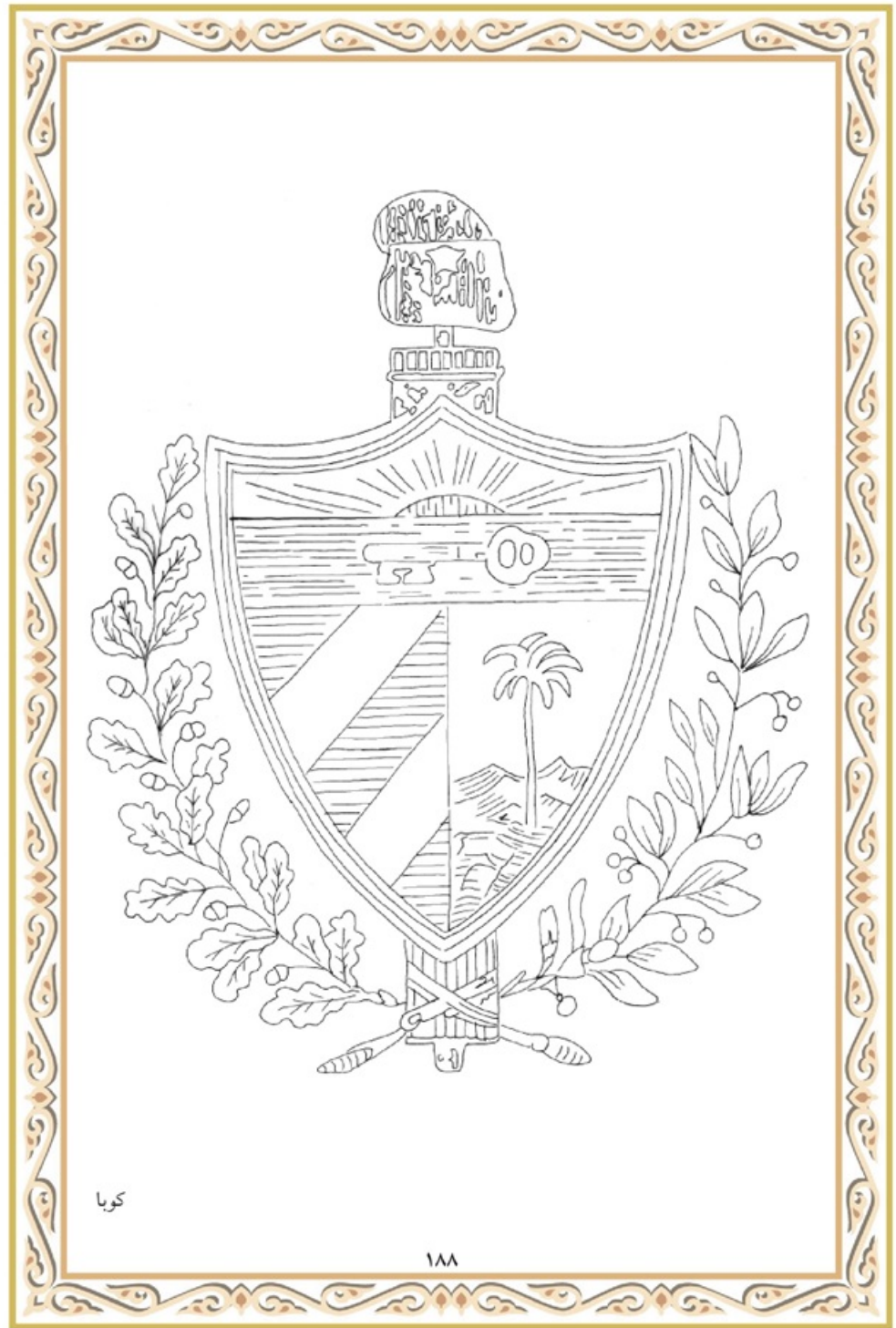
کاستاریکا (امریکای جنوبی)

۱۸۶

كانا

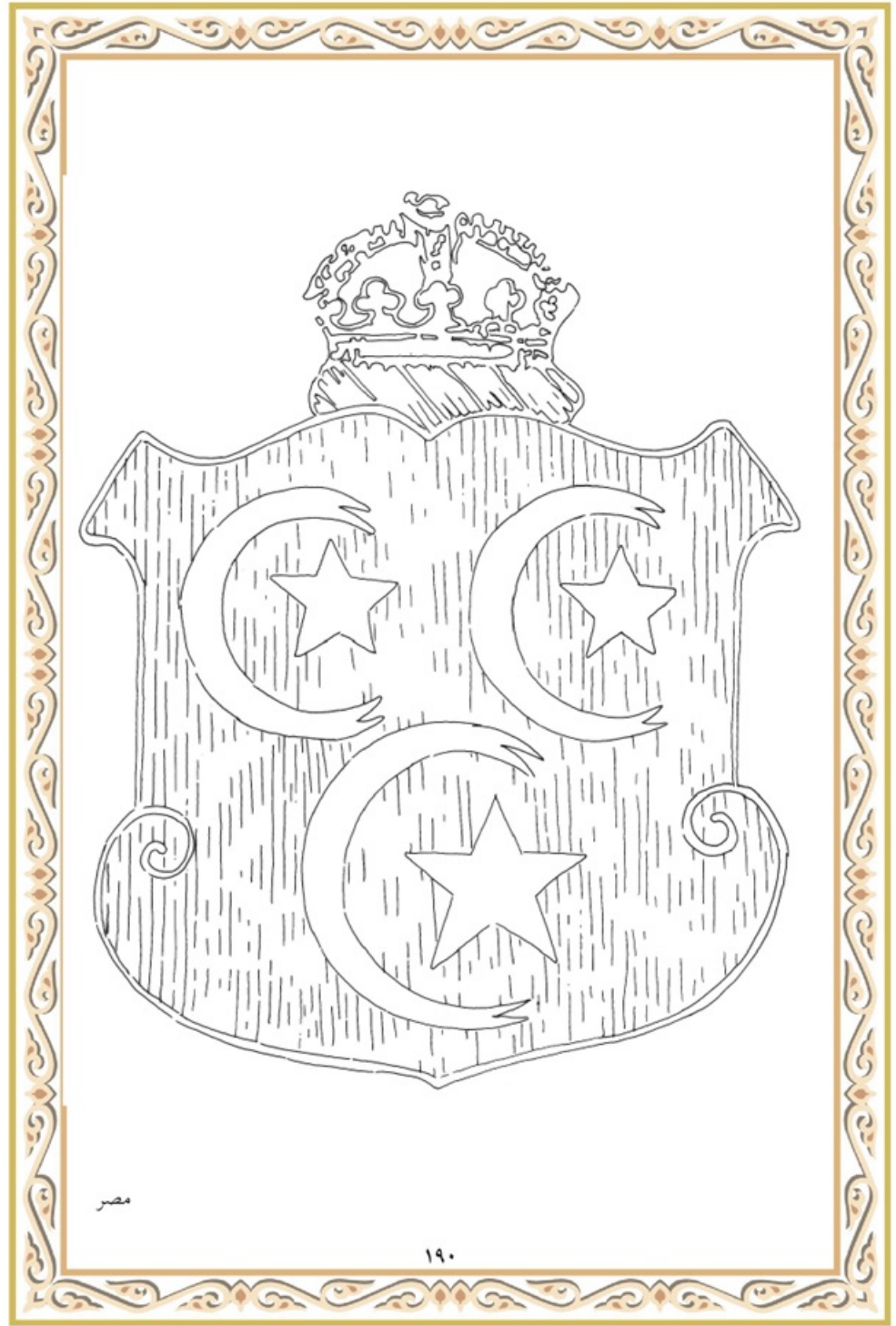
١٨٧

لیتوانی

۱۸۹

با تقدم و تاخر تاريخی در آرشیو سازمان اسناد ملی ایران

ص: 192

ونزونلا

۱۹۳

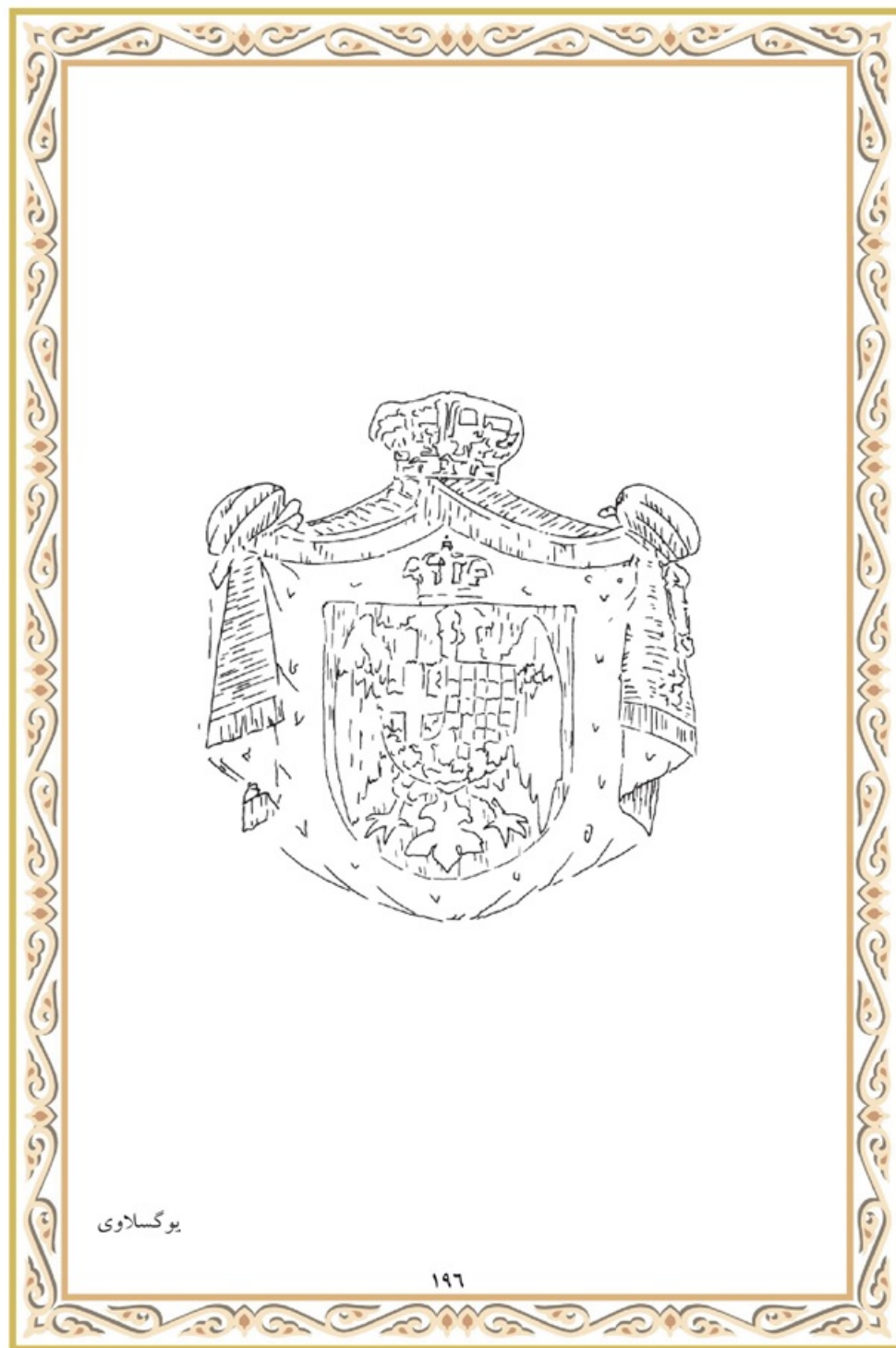

هالاند (هولند)

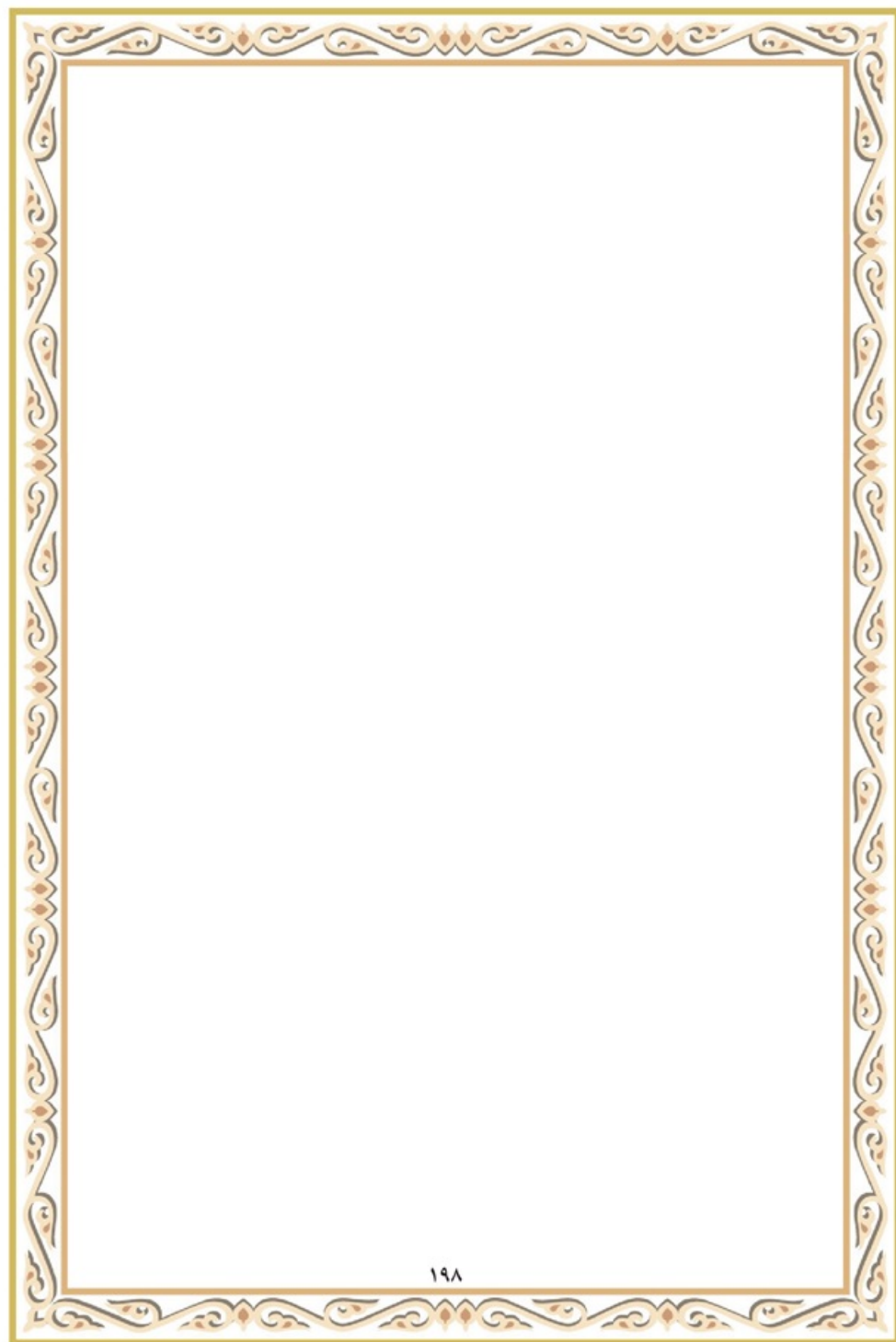

هنگری (مجارستان)

۱۹۵

تاریخ سند: ۱۲۲۱ هـ . ق

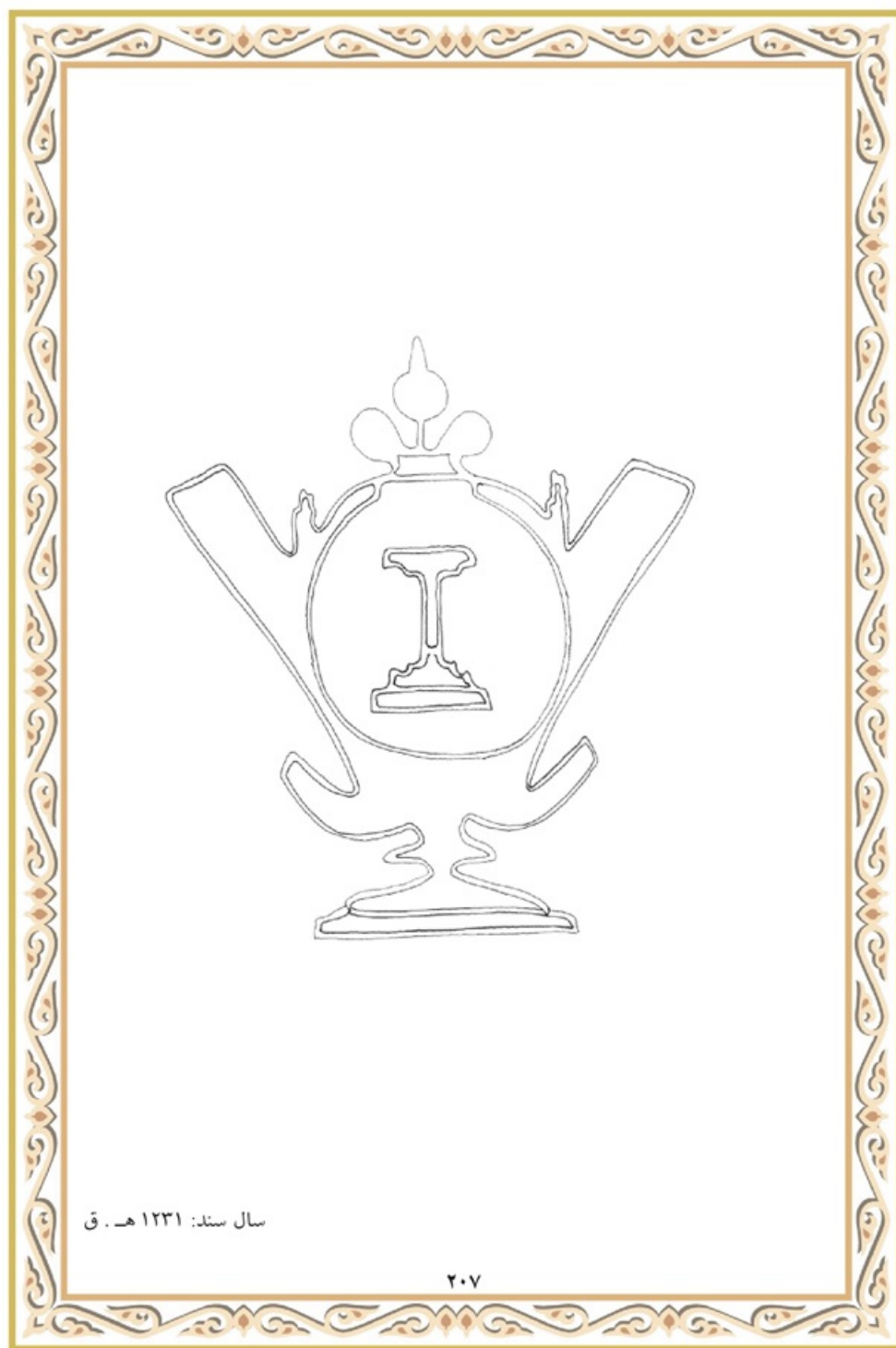
۲۰۰

بسم الله الرحمن الرحيم
 اللهم صل على محمد وآل محمد
 صل على من صلحت له
 آيات القرآن وفضلت له
 جنته وفضلت له
 ما لا تحصى ولا تعد
 اللهم صل على محمد
 وعلية وآلهم الطيبين
 الطاهرين صل على
 من صلحت له آيات
 القرآن وفضلت له
 جنته وفضلت له ما
 لا تحصى ولا تعد
 اللهم صل على محمد
 وعلية وآلهم الطيبين
 الطاهرين صل على
 من صلحت له آيات
 القرآن وفضلت له
 جنته وفضلت له ما
 لا تحصى ولا تعد
 اللهم صل على محمد
 وعلية وآلهم الطيبين
 الطاهرين صل على
 من صلحت له آيات
 القرآن وفضلت له
 جنته وفضلت له ما
 لا تحصى ولا تعد

بسم الله الرحمن الرحيم
 اللهم صل على محمد وآل محمد
 صل على من صلحت له
 آيات القرآن وفضلت له
 جنته وفضلت له
 ما لا تحصى ولا تعد
 اللهم صل على محمد
 وعلية وآلهم الطيبين
 الطاهرين صل على
 من صلحت له آيات
 القرآن وفضلت له
 جنته وفضلت له ما
 لا تحصى ولا تعد
 اللهم صل على محمد
 وعلية وآلهم الطيبين
 الطاهرين صل على
 من صلحت له آيات
 القرآن وفضلت له
 جنته وفضلت له ما
 لا تحصى ولا تعد
 اللهم صل على محمد
 وعلية وآلهم الطيبين
 الطاهرين صل على
 من صلحت له آيات
 القرآن وفضلت له
 جنته وفضلت له ما
 لا تحصى ولا تعد
 اللهم صل على محمد
 وعلية وآلهم الطيبين
 الطاهرين صل على
 من صلحت له آيات
 القرآن وفضلت له
 جنته وفضلت له ما
 لا تحصى ولا تعد

سال سنند: ۱۲۳۱ هـ . ق

۲۰۷

محمد زین العابدین
 علیه السلام
 صلوات الله
 علیہ
 وعلیٰ آله
 الطیبین
 الطاهرین
 المعصومین
 أجمعین
 در روزنامه در قسمه کسری که در ماه
 خرداد ۱۲۳۱
 شماره ۲۲۸
 صفحه ۱۰۰

ثابت و دلالت بر کثرت اولاد چه مردان و چه زنان در تبرک از سر طایفه
 محمدی است

اولادت یکم نیم کی هر چند است از ابتدا اولاد مستقیمه اهل طایفه
 محمدی است

سرکار حضرت مادر دایه که با زانویه و اهل طایفه محمدی است و اولاد
 خرد است که در اولاد مستقیمه اهل طایفه محمدی است
 ۱۲۳۱

سال سنند: ۱۲۳۱ هـ . ق

بسم الله الرحمن الرحيم
 على يد صاحب الجلالة
 اصالة الخصال در باب ائمة اهل البيت
 تأليف آية الله العظمى الخميني
 كذا...
 ۱۲۴۲ هـ

تاريخ سند: ۱۲۴۲ هـ ق

صاحب الجلالة	صاحب الجلالة	صاحب الجلالة	صاحب الجلالة
صاحب الجلالة	صاحب الجلالة	صاحب الجلالة	صاحب الجلالة
صاحب الجلالة	صاحب الجلالة	صاحب الجلالة	صاحب الجلالة
صاحب الجلالة	صاحب الجلالة	صاحب الجلالة	صاحب الجلالة

تاریخ سند: ۱۲۴۲ هـ ق

تاریخ سند: ۱۲۴۲ هـ ق

الطاب
مبلغ یکزار و بیصه و چاه نانی از آنست
نقد

از مالک زمین الا بیصه سه کار خوار و عهده لهما و سراسر آن
عمر باقر

با خرم و فرزندش حقیر محمد محمد علی و محمد علی و فرزند

فرزند گرفته و در مقام نقد و غیره در آنجا
نقد

که بعلی آمد و ششاد فضل و کرمه تمام مبلغ مسطور بود

میزان او ششاد فضل و کرمه را بر سرش را نهادند

اشتهار زنده جواید حج رسول المعظم علیه السلام

تاریخ سند: ۱۲۴۴ هـ. ق

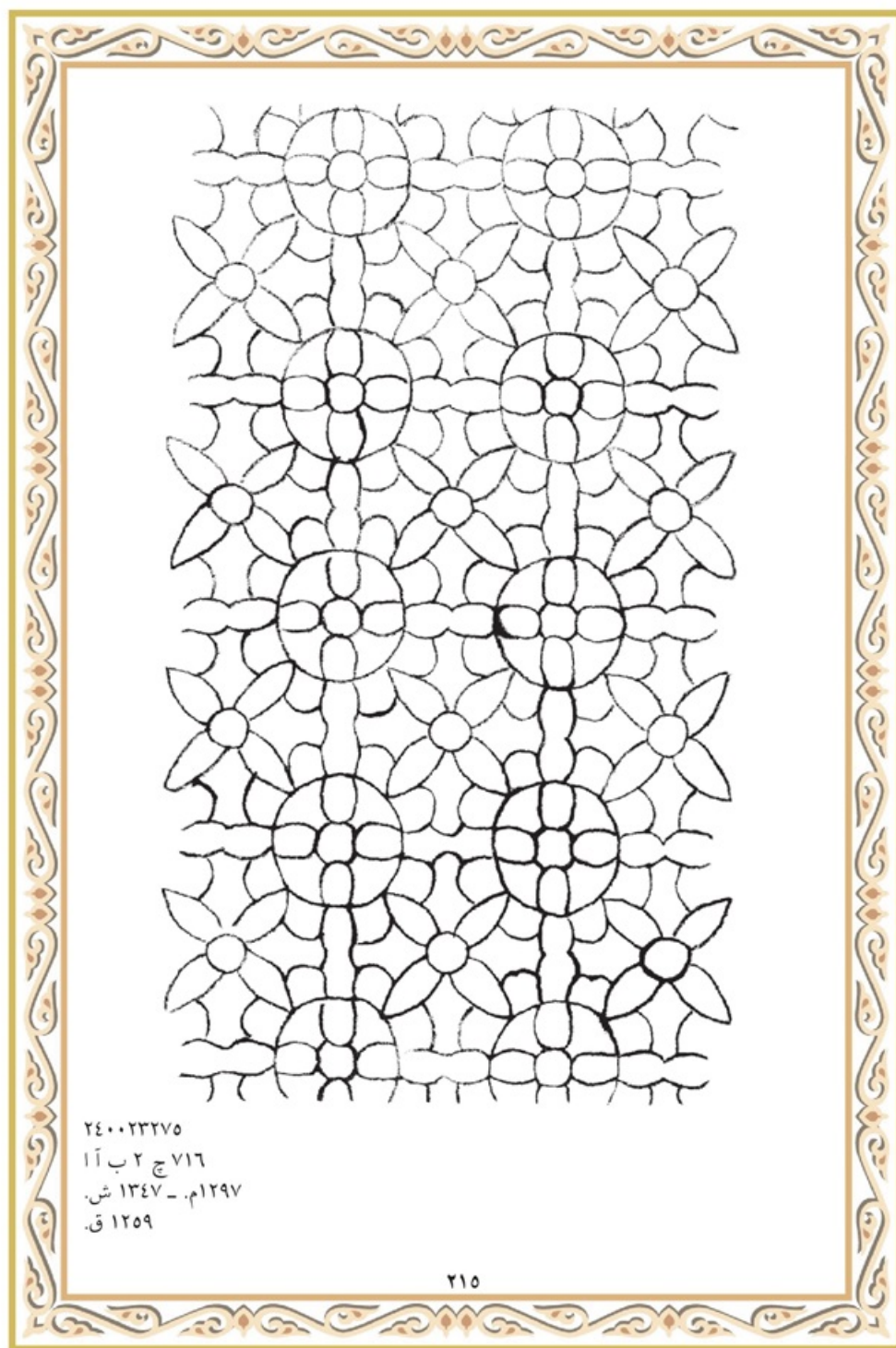

در روز شنبه بیستم ماه ذی القعدة سنه ۱۲۵۰
 در شهر تهران
 در روز شنبه بیستم ماه ذی القعدة سنه ۱۲۵۰
 در شهر تهران
 در روز شنبه بیستم ماه ذی القعدة سنه ۱۲۵۰
 در شهر تهران
 در روز شنبه بیستم ماه ذی القعدة سنه ۱۲۵۰
 در شهر تهران

نصف اللقی روح جعفر اشرف رضاشاه برادرزاده پادشاه ایران در روز شنبه بیستم ماه ذی القعدة سنه ۱۲۵۰

که تمام حایره؛ و نام هر یک از اینها در شهرهای مختلف ایران
 جمع حقوق از شش خط که در شهرهای مختلف ایران
 و سایر بلاد ایران و سایر بلاد ایران
 که در این شهرها و سایر بلاد ایران
 از حقوق و غیر حقوقی بقدر کسب و کسب
 و در هر شهر و در هر شهر و در هر شهر

تاریخ سند: ۱۲۵۰ هـ. ق

۲۴۰۰۲۳۲۷۵
۷۱۶ ج ۲ ب آ
۱۲۹۷ م - ۱۳۴۷ هـ . ش.
۱۲۵۹ هـ . ق

هو المثلث من ثلثي عبادة

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله الذي جعل الدين
مجالس من نور بعد له
صلى الله عليه وآله

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله الذي جعل الدين
مجالس من نور بعد له
صلى الله عليه وآله
والصلاة والسلام على
سيدنا محمد وآله الطيبين
الطاهرين
اللهم صل على محمد
وعلى آل محمد
الذين هم
أركان الدين
وعمادته
وأنبياءه
وأوصيائه
والسلف الصالحين
والسنة الطيبة
التي هي
أفضل ما خلق الله
لعباده
والمؤمنين
الذين هم
أركان الدين
وعمادته
وأنبياءه
وأوصيائه
والسلف الصالحين
والسنة الطيبة
التي هي
أفضل ما خلق الله
لعباده
والمؤمنين

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله الذي جعل الدين
مجالس من نور بعد له
صلى الله عليه وآله
والصلاة والسلام على
سيدنا محمد وآله الطيبين
الطاهرين
اللهم صل على محمد
وعلى آل محمد
الذين هم
أركان الدين
وعمادته
وأنبياءه
وأوصيائه
والسلف الصالحين
والسنة الطيبة
التي هي
أفضل ما خلق الله
لعباده
والمؤمنين

تاريخ سنه: ١٢٦٤ هـ . ق.

الذات المبین

در اربعه اسما

ب

١١

بسم الله الرحمن الرحیم
الحمد لله رب العالمین
والصلاة والسلام على
میرزا محمد باقر خانی
میرزا محمد باقر خانی
میرزا محمد باقر خانی
میرزا محمد باقر خانی

میرزا محمد باقر خانی
میرزا محمد باقر خانی
میرزا محمد باقر خانی
میرزا محمد باقر خانی

میرزا محمد باقر خانی
میرزا محمد باقر خانی
میرزا محمد باقر خانی
میرزا محمد باقر خانی

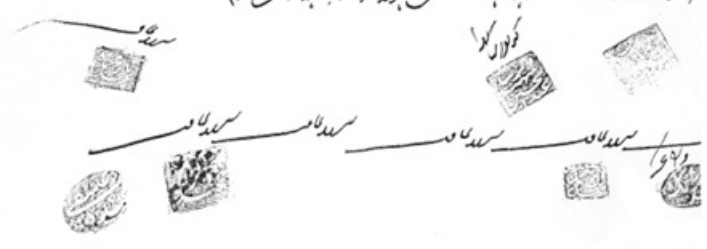
میرزا محمد باقر خانی
میرزا محمد باقر خانی
میرزا محمد باقر خانی
میرزا محمد باقر خانی

میرزا محمد باقر خانی
میرزا محمد باقر خانی
میرزا محمد باقر خانی
میرزا محمد باقر خانی

میرزا محمد باقر خانی
میرزا محمد باقر خانی
میرزا محمد باقر خانی
میرزا محمد باقر خانی

میرزا محمد باقر خانی
میرزا محمد باقر خانی
میرزا محمد باقر خانی
میرزا محمد باقر خانی

این کتاب در سال ۱۲۶۶ هجری قمری در شهر تبریز در کتبخانه میرزا محمد باقر خانی
میرزا محمد باقر خانی
میرزا محمد باقر خانی
میرزا محمد باقر خانی

عقدنامه سال ۱۲۶۶ هـ . ق.

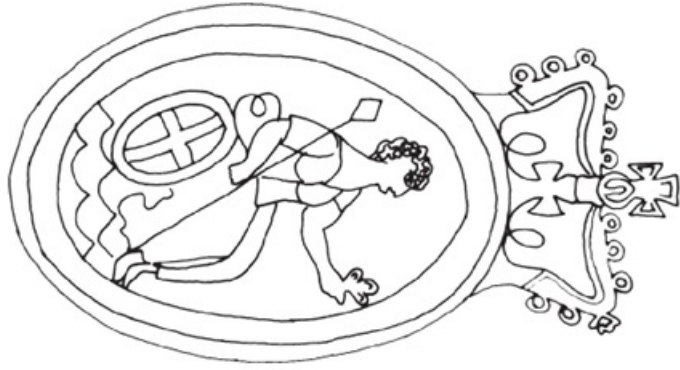

VICTORIA BANK-POST FERD FLIMSCH

دوره ناصرالدين شاه (٦ - ٨٢ ألبوم بيوتات)

٢٢٥

JOINIER'S
FINE
1854

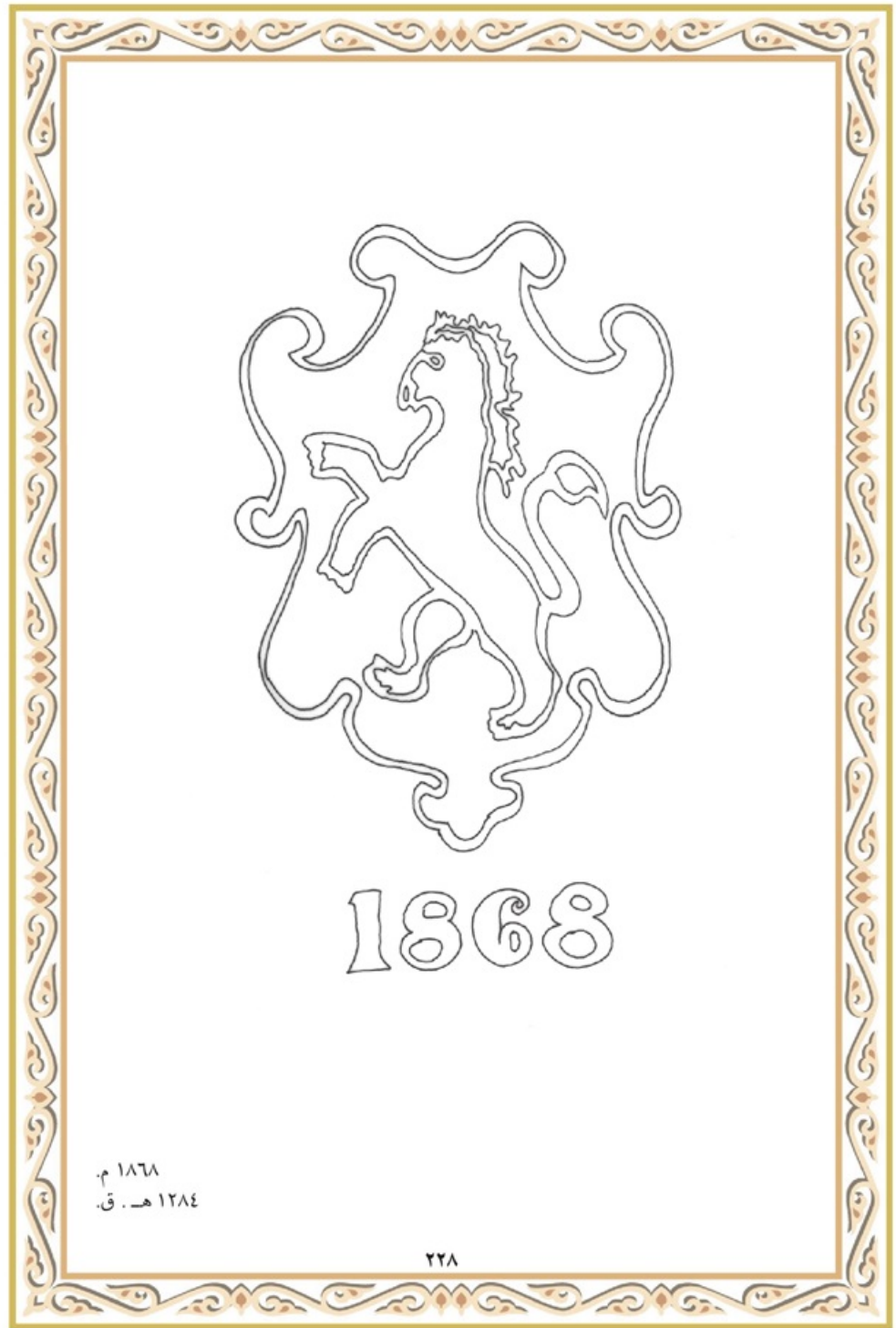
دوره ناصرالدین شاه (۶ - ۸۲ آلبوم بیوتات، دوره ناصری)

۲۲۶

SPICER

۲۹۶۰۰۵۶۲۹
۱۴۸ ت آ ۱ ز ا
از ۱۲۷۷ تا ۱۲۸۲ هـ. ق.

۲۲۷

صلوات و سلام
شماره ششم، دوره پنجم، فصلنامه علمی و پژوهشی، شماره ۱، زمستان ۱۳۸۴

عشرتم، پنجاه و یکمین شماره، فصلنامه علمی و پژوهشی، شماره ۱، زمستان ۱۳۸۴

سلام و صلوات
شماره ششم، دوره پنجم، فصلنامه علمی و پژوهشی، شماره ۱، زمستان ۱۳۸۴

در این شماره
شماره ششم، دوره پنجم، فصلنامه علمی و پژوهشی، شماره ۱، زمستان ۱۳۸۴

فصلنامه علمی و پژوهشی
شماره ششم، دوره پنجم، فصلنامه علمی و پژوهشی، شماره ۱، زمستان ۱۳۸۴

دوره پنجم، فصلنامه علمی و پژوهشی
شماره ششم، دوره پنجم، فصلنامه علمی و پژوهشی، شماره ۱، زمستان ۱۳۸۴

شماره ششم

۱۳۸۴ هـ. ق.
۱۳۸۴ م.

۱۸۶۸ م
۱۲۸۴ هـ . ق.

عوضه صدقه نقد طهران

جا به دستبند حضرت عبدالستفایه
داخصه مناسیه الالهیه قرآنیه
مجاوه ایضا و کتاب
لا یتروک فی منزلت
ر. ه. امدها کما کون

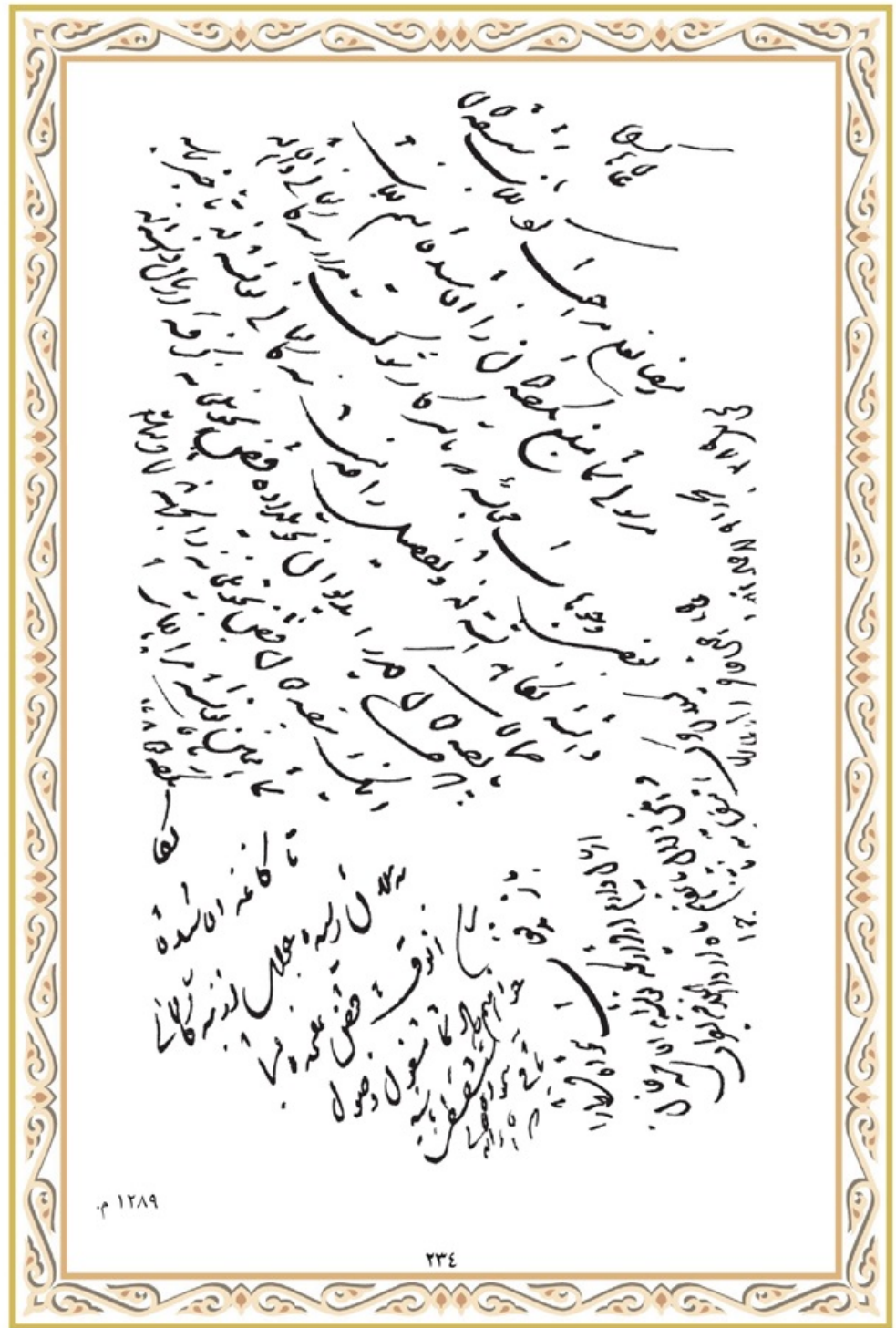
۱۸۶۸ م
۱۲۸۴ هـ . ق.

EXTRA STRONG

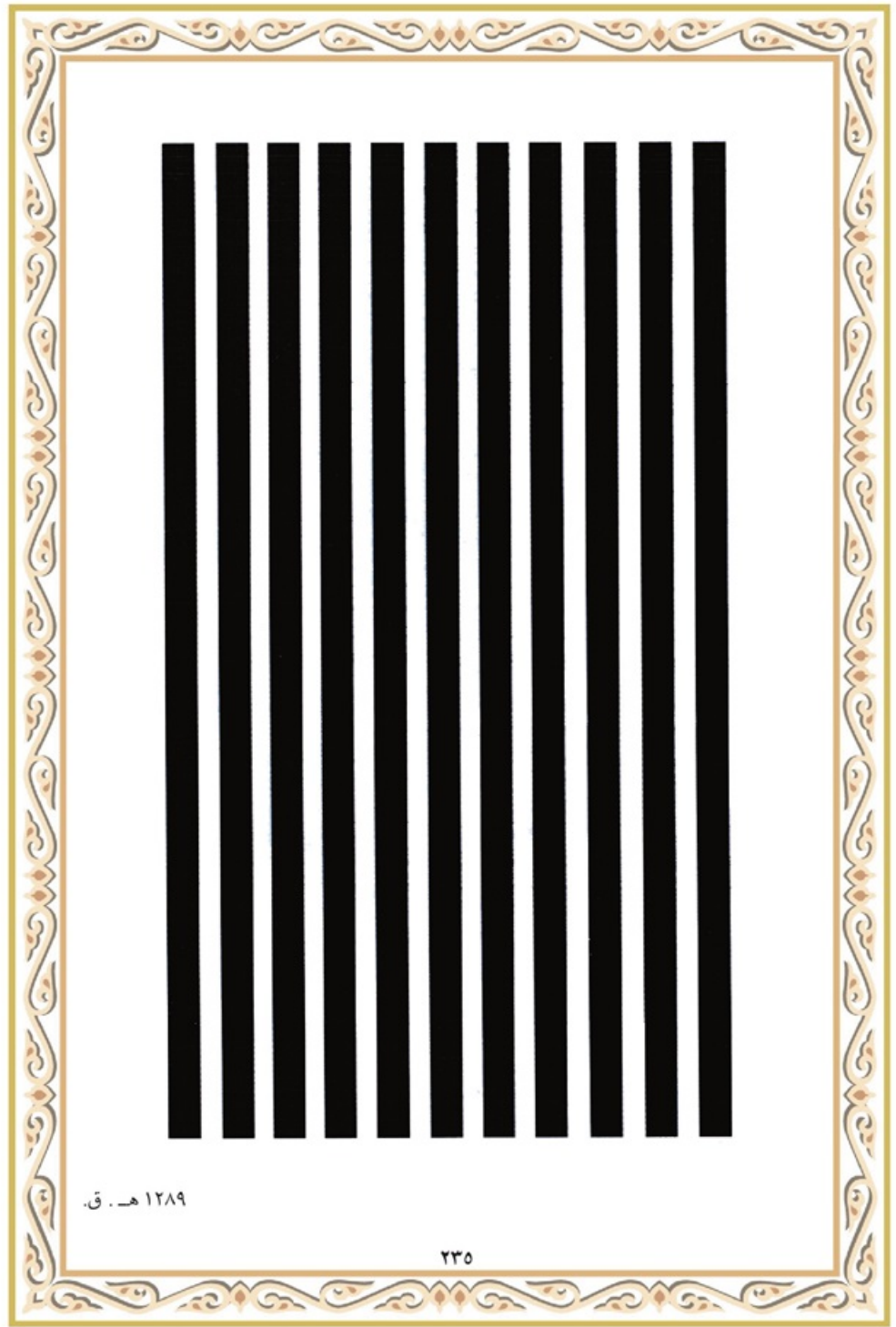
J. S. A.

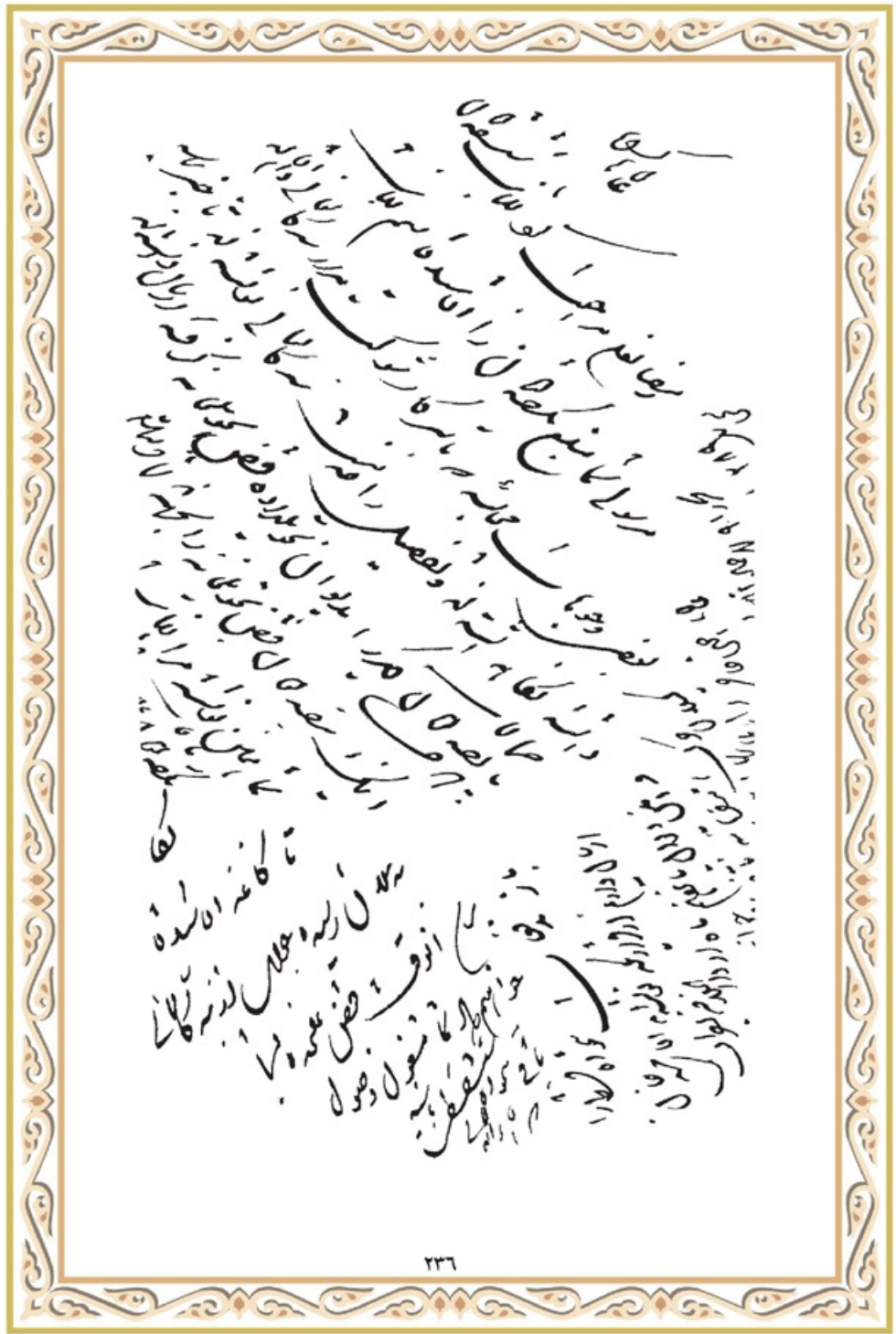
١٨٧٢ م
١٢٨٩ هـ. ق.

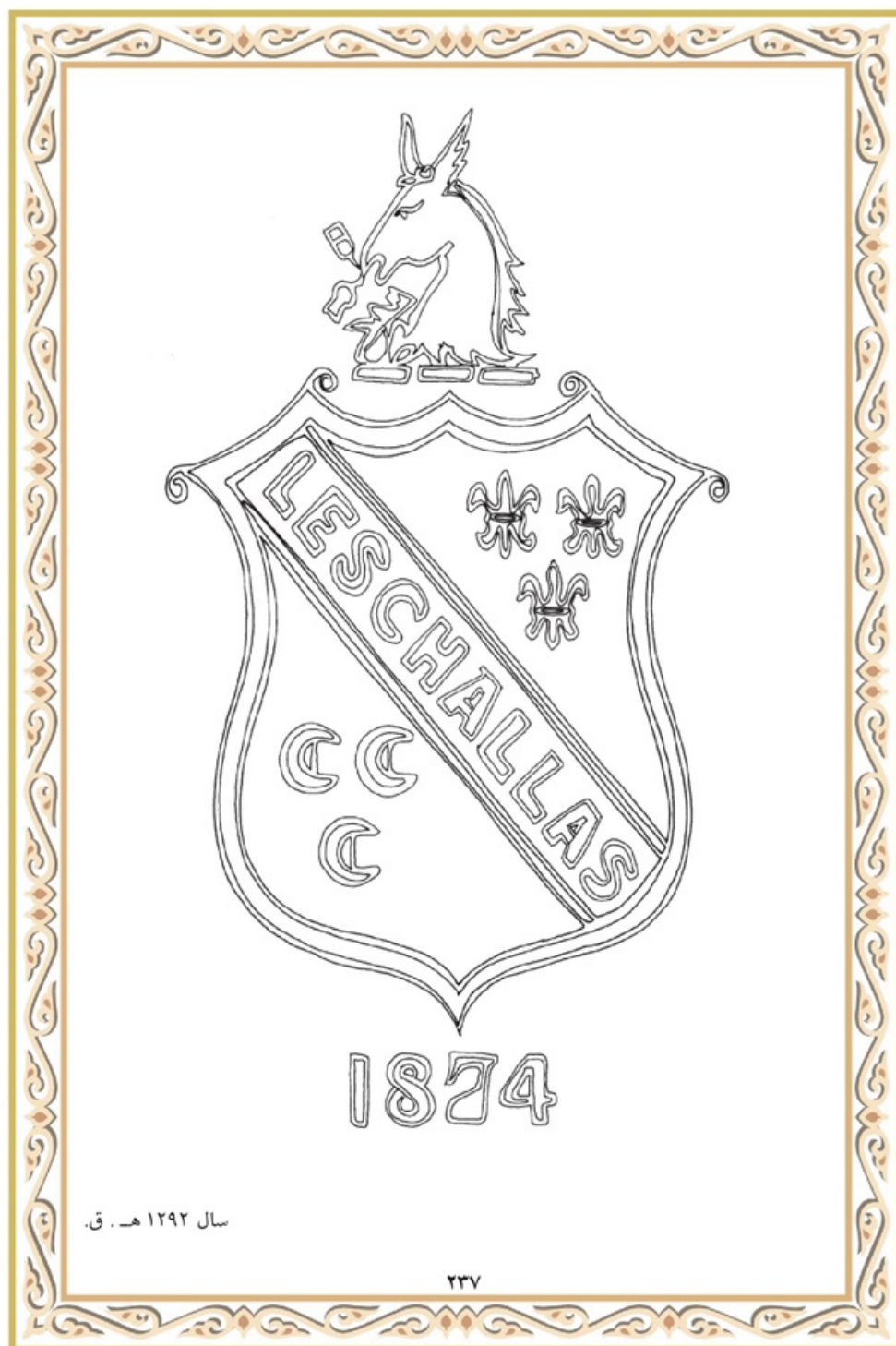

١٢٨٩

311

مترجم: شایسته
حاجت بیکتاب: آیت الله العظمیٰ امام خمینی

در پیشتاب آن سید برادر که در مثال کعبه استم در پیشتاب

بسم الله الرحمن الرحیم
الحمد لله رب العالمین
والصلاة والسلام
على سيدنا محمد
والآله الطيبين الطاهرين
الطهارت

همیشه در روزی که هر که در اول طریقه نبول تو به در وقت خود

ما دوست خواهیم بود تا جونی تبه بر دست در آب از پیشتاب

در این روز که من خودی دوست که خرم تسمه در اول زنده و شکار زنده زنده

سال ۱۲۹۲ هـ. ق.

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على
سيدنا محمد وآله الطيبين
الطاهرين
الذين هم خاتم النبيين
مبشرين ونذيرين
والذين هم أئمة
المسلمين
والذين هم
البراهمة
الذين هم
البراهمة
الذين هم
البراهمة

مستخرج من
كتاب
تاريخ
السلطنة
العثمانية
التي
تحتوي
على
أخبار
السلطنة
العثمانية
من
سنة
١٢٩٢
هـ

صحة
السلطنة
العثمانية
من
سنة
١٢٩٢
هـ

مستخرج من
كتاب
تاريخ
السلطنة
العثمانية
التي
تحتوي
على
أخبار
السلطنة
العثمانية
من
سنة
١٢٩٢
هـ

صحة
السلطنة
العثمانية
من
سنة
١٢٩٢
هـ

مستخرج من
كتاب
تاريخ
السلطنة
العثمانية
التي
تحتوي
على
أخبار
السلطنة
العثمانية
من
سنة
١٢٩٢
هـ

صحة
السلطنة
العثمانية
من
سنة
١٢٩٢
هـ

سال ١٢٩٢ هـ . ق.

SMITH & MEEYNIER FUME

۲۹۶۰۰۵۲۲
۱۳۱ پ آزا
ق ۱۲۹۳
ق ۱۲۹۵
ق ۱۲۹۷
م ۱۹۲۱

۲۴۰

Handwritten notes in the top right corner, including a circular stamp and several lines of cursive script.

Handwritten text in the upper middle section, featuring a circular stamp and cursive script.

Handwritten text on the left side, near the top.

Handwritten text on the left side, in the middle section.

Handwritten text on the left side, in the lower middle section.

Handwritten text on the left side, in the lower section.

Handwritten text on the left side, in the lower section.

Handwritten text on the left side, in the lower section.

Handwritten text on the left side, in the lower section.

Handwritten text on the left side, in the lower section.

Handwritten text on the left side, in the lower section.

Handwritten text on the left side, in the lower section.

Handwritten text on the left side, in the lower section.

Handwritten text on the left side, in the lower section.

Handwritten text on the left side, in the lower section.

Handwritten text on the left side, in the lower section.

Handwritten text on the left side, in the lower section.

تاریخ سند: ۱۳۰۱ هـ . ق.

۱۲۹۸ هـ . ق.

تغزب ۱۵۵، ۱۵۶، ۱۵۷
رشته‌ها تا که در کتب چاپ شده در دسترس است

مؤلف: سید محمد تقی
موضوع: تاریخ و جغرافیه
محل نگارش: تهران

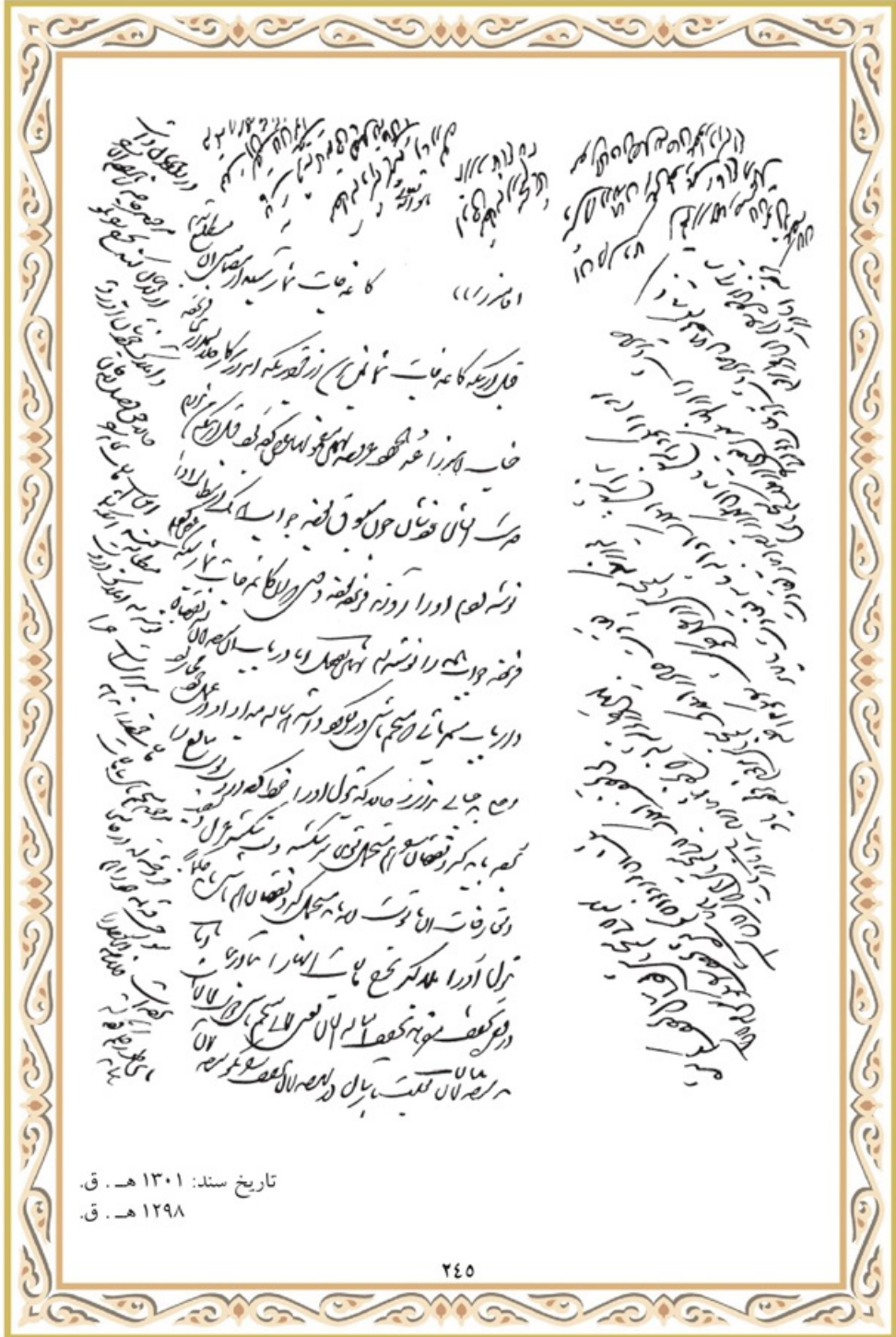
و این کتاب که در حقیقت یک اثر تاریخی است که در دسترس است

موضوع: تاریخ و جغرافیه
محل نگارش: تهران

و این کتاب که در حقیقت یک اثر تاریخی است که در دسترس است

موضوع: تاریخ و جغرافیه
محل نگارش: تهران

تاریخ سند: ۱۳۰۱ هـ. ق.
۱۲۹۸ هـ. ق.

تاریخ سند: ۱۳۰۱ هـ. ق.
۱۲۹۸ هـ. ق.

برب مدینه است هر که در کوه و دره و در کوهستان
 در کوهستان آرزوی آنست که هر که در کوهستان
 در کوهستان آرزوی آنست که هر که در کوهستان
 در کوهستان آرزوی آنست که هر که در کوهستان

نبع عسکرمند ۲۰۲۰ فاضل احمدی
 سحر در دره در آرزوی آنست که هر که در کوهستان
 با یک روح نهم آرزوی آنست که هر که در کوهستان
 بخیر می بیند در دره در آرزوی آنست که هر که در کوهستان
 در دره در آرزوی آنست که هر که در کوهستان
 در کوهستان آرزوی آنست که هر که در کوهستان
 در کوهستان آرزوی آنست که هر که در کوهستان

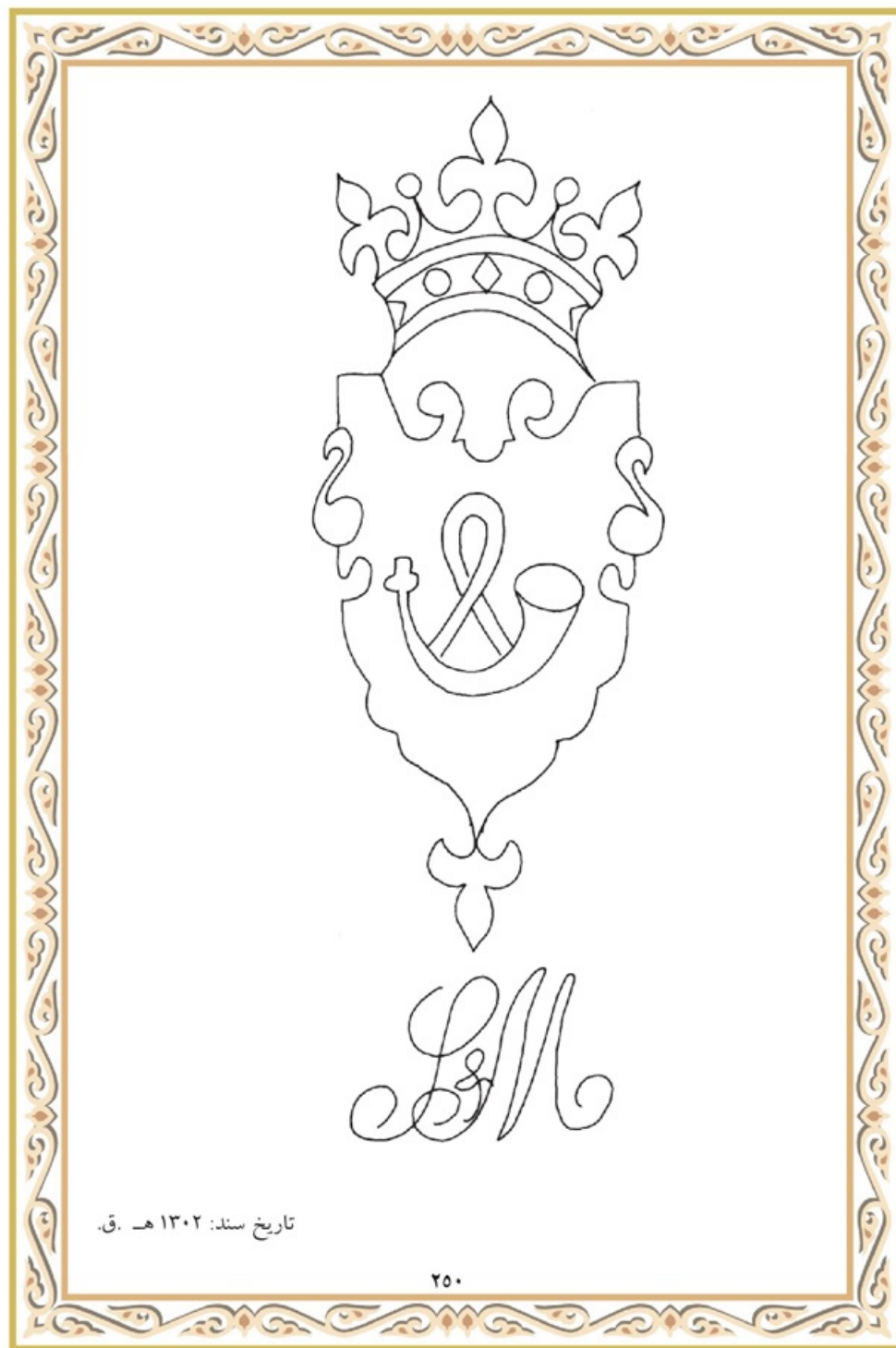
۱۲۹۹ هـ. ق. ۱۸۸۲ م.

LEFKAM-JOSEFSTHAL

GRAZ

تاریخ سند: ۱۳۰۰ هـ. ق.

۲۴۸

جناب خاتون صاحبہ،

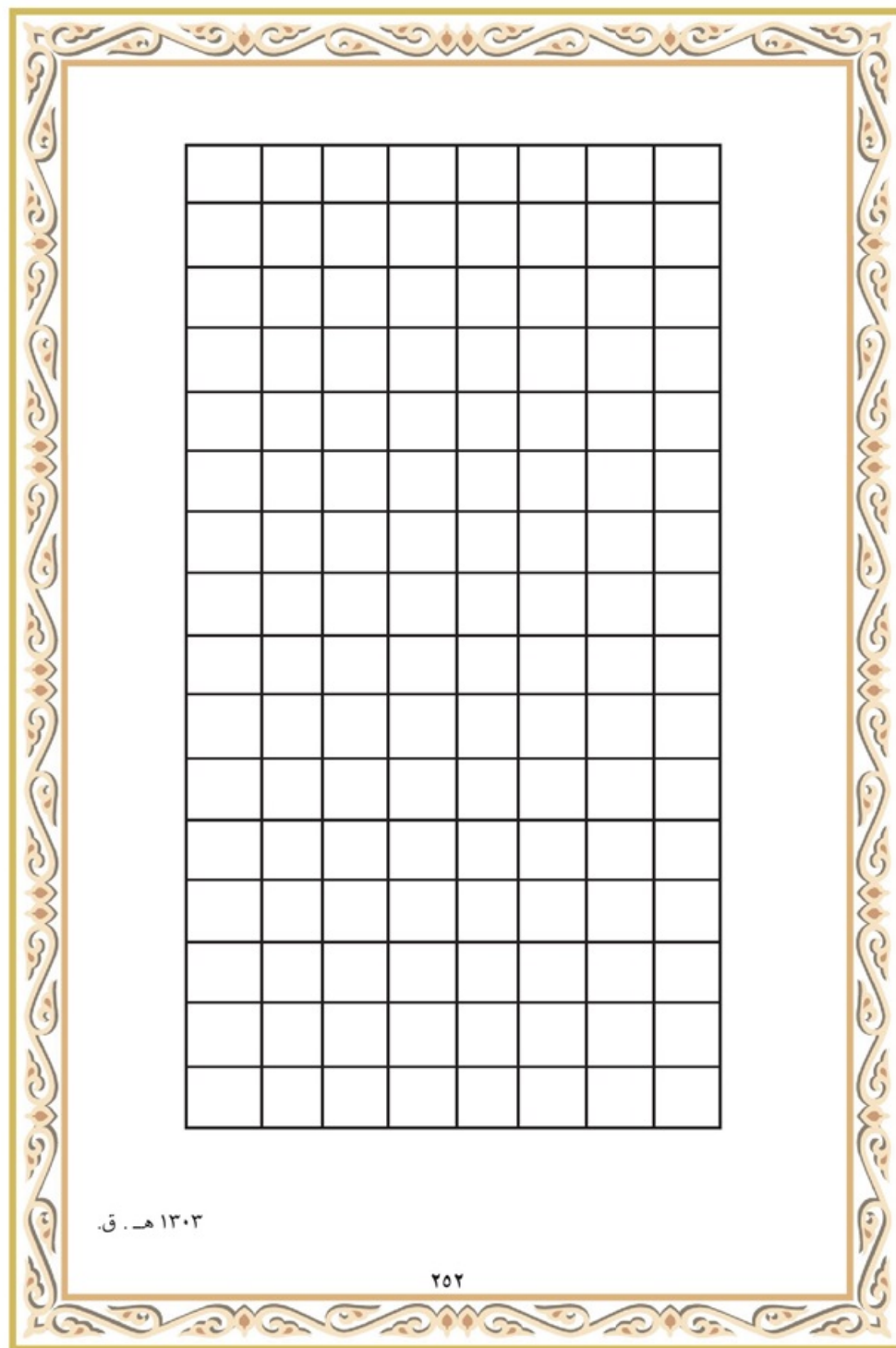
سرتب ایشان نیز مرخصان بر سر حرم است
مجلس شریف

امداد است کہ بدرد دست مردم هم بر نظر کند نیز از بوی آن پنج بخت
کبریا

نی در نظر میرسد بر سر تن بیم یک بر کلمات نیرم و آن بر پروردگاری
یا سیدو مرز میباشم در این اوقات با بر لاف و آهت که بر سر او
کبریا

ضیاع وقت با نیر میوایم بر روات تا کجا فرض اندر نیرم در کز
علیه اسباب دفع ناید بلوغ معتبران این دوران که نیر از کلام
نام سر کلمات انشا را در بر قسرتی از رسول غیر نیرم را در کز
توریع قیم نمودن حق بر کس را کجا فرض اندر ما در آن کز نیرم در کز
کبریا

تاریخ سند: ۱۳۰۲ هـ . ق.

۱
در حضور کتبه مردم
کتابت کرده است
در روز ۱۳

منبع: دفتر انجمن قضاة تهران، شماره ۱۳۰۲، صفحه ۱۳۰۲

مستند به این کتاب است که در تاریخ ۱۳۰۲ در تهران ثبت شده است

کتابخانه: دفتر انجمن قضاة تهران، شماره ۱۳۰۲، صفحه ۱۳۰۲

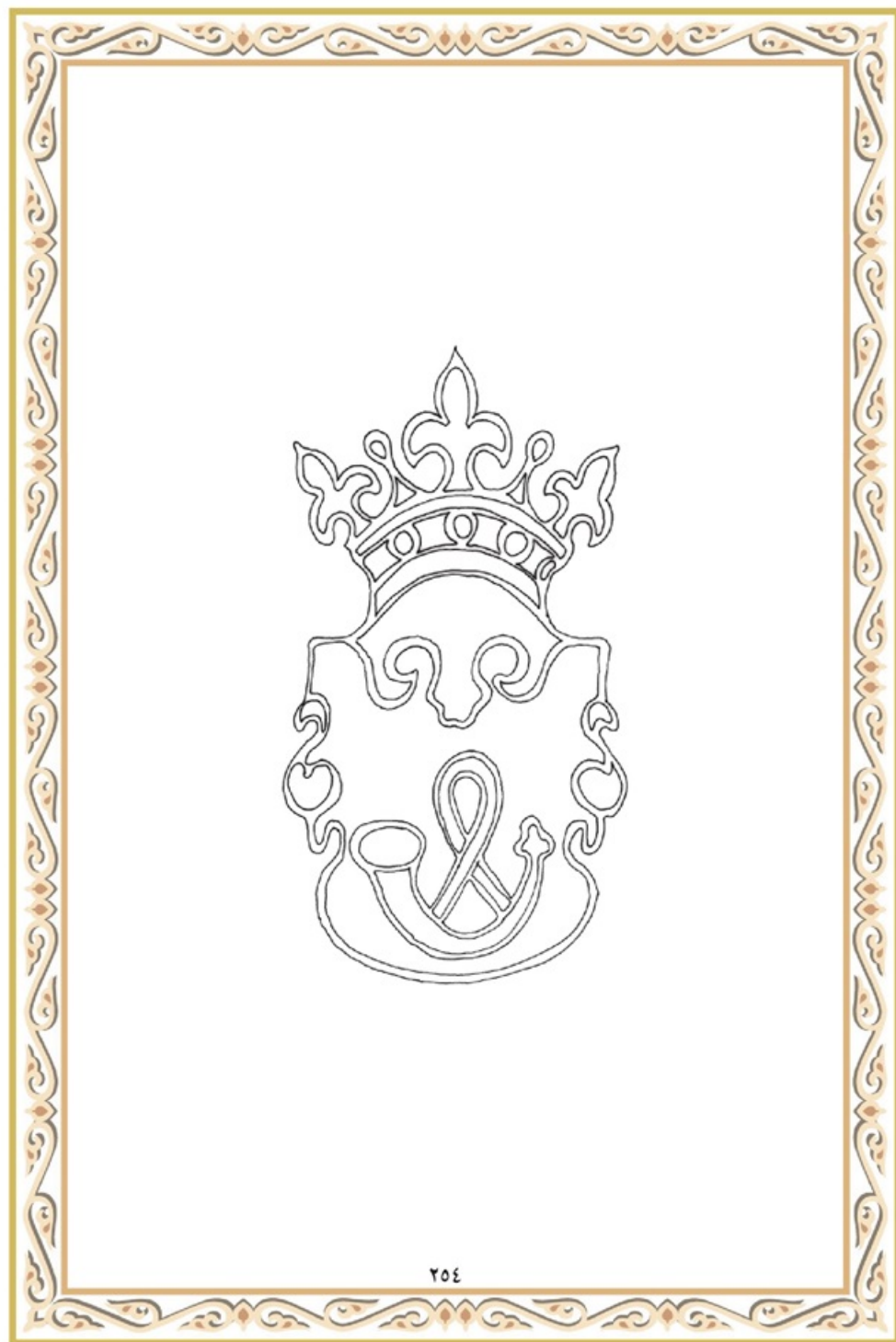

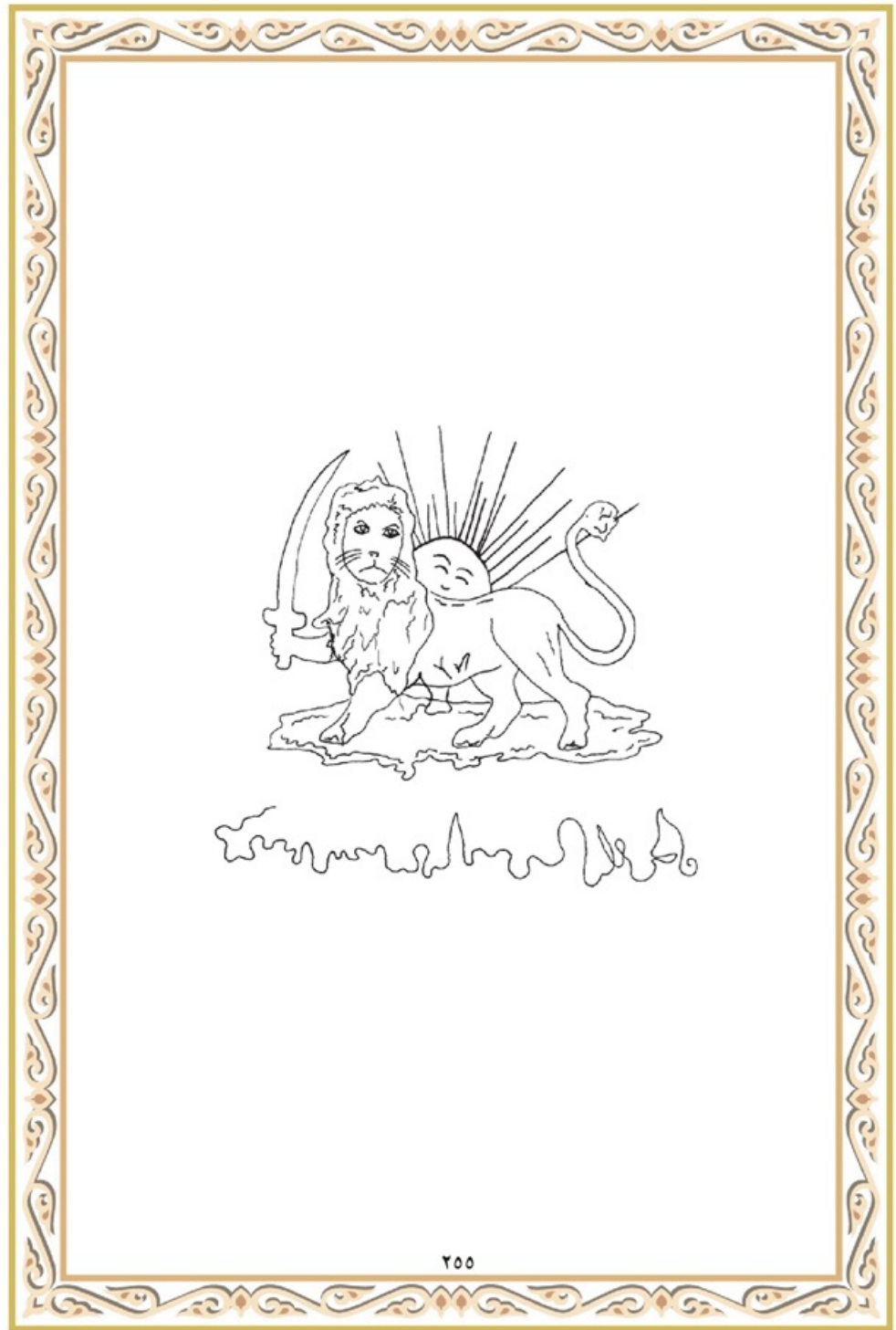
این کتاب در تاریخ ۱۳۰۲ در تهران ثبت شده است

کتابخانه: دفتر انجمن قضاة تهران، شماره ۱۳۰۲، صفحه ۱۳۰۲

این کتاب در تاریخ ۱۳۰۲ در تهران ثبت شده است

این کتاب در تاریخ ۱۳۰۲ در تهران ثبت شده است

۲۵۷

فرايت شوم
چو ناله بر خيزد زان بزم
صانع

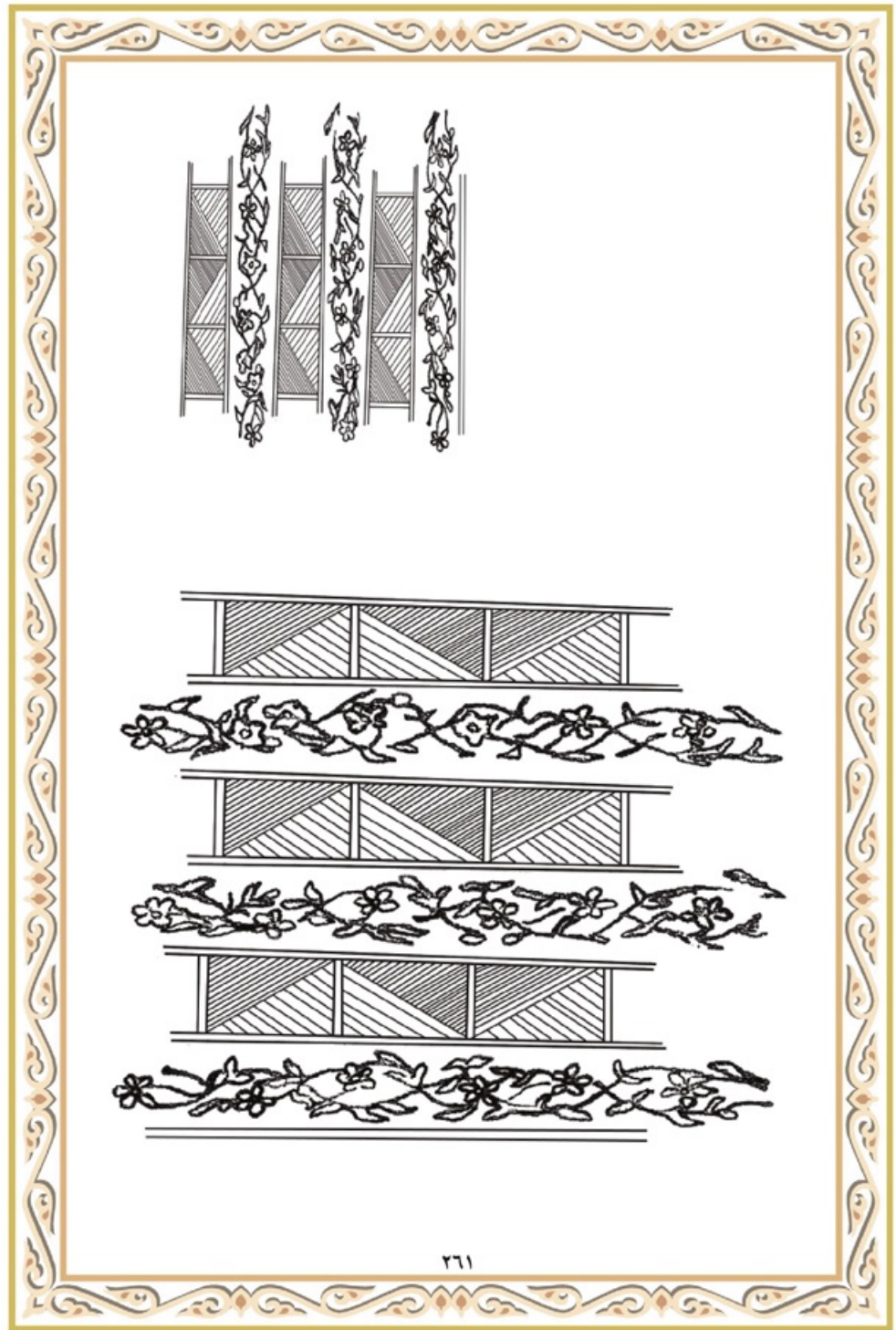
تا طاهر نماز گوید و بسوزد بجواب
چون سر فرشته از قلم

دلف مکتب مع هفت سوره در طاهر
مراحت لدم لجر در تمام

و بخواند من آموخته بدو در
از فضل عطا شود نذر بر کلمات
چو از راه

طالب در خواب بنهند چو
از ریح از فضا در وقت

چو از شرف به از فضیلت
چو در آن کوه در آن کوه
عزیزش که نو ناله را
مهر از راه نظر خیار
در هر دو راه

بد تا یک نزد احد عیض زبیر دایم از صحت نابر به خیر است سب انم
 انقدر ایم فرصت نمی دهند نویسه آن سخت چه خوبه دم قرم را
 داری در هانجا که در در صند که آشته بودیر دخی که بودن صورت است
 مکن است نه نار داز این حیاط و کما رکند از درت کج دنا نرسیده
 خودر اسپند عطارد نفث و جرداب قبول خودمان نقل کلم اگر
 بنه بنه و هم نوبه اباب خورقی حوله جو تصرف به هم حرارت هم
 برز عیه اضحای تبار عقل بنی کتم جان ددل خود را بنده وصل قیامت

فرايت شوم
چند شوق بربوبت الطيفات طرب خراب
سوز زلفه زلفه

الامام ميمون تهراني المبرك مني بايع ما نم لب علم اعرابن
سوز زلفه زلفه

ارنگه لطف در طافه اوج مقلد تقدر بنسبه بجهه
سوز زلفه زلفه

دستور عليم اربعين جات رب بر آزارت
سوز زلفه زلفه

دارد اميره انم فغير در زلفه و مقلدان
سوز زلفه زلفه

علاقت زنجير است در زمان غم زلفه
سوز زلفه زلفه

چون با نرسه چنانچه فرموده شيد ثابت
سوز زلفه زلفه

لحم است گستره از زلفه جيب شفق
سوز زلفه زلفه

نام اعتراف و الهام هم از زلفه فرزند
سوز زلفه زلفه

لبات در اربعه مروه است محمدني
سوز زلفه زلفه

COLDESTREAM SUPPERINE

تاریخ سند: ۱۳۲۱ هـ . ق.

۲۶۷

جانب نمبر

وزارت امور خارجه

اداره اداره

مورخه و سال ۱۳۲۱

نمبره ۱۸۱۳

شرفه کنگه تهران

جانب

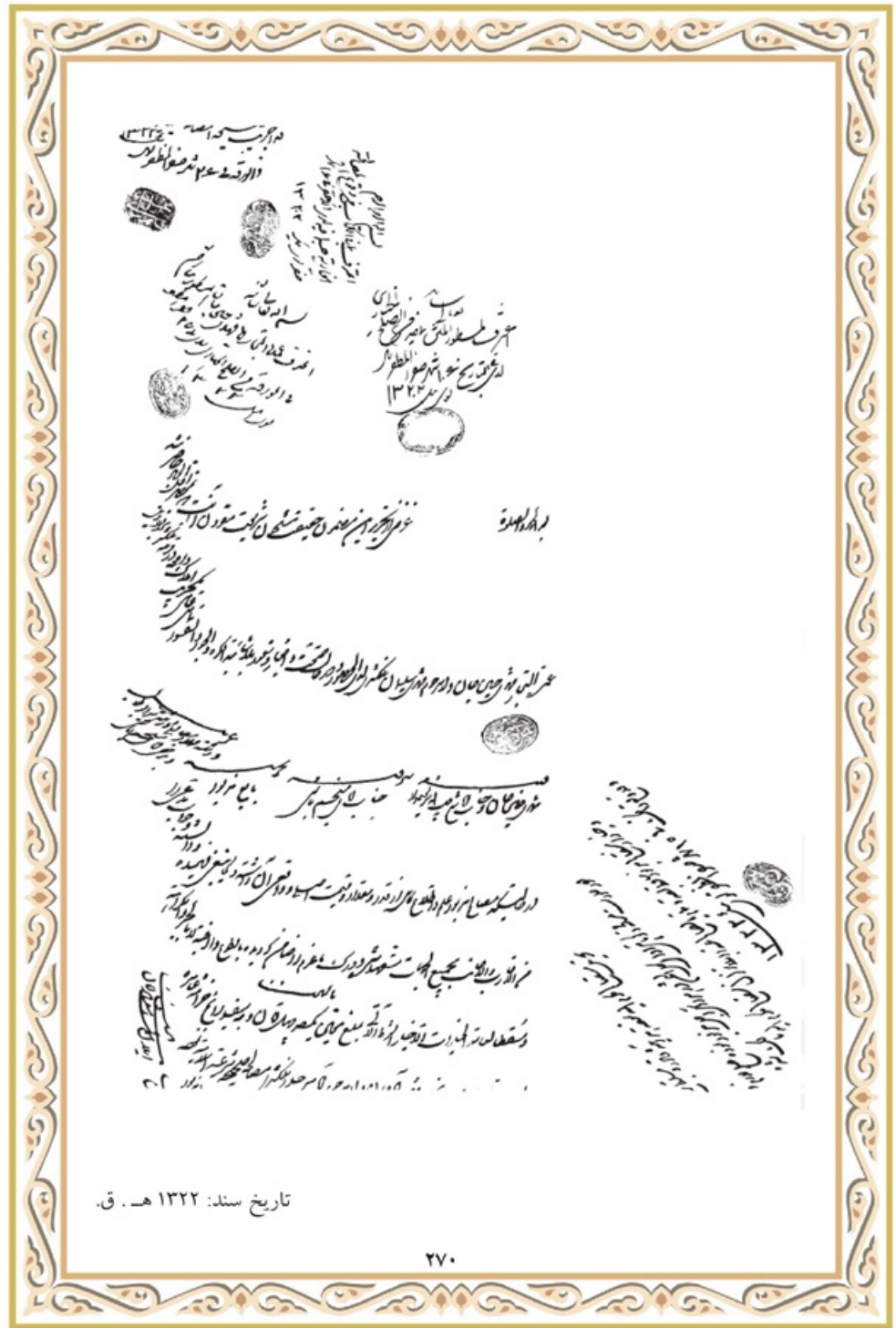
درود و تحنان ابرت تفرجه و صبر و صبر الله

و عفت مزاج تاجرت فخر و درود

ت در عفت تفرجه و صبر و صبر الله

تاریخ سند: ۱۳۲۱ هـ. ق.

BRITISH BOARD

شماره ردیف: ۲۴۰۰۲۴۱۴۸
محل در آرشیو: ۷۰۱ م ۳ ب آ ۱
تاریخ سند: ۱۳۲۲ هـ.ق.
۱۳۳۱ هـ.ق.

مغرب بستان عمده آلاء ایمان حایرت در صحن حسنا سر بر این تات طراوت ^{شاد و شاد}

جناب حاجت آقا ^{بدرورد} طاهر وارث شیب ناه و سرتوان درگاه و غیر مشرقان ^{تقریباً}

و چارسنگ آب در روزنامه خالص ^{ازین} محرم از روز زمان ^{فروغ} بیخ نیش ^{فروغ}

ز بهت آب زور را چینه و مهر ز بهت ^{که کرد} دیگر دارد طمان غیر ششمن بیفت و آستان

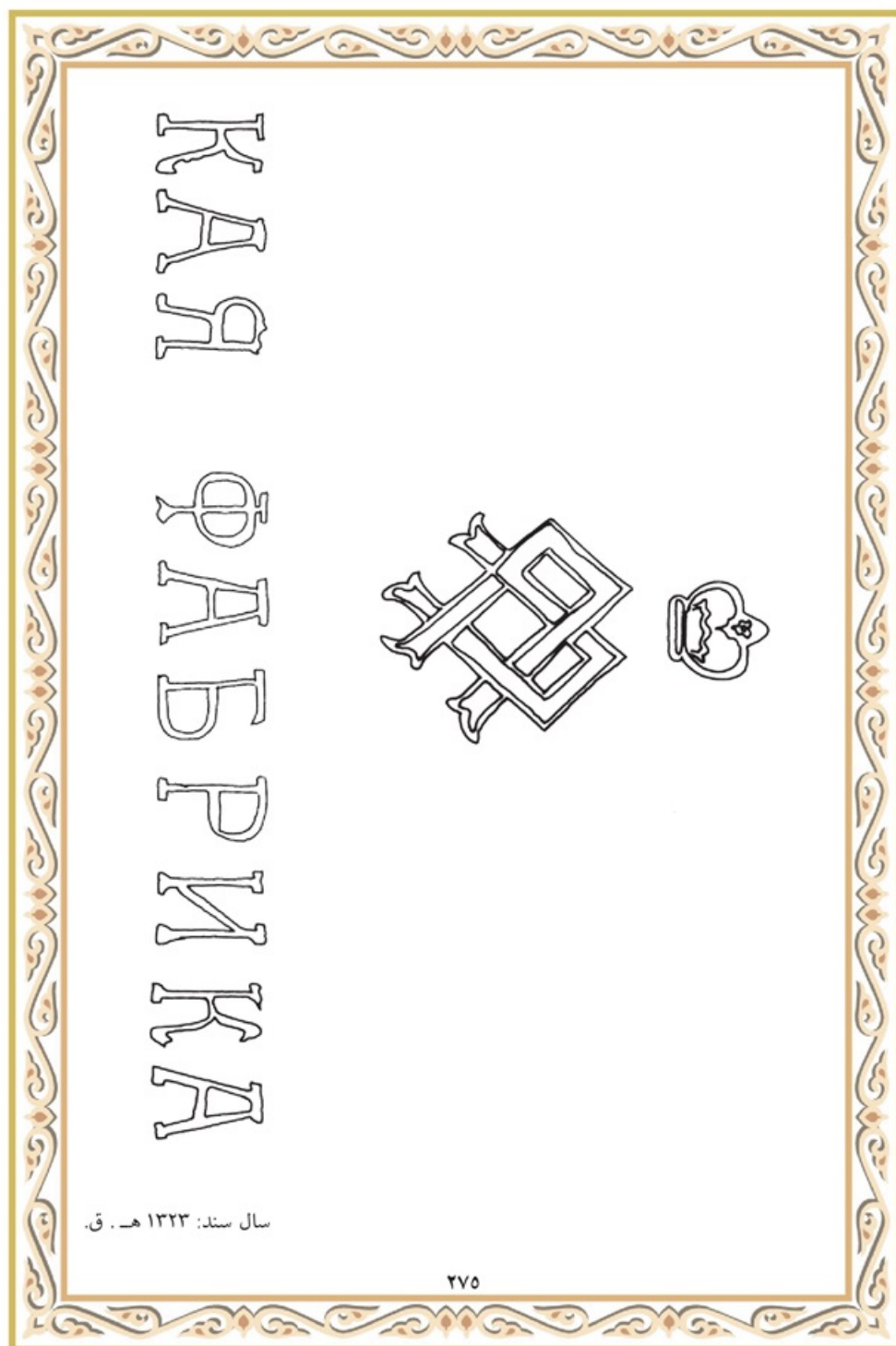
آب زور را ز بهت چینه و چرخ سب ^{و غیر} مهر از این نهمه و موافق تصدیق سرش و زان آب

در میان آبها دیدنغ تیار و ابد نه اند ^{و غیر} مهر ز بهت طمان را در موافق سکر خایه

و در غم نیش را دیدنغ تیار و موافق مهر ^{و غیر} آبله لکاز زینانند و غیر مهر نیش را

در سنج دستور مهر سر آبله است ^{و غیر} هملاک بر نه برین رسیدر حالت مهر از اندوه

ایستد مهر زنده است موافق مهر ^{و غیر} آبله لکاز زینانند و در حلاله مشقه شهر فرقه ^{و غیر} علم

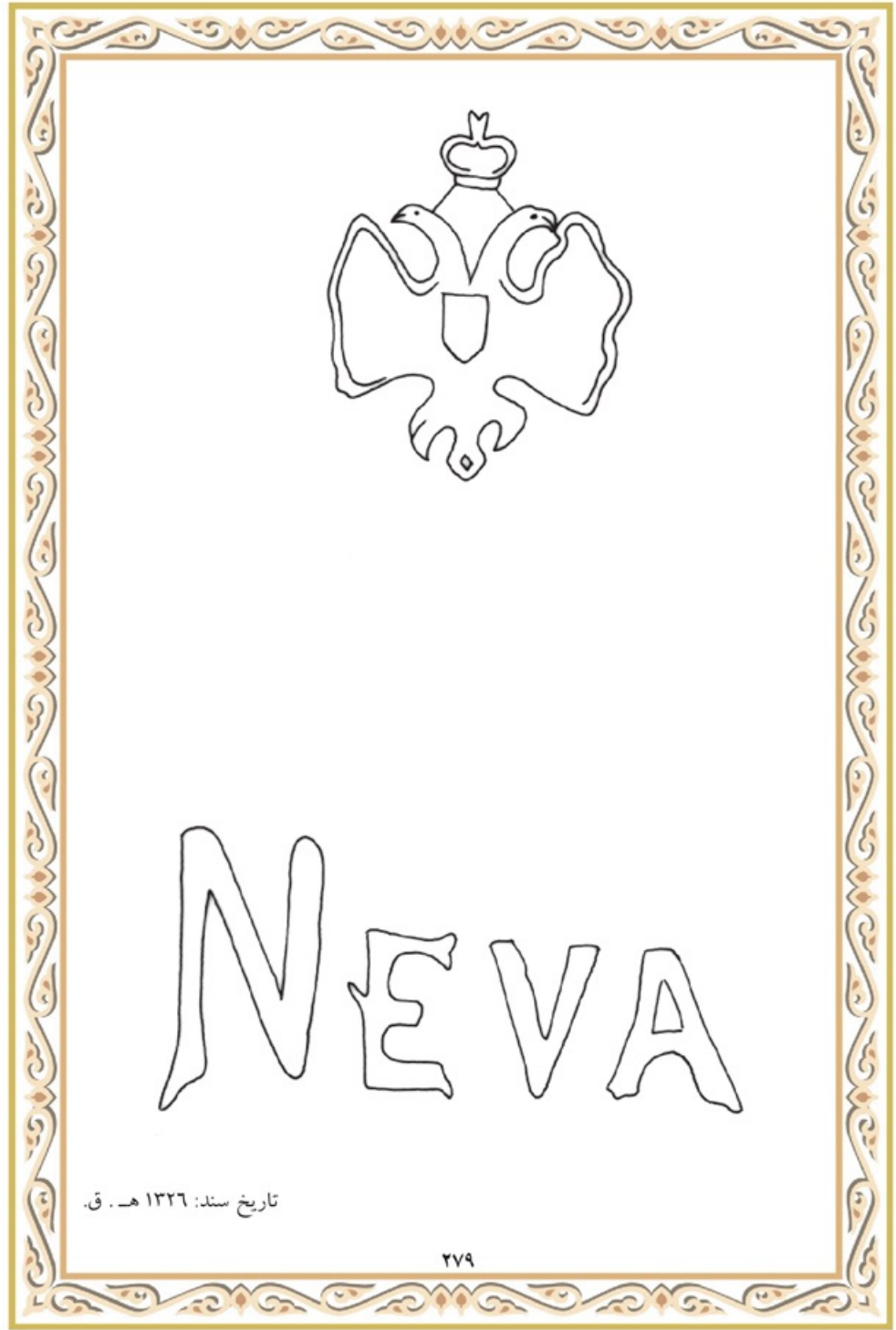

حاجی علی اکبر شیرازی و پسران هاشم کن

۲۹۶۰۰۴۹۴۴
۱۰۳ پ ۴ آزا
تاریخ سند: ۱۳۲۶ هـ. ق.

سال سند: ۱۳۳۰ هـ. ق ۱۳۲۶ هـ. ق.
شماره سند: ۲۴۰۰۲۴۱۴۸
محل در آرشیو: ۷۰۱ م ۳ ب آ

وزارت عدلیه اعظم

سواد عکراف اداره رت

مؤرخه عن هر سال ۱۳۲۱

نمره ۱۹۱ ع

جناب بطاب منوچهرالدین رئیس محترم

درباب ادعای طهر جناب نجیبی از عمده اولاد و اولاد اولاد منوچهرالدین رئیس محترم
رشت نعتی بهمنی طاهر رسید که منجم در صورت محاسبه
نجیبی در اینجا که دسترس در ادوار که منجم نظر منوچهرالدین

سال سند: ۱۳۳۰ هـ. ق ۱۳۲۶ هـ. ق

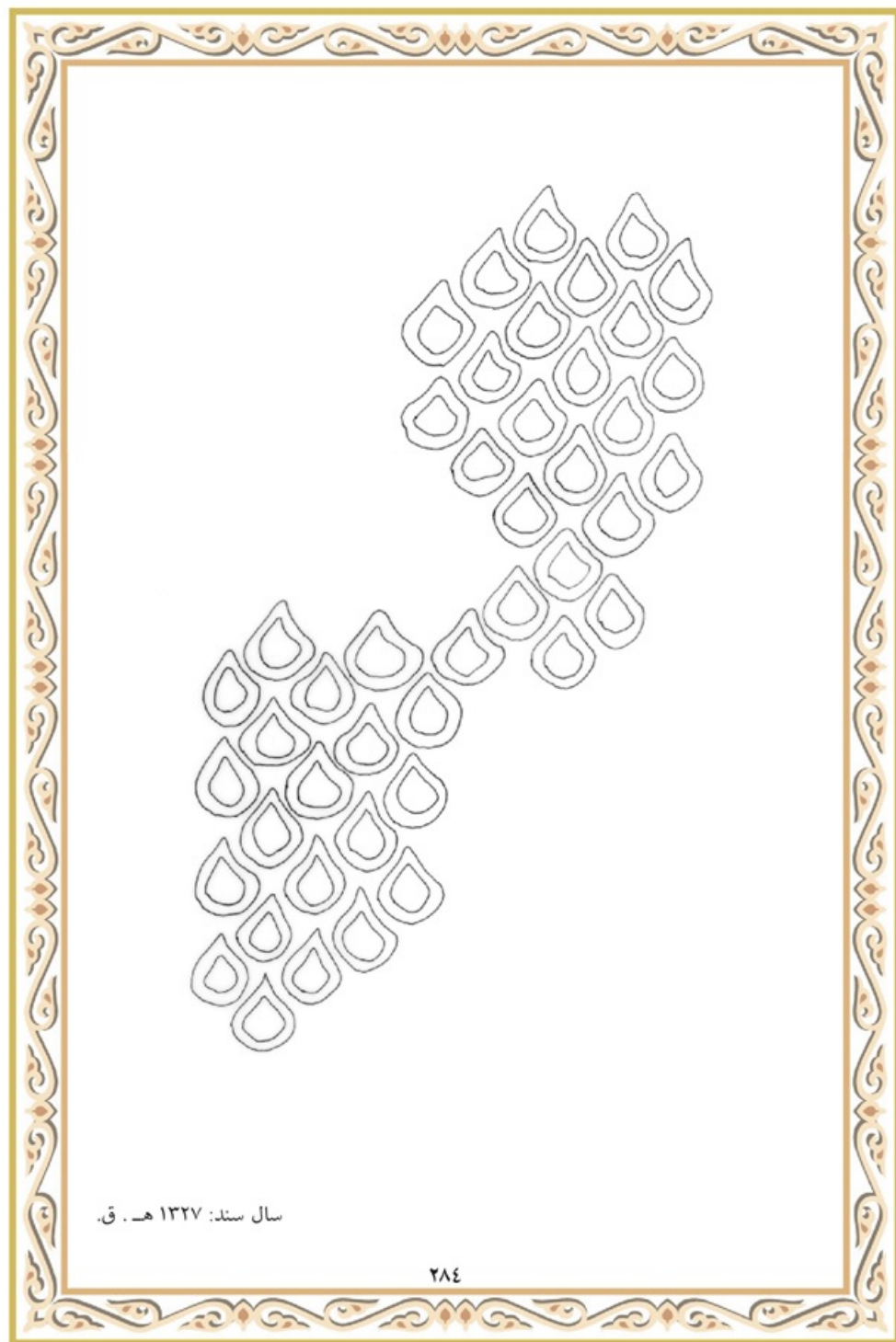
شماره سند: ۲۴۰۰۲۴۱۴۸

محل در آرشیو: ۷۰۱ م ۳ ب آ ۱

VICE REGAL

Guaranteed Bruoch Make

شماره ردیف: ۲۴۰۰۳۰۷۳۱
محل در آرشیو: ۸۰۱ ظ ۵ ب آ
سال سند: ۱۳۲۷ هـ. ق.

سال سنڌ: ۱۳۲۷ هـ . ق.

۲۸۴

کتاب ادب و معنی

۲۱
۳۷۸
۱۳۲۸

بنی سبط مهران صدر معظمه ایران در قیام
در ظرف ربایه علم که قلم در بیان علایق خود است پس که خود را
فنا در راه راست و صحت سدی موهب زرد بوم آفرینم خلد است

سال سند: ۱۳۲۷ هـ. ق.

المسجد
المسجد
المسجد
المسجد
تم توسط صاحب مسقط بتاريخ ١٤٣٧ هـ
حضر

لنا ب...
بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على سيدنا محمد وآله الطيبين الطاهرين

الذين هم خير خلق الله نبيهم وآلهم من طهارة صفة
صالحين

لعمري لا طهار...
لعمري لا طهار...
لعمري لا طهار...

لعمري لا طهار...
لعمري لا طهار...
لعمري لا طهار...

محل...
محل...
محل...

سال سند: ١٣٢٧ هـ . ق.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: مَنْ كَانَتْ لَهُ حُرَّةٌ فَلْيَتَّخِذْهَا حُرَّةً لِنَفْسِهِ فَإِنَّهَا تَكْفِيهِ بِهَا عَمَلَهُ يَوْمَئِذٍ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

EXTRA STRONG

1519

سال سنڌ: ۱۳۲۷ هـ . ق.

۲۸۷

کلیه اسامی کتب مشتمل بر

خلاصه
غایت در حدیث کتب معتبره
که در کتابخانه کتب معتبره
درج شده است
نام کتاب

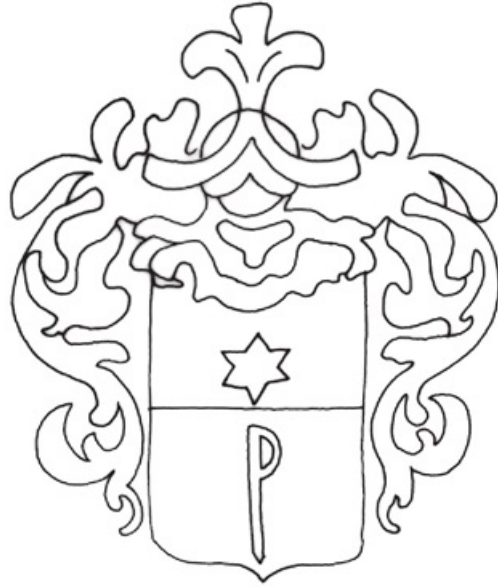
کتابخانه کتب معتبره
کتابخانه کتب معتبره

کتابخانه کتب معتبره
کتابخانه کتب معتبره

کتابخانه کتب معتبره
کتابخانه کتب معتبره

۱۳۲۷
۲۲۲
کتابخانه کتب معتبره

سال سند: ۱۳۲۷ هـ. ق.

A. ՔՐԳԱՐՈՅԱ

۱۳۲۷ هـ. ق.
شماره ردیف: ۲۴۰۰۲۴۱۴۸
محل در آرشیو: ۷۰۱ م ۳ ب آ ۱

۲۸۹

مخدومه علم کاتر عزیز عینی خرم خردی

عزیز عینی خرم خردی
مخدومه علم کاتر عزیز عینی خرم خردی
۱۳۲۷ هـ

و این بخت بر آن مصلحتی شریفه نمودن چو آرزوی آرزوی خردی و در این مصلحتی

چون بفرموده آرزوی بفرموده در این مصلحتی و در این مصلحتی
ز یک مصلحتی در این مصلحتی و در این مصلحتی
و المشهوره بندین خرم خردی و در این مصلحتی
فدایک حقوق میراث و در این مصلحتی
الهدیه در این مصلحتی و در این مصلحتی
در این مصلحتی و در این مصلحتی
مصلحتی و در این مصلحتی
در این مصلحتی و در این مصلحتی
فرض الوصل و در این مصلحتی
و در این مصلحتی

مخدومه علم کاتر عزیز عینی خرم خردی
۱۳۲۷ هـ

۱۳۲۷ هـ . ق.
شماره ردیف: ۲۴۰۰۲۴۱۴۸
محل در آرشیو: ۷۰۱ م ۳ ب آ

ORIGINAL CONGO MILL

۱۳۲۷ هـ.ق.
شماره ردیف: ۲۴۰۰۳۰۷۳۱
محل در آرشیو: ۸۰۱ ظ ۵ ب آ ۱

۲۹۱

JOHN DICKINSON & Co SUPERFINE

٢٩٤٠٠١٤٨٥
٧٠٢ ظ ١ ب الف ١
١٣٢٧ هـ . ق.
١٣٢٨ هـ . ق.

٢٩٢

IMPERIAL

SUPREMACY

۲۹۳۰۰۱۴۸۵
۷۰۲ ظ ۱ ب الف ۱
سال سند: ۲۸-۱۳۲۷ هـ. ق.

۲۹۳

سال: ۲۷ - ۱۳۲۹ هـ . ق.

۲۹۴

دیکھو
 وہاں لکھی ہوئی ہے کہ فرما
 لے سے
 بیخ لکھی ہے کہ حضرت آن بیتی کا آن بیتی نہایت مرہب ہے۔ آئینا کے لئے لکھی ہے کہ فرما
 لکھی ہے کہ فرما
 لکھی ہے کہ فرما
 لکھی ہے کہ فرما
 لکھی ہے کہ فرما
 لکھی ہے کہ فرما

زندہ باد شردہ خواہان قطعہ حرکی

۲۴۰۰۲۲۷۱۳
۱۱۴ ج ۳ ب آ
۱۳۲۷ - ۱۳۳۱ هـ. ق.

۲۹۶

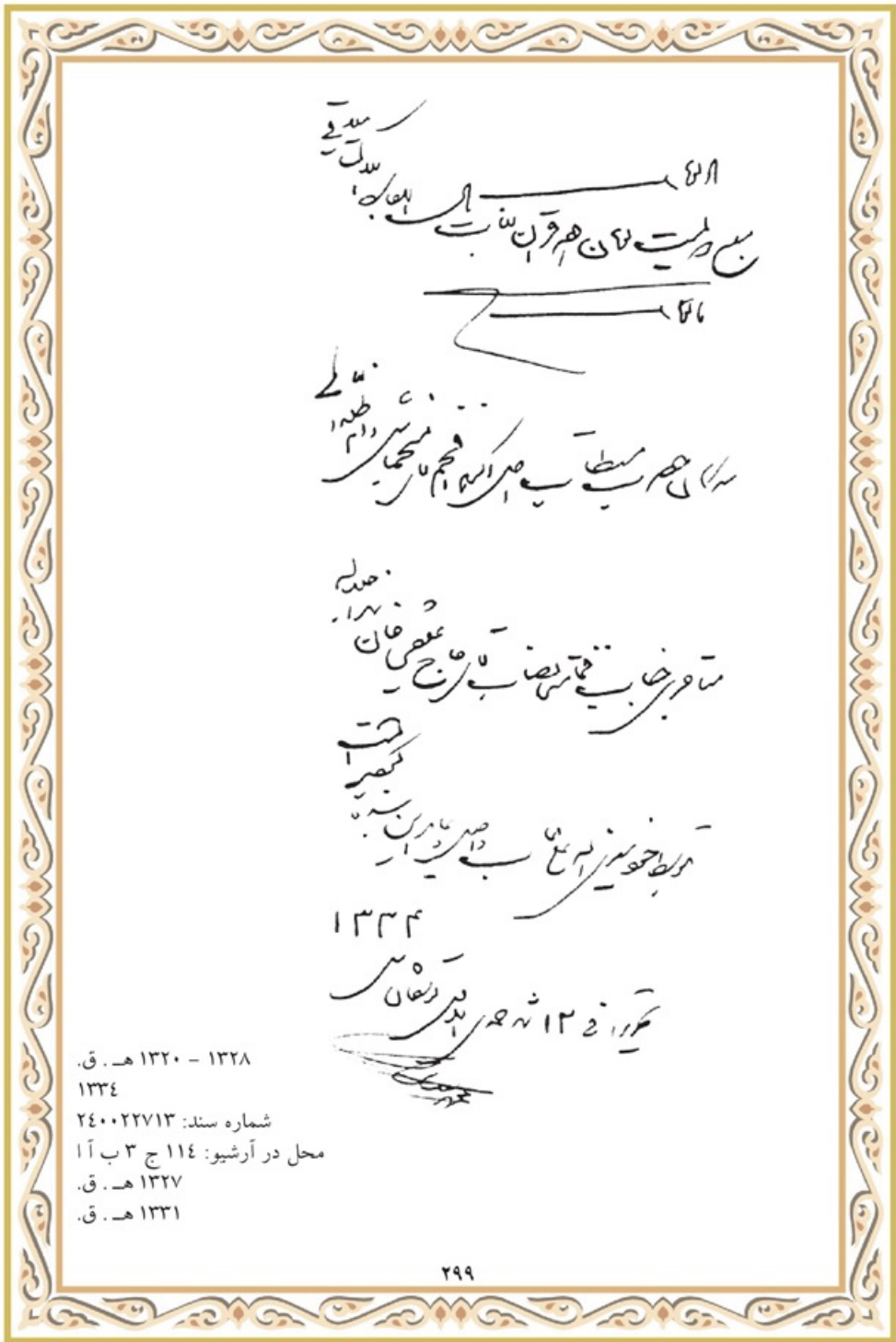
۱۳۲۸ - ۱۳۲۰ هـ. ق.
۱۳۳۴
شماره سند: ۲۴۰۰۲۲۷۱۳
محل در آرشیو: ۱۱۴ ج ۳ ب آ
۱۳۲۷ هـ. ق.
۱۳۳۱ هـ. ق.

مقدار بلخ
۷

امدی

هر علی

۵
این ملک بزرگ قریب است که در فناء
بازارهای آن است
در سال ۱۳۲۷
۷
۵

۱۳۲۸ - ۱۳۲۰ هـ. ق.
۱۳۳۴
شماره سند: ۲۴۰۰۲۲۷۱۳
محل در آرشیو: ۱۱۴ ج ۳ ب آ
۱۳۲۷ هـ. ق.
۱۳۳۱ هـ. ق.

الکافی
سبع درستی های هم قرن نایب
بهاجبه
سدی
سدی

مقام
سید احمد مستطاب صبر استقامت
مستطاب
مستطاب
مستطاب
مستطاب

مستطاب
مستطاب
مستطاب
مستطاب
مستطاب
مستطاب

مستطاب
مستطاب
مستطاب
مستطاب
مستطاب
مستطاب

۱۳۳۴
مستطاب
مستطاب
مستطاب
مستطاب
مستطاب

۱۳۲۸ - ۱۳۲۰ هـ. ق.
۱۳۳۴
شماره سند: ۲۴۰۰۲۲۷۱۳
محل در آرشیو: ۱۱۴ ج ۳ ب آ
۱۳۲۷ هـ. ق.
۱۳۳۱ هـ. ق.

بعد از انقلاب مشروطیت

۳۰۰

KYMMENE

بعد از انقلاب مشروطیت

۳۰۲

از خرد کلان با خبری

استیلا بر سر آید
و با جفا بر سر آید
و با کینه بر سر آید
و با کینه بر سر آید

بعد از انقلاب مشروطیت

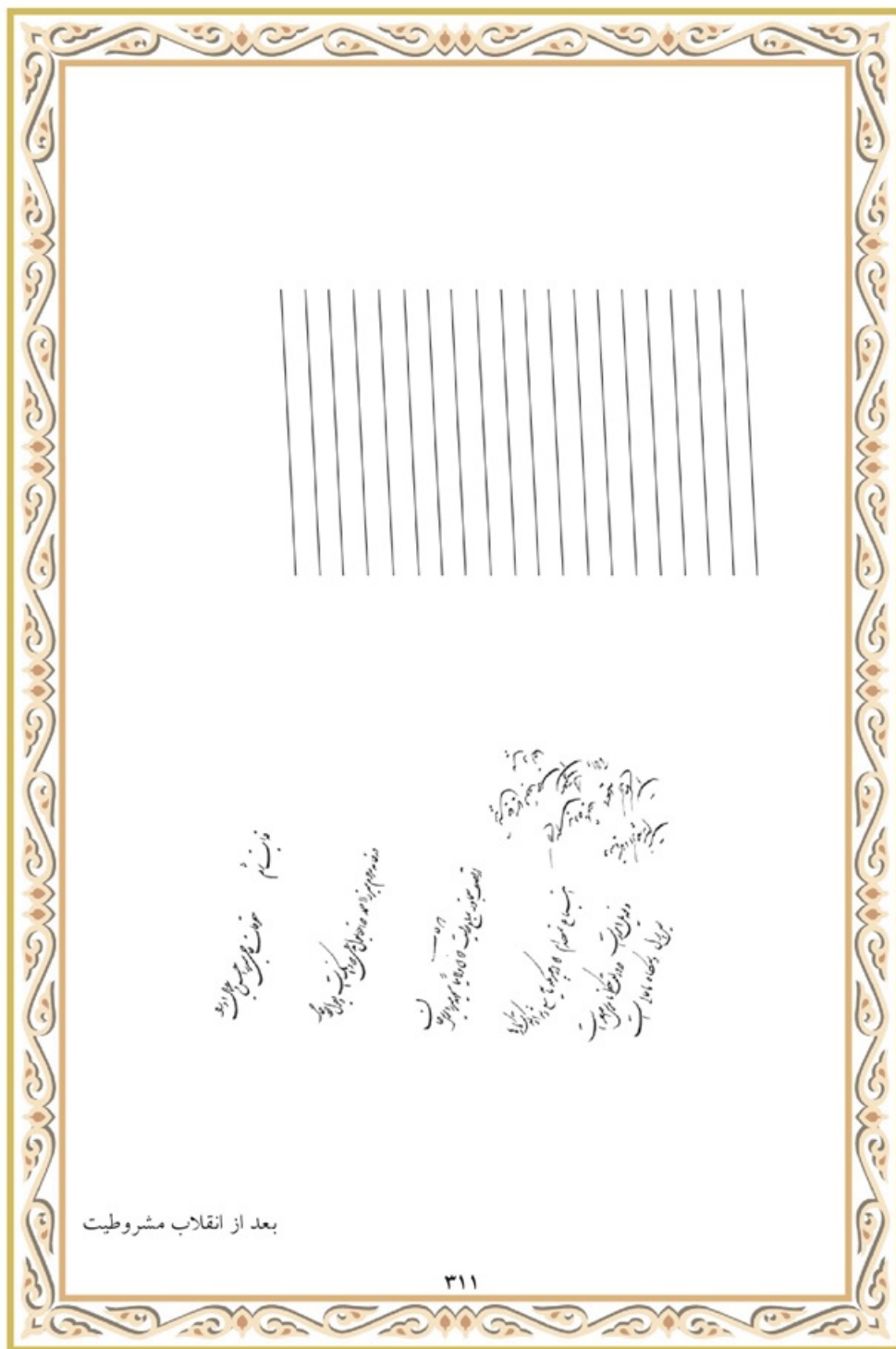
ذہبت تم بدر نہ الہ بھی لا رہے
 شبہ چہارم میں حضور درمیں بعد سردی
 شبہ دہم کہ نہ منقہ خود میں حضور صلی اللہ علیہ
 لازم ہے کہ جب انکم تو کہہ میں بعد کمال
 احترام عرض واضح بنیادہ در دست زبور
 جس عمت ازین کہ نہ نہ رحمت کئیہ
 در حضور خود ان میں تمام را زین وہیں
 در کھنڈا در کھنڈا وہیں در ہیج عذری
 کہ نہ زین کہ نہ زین با دریا در کھنڈا
 کھنڈا

بعد از انقلاب مشروطیت

۳۰۹

فدایم
خدمت پرست
مقدم بر نامه و دستاورد کرامت جلال
تصویب معارف ۵۵۵۵ بهر نام
بسم الله الرحمن الرحیم
دولت مشروطیت
پرتو کوه ۱۳۱۰

بعد از انقلاب مشروطیت

صدا رت عظمى

اداره

مورخه

نمره ۱۴۷۴

دبیر مرم
دفتر دبیر مطبق ت در اردی
سزوں یو حق دین رحیم ح در بصر امی ر در پشت در
در سال دیو دهم سب

بم سح البصر داو لوسا رالدر ارضی اکر در مطوع
فونل لوسا سب دنا سب سب سب سب سب سب سب سب
ر قرار دکر سب سب سب سب سب سب سب سب سب
بنا عا ر سب سب سب سب سب سب سب سب سب
سب سب سب سب سب سب سب سب سب

PI

PIEP A LETTRES

MIRKOW

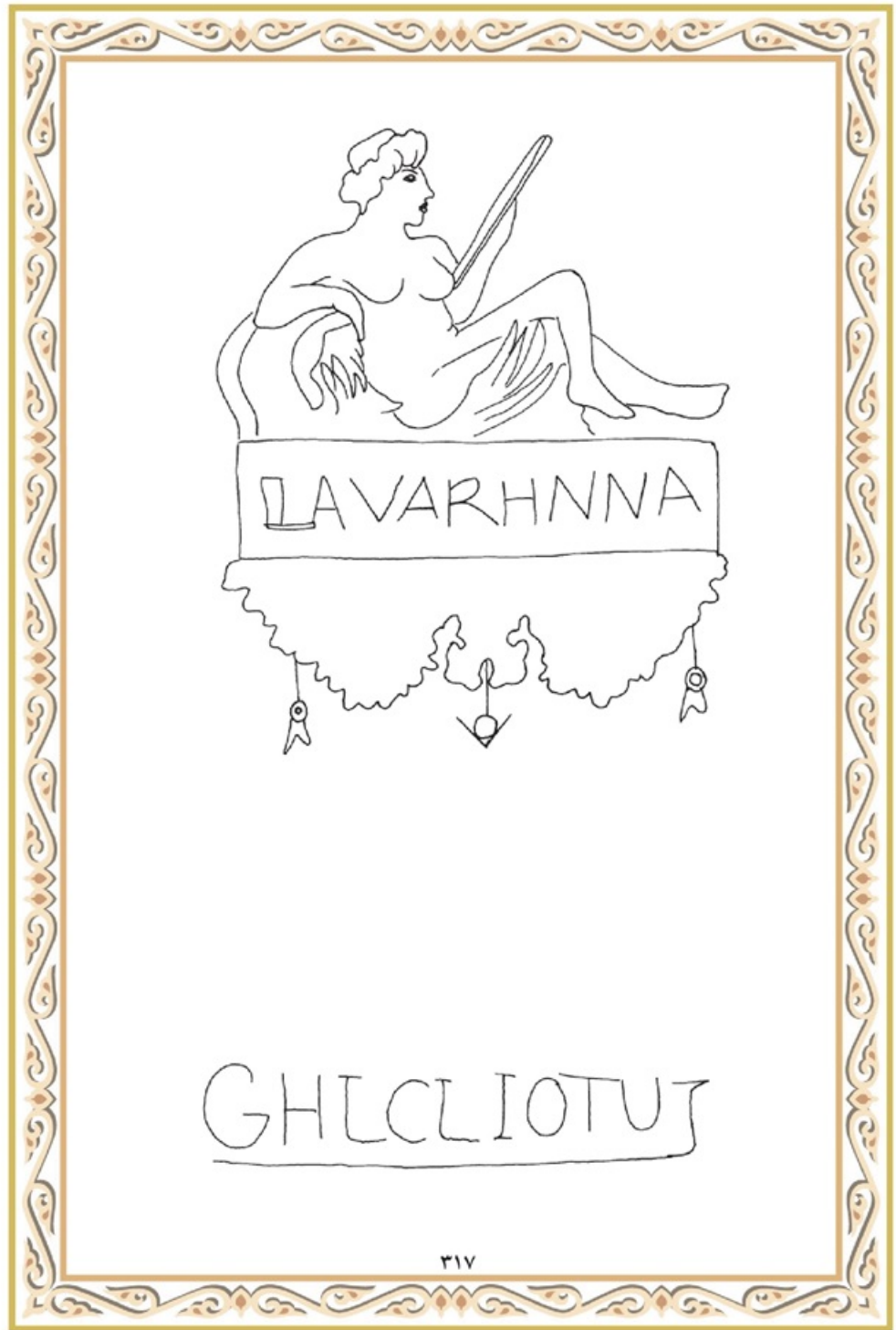
PAT

بعد از انقلاب مشروطیت

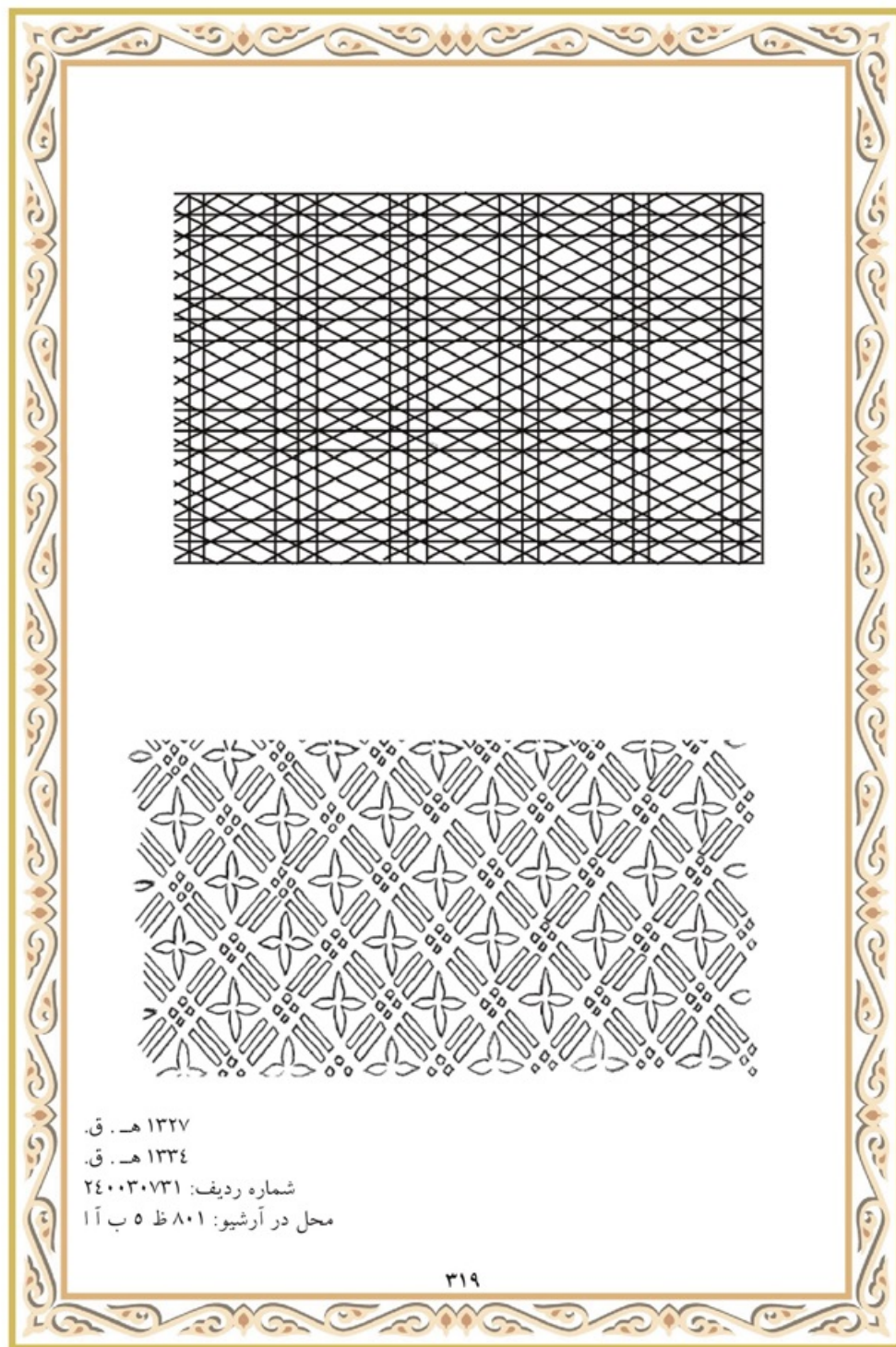

بعد از انقلاب مشروطیت

۳۱۵

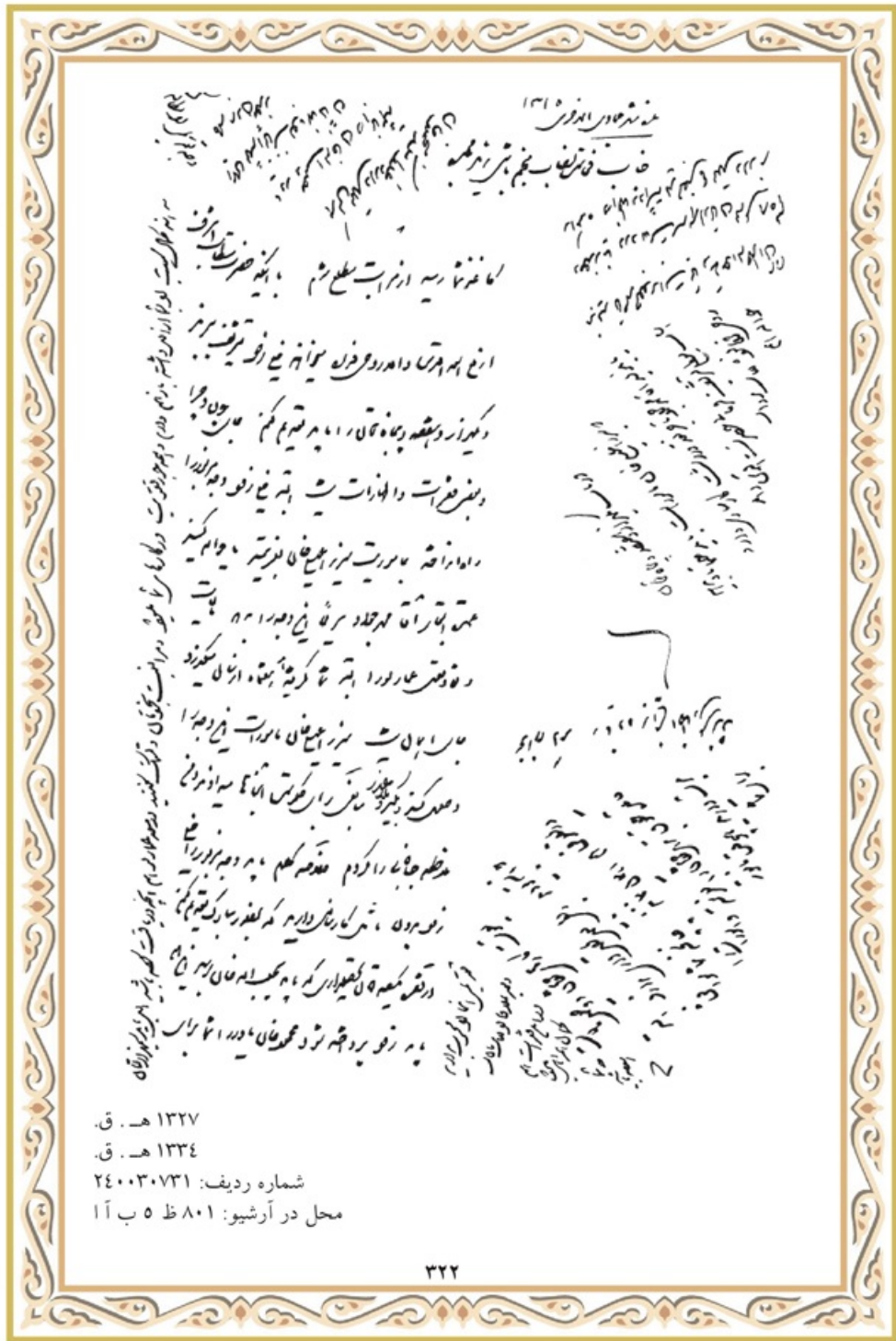
۱۳۲۷ هـ. ق.
۱۳۳۴ هـ. ق.
شماره ردیف: ۲۴۰۳۰۷۳۱
محل در آرشیو: ۸۰۱ ظ ۵ ب آ

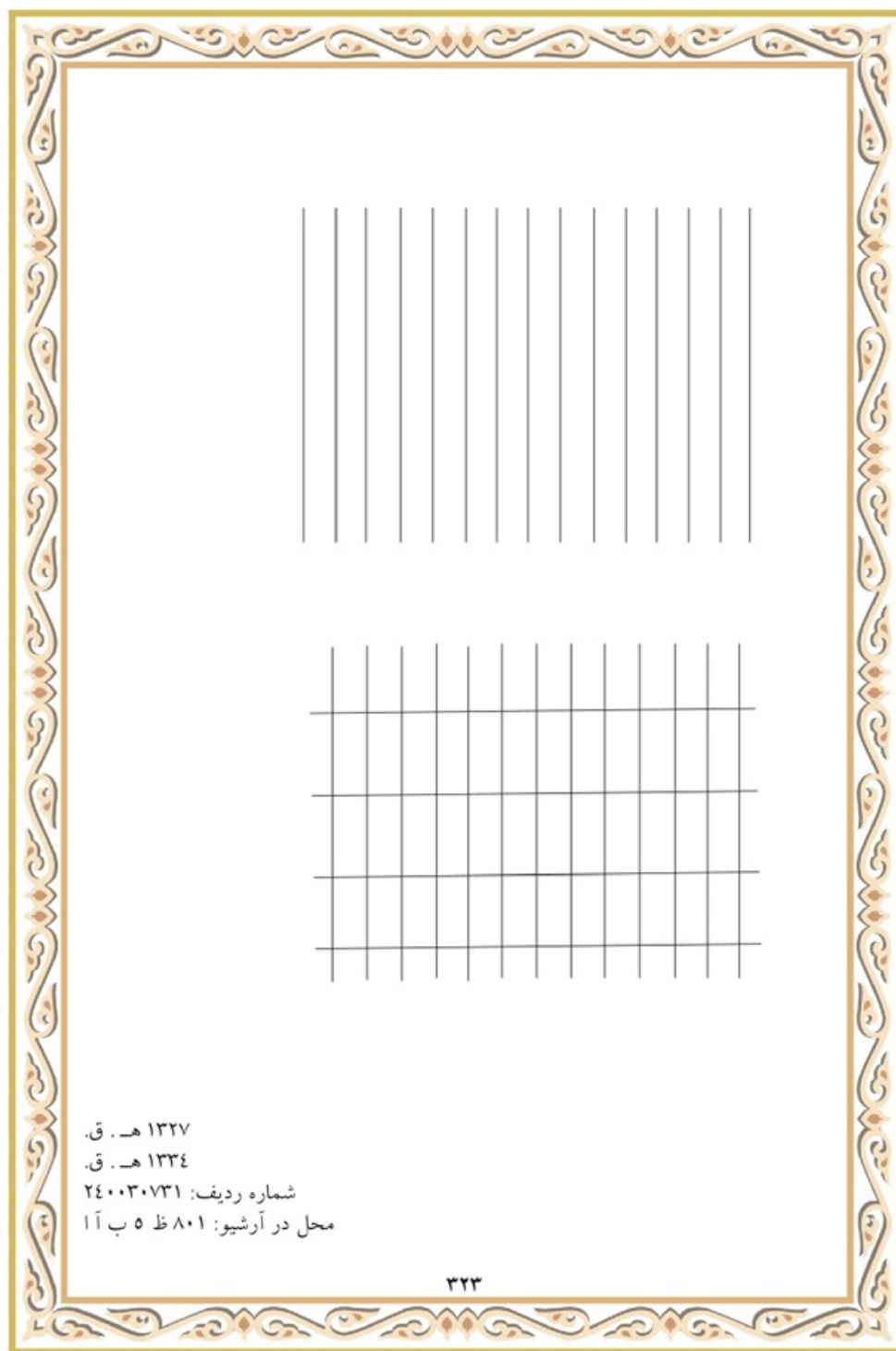
دو کلمه در کتابت است که در این کتاب
در این کتابت است که در این کتاب
در این کتابت است که در این کتاب
در این کتابت است که در این کتاب

در این کتابت است که در این کتاب
در این کتابت است که در این کتاب
در این کتابت است که در این کتاب
در این کتابت است که در این کتاب

۱۳۲۷ هـ. ق.
۱۳۳۴ هـ. ق.
شماره ردیف: ۲۴۰۰۳۰۷۳۱
محل در آرشیو: ۸۰۱ ظ ۵ ب آ ۱

۱۳۲۷ هـ . ق .
 ۱۳۳۴ هـ . ق .
 شماره ردیف: ۲۴۰۰۳۰۷۳۱
 محل در آرشیو: ۸۰۱ ظ ۵ ب آ ۱

۱۳۲۷ هـ . ق.
۱۳۳۴ هـ . ق.
شماره ردیف: ۲۴۰۰۳۰۷۳۱
محل در آرشیو: ۸۰۱ ظ ۵ ب آ ۱

ТОВАРИЩЕСТВО П.В.С

ПЕНЗА

۱۳۲۸ هـ. ق.
شماره ردیف: ۲۴۰۰۰۰۷۵
محل در آرشیو: ۴۰۲ لف ۱۱۱۱

۳۲۴

۱۳۲۸ هـ. ق.
شماره ردیف: ۲۴۰۰۲۲۷۱۷
محل در آرشیو: ۱۱۸ ج ۳ ب آ ۱

Gebir Hoesch.

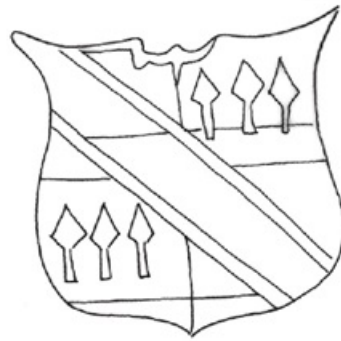
۱۳۲۸ هـ. ق.
شماره ردیف: ۲۴۰۰۰۵۶۱۱
محل در آرشیو: ۷۰۴ ح ۱ آ ۵

۳۲۶

۱۳۲۸ هـ. ق.
شماره ردیف: ۲۴۰۰۲۲۷۱۷
محل در آرشیو: ۱۱۸ ج ۳ ب آ

۳۲۷

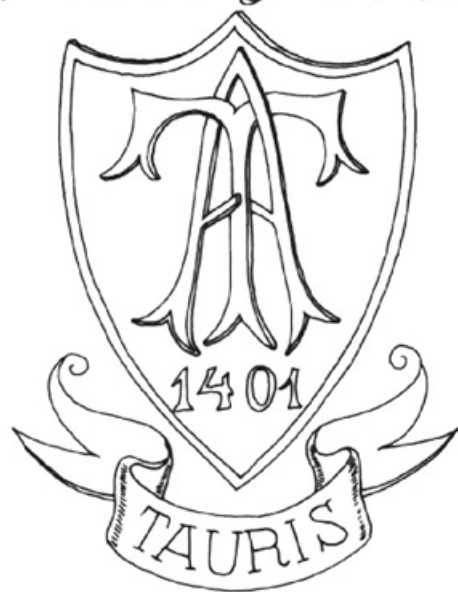

ORIGINAL CONGO MIL

سال سند: ۱۳۲۸ هـ. ق.
شماره ردیف: ۲۴۰۰۳۰۷۴۱
محل در آرشیو: ۸۰۱ ظ ۵ ب آ ۱

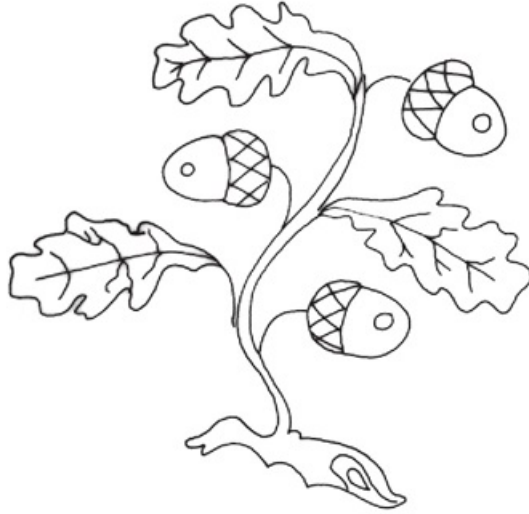
۳۲۹

“PAPER PERSA”

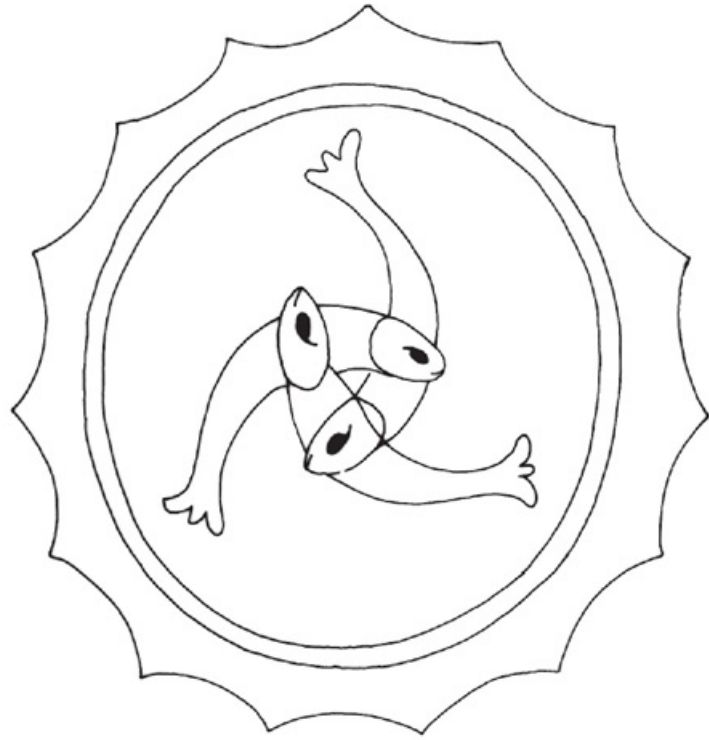
سال سند: ۱۳۲۸ هـ . ق.

۳۳۰

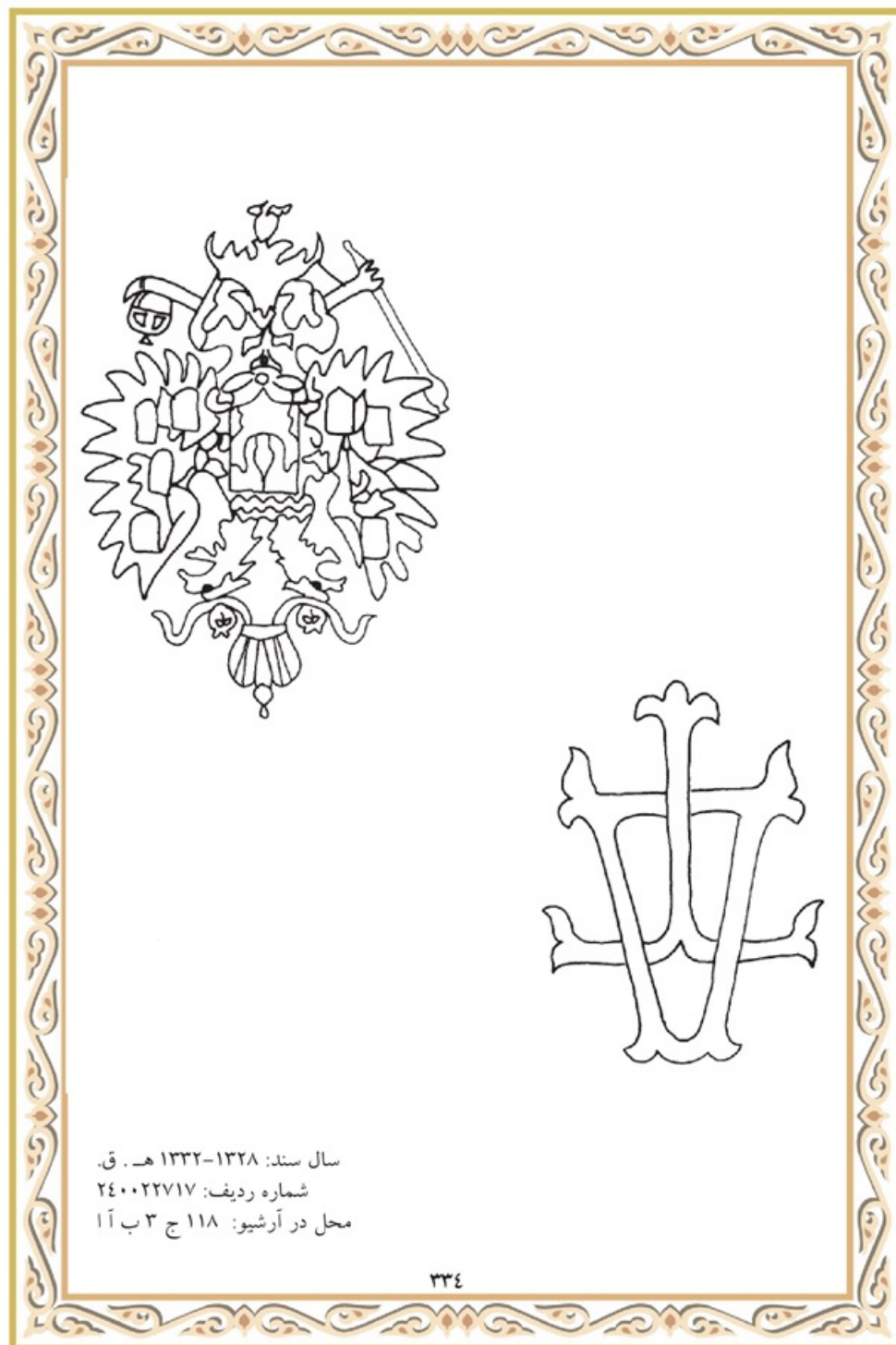

Gebr. Hoesch.

سال سند: ۲۹-۱۳۲۸ هـ. ق.
شماره ردیف: ۲۴۰۰۰۵۶۱۱
محل در آرشیو: ۷۰۴ ح ۱۱۱۵

سال سند: ۱۳۲۸ - ۱۳۳۰ هـ . ق.
شماره سند: ۲۴۰۰۲۴۱۴۸
محل در آرشیو: ۷۰۱ م ۳ ب آ آ
شماره سند: ۲۴۰۰۰۰۰۱۹
محل در آرشیو: ۱۱۹ الف آ آ آ

سال سند: ۱۳۲۸-۱۳۳۲ هـ. ق.
شماره ردیف: ۲۴۰۰۲۲۷۱۷
محل در آرشیو: ۱۱۸ ج ۳ ب آ ۱

۳۳۴

DOUANES PERSANES

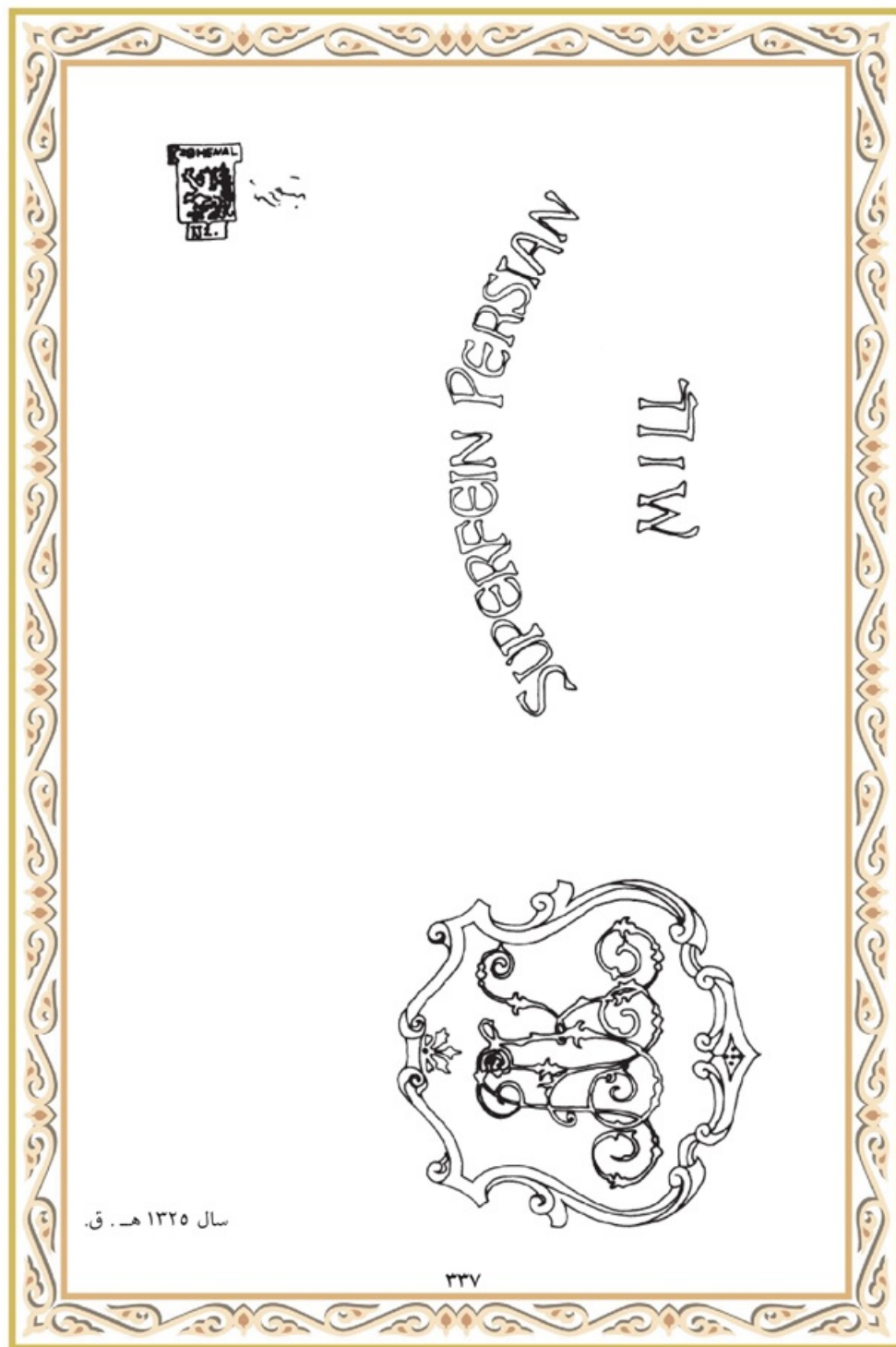
سال سند: ۱۹۱۲ هـ. ق.
شماره ردیف: ۲۴۰۳۰۲۶۶
محل در آرشیو: ۷۰۳ ط ۵ ب آ
سال سند: ۱۳۲۹ هـ. ق.
۱۳۳۴ - ۱۲۸۸
۱۳۰۳

۳۳۵

JOYNSON 1869

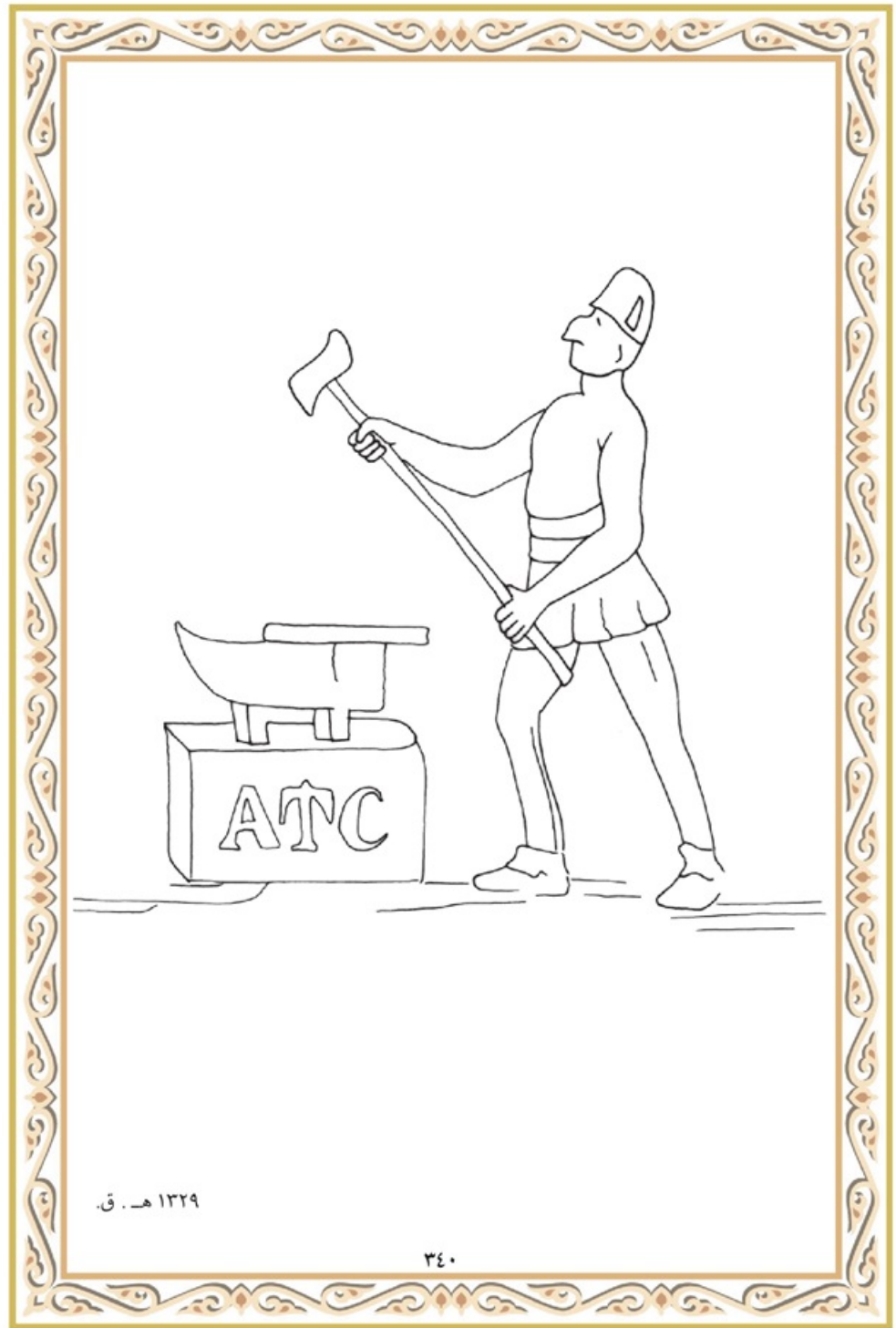
شماره ردیف: ۲۹۶۰۱۲۷۸۹
محل در آرشیو: ۵۴۲ ح ز آ ۱
۱۳۲۹ هـ . ق.

۳۳۶

جانب هر چه که در کتب صحیح آمده است
 در باب برزخ اندک بنام حضرت سید مدد الله علیه السلام
 رحی ها، درین روش برنده ه نام هر چه در این
 با طبع هرین نام حضرت مدد الله علیه السلام
 در این خاندان اوجی است که در این
 بر این نظر است سخن برنده اگر در این
 در این برده حضرت سید مدد الله علیه السلام

چوب ششم سر و سر را در خواب هر چه که شرف و جلال دهد تا
 در نگرش که در او اظهار است هر چه که شرف و جلال دهد تا
 در فهم و غیره در فهم و غیره شرف بدهد دست و پاهای او را
 از این جهت در هر دو طرف او طبع در او که در دست و پا
 طرف خوانند این صفت است هر که در او طبع در او
 با کبر و خشم و غرور در او در او که در او طبع در او
 اول در او که در او که در او که در او که در او که
 به کاران سخته و حقان و سخته که در او که در او که
 به آنکه در او که در او که در او که در او که در او که
 فهم از طرف خواب امری که در او که در او که در او که
 که در او که در او که در او که در او که در او که
 که در او که در او که در او که در او که در او که
 مبارک و خواستم و السلام

سال سنند: ۱۳۳۰ هـ. ق.
شماره سنند: ۲۴۰۰۰۲۸۱۷
محل در آرشیبو: ۲۱۶ ث ۱ آ آ ۱

۳۴۴

Bevelande

سال سند: ۱۳۳۰ هـ . ق.

۳۴۵

KYMMENE

سال سنڌ: ۱۳۳۰ هـ . ق.

۳۴۶

VICE REGAL

Guaranteed British Make

ORIGINAL

CONGO MILL

سال سند: ۱۳۳۰ هـ. ق.
شماره سند: ۲۴۰۰۰۲۸۱۷
محل در آرشیو: ۲۱۶ ث ۱ آ آ

۳۴۸

سال سند: ۱۳۲۹ هـ. ق.
شماره سند: ۲۴۰۰۰۲۶۳۶
محل در آرشیو: ۴۲۰ ت ۴۴ آ آ ۱

Waterflow & Sons Limiled

سال سند: ۱۳۳۰ هـ. ق.
شماره سند: ۲۳۰۰۰۰۰۳۵
محل در آرشیو: ۵۰۵ آآح ا

۳۵۱

تاریخ سند: ۱۳۳۰ هـ. ق ۱۳۳۲ هـ. ق.
محل در آرشیو: ۱۱۱۲۱۶۰۲
شماره سند: ۲۴۰۰۰۰۲۸۵

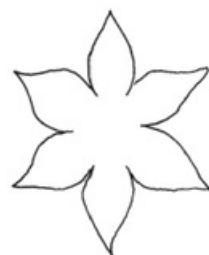
NIAS-BRUSSELS VIGOR-

تاریخ سند: ۱۳۳۰ - ۱۳۳۲ هـ. ق.
شماره سند: ۲۴۰۰۰۰۲۸۵
محل در آرشیو: ۱ آ ۲ آ ۶۰۲

۳۵۳

ORIGINAL LIGAT MILLS.

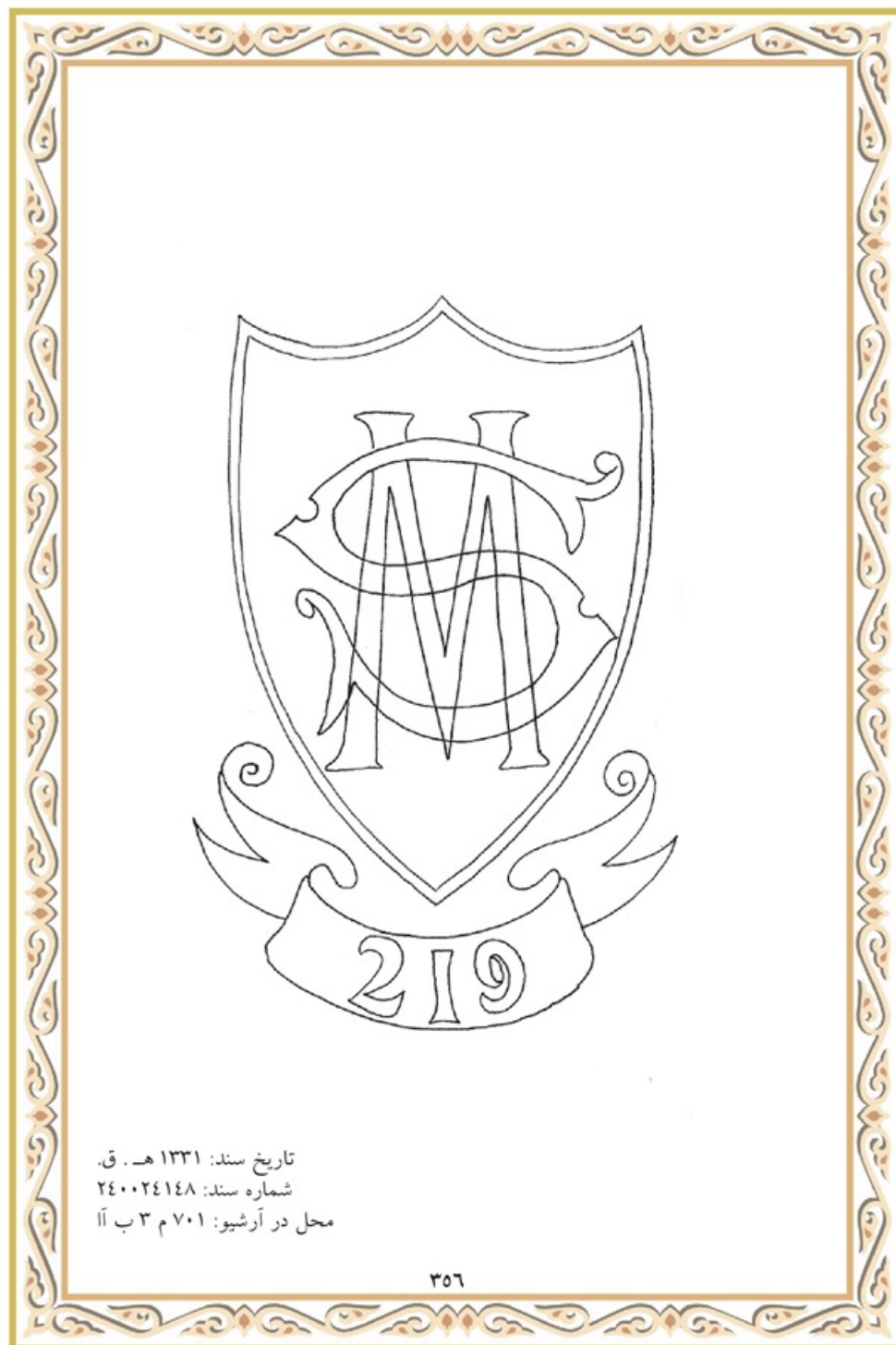
تاریخ سند: ۱۳۳۰ - ۱۳۳۲ هـ. ق.
شماره سند: ۲۴۰۰۰۰۲۸۵
محل در آرشیو: ۱۱ آ ۲ آ ۶۰۲

AL MASSO

سال سنڌ: ۱۳۳۳ - ۱۳۳۰ هـ. ق.
شماره سنڌ: ۲۴۰۰۰۲۶۳۶
محل در آرشیو: ۴۲۰ ت ۴۴۴ آ آ

۳۵۵

AGATHON

تاریخ سند: ۱۳۳۱ هـ . ق.

۳۵۸

۲۱ در قمری ۱۳۳۱
مدت زندهت جلیطیکه عرب
جلده

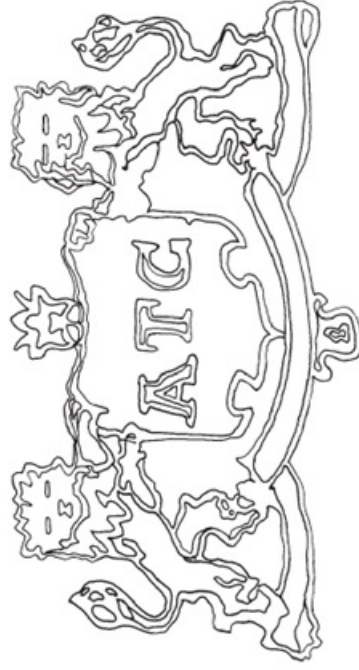
سبک
سبع نجاه سال هر کج و نصف مع ۱۱
نابت محمد کهن بزرگ سطح تکمیل
نذیر صبریت خود را به جانای لبا
اسم
محل در آرشیو: ۸۰۱ ظ ۵ ب آ

تاریخ سند: ۱۳۳۱ هـ. ق.
شماره سند: ۲۴۰۳۰۷۳۱
محل در آرشیو: ۸۰۱ ظ ۵ ب آ

اَعْلَانِ الْوَسْرِ كَانَتْ اِيَّامُ
سِرِّكَ سِرِّكَ يَنْكِ حَاطِرِي سِرِّ

اَسْمَانِي زِيَارَتِي حَاطِرِي سِرِّ

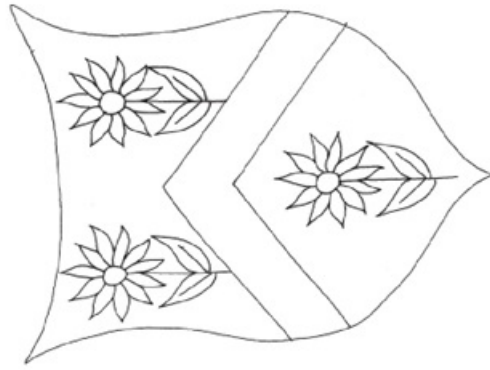
تاریخ سند: ۱۳۳۱ هـ . ق.
شماره سند: ۲۴۰۰۳۰۷۳۱
محل در آرشیو: ۸۰۱ ظ ۵ ب آ

Imperial

PARCHMENT PAPER

تاریخ سند: ۱۳۳۱ هـ . ق.

ST. MARGARETS SUPERFINE

تاریخ سند: ۱۳۳۱ هـ. ق.
شماره سند: ۲۴۰۰۰۳۴۲۰
محل در آرشیو: ۵۲۱ ث آآ

PERSANES

FIUME

سال سند: ۱۳۳۱ هـ . ق.
شماره سند: ۲۴۰۰۰۰۴۷۳
محل در آرشیو: ۱۱۱۳۱۶۰۸

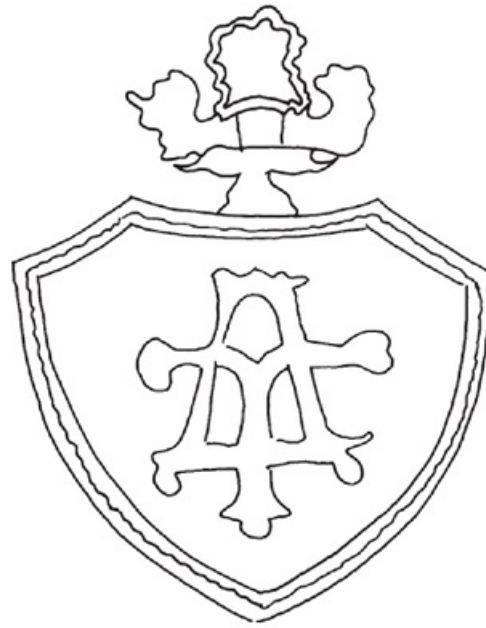
۳۶۵

S THOMAS

1862

سال سند: ۱۳۳۱ - ۱۳۳۲ هـ . ق.
شماره سند: ۲۴۰۰۲۴۱۴۸
محل در آرشیو: ۷۰۱ ح ۳ ب آ

۳۶۶

تاریخ سند: ۱۳۳۱ - ۱۳۲۲ هـ. ق.
شماره سند: ۲۴۰۰۲۴۱۴۸
محل در آرشیو: ۷۰۱ ح ۳ ب آ ۱

Beveland

تاریخ سند: ۱۳۳۱ - ۱۳۳۲ هـ. ق.
۱۹۱۲ - ۱۹۱۳ م.
شماره سند: ۲۴۰۰۰۵۷۸۷
محل در آرشیو: ۵۲۳ خ ۲ آ آ

ORIGINAL
ABUNDANTIA
PAPER

سال سند: ۱۳۳۱ - ۱۳۳۳ هـ. ق.
شماره سند: ۲۴۰۰۳۰۹۲
محل در آرشیو: ۵۰۴ ث ۱۱۱۳

Kenage Mills

EXTRA
FOR
TYPEWRITER

تاریخ سند: ۱۳۳۱ - ۱۳۳۳ هـ. ق.
شماره سند: ۲۴۰۰۳۰۹۲
محل در آرشیو: ۵۰۴ ث ۱۲۲۳

۳۷۱

عقلمندانه

EXTRA STRONG

1519

سال سند: ۱۵۱۹ م.
این اسناد مربوط به بعد از انقلاب مشروطیت
می‌باشد (شاید ۱۹۱۵ م. باشد، ۱۳۳۳ هـ. ق.)

۳۷۲

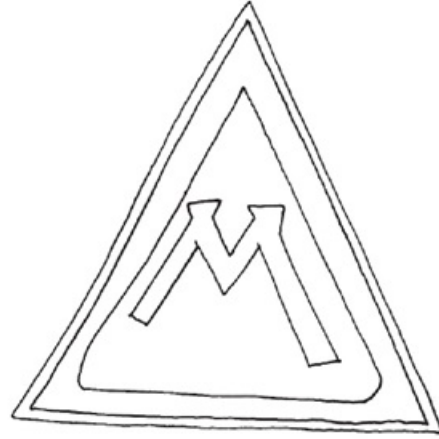
طی
 جناب فیض حضرت مولانا
 زین العابدین علیہ السلام
 این قلم را در دست دارم
 محمد

و لا اله الا الله
 محمد بن عبد الله
 زین العابدین علیہ السلام

محمد بن عبد الله
 زین العابدین علیہ السلام

۱۳۲۷
 محمد بن عبد الله
 زین العابدین علیہ السلام

سال سند: ۱۵۱۹ م.
 این اسناد مربوط به بعد از انقلاب مشروطیت
 می باشد {شاید ۱۹۱۵ م. باشد، ۱۳۳۳ هـ. ق.}

BONO LTISCRIP

تاریخ سند: ۱۳۳۳ هـ. ق.
۱۹۱۵ - ۱۹۱۴ م.
شماره سند: ۲۴۰۰۰۰۶۰۸
محل در آرشیو: ۴۰۸ آ آ آ ۱

۳۷۴

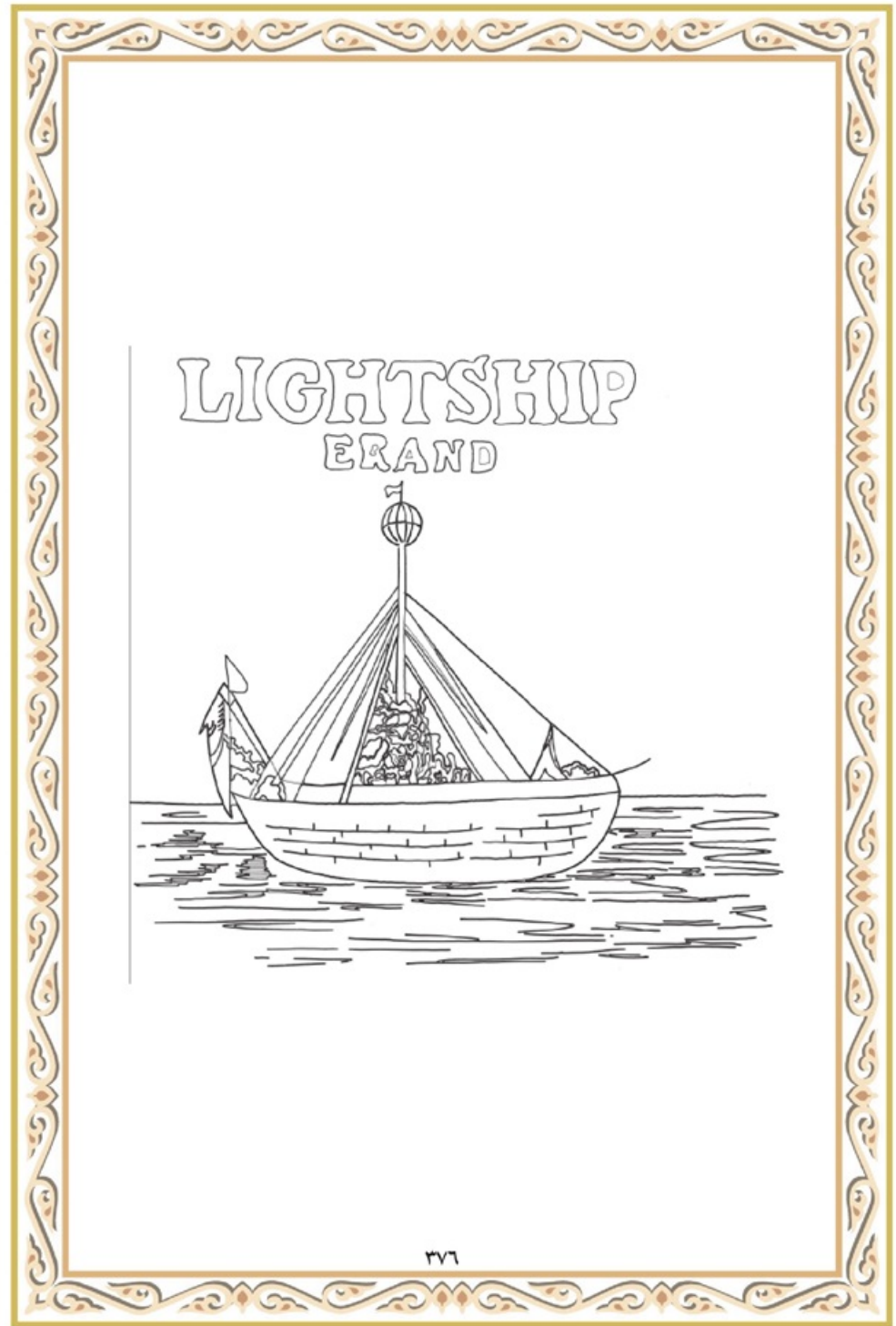
BCNB

ATISCRIP

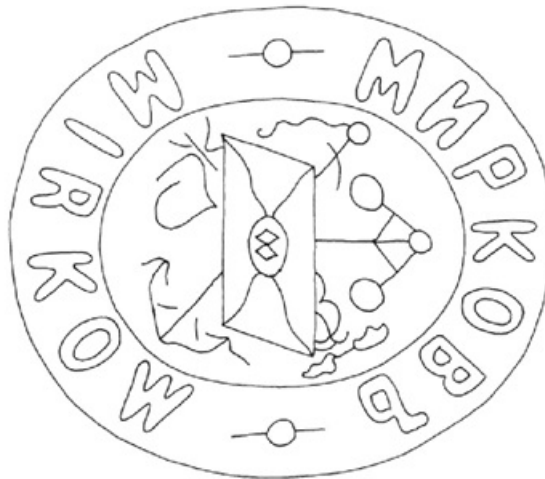
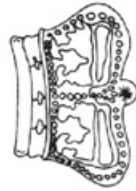

تاریخ سند: ۱۳۳۳ هـ. ق.
۱۹۱۵ - ۱۹۱۴ م.
شماره سند: ۲۴۰۰۰۶۰۸
محل در آرشیو: ۸۰۴۴۴۴۱

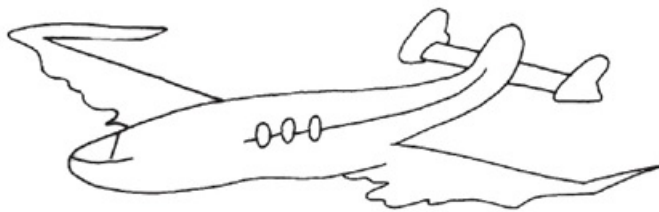
۳۷۵

BRITISH CROWN

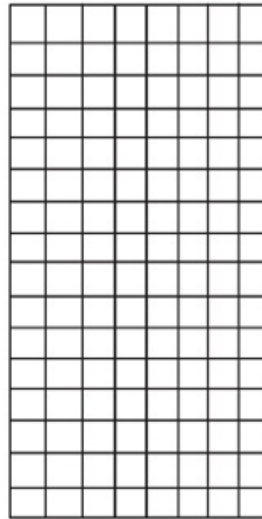

تاریخ سند: ۱۳۳۴ هـ. ق.
شماره سند: ۲۴۰۰۰۰۰۷۱
محل در آرشیو: ۳۰۵ الف ۱ آ آ ۱

تاریخ سند: ۱۳۳۴ تا ۱۳۳۶ هـ. ق.
شماره سند: ۲۳۰۰۰۰۲۰۵
محل در آرشیو: ۱۰۵ آع آح ۱

۳۷۹

سال سند: ۱۳۳۶ هـ. ق. - ۱۲۹۷ هـ. ش.
شماره ردیف: ۲۳۰۰۰۰۰۳۵
محل در آرشیو: ۱۱۵۰۵ آح ۱

۳۸۰

حکومت ارومی و مضافات

۱۱ شهر ثمال ۱۳۳۷
۷۱

جناب مستطاب میرزا باقر صدیق لفظه ایترکان داماد آقا

صاحب خاوند کریم محمد نامان بنوود عوفا لای حکومت هرگز در کردار او
لفظ عظیم نخواستند فرمودند درم است در صاحب تصحیح و
اگر در دنیا شده اند که ما بجهت و در امانت نرسد از دست نماند
نخواهیم که از حکومت اسلام دلبرد زنده بماند

۱۳۳۷ هـ . ق .

۱۳۳۷ هـ. ق. = ۱۲۹۸ تا ۱۳۱۸ هـ. ش.
شماره ردیف: ۲۴۰۰۲۵۶۷۵
محل در آرشیو: ۳۱۲ ر ا ب آ ۱

تاریخ ۱۴ شهریور ۱۳۳۷
مطابق برج ۱۲۹
نومره ۷

وزارت جلیله جنک دار نظامی

اداره قشونی مملکت آذربایجان
دائره
شعبه

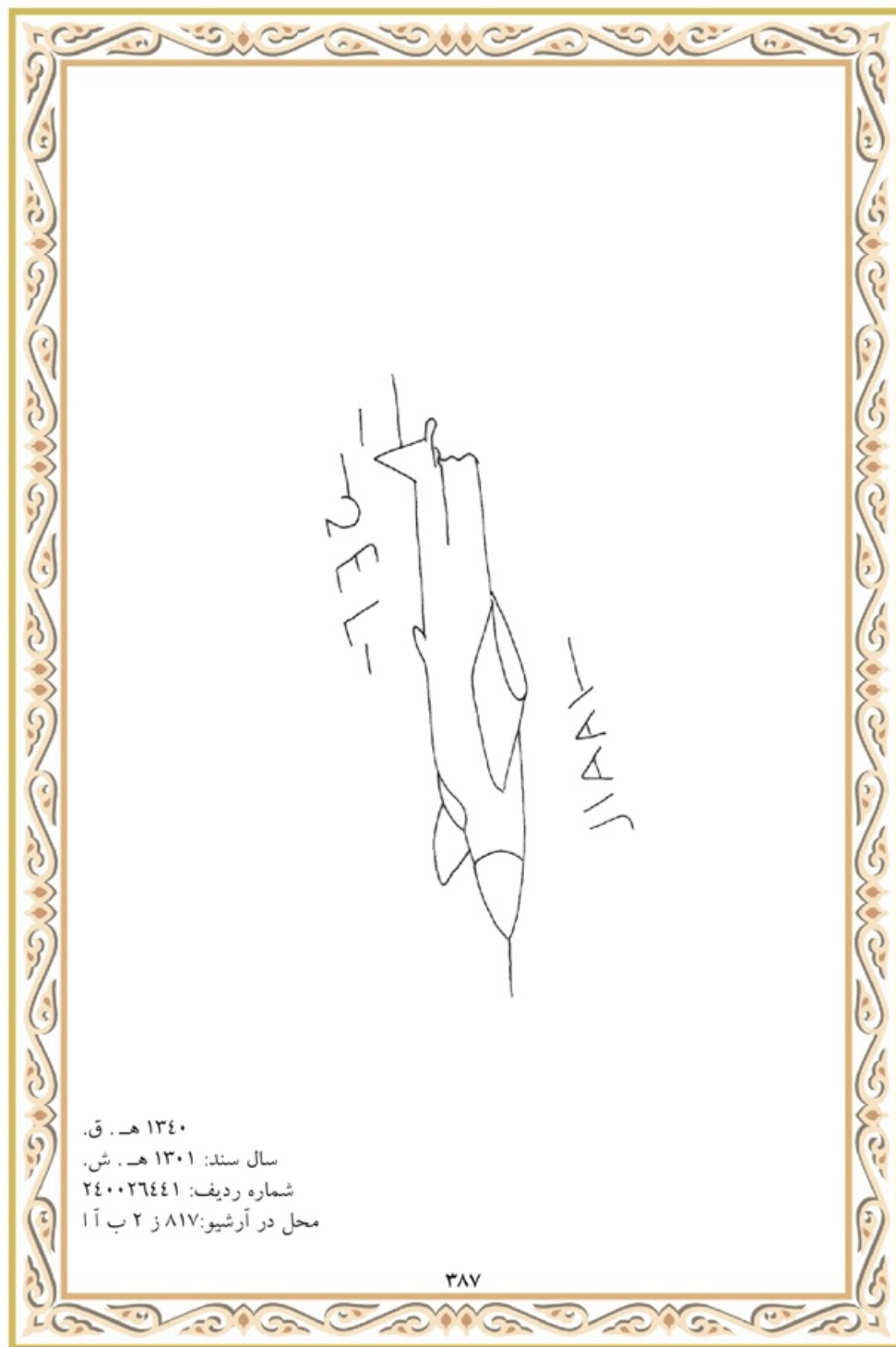
تعمیر محرمات صوفیانه در شهر
انبه وضع در بزم در هوزجی ترمسیر امرات در ذات مکران مکران مکران مکران
معرض کنگار مکران مکران مکران مکران مکران مکران مکران مکران مکران مکران
شیراز مکران مکران مکران مکران مکران مکران مکران مکران مکران مکران
از ترمسیر مکران مکران مکران مکران مکران مکران مکران مکران مکران مکران
بینه مکران مکران مکران مکران مکران مکران مکران مکران مکران مکران
عزت کران مکران مکران مکران مکران مکران مکران مکران مکران مکران مکران
تعمیر مکران مکران مکران مکران مکران مکران مکران مکران مکران مکران
از ترمسیر مکران مکران مکران مکران مکران مکران مکران مکران مکران مکران
دوره مکران مکران مکران مکران مکران مکران مکران مکران مکران مکران

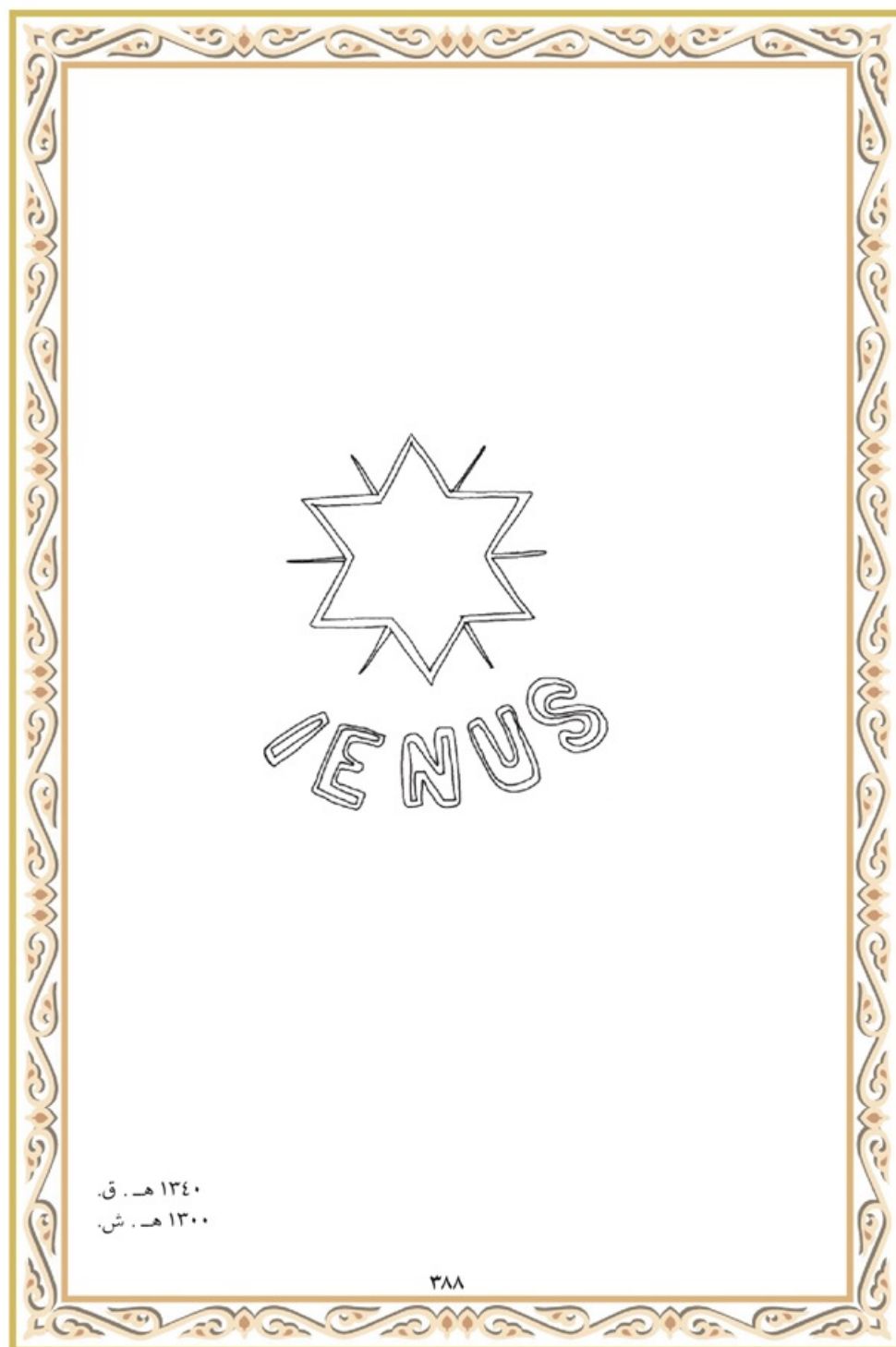
مهر و تاریخ

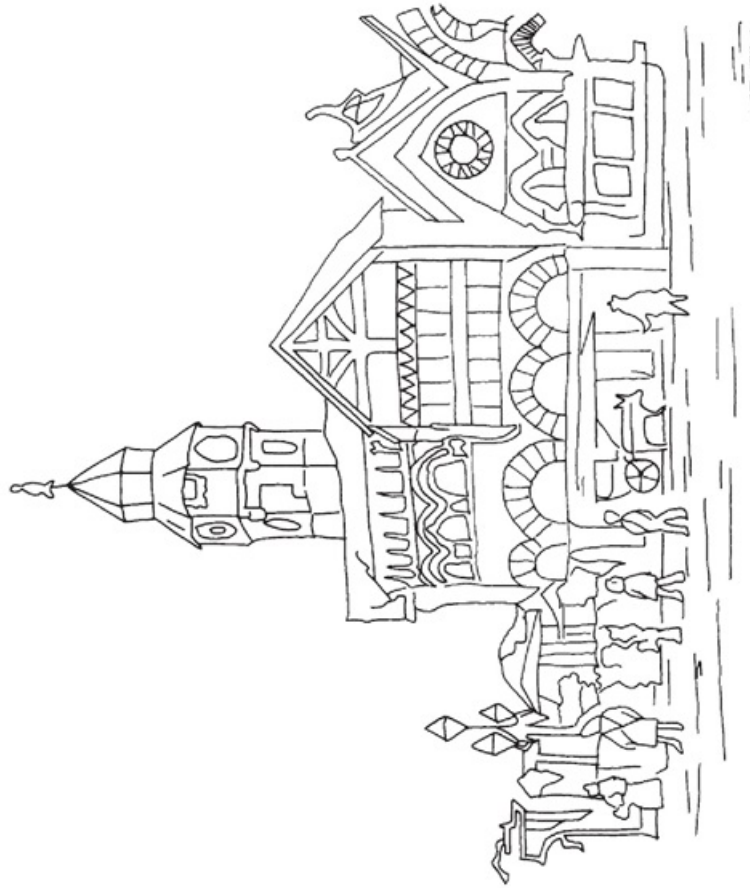
۱۳۳۷ هـ . ق .

علاءم علمک لکایا پسا
و ججهه سجهه

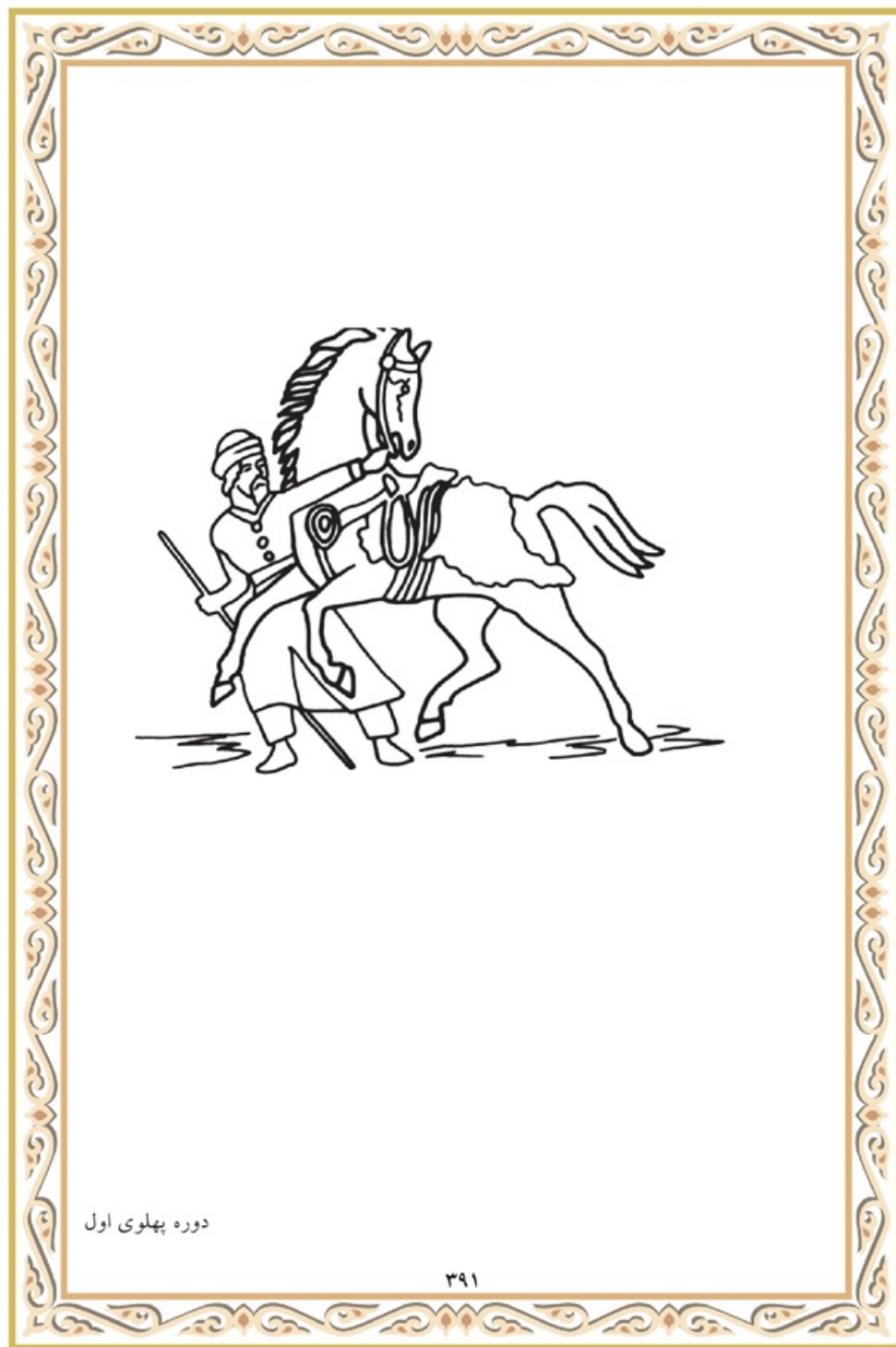
۱۳۳۹ هـ. ق.
شماره ردیف: ۲۳۰۰۰۰۲۸۶
محل در آرشیو: ۲۰۱ آ ۵ آ ح ۱

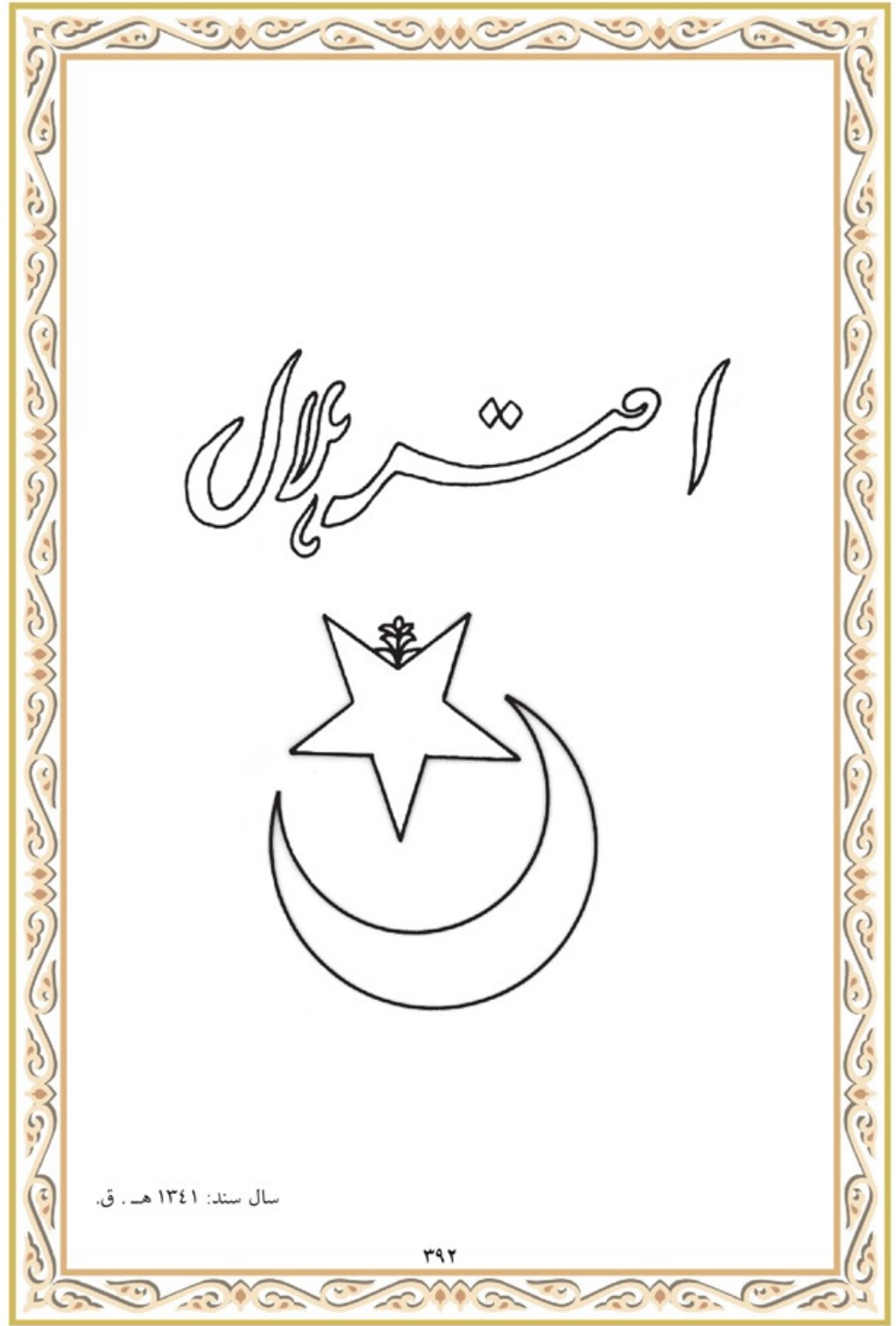

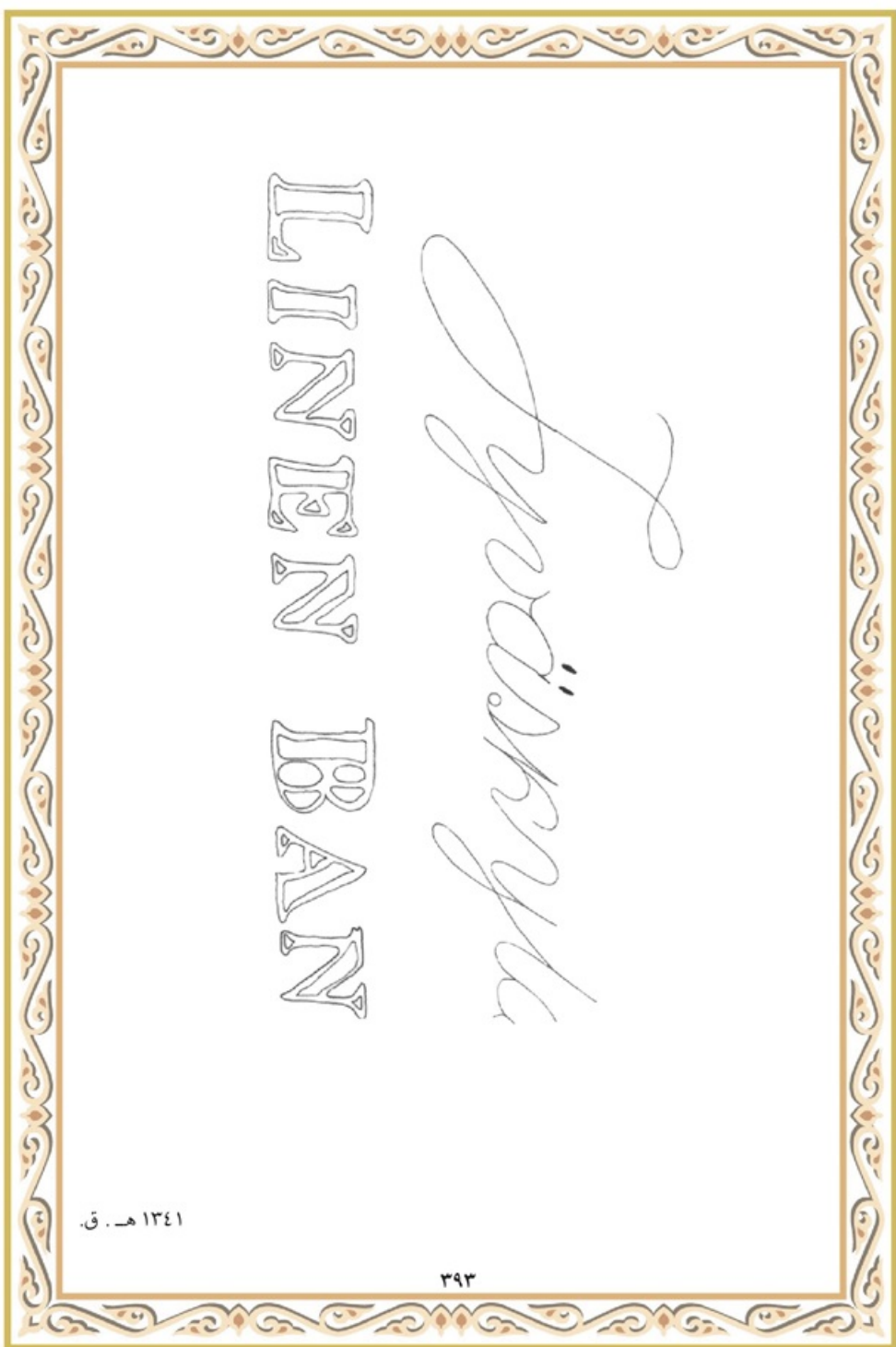
۱۳۴۱ هـ. ق.
۱۳۰۲ سال هـ. ق.
شماره سند: ۲۳۰۰۰۰۰۳۵
محل در آرشیو: ۱ آ ۱۱۵۰۵

دوره پهلوی اول

۳۹۱

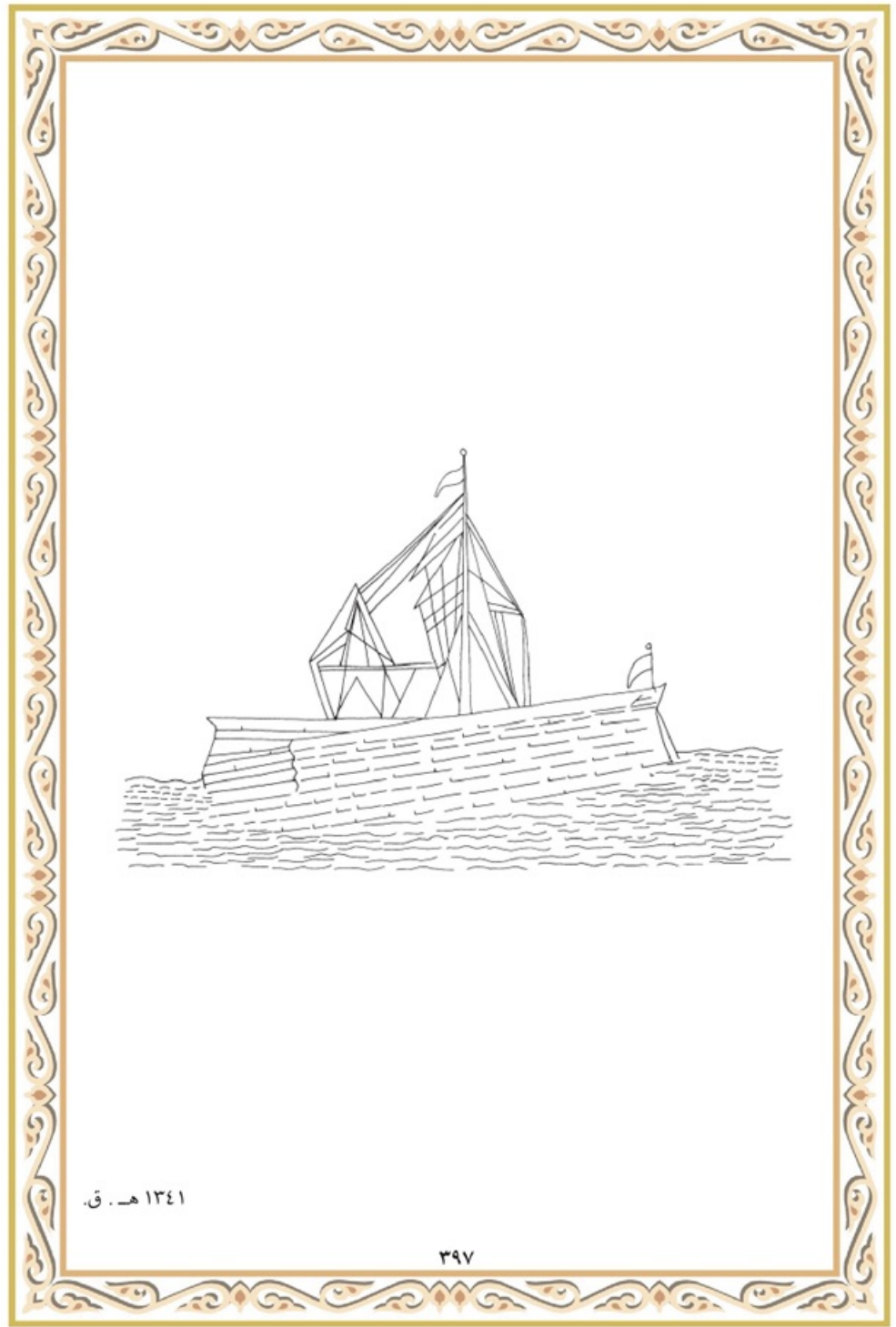
LINDEN BARN

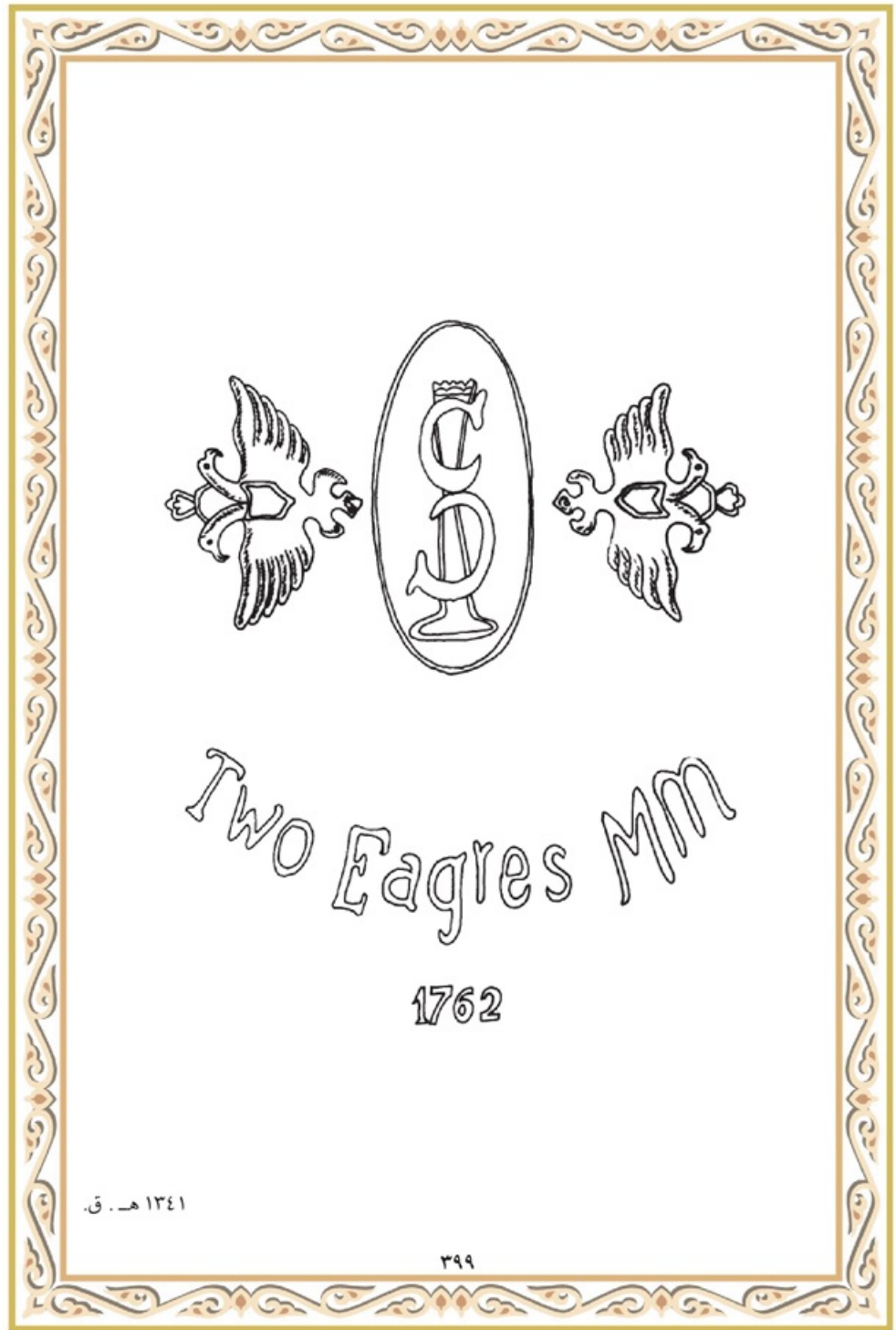
Lindén Barn

۱۳۴۱ هـ. ق.

۳۹۳

SAFINATOON NAJAT

MFT MASHEH SHARVAALOO

Paper
Merchants

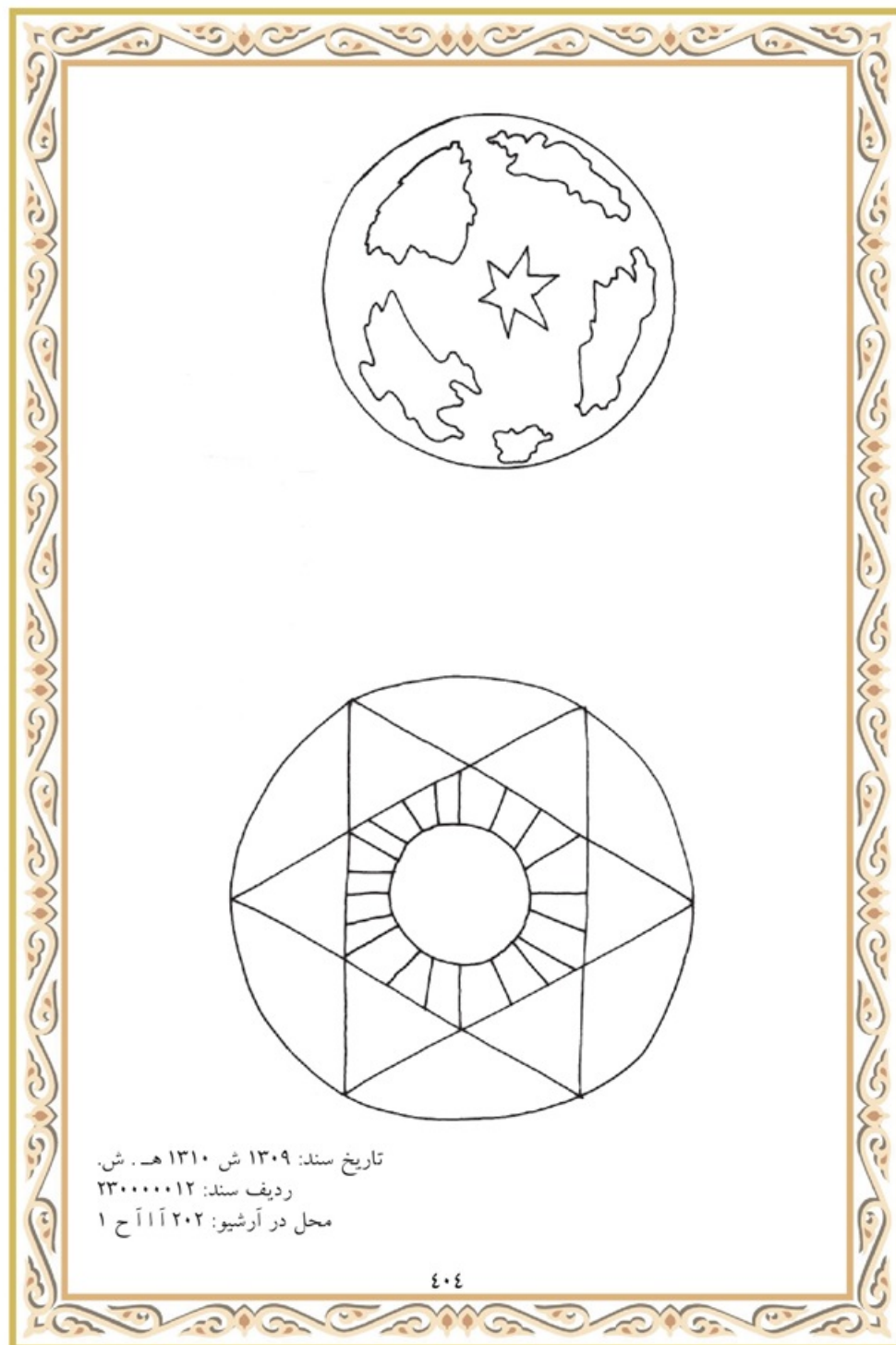
سال سند: ۱۳۴۱ هـ . ق.

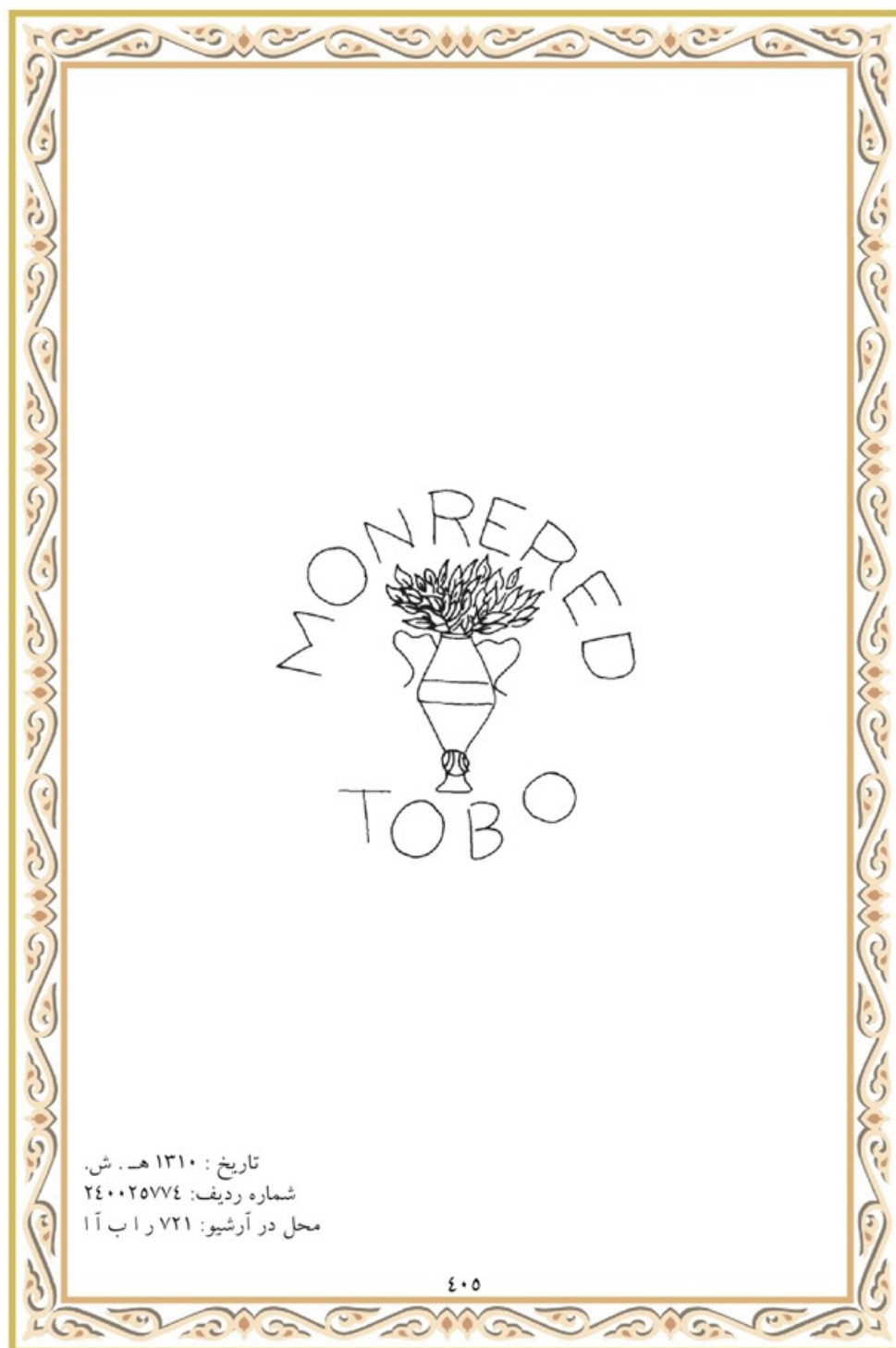
۴۰۲

انما اراد الله ان يخلصكم من
 النار يا ايها الذين آمنوا
 لا تأخذوا أموالكم في
 سبيل الله ولا في سبيل
 الآيات والعلامات
 التي جعلنا لكم آيات
 فيها لعلكم تتقون
 يا ايها الذين آمنوا
 لا تأخذوا أموالكم
 في سبيل الله ولا في
 سبيل الآيات والعلامات
 التي جعلنا لكم آيات
 فيها لعلكم تتقون
 يا ايها الذين آمنوا
 لا تأخذوا أموالكم
 في سبيل الله ولا في
 سبيل الآيات والعلامات
 التي جعلنا لكم آيات
 فيها لعلكم تتقون

١٣٤١ هـ . ق .

Handwritten text in Persian script, likely a historical document or letter, enclosed in a decorative border. The text is written in a cursive style and appears to be a formal communication. It contains several lines of text, some of which are written in a larger, more prominent hand, possibly indicating a title or a key point. The text is arranged in a vertical column, reading from right to left. The decorative border is ornate, featuring repeating floral and geometric motifs in gold and brown tones.

تاریخ سنه: ۱۳۱۰ هـ . ش.

SPECHTHAUSEN

MAL 3

۱۳۱۱ هـ . ش .
تاریخ سند: ۱۹۳۲ م .

۴۰۹

بنام جناب دکتر امیر بهمن زائر بعزم مطالت عمر با برهان آمده و تقریباً

نوشته در ایران است خاتم عود. بحسب همین دود معتد جمع در تاریخ خرداد
که در اول روز ۱۹۳۲ طایفه ترکها آمدند و گفتند دکتر بیاید که خط را که گفتند
دود از آن عود است که در سر جعبه یا قهر شیرین خارج کند.

طهران تاریخ سوم مرداد ۱۹۳۲

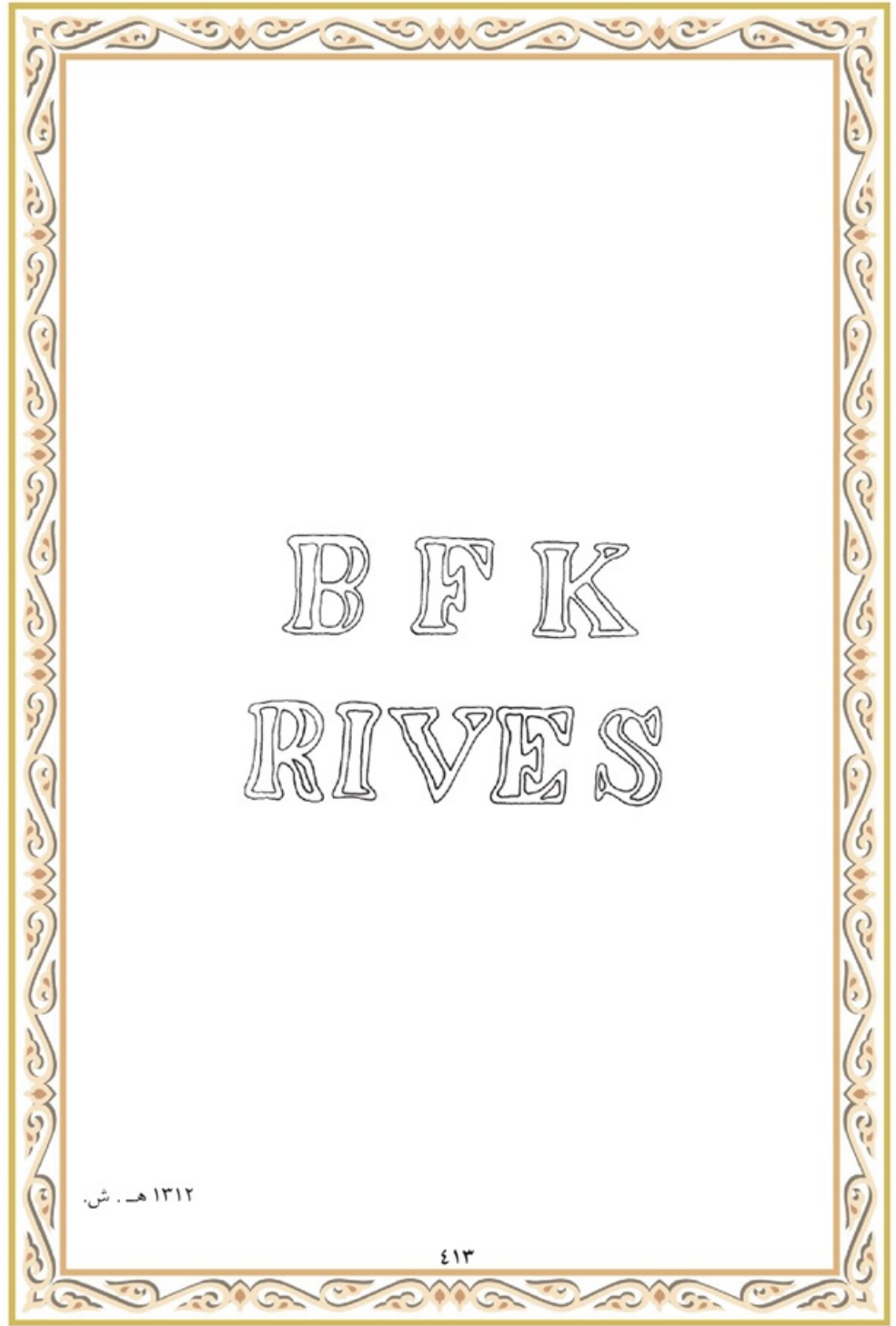
Mutal Ahmad

۱۳۱۱ هـ. ش.
تاریخ سند: ۱۹۳۲ م.

دست عزیزم سطر از من گدازد
من بزرگ تر هستم نه فراموشم
داده است بر طبع داده در لوزن من
من بزرگ تر هستم نه فراموشم

دوره پهلوی اول

یا خیر حمدت عام و بر ص
 در وضعت طهران و طاهر خزان
 بقیه با حقایق رسیده بیکر صفت عبید
 بنده خفتت کز بار باریت عا و یکجا عرب و بعدا
 عجب است در عهد همینان بیدار حرکت کبریا خیر
 آرد در ارضای این کائنات نقد کرده است راجع به نقد
 نبی نبود با وجه چهارم که در شمار دور در شرف است
 با نذر و بیدم نمی توانم باری عدوان را سب و بی تقییه که لغو و با در آن دم شد
 شعراء و جوی که است و در نیمه و لغو و انام بیکدیگر است خیر و عجز مرتبه ام کفم با
 آنچه بر نفس من کشید بر این کج ، هر چند لایحه عدو در لغو کشید و با تسلیم بخورد
 و فرستد که با تمام بر این حرکت ختم و کمال آنکه بیدم عدو و حرام و در فایده
 نسیجه کفم تا من خرابه با این فاعت غیر مجبور به بیت از روزگار کشید
 صمیمت کفم میر با این جمع غرض تا در غرض کارگاه آن را در آن کشید و در
 کاتب حقایق را در دست ناسیه ، با بیکر و بیدم فایده غیر نسیجه در نسیجه با این طاعت

1518

سال سنڌ: ۱۳۱۶ هـ . ش.

۴۱۶

مقام عالیہ کونسل عالیہ تعلیم

شماره ثبت ۹۸۹۲

دست شاهنشاهی

وزارت معارف و اوقاف

سال ابتدائی

نظر مبادیہ تجدید قسم قانون اساسی

نظر سلطانہ امتحانات مصوبہ شریعت
۱۳۱۶ خرداد

ن. امیر مغزی که در تاریخ ۱۳ شهریور طهران متولد شده با معدل کل ۱۳.۵۱ از خنده امتحانات مقرر به برآمدن است

سال سند: ۱۳۱۶ هـ. ش.

ایران

میانه مشرفه

کواچی ناما

مارف مصوب نمم عقر ب هزار دودیرت

چون اتقای شفع موبی برشا

این گواچی نامه باد عطا!

طهران - بیانج مهر

تیر بستار

ای گواچی ناما

۱۳۱۶ هـ

سال سنند: ۱۳۱۶ هـ .ش.

انجمن کارمندان دولت

شماره: ۴۲۰

تاریخ: ۱۳۲۶ هـ. ش
پیوست: ۳

جناب آقای امیر آبراهیمی

در نتیجه انتخاب و تشکیل هیئت موسسان انجمن کارمندان دولت
در تاریخ ۱۳۲۵/۳/۸ جناب عالی بحضورت با تفای آراء زیر در کمیسیون برگزیده
برگزیده شده اید لذا بدینوسیله خاطر عالی را مستحضر ساخته تقاضا
مینماید که وصول این نامه و بذریع این سمت را لطفاً اشتهار فرمائید
دبیر کل انجمن کارمندان دولت - لطفعلی امیر آبراهیمی

سال سند: ۱۳۲۶ هـ. ش.

سال سند: ۱۳۳۹ هـ. ش. - ۱۹۶۰ م.

۴۲۱

I.Z.Nr. 087392

Ursprungs-Zeugnis Certificate of Origin / Certificat d'Origine

Duplikat

durch welches die unterzeichnete Kammer der gewerblichen Wirtschaft bestätigt,
daß die unten beschriebene Sendung der Firma
(par lequel la Chambre d'Industrie et de Commerce soussignée certifie que les marchandises, indiquées ci-après)
(The undersigned Chamber of Commerce, hereby, certifies the consignment mentioned below)

**BURASIMPEX, Europäisch-Asiat. Import-Export-u. Transithandels-Ges.m.b.H., Wien X.,
Fähringasse 55**

verladen mit — Schiff, Eisenbahn, Post
expédiées par bateau, chemin de fer, poste,
dispatched by steamer, railway, parcel post,

Bestimmungsland: **Iran**
Days of destination
Country of destination:

an die Adresse **NAV Co. Ltd., Avenue Tektjanshid No. 316, Teheran, Iran**
à l'adresse **NAV Co. Ltd., Avenue Tektjanshid No. 316, Teheran, Iran**
addressed to

Zetichen und Nummer Marque et numéro Marks and numbers	Anzahl Quantité Quantity	Art der Verpackung Emballage Kind of Packing	Genauer Inhalt contenu de l'envoi (exactement spécifié) Description of Goods	Bruttogewicht Kilogramm Poids brut en kiloe Gross Weight Kiloe	Nettogewicht Kilogramm Poids net en kiloe Net Weight Kiloe
ORD 81 NAV CO. TEHRAN BUHAR FOR PLAN ORGA NISATION FOR ELECTRIFICATION OF RAVAR, CONTRAOT NO. 10062 MADE IN AUSTRIA, 1 & 2	2	Kisten	Schalttafel und Niederspannung abteiler		

Waren Österreichischen Ursprungs betreffen
sont d'origine autrichienne
to be of Austrian origin

Zur Beachtung!
Die Ursprungszeugnisse sind mit Maschinenschrift oder Tinte auszufertigen. Korrekturen, mangelhafte sowie ungenaue Ausfertigungen und nachträgliche Zusätze machen das Ursprungszeugnis ungültig.
„Auf die Erschleichung, die Nachahmung oder Verfälschung von Ursprungszeugnissen finden die Bestimmungen des Strafgesetzes über den Betrug Anwendung.“

Nr. S31923

C. 2. 110 19598

سال سنند: ۱۳۳۹ هـ. ش. - ۱۹۶۰ م.

GROUPEMENT DES INGENIEURS-CONSEILS FRANÇAIS

G I C O F

AVENUE ITALIA. No. 50 - TEHERAN

Adresse Télégraphique «INGEFIRANS» - B. E. N° 1004 - Tel. 41197 - 61163

هیئت مهندسين مشاور فرانسوي (ژنيکوف)

جيان ايتاليا شماره ۵۰ - تهران - آدرس تلفني انژنيان - ستوب پست شماره ۱۰۰۴ طهران شماره ۱۱۹۷-۶۱۱۶۳

Tehran le 8 Juillet 1962

Class : 0279/R/56

N/Réf : ARM/3R/3/1590/62

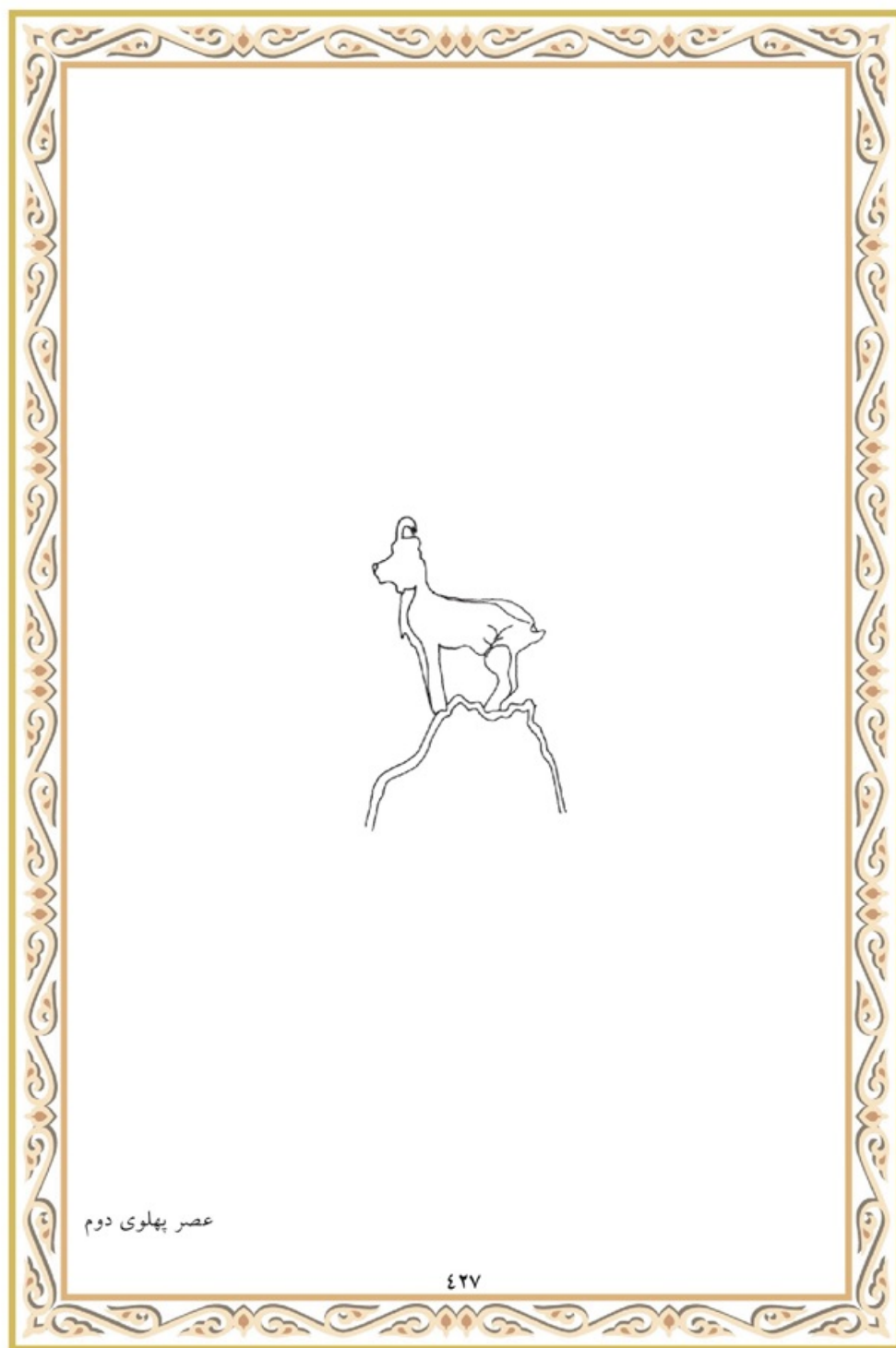
Objet : Electrification de CHAHPOUR

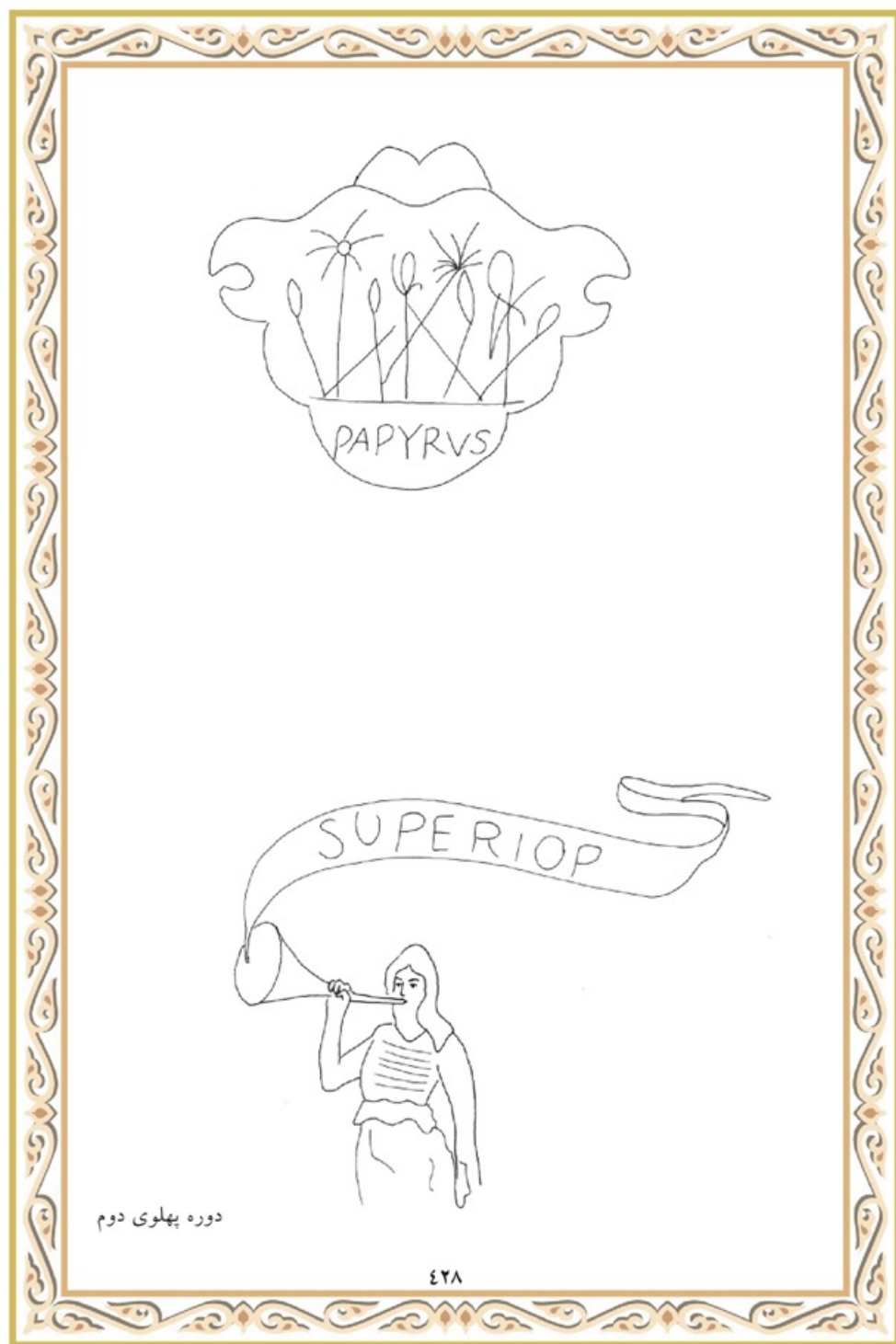
A T T E S T A T I O N

Je soussigné, Groupement des Ingénieurs-Conseils Français (G.I.C.O.F) certifie que les fournitures objet de la facture SAUMIER DUVAL n° 6048 du 7/5/62 de M.F. 19.200,- (Aéroréfrigérant monobloc) sont bien destinées pour l'exécution des travaux d'électrification de la ville de Chahpouir, projet : 0279/R/56.

Délégué Général

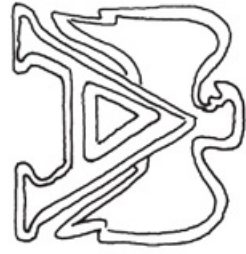

Lait de soufre	2 gr ₂
Résorcine	2 =
Axonge benzoïnée	30 gr ₂
Kaolin	4 gr ₂
Javon	6 gr ₂

Amidon	15 gr ₂
Tanin	40 gr ₂
Alun	3 gr ₂
Fleurs de soufre	5 gr ₂
Campbre	5 gr ₂
Essence de roses	1 goutte

Hyposulfite de soude	4 gr ₂
Alun pulvérisé	4 gr ₂
Eau de roses	180 gr ₂
Eau de cologne	12 gr ₂

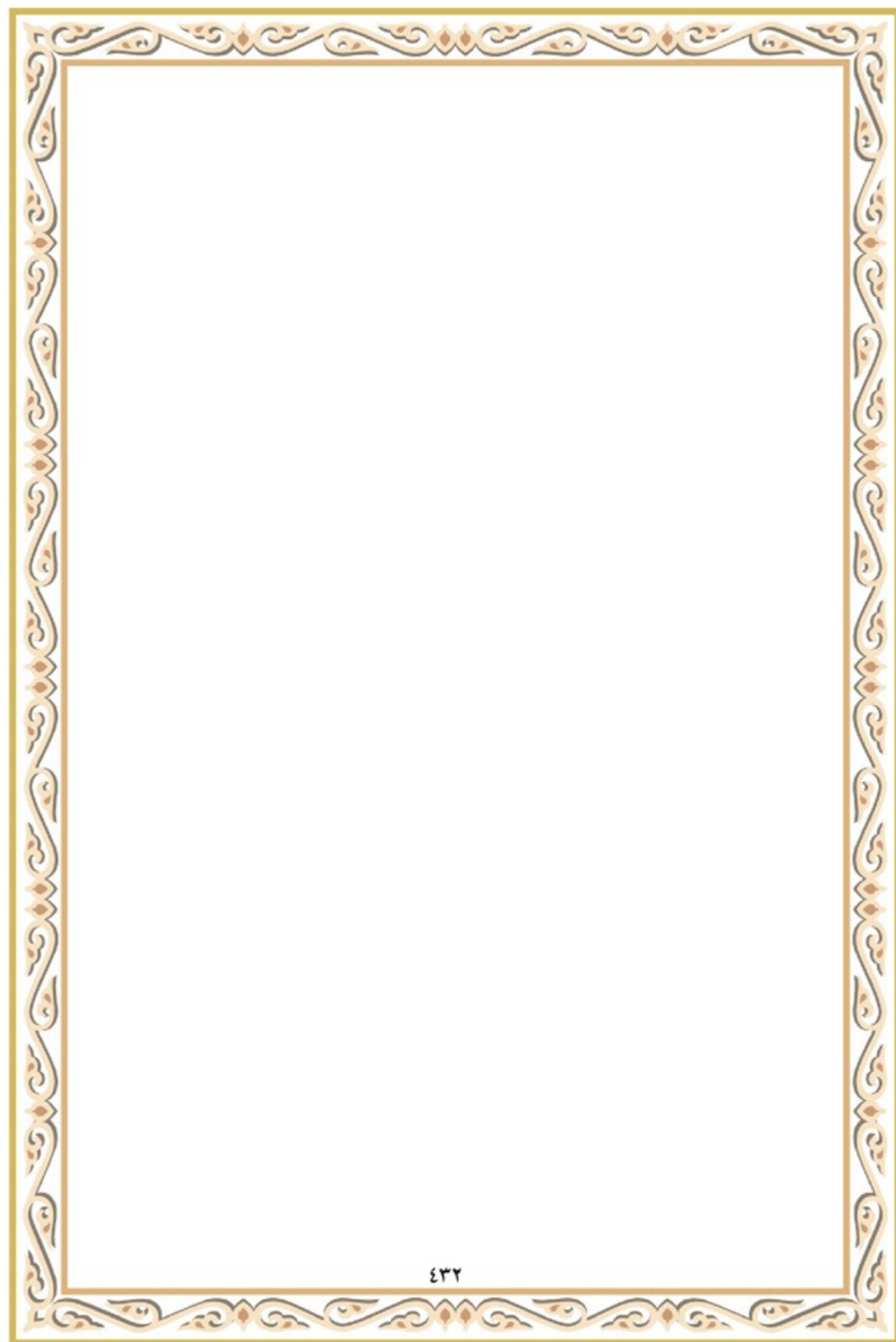
COUPON BOND

MADE IN U.S.A.

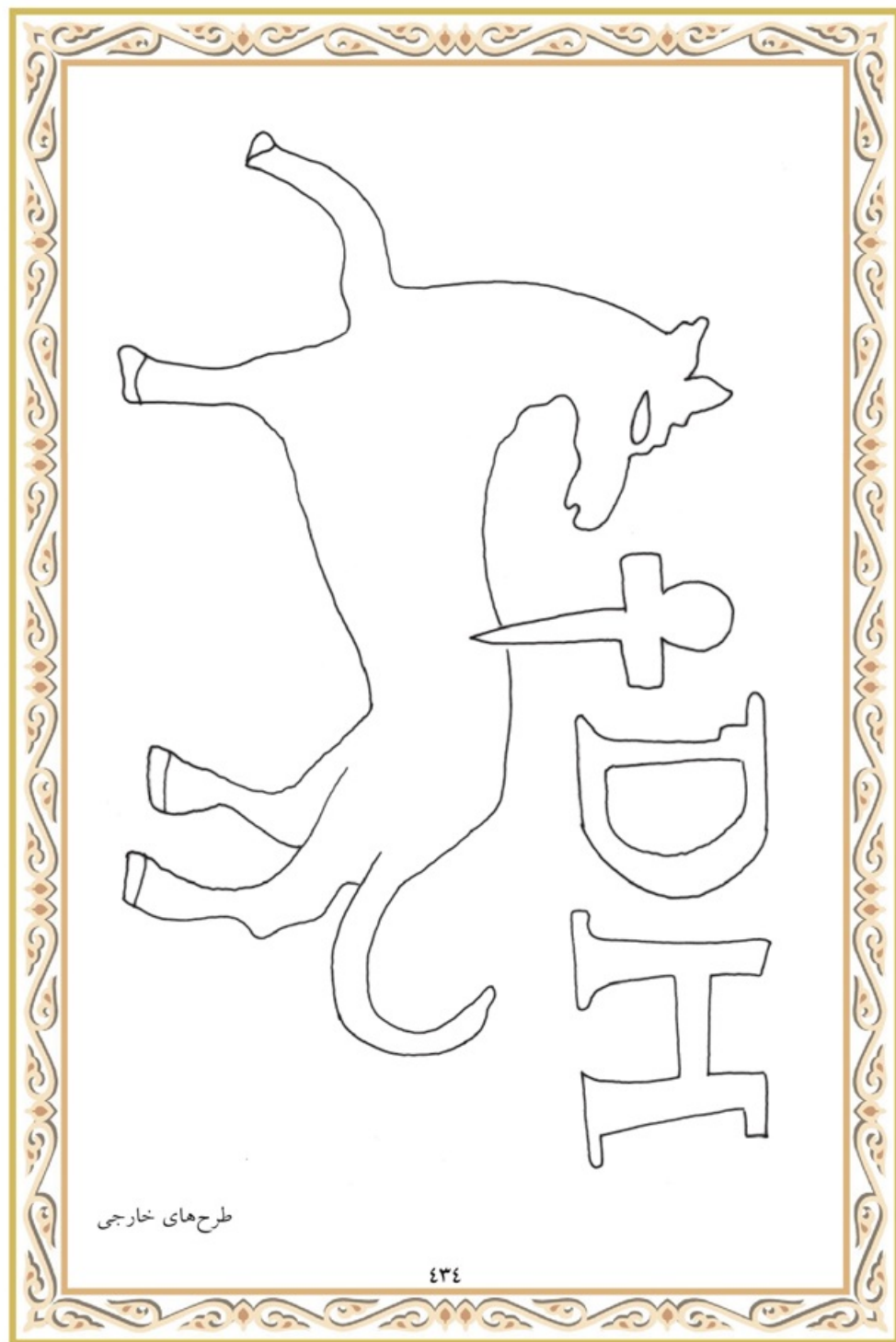
دوره پہلوی دوم

۴۳۰

No.	Name	Position	Salary Fr.	Allowance
62	Poloss Horan	Chauffeur	50	
63	Aris Chavostaki	"	45	
64	Abraham Kara	Chief of Convey	90	20
65	Vachakon Ashian	Chauffeur	55	
66	Zakaria Abraham	"	70	
67	Adlef	"	60	
68	Asatoor	Chauffeur	70	
69	Chakhator	"	60	
70	Hokop Ardashian	"	65	
71	Jehan Gobghi	"	50	
72	Sayed Hadi	"	50	
73	Gabriel Kenissian	"	50	
74	Hayk Mesarian	"	50	
75	Habib Khan	"	50	
76	Haji Khan	"	35	
77	Yahya Khan	"	65	20
78	Taghi Khan Hajjidi	"	35	
79	Masoud Booshori	"	50	
80	Vejuan	"	35	
81	Ali Khan	"	35	
82	Abdel Rahim	"	55	
83	Sayed Ahmad	"	55	
84	Houssein Agha	"	35	
85	Agha Bezorg	"	40	
86	Mehdi Khan	"	40	
87	Haji Khan	"	42	
88	Ovanes Ovanessian	"	40	

طرح‌های خارجی ته‌نقش

طرح‌های خارجی

۴۳۵

طرح‌های خارجی

Watermarks of Iranian

Archival Documents

Ali Karimian

Zahra mirza'i Pari

ص: 438

بسمه تعالی

جَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ

با اموال و جان های خود، در راه خدا جهاد نمایید، این برای شما بهتر است اگر بدانید.

(توبه : 41)

چند سالی است که مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه موفق به تولید نرم افزارهای تلفن همراه، کتابخانه های دیجیتالی و عرضه آن به صورت رایگان شده است. این مرکز کاملاً مردمی بوده و با هدایا و نذورات و موقوفات و تخصیص سهم مبارک امام علیه السلام پشتیبانی می شود.

برای خدمت رسانی بیشتر شما هم می توانید در هر کجا که هستید به جمع افراد خیراندیش مرکز بپیوندید.

آیا می دانید هر پولی لایق خرج شدن در راه اهلبیت علیهم السلام نیست؟

و هر شخصی این توفیق را نخواهد داشت؟

به شما تبریک میگوئیم.

شماره کارت :

6104-3388-0008-7732

شماره حساب بانک ملت :

9586839652

شماره حساب شبا :

IR390120020000009586839652

به نام : (موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه)

مبالغ هدیه خود را واریز نمایید.

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان - خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آواده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی - پلاک 129/34 - طبقه اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: 03134490125

دفتر تهران: 021 - 88318722

بازرگانی و فروش: 09132000109

امور کاربران: 09132000109

مرکز تحقیقات رایانگی

اصفهان

گامی

WWW

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی

www.Ghaemiyeh.com

www.Ghaemiyeh.net

www.Ghaemiyeh.org

www.Ghaemiyeh.ir

مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.

۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹

